

ISSN 2683-443X

REVIJA

Universitas
Iuris
Naturalis
Copaonici

KOPAONIČKE ŠKOLE
PRIRODNOG PRAVA

No. 1/2023
BEOGRAD

KOPAONIČKA ŠKOLA
PRIRODNOG PRAVA
SLOBODAN PEROVIĆ

REVIJA

Universitas
Iuris
Naturalis
Copaonici

KOPAONIČKE ŠKOLE
PRIRODNOG PRAVA

No. 1/2023
BEOGRAD

KOPAONIČKA ŠKOLA
PRIRODNOG PRAVA
SLOBODAN PEROVIĆ

REVIJA KOPAONIČKE ŠKOLE PRIRODNOG PRAVA

Časopis za pravnu teoriju i praksu

ISSN 2683-443X UDK 34

Broj 1/2023, Godina V

Časopis izlazi dva puta godišnje

Izdavač

Kopaonička škola prirodnog prava – Slobodan Perović

Patrijarha Gavrila 12, 11111 Beograd

E-mail: office@kopaonickaskola.rs

kopaonikschool.org

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Jelena S. Perović Vujačić

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Prof. dr Gordana Ilić-Popov

Sekretar

Andrea Nikolić

Redakcija

Prof. dr Gordana Vukadinović, Prof. dr Dragor Hiber, Prof. dr Dobrosav Milovanović, Prof. dr Milan Škulić, Prof. dr Milena Petrović, Prof. dr Vladan Petrov, Prof. dr Nataša Deliћ, Prof. dr Maja Stanivuković, Prof. dr Saša Bovan, Prof. dr Nikola Mojović, Prof. dr Goran Koevski, Prof. dr Predrag Bjelić, Prof. dr Aleksandra Maganić, Prof. dr Zoran Lončar, Dr Milena Đorđević, Dr Nataša Hadžimanović, Dr Thomas Meyer, Ljubica Tomić, Marie-Christine Cimadevilla

Članovi Međunarodnog naučnog saveta

Xavier Blanc-Jouvan (Professor emeritus at the University of Paris I Panthéon-Sorbonne, France), Don Wallace (Chairman of the International Law Institute, Washington, USA), Rajko Kuzmanović (President of Academy of Sciences and Arts of Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina), Franco Ferrari (New York University School of Law, Director, Center for Transnational Litigation, Arbitration, and Commercial Law), Jakša Barbić (Croatian Academy of Sciences and Arts), Larry A. DiMatteo (Florida University, USA), Tatjana Josipović (University of Zagreb, Croatia), Gian Antonio Benacchio (University of Trento, Italy), Davor Babić (University of Zagreb, Croatia), Burghard Piltz (Piltz Rechtsanwälte PartGmbH, Hamburg, University of Bielefeld, Germany), Francesca Fiorentini (University of Trieste, Italy), Damjan Možina (University of Ljubljana, Slovenia), Dr. Christa Jessel-Holst (Max Planck Institute for Comparative and International Private Law, Hamburg, Germany), Vitomir Popović (Academy of Sciences and Arts of Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina), Zoran Rašović (Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Montenegro), Dr. iur. Simon Gabriel (attorney-at-law, Zurich, Switzerland), Vlado Kambovski (Macedonian Academy of Sciences and Arts, North Macedonia), Mateja Đurović (King's College London, UK)

Kompjuterska obrada

Miodrag Panić

Dizajn korica

Uroš Živković

Tiraž: 150 primeraka

Štampa: FUTURA, Novi Sad

Radovi u ovom časopisu podležu anonimnoj recenziji od strane dva recenzenta. Ocene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih autora i ne izražavaju mišljenje uredništva ovog časopisa ni ustanova u kojima su autori zaposleni.

REVIJA KOPAONIČKE ŠKOLE PRIRODNOG PRAVA

ČASOPIS ZA PRAVNU TEORIJU I PRAKSU

Naučni časopis Kopaoničke škole prirodnog prava *Revija Kopaoničke škole prirodnog prava* izlazi od 2019. godine. Časopis objavljuje naučne članke, teorijska istraživanja i studije iz srpskog i uporednog prava, analize izabраних sudskih i arbitražnih odluka, komentare zakonskih rešenja, prikaze knjiga i druge naučne priloge istaknutih domaćih i inostranih autora. Tematska sadržina priloga prilagođena je Heksagonu Kopaoničke škole prirodnog prava: *Pravo na život, Pravo na slobodu, Pravo na imovinu, Pravo na intelektualnu tvorevinu, Pravo na pravdu i Pravo na pravnu državu*, a objavljeni radovi raspoređuju se prema odgovarajućim katedrama Kopaoničke škole. Kao glasilo Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović, časopis prati naučni rad i aktivnosti Škole i o njima obaveštava čitaoce.

KOPAONIČKA ŠKOLA PRIRODNOG PRAVA
– SLOBODAN PEROVIĆ

Broj 1/2023 / Godina V / BEOGRAD

REČ UREDNIKA

Ovo izdanje *Revije Kopaoničke škole prirodnog prava* okuplja šest naučnih radova raspoređenih u pet sekcija: Porezi (I), Pravo konkurencije (II), Međunarodno javno pravo (III) Filozofija prava (IV) i Ekonomija i finansije (V). Sa aspekta sistematike Heksagona prirodnog prava, radovi po svojoj tematskoj sadržini ulaze u oblast katedara *Pravo na imovinu, Pravo na pravdu i Pravo na pravnu državu* Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović.

U prvoj sekciji, članak *Vrednosne orijentacije savremenog oporezivanja* autora *prof. dr Marine Dimitrijević* sadrži analizu bazičnih vrednosti savremenog oporezivanja. U radu se zastupa stav da su vrednosne orijentacije oporezivanja treće dekade ovog veka usmerene ka modeliranju drugačijeg izgleda oporezivanja u budućnosti i dostizanja određenog socijalnog preobražaja. U tom kontekstu, obrazloženo je polazište prema kome je potrebno imati u vidu značaj odgovornog profilisanja društvenih prioriteta u poreskoj sferi u aktuelnim uslovima. Autor podvlači da oporezivanje snažno utiče na pojedince, društvene grupe i odnose koji se među njima uspostavljaju i da je potrebno da bude konstantno u funkciji održavanja društvenog reda i realizacije humane vizije razvoja društva.

Druga sekcija posvećena je pravu konkurencije. *Prof. dr Dragan Lončar, MsC Filip Stojanović* i *MsC Ljubica Pjevović* autori su rada *Uporedna ekonomsko-pravna analiza vertikalnih restriktivnih sporazuma sa fokusom na određivanje cena u daljoj prodaji*. U fokusu pažnje je uporedna analiza pravila koja se odnose na restriktivne vertikalne sporazume kojima se određuje cena u daljoj prodaji iz perspektive prava SAD, Evropske unije i Republike Srbije. U radu su razmotreni osnovni tržišni efekti koje ovi sporazumi mogu prouzrokovati u praksi. Na osnovu učinjene analize, autori zaključuju da je potreban znatno fleksibilniji pristup u proceni efekata koje pomenuti sporazumi ostvaruju na tržištu, kao i njihovih efekata u odnosu na tržišne učesnike i potrošače. U tim okvirima, formulisana je i preporuka za unapređenje postojećih propisa iz oblasti zaštite konkurencije.

Treća sekcija sadrži dva rada iz oblasti međunarodnog javnog prava. U radu *Značaj Vestfalskog mira (1648) za međunarodno pravo* autora *prof. dr Borisa Krivokapića* učinjen je kritički osvrt na različite teorijske stavove u pogledu značaja Vestfalskog mira i izneto je gledište autora u tom smislu. Primećeno je i to da se

u novije vreme sve više izlaže kritici suština onoga što je poznato kao „Vestfalski sistem“, a posebno shvatanje o tome da su države suverene i stoga ravnopravne, da je zabranjena intervencija u poslove drugih država i slično. Autor zaključuje da se trezvena kritika stava o tome da je „sve krenulo“ od Vestfalskog kongresa, čini opravdanom, ali da ne treba ići u drugu krajnost, posebno ne ako je to motivisano političkim razlozima. *Dr Duško Dimitrijević* autor je rada *Kodifikacija i progresivni razvoj pravila o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost*. Rad sadrži detaljan pregled aktivnosti koje je Komisija za međunarodno pravo UN ostvarila u okviru rada na kodifikaciji i progresivnom razvoju pravila o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost. Posebna pažnja je posvećena analizi Nacrta članova predstavljenih u pet izveštaja Specijalnog izvestioca Pavela Šturme. Autor nalazi da bi njihovo usvajanje u formi multilateralne Konvencije moglo doprineti većem stepenu pravne sigurnosti u međunarodnim odnosima.

Za četvrtu sekciju, posvećenu filozofiji prava, *prof. dr Dragan Mitrović* napisao je rad *Sloboda, integritet i pravo*. Razmatrajući ovu temu sa pravno-filozofskog aspekta, autor analizira pitanja slobode kao ljudske vrednosti, vrednosti slobode i integriteta kao vrline slobode, kao i ukidanja slobode i razaranja integriteta. U zaključku se konstatuje da je „sloboda najbliža pravdi kada je čovek usmeren na „Dobro“ (Platon), odnosno kada čovek raspolaže samim sobom, kada živi zbog sebe, a ne zbog drugog (Aristotel). Takvo razmišljanje slobodu prikazuje kao moralnu vrednost“.

Peta sekcija, već po tradiciji, odnosi se na oblast ekonomije i finansija. U radu *Institucije – temelj ekonomskog i pravnog poretka* autora *prof. dr Miomira Jakšića* analizirane su, sa teorijskog i praktičnog aspekta, institucije kao osnov ekonomskog i pravnog poretka, karika koja ih povezuje i obezbeđuje vladavinu prava i dugoročni ekonomski razvoj. U zaključku rada, autor konstatuje da ustanovljenje konsolidovane demokratije i efikasne tržišne privrede tek delimično zavisi od stope ekonomskog rasta, a u celini i dugoročno od fundamentalnih faktora rasta – institucija i to onih koje omogućavaju obrazovanje i uvećavaju participaciju širokih slojeva stanovništva, što je u središtu izgradnje inkluzivnih institucija.

Poseban prilog ovom izdanju čini rad *Zaključenje ugovora i pravna sigurnost – primena međunarodnih standarda u srpskom ugovornom pravu* autora *prof. dr Jelene S. Perović Vujačić*. Rad je posvećen analizi pravila o zaključenju ugovora sa stanovišta vladajućih međunarodnih standarda u ovom domenu i njihove komparacije sa odgovarajućim rešenjima Zakona o obligacionim odnosima. Međunarodni standardi u oblasti zaključenja ugovora analizirani su pre svega u svetlu odgovarajućih pravila Bečke konvencije o međunarodnoj prodaji robe, a pogled je učinjen i na rešenja drugih značajnijih međunarodnih dokumenata

i projekata uniformnog ugovornog prava. Iz mnoštva pitanja relevantnih za zaključenje ugovora, u radu su izdvojena ona koja se čine najznačajnijim iz perspektive njihove komparativne analize sa rešenjima srpskog Zakona o obligacionim odnosima: pregovori, ponuda (sadržina ponude, upućenost ponude određenom licu, opozivost ponude), sadržina izjave o prihvatanju ponude i vreme zaključenja ugovora. Svako od njih u radu je posebno analizirano i ocenjeno u nastojanju pronalaženja onih rešenja koja doprinose ostvarenju višeg stepena pravne sigurnosti u pravnim odnosima koji nastaju povodom zaključenja ugovora, a istovremeno ne zatvaraju put autonomiji volje u ovoj oblasti. Ovaj rad je prvi put objavljen kao Osnovni referat u Zborniku radova 34. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović - Primena prava i pravna sigurnost, Tom I, Beograd, 2021, 7-73.

Prateći naučni rad i aktivnosti Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović, na poslednjim stranama broja objavljujemo Konkurs za prijem radova i Konkurs za nagradu „Profesor Slobodan Perović“ za 36. Susret Kopaoničke škole sa opštom temom *Međunarodni pravni odnosi i pravda*, koji će se održati na Kopaoniku, u tradicionalnom terminu od 13. do 17. decembra 2023. godine.

* * *

Redakcija izražava nadu da će i ovo, osmo po redu, izdanje *Revije Kopaoničke škole prirodnog prava* ispuniti očekivanja naših čitalaca i upućuje zahvalnost autorima koji su za nju pisali.

Prof. dr Jelena S. Perović Vujačić
Glavni i odgovorni urednik

PRVA SEKCIJA

POREZI

MARINA DIMITRIJEVIĆ

VREDNOSNE ORIJENTACIJE SAVREMENOG OPOREZIVANJA

Svestrano sagledavanje i razumevanje savremenog oporezivanja neizostavno podrazumeva identifikovanje bazičnih vrednosti ka kojima je ono orijentisano. Izražena dinamika društvenih odnosa, uspon digitalnih tehnologija, složena međunarodnoekonomska, međunarodnopolitička i civilizacijska fenomenologija današnjeg sveta oporezivanje čini područjem znatne isprepletenosti brojnih interesa. Ti interesi promovišu različite vrednosti i za sada je neizvesno koje će od njih, u međusobnom sučeljavanju, ostvariti prevagu. U radu se zastupa stav da vrednosne orijentacije oporezivanja treće dekade ovog veka, pored puke činjenične pojavnosti, u svojoj biti sadrže i, ne uvek lako uočljiva, opredeljenja trajnijeg važenja u pogledu modeliranja drugačijeg izgleda oporezivanja u budućnosti i, u krajnjoj liniji, dostizanja određenog socijalnog preobražaja. Svako doba je iznova „zamka“ pa, u tom kontekstu, ne treba zapostaviti bitnost odgovornog profilisanja društvenih prioriteta u poreskoj sferi u aktuelnim uslovima. Oporezivanje snažno utiče na pojedince, društvene grupe i odnose koji se među njima uspostavljaju i treba da bude konstantno u funkciji održavanja društvenog reda i realizacije humane vizije razvoja društva.

Ključne reči: oporezivanje, savremeno doba, poreska vlast, poreski obveznici, vrednosti

U V O D

Vrednosne orijentacije savremenog oporezivanja, značajno oblikovane globalizacijom kao moćnim i realnim fenomenom, postojećom finansijsko-ekonomskom zbiljom, društvenim kretanjima, digitalno-tehnološkom modernizacijom

---

Prof. dr Marina Dimitrijević, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, e-mail: marina@prafak.ni.ac.rs. Rad je nastao kao rezultat finansiranja od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS, prema ugovoru evidencioni broj 451-03-47/2023-1/200120 od 3. 2. 2023. godine.

i kreiranjem novog institucionalnog okruženja za primenu poreza ispoljavaju se manje ili više otvoreno na aktuelnoj poreskoj sceni. One, na poseban način, u odnosu na neka ranija vremena, utiču na razumevanje poreske delatnosti (funkcije) države i položaj poreskih obveznika u poreskom sistemu i naspram poreske vlasti. Ponovna evaluacija i provera održivosti nekih dosadašnjih opšteprihvaćenih pravila, standarda i vrednosti u poreskoj oblasti nameću se po prirodi stvari. Njihovo potencijalno prilagođavanje aktuelnom ambijentu, ali i menjanje, ne iznenađuje jer živimo u svetu koji se sve više povezuje, odnosno digitalnotehnoški „umrežava“ i u kome je nemoguće zanemariti uticaj brojnih činilaca, internog i eksternog karaktera, na oblast oporezivanja.

Formiranje šire slike o poreskom fenomenu danas neophodno je kako bi se ukazalo na svu suptilnost odgovora na pitanje da li su ukupni efekti inoviranja poreske oblasti društveno optimalni u postojećim okolnostima? Svako menjanje manjeg ili većeg segmenta domena oporezivanja potencijalno može da dovede do promene stavova obveznika prema poštovanju poreske regulative, povećanja ugleda i odgovornosti poreske vlasti ili opadanja njenog kredibiliteta u poreskom javnom mnjenju. Jačanje socijalnog tkiva društva i unutrašnje integracije društva, kao potencijalne manifestacione forme efekata preduzetih poreskih promena, potvrđuju su pozitivno usmerenih aktivnosti i mera poreske vlasti. Njihova celovitost, logičnost i koherentnost svojevrsna su civilizacijsko-kulturološka reakcija na stalno prisutne izazove koje treba uspešno prevladati. Uz to, one predstavljaju i odraz kvalitetne pravno-političke i društveno-ekonomske matrice društva i države koja svoje relacije sa poreskim obveznicima teži da unapređuje na korektnoj osnovi a radi ostvarivanja uzajamne dobrobiti i pojedinaca i celokupne zajednice. Demokratski standardi funkcionisanja pravne države i slobodnog društva i odsustvo neadekvatnih vrednosnih kompromisa su tada realna opcija.

Shodno prethodno navedenom, predmet interesovanja u ovom radu se upravo tiče ključnih vrednosnih orijentacija savremenog oporezivanja – poreske pravičnosti u kontekstu zahteva socijalne države, digitalne transformacije poreskog domena, poreske transparentnosti kao nove realnosti u oporezivanju. Temeljna pitanja koja se, s tim u vezi razmatraju, proizilaze iz dublje analize glavnih karakteristika promena poreske sfere i njihovog vrednovanja. Cilj rada je da se moderni varijeteti modeliranja poreske oblasti i njihova dejstva posmatraju iz vizure celokupnog društvenog konteksta i iz perspektive pojedinaca, i to ne samo u kratkoročnom i srednjoročnom, već i u dužem vremenskom horizontu. Usmeravajući kurs društvenih tokova nije lako pouzdano razaznati onda kada je prisutan osećaj izloženosti modernog sveta snažnom uticaju ekonomskih interesa, dominaciji digitalnih tehnologija i znatnoj modifikaciji života (ponašanja) ljudi i obavljanja ekonomskih

aktivnosti, podobnih za oporezivanje. To je dodatno otežano onda kada se u javnom diskursu mogu čuti i vrlo oprečna promišljanja o važnosti razumevanja međusobnog odnosa pojedinaca, države i društva, ali i suprotstavljeni stavovi o odabiru puta koji bi rezultirao adekvatnim rešavanjem manifestovanih socijalno-ekonomskih problema, odnosno društvenim napretkom.

PORESKA PRAVIČNOST U KONTEKSTU ZAHTEVA SOCIJALNE DRŽAVE

Bazični zahtev poreskih obveznika upućen poreskoj vlasti nesporno se tiče postizanja pravičnosti u oporezivanju. Ispunjavanje ovog zahteva je od neprocenjivog značaja jer potvrđuje postojanje socijalne osetljivosti poreskog sistema i daje legitimitet primenjenoj poreskoj politici. Finansijska nauka je formulisala određene zahteve čijim se uvažavanjem ispoljava spremnost ostvarivanja pravičnosti u oporezivanju. Reč je o opštosti poreske obaveze i ravnomernosti raspodele poreskog tereta.¹

Opštost poreske obaveze je uslov formalne pravičnosti i znači da sva lica moraju da plaćaju poreze. Ona isključuje privilegije po bilo kom osnovu, i to kako moguće individualne (biološke, duhovne i materijalne) nejednakosti među ljudima, tako i društvenu stratifikaciju (po statusu, zanimanju, obrazovanju, ugledu i moći).² U današnjim uslovima, relativno je ograničeno dejstvo opštosti poreske obaveze iz razloga postojanja određenih izuzetaka u vidu poreskih oslobođenja i olakšica, motivisanih razlozima socijalne, ekonomske ili neke druge politike.

Ravnomernost raspodele poreskog tereta je uslov materijalne pravičnosti koji od svih obveznika poreza traži da srazmerno svojoj ekonomskoj snazi plaćaju poreske obaveze. Dve su, u ovom smislu, moguće dimenzije pravičnosti: horizontalna i vertikalna pravičnost.³ U osnovi horizontalne pravičnosti nalazi se izbegavanje diskriminacije jednakih poreskih obveznika u poreskom sistemu, tj. primenjuje se pravilo „da jednake treba oporezovati jednako“. Ova dimenzija pravičnosti znači održavanje fer distribucije (raspodele) blagostanja između jednakih poreskih obveznika pre i posle oporezivanja. Vertikalna pravičnost se ostvaruje tako što se poreski obveznici oporezuju u skladu sa njihovom ekonomskom snagom – poreski obveznici

---

¹ Marina Dimitrijević, „Refleksije pravičnosti u sferi savremenog oporezivanja“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 91, 2021, 18.

² Dejan Popović, Gordana Ilić-Popov, „Jednakost građana u poreskom pravu“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, br. 33, 2011, 144.

³ M. Dimitrijević, op. cit., 21.

veće ekonomske snage treba da plate veće poreze državi u odnosu na poreske obveznike manje ekonomske snage (primena principa da „nejednake treba oporezovati nejednako“). Ovaj vid pravičnosti omogućava realizaciju redistributivne (socijalne) funkcije oporezivanja. Njome se vrši preraspodela blagostanja između nejednakih poreskih obveznika što je saglasno postojanju socijalne države.

Treba konstatovati da je vrlo bitan, u aktualnim poreskim sistemima, osećaj poreskih obveznika da su pravično oporezovani, jednaki pred zakonom, da niko od obveznika poreza nije u povlašćenom položaju naspram poreskih organa, da su svi dužni da ispune poreske obaveze, kao i da će njihova odgovornost za nepoštovanje poreskih propisa biti utvrđena na zakonit način. Samo u prisustvu takvih pretpostavki poreski prihodi će nesmetano priticati u državni budžet.⁴

DIGITALNA TRANSFORMACIJA PORESKOG DOMENA

Povezanost digitalnih tehnologija i njihove primene prilikom oporezivanja konstantno jača u savremenim uslovima. Spretno korišćenje mogućnosti koje pružaju ove tehnologije generiše atmosferu u kojoj digitalni svet oporezivanja postepeno dobija obeležje preovlađujućeg. Neke donedavno opšteprihvaćene vrednosti u poreskom domenu, kao i pogled na određena poreska pitanja i teme značajno se menjaju.

Digitalna transformacija oporezivanja je prvenstveno odgovor na zahtev da se administriranje poreskim sistemom učini uspešnijim i usmerena je na dostizanje što višeg nivoa naplate poreskih prihoda (veći fiskalni radman). Uspostavljanje digitalno-tehnološke infrastrukture kojom se projektovano unapređuju funkcije poreske administracije⁵ i formira izmenjeno radno okruženje unutar poreskih administrativnih organa, ali i racionalizuje njihova organizacija kojom treba upravljati na bazi performansi (učinaka), u sebi poseduju potencijal za ostvarivanje ujednačenije prakse tumačenja poreskih propisa, jednoobrazno i objektivno postupanje poreskih organa, smanjivanje složenosti procedura koje se tiču povinovanja obveznika poreskim obavezama (*tax compliance*), kao i resursa utrošenih pri implementaciji poreza.⁶ U tom smislu, poželjno je proces utvrđivanja i plaćanja poreza

---

⁴ Marina Dimitrijević, *Ispunjavanje poreskih obaveza*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, 2017, 160.

⁵ David Tansey, „Tax Administration Information Systems: Concept, Design and Implementation“, *The Governance Brief*, No 36, 2019, 5.

⁶ Maureen Kidd, „Revenue Administration: Functionally Organized Tax Administration“, *IMF Technical Note and Manuals*, No. 2010/10, june 2010, 6–7.

dizajnirati tako da u percepciji poreskih obveznika bude shvaćen kao jednostavan, predvidiv, konzistentan i povezan sa što manje troškova kojima su oni izloženi. Sa stanovišta poreskih organa, pak, ovaj proces treba biti podržan unapređenim sistemom praćenja poštovanja propisa na osnovu odgovarajućeg identifikovanja, procenjivanja, analize, prioritizacije i upravljanja rizicima u različitim područjima (registracija poreskih obveznika, podnošenje poreskih prijava, tačnost podataka u poreskim prijavama, blagovremenost plaćanja poreza).⁷ Radi se, naime, o korišćenju postojećih, ali i koncipiranju novih pristupa u radu i to prema stepenu ispoljenih rizika u bazičnim aktivnostima koje spadaju u nadležnost poreskih organa.⁸ Ovi rizici se lakše otkrivaju uz pomoć digitalnih tehnologija i to tako što se iskazana sklonost poreskih obveznika da poštuju poreske propise „povezuje“ sa raznim etapama poreske procedure.

Potrebno je istaći da digitalizacija i automatizacija poreskih operacija imaju i svoju „senku“ koja se neminovno iskazuje u izostanku dalje potrebe za postojanjem određenih (manje složenih) administrativno-tehničkih poslova, ali i u jačanju kako kontrolne funkcije poreskih organa,⁹ tako i funkcije naplate poreza. Deo postupka administriranja porezima koji se tiče naplate poboljšanja „crpi“ iz integrisanog poreskog knjigovodstva, njegove unapređene funkcionalnosti, analitičnosti i automatskog otkivanja poreskih obveznika koji imaju poresko dugovanje. Unapređenja će, svakako, biti intenzivirana i u institucionalnom okruženju, podsticajnom za postojanje zavidnog nivoa poreske discipline i jačanje poverenja društva u poresku vlast. Ovakvo okruženje je neophodno permanentno održavati i negovati.

Društvene mreže i tzv. umrežavanje društva,¹⁰ koje neizostavno obuhvata i mrežnu povezanost poreskih organa i poreskih obveznika, nisu novi društveni fenomeni. Oni, međutim, u tekućim okolnostima dobijaju posebna obeležja usled masovne primene digitalnih tehnologija. Virtuelna stvarnost je prepoznata kao bazična pretpostavka savremene (digitalne) komunikacije subjekata poreskopavnog odnosa, koja u odnosu na tradicionalnu poresku komunikaciju treba dodatno da unapredi kontakte i interakciju poreskih organa sa obveznicima poreza.

---

⁷ Pascal Saint-Amans, „New Ways of Ensuring Tax Compliance – A Perspective from the OECD“, *Tax tribune*, No 29, 2013, 118–119.

⁸ *Managing and Improving Compliance: Recent Developments in Compliance Risk Treatments*, Information Note, Centre for Tax Policy and Administration, Forum on Tax Administration: Compliance Sub-Group, OECD, 2009, 10.

⁹ Paul Schwartz, „The Future of Tax Privacy“, *National Tax Journal*, Vol. LXI, No. 4, 2008, 891.

¹⁰ Manuel Kastels, *Uspon umreženog društva*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, 89.

Veliki dijapazon pravovremenih, potpunih i tačnih poreskih informacija, osmišljenih tako da budu u skladu sa potrebama obveznika, dostupan je poreskoj populaciji preko elektronskih poreskih servisa, popularnih društvenih mreža, kontakt centara poreske administracije i sl.¹¹ Ovakve poreske informacije olakšavaju efikasno i efektivno obavljanje društvene uloge digitalne poreske komunikacije koja je, kako se u javnosti često ističe, koncipirana tako da bude u službi dobrovoljnog prihvatanja poreskih obaveza, uspješne implementacije sistema oporezivanja i smanjivanja administrativnih troškova i troškova poštovanja poreskih propisa.¹² Otuda i potiče prelazak na elektronsko izvršavanje poreskih obaveza, uvek kada priroda tih obaveza to dozvoljava (npr. elektronska registracija poreskih obveznika, elektronsko podnošenje poreskih prijava, elektronsko dostavljanje poreske dokumentacije, elektronsko plaćanje poreza),¹³ kao i dizajniranje digitalno-tehnološkog (elektronskog) sistema za upravljanje poreskim predmetima i njihovo arhiviranje. Ovakav sistem omogućava brzo i unakrsno pretraživanje poreskih predmeta u poreskoj administraciji, ali i postepenu zamenu papirnih dosijea poreskih obveznika digitalnim poreskim dosijeima. Digitalni poreski dosije obveznika je povezan sa digitalnim identitetom obveznika¹⁴ i „ogledalo“ je sklonosti obveznika ka (ne)poštovanju poreskih propisa.

Treba ukazati na to da se kontakti poreskih organa i poreskih obveznika, ostvareni posredstvom digitalnih tehnologija, kontinuirano favorizuju na račun umanjenja njihovih direktnih (neposrednih) kontakata. To, u krajnjoj instanci, može da dovede do potpune digitalno-tehnološke pokrivenosti svih segmenata koji čine delokrug rada poreskih organa. Digitalno umrežavanje, postepeno i sigurno, postaje „ključ“ za organizacionu fleksibilnost i odgovarajuće poslovne performanse. Promena organizacione kulture poreskih organa, kroz učvršćivanje standarda i načina postupanja koji su u saglasju sa modernizovanim poslovnim modelom, podržanim digitalnim tehnologijama, postaje vrlo vidljiva.

Nesporno, prisustvo digitalnih tehnologija u poreskoj sferi nameće donekle izmenjene vrednosti koje treba da prihvate i poreski organi i poreski obveznici. Obe vrste subjekata poreskopopravnog odnosa, čini se, sve više bivaju uhvaćeni u „mrežu“

¹¹ *Successful Tax Debt Management: Measuring Maturity and Supporting Change*, OECD, Paris 2019, 71–76.

¹² Marina Dimitrijević, „Inoviranje procesa upravljanja poreskom saglasnošću“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 67, 2014, 185–198.

¹³ *Technologies for Better Tax Administration: A Practical Guide for Revenue Bodies*, OECD, Paris, 2016, 76–78.

¹⁴ *Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration*, Forum on Tax Administration, OECD, 2020, 44.

realiteta nezaustavljivog digitalno-tehnološkog napretka. Ubrzanje poreskog komunikacijskog procesa, na izvestan način, utiče na modifikovanje njihovog položaja u poreskom postupku. Formiraju se drugačiji obrasci postupanja poreskih organa, odnosno ponašanja poreskih obveznika. Slobodni smo da konstatujemo da, međutim, ostaje otvoreno pitanje, o tome kakva je suštinska (ljudska) reakcija poreskih subjekata u vezi ovih promena, budući da je esencijalna za uspešnost svake, pa i poreske komunikacije.

PORESKA TRANSPARENTNOST KAO NOVA REALNOST U OPOREZIVANJU

Oporezivanje je područje državne delatnosti vrlo pogodno za prikupljanje, analiziranje i skladištenje velike količine raznovrsnih podataka (informacija) koje se tiču ličnih, porodičnih, poslovnih i finansijskih prilika poreskih obveznika. Ukoliko poreski obveznici veruju da će poreski teret biti zakonito i ravnomerno raspoređen unutar poreske populacije, kao i da će oblast njihovog života, podložna oporezivanju, biti adekvatno zaštićena tj. nedostupna neovlašćenim licima,¹⁵ savešno će dostavljati poreskoj vlasti podatke potrebne za utvrđivanje poreskoppravne sposobnosti i uredno ispunjavati svoje poreske obaveze.¹⁶

U savremenim uslovima, poreskoj državi se ne osporava pravo da, na osnovu poreskog (fiskalnog) suvereniteta u zakonom uređenom postupku, ubira poreske prihode potrebne za finansiranje i obezbeđenje potrebnog obima i kvaliteta javnih dobara. Poreski obveznici, međutim, što je civilizacijski standard, očekuju u poreskom postupku dosledno poštovanje i zaštitu njihovih prava na privatnost i prava na poštovanje ličnog dostojanstva, odakle se i „izvodi“ pravo na poverljivost i tajnost poreskih podataka.

Sa promenama, uslovljenim kretanjima u ekonomiji, digitalno-tehnološkom modernizacijom oporezivanja, borbom protiv agresivnog poreskog planiranja i poreskih utaja u prekograničnim transakcijama i međunarodnim poreskim tokovima, nameću se logična pitanja u pogledu toga sa kakvim dugoročnim ciljem se one sprovode i kako će se odraziti na položaj (običnih) poreskih obveznika? Ima li mesta bojazni da interes poreskog obveznika može biti ugrožen u smislu urušavanja prethodno pomenutih poreskih prava usled preteranog zadiranja

---

¹⁵ Richard M. Bird, Eric M. Zolt, „Technology and Taxation in Developing Countries: From Hand to Mouse“, *National Tax Journal*, Vol. LXI, No. 4, Part 2, December 2008, 809–812.

¹⁶ Nikola Mijatović, „Određenje instituta porezne tajne u njemačkom pravu“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 1, 2013, 73.

države u njegovu ekonomsku snagu? Pružaju li nacionalne granice dovoljnu zaštitu poreskim obveznicima u slučajevima koji se tiču procesa međunarodne poreske saradnje?¹⁷ Podsećanja radi, međunarodni poreski sporazumi tada prevazilaze po značaju domaće poreske propise, a automatska razmena podataka (informacija), kao fundamentalni aspekt međunarodne poreske saradnje, potencira se sada već dugi niz godina¹⁸ i tretira kao vrlo pogodno sredstvo suprotstavljanja poreskoj evaziji u globalizacijskim uslovima.¹⁹

Imajući u vidu razgranati spektar promena, koje se u savremenom poreškom svetu konstantno dešavaju, smatramo vrlo mogućim scenario urušavanja, pod političkim pritiscima ekonomski najrazvijenijih zemalja i „velom“ poziva na zaštitu poreskih interesa rezidentnih država,²⁰ tradicionalnog prava poreskog obveznika na poverljivost i tajnost podataka, relevantnih za oporezivanje. Navedeno percipiramo realnim i pored toga što mnogi međunarodni dokumenti garantuju zaštitu ovog prava. Prosto proklamovanje zaštite bez njene jake faktičke realizacije, odnosno bez funkcionisanja visokog nivoa obezbeđenja sigurnosti obveznika od neovlašćenog pristupa i zloupotrebe poreskih podataka, nema naročiti značaj. Štaviše, ono može štetiti interesima i pravima savesnih poreskih obveznika, što je u finansijskog literaturi kao problem blagovremeno i prepoznato.²¹ U ime sveopšte saradnje na planu suzbijanja međunarodne poreske evazije, koja je sve više na dnevnom redu,²² može se primetiti određeno „udaljavanje“ nacionalnih poreskih organa od njihovih poreskih obveznika i to tako da oni bivaju postupno prepušteni i nekim nadnacionalnim instancama (institucijama).

Brz razvoj digitalnih tehnologija stvara posebne mogućnosti da podaci o svim prihodima poreskog obveznika budu dostupni a samim tim i pogodni za razmenu, u nacionalnim i međunarodnim okvirima. Time se, usled gomilanja podataka koji se o poreskim obveznicima prikupljaju, kreira povoljan milje za formiranje

---

¹⁷ Piergiorgio Valente, „G7 Priorities in Taxation“, *Intertax*, Volume 45, Issue 8-9, 2017, 545.

¹⁸ „A Step Change in Tax Transparency: Delivering a standardised, secure and cost effective model of bilateral automatic exchange for the multilateral context“, *OECD Report for the G8 Summit*, June 2013, 5.

¹⁹ Jean-Rodolphe W. Fiechter, „Exchange of Tax Information: The End of Banking Secrecy in Switzerland and Singapore?“, *International Tax Journal*, Vol. 36, No. 6, 2010, 57.

²⁰ Michael Keen, Jenny E. Lighthart, „Information Sharing and International Taxation: A Primer“, *International Tax and Public Finance*, No. 13, 2006, 82.

²¹ Sara K. McCracken, „Going, Going, Gone... Global: A Canadian Perspective on International Tax Administration Issues in the 'Exchange-of-Information Age', *Canadian Tax Journal*, Vol. 50, No. 6, 2002, 1896.

²² Žan Fransoa- Rišar, *Tačno u podne*, Beograd, Clio, 2008, 147.

elektronskih baza podataka o svakom obvezniku poreza. Protekom vremena, poreski obveznici će postajati „potpuno poresko transparentni“,²³ a poreska transparentnost (potpuna „providnost“ njihovog celokupnog ekonomskog stanja) verovatno prihvatana kao društvena vrednost, kojom se potiskuju i zamenjuju poreska privatnost, tajnost i poverljivost. S tim u vezi treba istaći da je vrlo teško vratiti se unazad onda kada je jednom probijen „informativni zid“, tj. brana očuvanja i zaštite fundamentalnih prava poreskih obveznika. Konflikt (*trade off*) između prava na privatnost, tajnost i poverljivost, s jedne strane, i poreske transparentnosti, s druge strane, tada je otvoren. Nije suviše pretpostaviti da će zabrinutost poreskih obveznika i dimenzije rešavanja konflikta, sa daljim razvojem digitalnih tehnologija i intenziviranjem i proširivanjem međunarodne poreske saradnje, sve više rasti.²⁴

Na bazi prethodno rečenog, pitanje da li se poreski obveznici polako pripremaju i privikavaju na neko novo vreme u kome će stalno biti izloženi digitalno-tehnološkoj kontroli i prikupljanju podataka o njima (radi tzv. oporezivanja vođenog podacima), postavlja se samo po sebi. Ne mogu se, naravno, prenebreći ni pitanja u pogledu toga kakvi se mehanizmi zaštite mogu izgraditi da ova tehnologija ne bi bila zlonamerno iskorišćena, tj. da bi se svi potencijalni rizici sveli na minimum.²⁵ Uvek postoji opasnost da se kontrola, praćenje i upravljanje podacima o poreskom obvezniku odvoje od nivoa koji je razuman što će naročito biti izraženo onda kada za takve aktivnosti nije predviđena mogućnost blagovremenog otkrivanja i adekvatnog sankcionisanja.

U ambijentu kada se stvara virtuelno oporezivanje, jača poreska kontrola, gubi postepeno slika stvarnog sveta oporezivanja, i pored postojanja proklamacija o poreskim pravima, dostojanstvu i pravdi, poreski obveznici se sve više mogu osećati nesigurno i pod stalnim pritiskom u pogledu toga da li su dovoljno uradili kada je reč o poštovanju poreske regulative. Nastanak i trajanje takvog stanja treba strogo izbegavati i stalno se podsećati istorijske pouke o tome da je oporezivanje praćeno nepoštovanjem integriteta poreskih obveznika, preteranom poreskom kontrolom i sankcionisanjem obveznika poreza, sklono samorazgradnji. Stoga su zakonitost, pravičnost oporezivanja i ugodnost snošenja poreskog tereta osnovne poželjne determinante kreiranja i primene svakog poreskog sistema.

---

²³ Mileva Anđelković, „Poreski obveznici u fokusu poreske transparentnosti“, *Liber amicorum, Zbornik radova u čast profesora emeritusa Dejana Popovića* (ur. Ilić-Popov G.), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – Centar za izdavaštvo, 2021, 20.

²⁴ Pasquale Pistone, „Exchange of Information and Rubik Agreements: The Perspective of an EU Academic“, *Bulletin for International Taxation*, Vol. 67, No 4/5, 2013, 217.

²⁵ Mileva Anđelković, „Fundamentalna prava poreskih obveznika i njihova zaštita u savremenim informaciono-tehnološkim uslovima“, *Strani pravni život*, br. 3, 2008, 163.

Porezi poseduju „snagu“ koja deluje na oblikovanje društva sada, isto onako kao što je to bilo u prošlosti. Takve spoznaje, pri digitalno-tehnološkoj modernizaciji, ne treba zanemarivati već delotvornost savremene poreske države obezbeđivati, između ostalog, i time što su joj postavljene jasne granice pri vršenju poreske funkcije. Njena potencijalna nastojanja da se neosnovano ili previše upliće u lični, porodični i profesionalni život poreskih obveznika, takođe treba suzbiti. Uspešan koncept sistema oporezivanja se uostalom može otelotvoriti ukoliko predstavlja rezultantu adekvatne usklađenosti javnog interesa i interesa poreskih obveznika,²⁶ uz optimalno zadovoljavanje javnih potreba na principu uzajamnosti i solidarnosti.

ZAKLJUČAK

U oporezivanju se oduvek može prepoznati vrlo osetljivo područje odnosa države i njenih građana. Na tragu ove konstatacije, vrednosne orijentacije oporezivanja, koje bi se mogle okarakterisati kao ključne, bitno određuju spremnost obveznika da prihvate poreze i da im se povinuju. Tako je i u savremenom dobu. Postojeća ekonomska, politička, socijalna, digitalno-tehnološka matrica društva, njen nacionalni i međunarodni kontekst, kao i dinamika na svetlost dana iznose određene bazične vrednosti kao svoju refleksiju.

Društveni razvoj podstaknut digitalnim tehnologijama sobom donosi brojne promene. Vidljivo, digitalne tehnologije menjaju ljude, način njihovog života i privređivanja, društva, države, realizaciju poreske funkcije države. Menja se, istovremeno, i kulturološka dimenzija sveta i svakodnevice.

Pogled na digitalnu transformaciju poreske oblasti iz ugla njene aktuelne zavodljivosti potvrđuje da su porezi i danas bitna odrednica civilizacijskog toka, sposobna da jako podrži društveni poredak ili da ga, ukoliko porezi nisu umereni i adekvatno primenjeni, oslabi.²⁷ Nizanje perli poreske priče civilizacije se permanentno odvija pa, neizostavno, intenzivne digitalno-tehnološke transformacione promene poreskog domena traže objektivno praćenje, procenu, analizu i ocenu svih ostvarenih učinaka.

Savremeno oporezivanje se ubrzano modernizuje na osnovama, drugačijim u odnosu na neke ranije vremenske periode. Veća dostupnost poreskih informacija

---

²⁶ Tereza Rogić Lugić, „Porezna tajna: sigurnost prošlosti, sjena budućnosti“, *Croatian and Comparative Public Administration*, Vol. 15, No. 4, 2015, 817.

²⁷ Charles W. Adams, *Za dobro i zlo – Utjecaj poreza na kretanje civilizacije*, Institut za javne financije, Zagreb, 2006, 483.

i podataka i razgranate mogućnosti interaktivne komunikacije poreskih organa sa poreskim obveznicima mogu pozitivno da utiču na nivo dobrovoljnog ispunjavanja poreskih obaveza. Uporedo sa tim poreskim obveznicima je znatno otežan ostanak van „poreske“ mreže, čime se potvrđuje činjenica da digitalne tehnologije nisu samo tehnologije unapređenja administriranja porezima i olakšavanja ispunjavanja poreskih obaveza, već i tehnologije značajne kontrolne moći.

Nadnesene nad domenom oporezivanja i opčinjene rezultatima koji se potencijalno mogu ostvariti, digitalne tehnologije (njihovi kreatori) ipak ne treba da zaborave da se virtualnom dominacijom stvarnost ne može zanemariti, niti se mogu u potpunosti marginalizovati određene tradicionalne društvene vrednosti. Iz vizure pravilnog društvenog razvoja posmatrano, stvarnost u celini (time i poresku stvarnost) treba videti ne samo virtuelno, nego i onakvu kakva ona realno jeste. Kada dostizanje fiskalnog cilja ima centralnu i vrlo naglašenu prioritetnu ulogu u poreskom administrativnom postupanju, i teži da potisne i delom prekrije sve druge vrednosti, možemo biti sigurni da je na delu aktivnost čiji dalekosežni efekti ne mogu biti povoljni.

Prof. Dr. MARINA DIMITRIJEVIĆ
Full Professor, Faculty of Law
University of Niš

VALUE ORIENTATIONS OF MODERN TAXATION

Summary

A comprehensive overview and understanding of modern taxation inevitably imply identifying the basic values towards which it is oriented. The noticeable dynamics of social relations, the rise of digital technologies, the complex international-economic, international-political and civilizational phenomenology of today's world make taxation an area of considerable intertwining of numerous interests. Those interests promote different values and it is uncertain which of them will prevail in a mutual confrontation. The paper advocates the position that the value orientations of taxation of the 2020's, in addition to mere factual appearance, contain in their essence, not always easily discernible, determinations of more permanent validity in terms of modelling a different appearance of taxation in the future and, ultimately, reaching a certain social transformation. Every age is a new „trap“, and in that context, the importance of responsible profiling of social priorities in the tax sphere in current conditions should not be neglected. Taxation has a strong impact on individuals, social groups and relationships established between them and should be constantly in the function of maintaining social order and realizing a humane vision of the development of society.

Key words: taxation, modern times, tax authorities, taxpayers, values

Literatura

- Adams W. C., *Za dobro i zlo – Utjecaj poreza na kretanje civilizacije*, Institut za javne financije, Zagreb, 2006.
- Anđelković M., „Poreski obveznici u fokusu poreske transparentnosti“, *Liber amicorum*, Zbornik radova u čast profesora emeritusa Dejana Popovića (ur. Ilić-Popov G.), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu –, Centar za izdavaštvo, 2021.
- Anđelković M., „Fundamentalna prava poreskih obveznika i njihova zaštita u savremenim informaciono-tehnološkim uslovima“, *Strani pravni život*, br. 3, 2008.
- „A Step Change in Tax Transparency: Delivering a standardised, secure and cost effective model of bilateral automatic exchange for the multilateral context“, *OECD Report for the G8 Summit*, June 2013.
- Bird R. M., Zolt M. E., „Technology and Taxation in Developing Countries: From Hand to Mouse“, *National Tax Journal*, Vol. LXI, No. 4, Part 2, December 2008.
- Dimitrijević M., „Refleksije pravičnosti u sferi savremenog oporezivanja“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 91, 2021.
- Dimitrijević M., *Ispunjavanje poreskih obaveza*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, 2017.
- Dimitrijević M., „Inoviranje procesa upravljanja poreskom saglasnošću“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 67, 2014.
- Fiechter Jean-Rodolphe W., „Exchange of Tax Information: The End of Banking Secrecy in Switzerland and Singapore?“, *International Tax Journal*, Vol. 36, No. 6, 2010.
- Fransoa- Rišar Ž., *Tačno u podne*, Beograd, Clio, 2008.
- Kastels M., *Uspon umreženog društva*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.
- Kidd M., „Revenue Administration: Functionally Organized Tax Administration“, *IMF Technical Note and Manuals*, Vol. 2010, Issue 10, June 2010.
- Keen M., Ligthart J. E., „Information Sharing and International Taxation: A Primer“, *International Tax and Public Finance*, No. 13, 2006..
- Managing and Improving Compliance: Recent Developments in Compliance Risk Treatments*, Information Note, Centre for Tax Policy and Administration, Forum on Tax Administration: Compliance Sub-Group, OECD, 2009.
- McCracken S. K., „Going, Going, Gone... Global: A Canadian Perspective on International Tax Administration Issues in the „Exchange-of-Information Age“, *Canadian Tax Journal*, Vol. 50, No. 6, 2002.
- Mijatović M., „Određenje instituta porezne tajne u njemačkom pravu“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 1, 2013.
- Pistone P., „Exchange of Information and Rubik Agreements: The Perspective of an EU Academic“, *Bulletin for International Taxation*, Volume 67, No 4/5, 2013.

- Popović D., Ilić-Popov G., „Jednakost građana u poreskom pravu“, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, br. 33, 2011.,
- Rogić Lugarić T., „Porezna tajna: sigurnost prošlosti, sjena budućnosti“, Croatian and Comparative Public Administration, Vol. 15, No. 4, 2015.
- Saint-Amans P., „New Ways of Ensuring Tax Compliance – A Perspective from the OECD“, Tax Tribune, No. 29, 2013.
- Schwartz P., „The Future of Tax Privacy“, National Tax Journal, Vol. LXI, No. 4, 2008.
- Successful Tax Debt Management: Measuring Maturity and Supporting Change, OECD, Paris, 2019.
- Tansey D., „Tax Administration Information Systems: Concept, Design and Implementation“, The Governance Brief, No. 36, 2019.
- Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration, Forum on Tax Administration, OECD, 2020.
- Technologies for Better Tax Administration: A Practical Guide for Revenue Bodies, OECD, Paris, 2016.
- Valente P., „G7 Priorities in Taxation“, Intertax, Vol. 45, Issue 8-9, 2017.

Datumi prijema i prihvatanja rada

Primljen: 06.05.2023.

Prihvaćen: 27.05.2023.

ORIGINALAN NAUČNI RAD

DRUGA SEKCIJA

PRAVO KONKURENCIJE

UDK 339.137.4
DOI: 10.5937/RKSPP2301027L

DRAGAN LONČAR
FILIP STOJANOVIĆ
LJUBICA PJEVOVIĆ

UPOREDNA EKONOMSKO-PРАВNA ANALIZA VERTIKALNIH RESTRIKTIVNIH SPORAZUMA SA FOKUSOM NA ODREĐIVANJE CENA U DALJOJ PRODAJI

Rad sadrži uporednu analizu pravnog tretmana restriktivnih vertikalnih sporazuma kojima se određuje cena u daljoj prodaji. Navedeni sporazumi i dalje izazivaju brojne diskusije među autorima bez jedinstvenog stava o njihovoj primeni u praksi. Uporedna analiza zasnovana je na analizi pravnog sistema Sjedinjenih Američkih Država, Evropske unije i Republike Srbije. Dodatno, u radu su razmotreni i predstavljeni osnovni tržišni efekti koje ovi sporazumi mogu prouzrokovati u praksi. Na osnovu uporedne analize i razmatranja različitih pristupa u njihovom tretmanu dolazi se do zaključka da je potreban znatno fleksibilniji pristup u odmeravanju njihovih efekata po tržište, tržišne učesnike i potrošače. Shodno tome autori formulišu i preporuku za unapređenje postojećih propisa iz oblasti zaštite konkurencije.

Ključne reči: vertikalni restriktivni sporazumi, određivanje cene u daljoj prodaji, zaštita konkurencije

---

Prof. dr Dragan Lončar, redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu,
e-mail: dragan.loncar@ekof.bg.ac.rs.

MsC Filip Stojanović, asistent Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail:
filip.stojanovic@ekof.bg.ac.rs.

MsC Ljubica Pjevović, saradnik u nastavi Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu,
e-mail: ljubica.pjevovic@ekof.bg.ac.rs.

UVODNA RAZMATRANJA

Pravo konkurencije jeste grana prava koja ima za cilj da obezbedi poštovanje pravila kojima se uređuje slobodna i fer tržišna utakmica. Zakon o zaštiti konkurencije teži da suzbije poslovne prakse preduzeća kojima se može narušiti, ograničiti i sprečiti fer i slobodna konkurencija između tržišnih učesnika. U krajnjoj instanci, cilj propisa iz oblasti zaštite konkurencije jeste očuvanje blagostanja potrošača.

Očuvanje fer konkurencije u najvećoj meri postiže se zabranom restriktivnih sporazuma (horizontalnih i vertikalnih),¹ zabranom zloupotrebe dominantnog položaja, kao i kontrolom koncentracija. Predmet razmatranja ovog rada biće uporedni pravni tretman vertikalnih sporazuma kojima se određuje cena u daljoj prodaji.

Vertikalni sporazumi su vrsta restriktivnih sporazuma između učesnika na tržištu koji posluju na različitom nivou lanca proizvodnje i prometa.² Restriktivni vertikalni sporazumi se shodno supstancijalnom kriterijumu mogu javiti u tri kategorije, polazeći od prirode ograničenja koja im je imanentna i odnosi se na cenovna, kvantitativna ili ograničenja ekskluzivnosti.³ Različiti oblici vertikalnih sporazuma su potrebni proizvođaču kako bi se što brže i uz što manje troškova proširili na nova tržišta i pristupili potrošačima.⁴ Pored ovog razloga, postoji još dosta legitimnih razloga⁵ da preduzeća zaključuju ovakvu vrstu sporazuma, a na pravu konkurencije je izazovan zadatak da identifikuje i zabrani one vertikalne sporazume koji su štetni po konkurenciju.⁶ Vertikalni sporazumi su načelno dozvoljeni međutim, ukoliko se u takvim sporazumima pronađu odredbe koje predstavljaju teška ograničenja (engl. *Hard-core restrictions*)⁷, onda je pravna sudbina takvog sporazuma upitna.

¹ Restriktivni sporazumi su sporazumi zaključeni između učesnika na tržištu, a koji za cilj ili posledicu imaju značajno ograničenje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije. V. čl. 10 Zakona o zaštiti konkurencije, *Službeni glasnik RS*, br. 51/2009 i 95/2013.

² Termin „sporazum“ obuhvata ugovore, odredbe ugovora, sve oblike izričitog i prećutnog dogovora, kao i usklađene prakse ili odluke učesnika na tržištu (tzv. paralelna ponašanja).

³ Boris Begović, Vladimir Pavić, Dušan Popović, *Uvod u pravo konkurencije*, Beograd, 2019, 71.

⁴ Dijana Bajalović Marković, „Vertikalna ograničenja konkurencije u teoriji i sudskoj praksi SAD“, *Strani pravni život* 2, Beograd, 2018, 30.

⁵ Na primer, ekonomski motiv vertikalnog sporazumevanja je vezan za specijalizaciju zasnovanu na podeli rada, i rezultatno sniženje troškova poslovanja, povećanje poslovne efikasnosti i profita, osvajanje novih tržišta i širenje kruga korisnika proizvoda ili usluga. Pogledati više u: Gunnar Niels, Helen Jenkins, James Kavanagh, *Economics for Competition Lawyers*, Oxford, 2011, 312.

⁶ Joseph E. Harrington, Jr., „Horizontal and Vertical Agreements: Differences between the European Union and the United States“, *Analni Pravnog fakulteta*, br. 1, Beograd, 17

⁷ Teška ili crna ograničenja jesu ograničenja, koja se vide kao izuzetno štetna i koja, po pravilu, nemaju nikakvih korisnih dejstava, pogledati više u Bojan Ristić, Dušan Popović, Boris Begović, *Glosarijum prava konkurencije*, Beograd, 2021, 72.

Jedna vrsta vertikalnog sporazuma koji je privukao značajnu pažnju je održavanje maloprodajnih cena (engl. *Resale price maintenance*, skr. RPM).

Vertikalni sporazum kojim se određuje cena u daljoj prodaji jeste sporazum koji sadrži odredbu kojom prodavac obavezuje kupca (proizvođač distributera ili distributer prodavca na malo) da proizvode koje je kupio od njega prodaje po tačno određenoj ceni. Prodavac cenu može odrediti tako što će je fiksirati, odrediti minimalnu, maksimalnu ili preporučenu cenu.⁸ Utvrđivanje cena u daljoj prodaji može biti neposredno ili posredno (npr. na osnovu tačno utvrđene marže koju kupac može da zaračuna, popusta koji može da odredi, obaveze da cenu veže za cenu konkurentskog proizvoda...⁹

Sporazumi kojima se određuje preporučena i maksimalna cena u praksi nisu štetni po konkurenciju, osim ukoliko se u takvom sporazumu ne nađu elementi obaveznosti.¹⁰

Ipak, u nekim situacijama veoma je teško razlikovati fiksnu od preporučene cene. Na primer praksa preduzeća *Coca-Cola* da na pakovanju utisne cenu proizvođača je veoma diskutabilna i nalazi se u sivoj zoni. Ipak, u spornoj praksi ne postoji ništa što dokazuje da su distributeri i preprodavci na malo primorani da prodaju proizvod po utisnutoj ceni.

Kada se u vertikalnim sporazumima nalazi odredba kojom se fiksiraju ili određuju minimalne cene, onda je situacija znatno složenija. Prilikom regulacije pravnog tretmana ovakvih sporazuma pravni poredak se može opredeliti za korišćenje jednog od dva standarda: *per se* standarda ili pravila razuma.

Ukoliko je pravni poredak predvideo da su ovakvi sporazumi *per se* zabranjeni, to znači da se neborivo pretpostavlja da su ovi sporazumi bez izuzetka štetni po konkurenciju, te se smatraju ništavim. Sa druge strane, pravilo razuma podrazumeva da se štetni efekti sporazuma kojim se fiksira ili određuje minimalna cena ispituju od slučaja do slučaja, što znači da će svaki sporazum ovog tipa biti predmet posebne analize, a koja ima za cilj da utvrdi da li je konkretan sporazum štetan po konkurenciju, a ako jeste u kojoj meri.

Literatura o pravnom tretmanu RPM sporazumima je obimna, a tema restriktivnih sporazuma je predmet mnogih debata bez jedinstvenog zaključka. Pristalice RPM sporazuma tvrde da ovi sporazumi mogu da podstiču ulaganja u razvoj novih proizvoda i tehnologije zahvaljujući stabilnim cenama na tržištu i povećanjem proizvođačevog viška po tom osnovu. Takođe, RPM sporazumi umanjuju efekat

---

⁸ Massimo Motta, *Competition policy: theory and practice*, Cambridge University Press, 2004, preuzeto iz B. Ristić, D. Popović., B. Begović, op. cit., 126.

⁹ B. Ristić, D. Popović., B. Begović, op. cit., 127.

¹⁰ Npr. proizvođač uslovljava distributera da prodaje proizvode po preporučenoj ceni, pod pretnjom obustave isporuke.

„slepog putnika“ od strane trgovaca.¹¹ Kao pozitivna strana ističe se i razvoj efikasnijih kanala distribucije i intenziviranje konkurencije između brendova. Sa druge strane, kritičari RPM sporazuma tvrde da oni mogu smanjiti konkurenciju dovodeći do viših cena proizvoda i usluga za potrošače. Takođe, RPM sporazumi mogu ograničiti ulazak novih preduzeća na tržište i time suziti izbor potrošačima.

U nastavku rada biće prikazano kako su se u Americi i Evropi kroz istoriju smenjivali stavovi po pitanju prethodno navedena dva standarda. Naposljetku, prikazaće se i pravni tretman ovih ugovora u Republici Srbiji.

ODREĐIVANJE CENA U DALJOJ PRODAJI U PRAVU SAD

U pravnom sistemu SAD donedavno se vodio stogodišnji rat oko pravnog tretmana vertikalnih sporazuma kojima se određuje cena u daljoj prodaji. Iz ove vekovne polemike proizašlo je stanovište o primeni pravila razuma. Međutim, dugotrajnost ove borbe ukazuje na kompleksnost ovog pitanja i njegove primene u praksi.

U nastavku ćemo hronološki prikazati nekoliko odluka Vrhovnog suda SAD koje su bile od naročitog značaja za pravni tretman pomenutih sporazuma.

Dr. Miles Medical Co. V. John D. Park & Sons Co. (1911)

Dr. Miles Medical Co. bila je kompanija koja se bavila proizvodnjom lekova i koja je 1882. godine izumela smirujuću supstancu zvanu „Nervin“, a koja je ubrzo na tržištu postala veoma popularna i tražena. *John D. Park & Sons Co.* bio je preprodavac lekova koji je želeo da iskoristi reputaciju *Dr. Milesa*, i na taj način privuče kupce u svoje radnje. Dok je *Dr. Miles* ulagao u brend i pokušavao da održi visoke cene, da bi pozicionirao svoj brend i time ga odvojio od ostalih konkurentskih proizvoda, *John D. Park & Sons Co.* je koristio reklamu *Dr. Milesa*, a njegove lekove prodavao po diskontnim cenama. Kako bi sprečio navedenu praksu, *Dr. Miles* je zaključio ugovor sa svim prodavcima svojih proizvoda, a kojim ih je obavezao da njegove proizvode prodaju po unapred utvrđenoj (fiksiranoj) ceni.¹² Na taj način je *Dr. Miles* eliminisao problem „slepog putnika“ (engl. *free rider*). U konkretnom slučaju

---

¹¹ U kontekstu RPM sporazuma, efekat slepog putnika odnosi se na situaciju u kojoj trgovci na malo – diskonteri, koji ne ulažu sredstva u promociju proizvoda i posluju sa nižim operativnim troškovima, uživaju koristi od povećane prodaje koju ostvaruju po osnovu ulaganja u marketing od strane drugih trgovaca. RPM sporazumi mogu obezbediti da svi trgovci na malo prodaju proizvod po istoj ceni, usled čega bi se intenzivirala tržišna utakmica necenovnim instrumentima što je dobro za krajnje potrošače i konkurenciju.

¹² Mark D. Bauer, „Whither Dr. Miles“ *Loy. Consumer L. Rev.* 20, 2007, 5.

John D. Park & Sons Co. se „švercovao“, koristeći reklame *Dr. Miles*, a činjenica da nije imao troškove reklame i promocije proizvoda, omogućila mu je da takav proizvod prodaje po nižim cenama. Takođe, *Dr. Miles* je ovakvim postupanjem obezbedio potrošačima kvalitetniju uslugu prilikom kupovine proizvoda.¹³

Vrhovni sud SAD zauzeo je stav da su efekti ovakvog ugovora evidentno štetni po konkurenciju, a svoju odluku je bazirao na dva argumenta.

Prvo, sud je smatrao da ovakav ugovor u potpunosti isključuje konkurenciju između prodavaca jednog brenda (engl. *intra-brand competition*).¹⁴

Drugo, sud je smatrao da nije dozvoljeno da se nameću distributerima ona ograničenja, koja oni između sebe ne mogu da ugovaraju.¹⁵ Dakle, sud ne dozvoljava vertikalne sporazume kojima se fiksira cena u daljoj prodaji iz razloga što su horizontalni sporazumi (između samih trgovaca) kojima se fiksira cena u daljoj prodaji zabranjeni.

U skladu sa navedenim, Vrhovni sud SAD doneo je odluku da je zaključivanje vertikalnih sporazuma kojima se fiksira cena *per se* zabranjeno.¹⁶ Dakle, prema takvom stavu vertikalni sporazumi kojima se fiksira cena u daljoj prodaji uvek ograničavaju konkurenciju, a ograničenje konkurencije je štetno jer nanosi štetu potrošačima (plaćaju višu cenu, što dovodi do štete za potrošače). Imajući u vidu navedeno, ovakav ugovor je zabranjen članom 1. Šermanovog zakona (engl. *Sherman's act*)¹⁷. Ovakav stav Vrhovnog suda SAD opstao je gotovo čitav vek.

Odluke United State v Solgate. Co i State Oil v Khan (1919. i 1997)

Odluke suda *United State v Solgate. Co* i *State Oil v Khan* bile su od velikog značaja jer je upravo njima Vrhovni sud SAD napravio iskorak u napuštanju neprijateljskog stava prema sporazumima kojima se određuje cena u daljoj prodaji.¹⁸

Tako je Vrhovni sud SAD 1919. godine doneo odluku u slučaju *United State v Solgate. Co*¹⁹ kojom je izuzeo preporučene cene od *per se* zabrane, a potom

---

¹³ Fiksiranjem cene u daljoj prodaji, *Dr. Miles* je sprečio preprodavce da se međusobno nadmeću cenama i naterao ih da se prilikom prodaje njegovog proizvoda trude da pruže bolju uslugu kupcu.

¹⁴ *Csongor István Nagy*, „Resale Price Fixing“, *EU and US Competition Law: Divided in Unity?*, 2013, 152.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Supreme Court of US, 220 U.S. 373.

¹⁷ *Sherman's act*, Article 1.

¹⁸ C. I. Nagy, op. cit., 153.

¹⁹ Supreme Court of US, 250 U.S. 300.

je 1997. godine u slučaju *State Oil v Khan*²⁰ dao zeleno svetlo određivanju maksimalnih cena u daljoj prodaji.²¹

Leegin Creative Leather Products, Inc. v PSKS, Inc (2007)

Odluka u slučaju *Leegin Creative Leather Products* bila je dugo očekivana i od naročitog značaja jer je nakon donošenja ove odluke u potpunosti promenjen pravni tretman ugovora kojim se fiksira cena u daljoj prodaji. Naime, ovom odlukom je nakon 96 godina ukinuto pravilo *per se* koje je ustanovljeno u slučaju *Dr. Miles*.²²

PSKS, Inc., radnja koja posluje pod imenom *Kay's Closet* i prodaje ženske aksesoare, podnela je tužbu Okružnom sudu protiv *Leegin Creative Leather Products* – proizvođača kožnih ženskih aksesoara. Predmet rasprave bio je ugovor kojim je *Leegin* nametnuo svim trgovcima na malo, koji preprodaju njegov proizvod, fiksnu cenu po kojoj moraju da preprodaju njegove proizvode, a sve pod pretnjom obustave isporuke. Tužilac je istakao da je *Leegin* primenio politiku prekida isporuke robe prema onim trgovcima koji nisu ispoštovali odredbu kojom je fiksirao cene u daljoj prodaji, kao i da je zaključenjem pomenutog vertikalnog sporazuma prekršio antimonopolske zakone. *Leegin* je tvrdio da zaključeni sporazum nema štetnih dejstva po konkurenciju, te je predložio veštačenje na okolnost postojanja antikonkurentnih efekata konkretnog ugovora. Okružni sud je odbio predlog veštačenja pozivajući se na odluku Vrhovnog suda u slučaju *Dr. Miles*. Nakon toga *Leegin* se obratio Vrhovnom sudu SAD.²³

Vrhovni sud SAD je većinom glasova (5 : 4) izglasao odluku kojom je ukinuo pravilo *per se* uspostavljeno odlukom u slučaju *Dr. Miles*. Vrhovni sud SAD smatrao je da je mala verovatnoća da su vertikalni sporazumi kojima se fiksira cena u daljoj prodaji uvek štetni po konkurenciju, te da efekte ovakvih ugovora na konkurenciju treba ispitivati od slučaja do slučaja.²⁴ Dakle, ovom odlukom je pravo SAD odustalo od *per se* standarda, i pribeglo korišćenju pravila razuma. Takvom odlukom znatno je otežan položaj tužioca jer na njega pada teret dokazivanja negativnih efekata konkretnog vertikalnog sporazuma po konkurenciju.

Ovakvu svoju odluku sud je zasnovao na sledećim argumentima. Prvo, Vrhovni sud SAD primetio je da se pravilo *per se* primenjuje samo na one sporazume

---

²⁰ Supreme Court of US, 118 S.Ct 275.

²¹ C. I. Nagy, op. cit., 153.

²² Supreme Court Overrules 96 Year-Old Rule in *Dr. Miles* and Holds Vertical Price Agreements Are Neither *Per Se* Illegal Nor *Per Se* Legal, But Subject to Case-By-Case Test, Antitrust Law Blog, posećeno 7. 3. 2023. godine.

²³ Supreme Court of US, 127 S.Ct. 2705, 2007.

²⁴ Christian Hofmann, „Vertical Price Fixing in Europe and the US-The Way to a Uniform Approach for Both Markets“, *European Business Law Review*, 2013, 710–711.

koji „uvek ili skoro uvek“ imaju tendenciju da ograniče konkurenciju i smanje proizvodnju. Drugo, sudija Kenedi je smatrao da vertikalni ugovori kojima se određuje cena u daljoj prodaji mogu imati pozitivne efekte na konkurenciju.²⁵ Nesporno je da, kako je to i navedeno u odluci u slučaju *Dr. Miles*, fiksiranje cena nepovoljno utiče na konkurenciju između distributera koji prodaju proizvod istog brenda. Međutim, fiksiranjem cena ne narušava se konkurencija između proizvođača različitih brendova, a zaštita takve konkurencije je od primarnog značaja za pravo konkurencije.

Pri tome, sud je naročito imao u vidu i teorijska učenja Čikaške škole. Naime, Čikaška škola (engl. *Chicago School*) je prva argumentovano tvrdila da su ovakvi sporazumi u osnovi prokompetitivni. Vodeći predstavnici ove škole, Robert Bork i Richard Posner, tvrdili su da su vertikalni sporazumi podobni da ograniče konkurenciju između distributera proizvoda iste robne marke (engl. *intra-brand competition*), ali da nemaju nikakav efekat na konkurenciju između proizvoda različitih robnih marki (engl. *inter-brand competition*).²⁶ Nadalje, tvrdili su da se fiksiranjem cena eliminiše problem slepog putnika jer fiksiranjem cena proizvođač sprečava distributere da se takmiče cenama i podstiče ih da se međusobno nadmeću kvalitetom pruženih usluga i povećanjem obima prodaje.²⁷ Isticali su da će potrošači platiti veću cenu, ali da će za uzvrat dobiti dodatne usluge (informacije, izlaganja, pogodnosti), a ne samo fizički proizvod.²⁸ Takođe, Posner je primetio da vertikalni sporazumi mogu biti sredstvo kojim se prikrivaju horizontalni sporazumi (sporazumi kojima konkurenti međusobno određuju cene na tržištu). U skladu sa tim, prvobitno je smatrao da vertikalni sporazumi ne treba da budu ni apsolutno zabranjeni, ni apsolutno dozvoljeni, dok se u kasnijem radu opredelio za stanovište da vertikalni sporazumi ipak trebaju biti apsolutno dopušteni.²⁹

Takođe, sud je imao u vidu činjenicu da je presuda u slučaju *Dr. Miles* doneta nedugo nakon usvajanja Šermanovog zakona, te da je sud tada imao skromno iskustvo u oblasti prava konkurencije.³⁰

---

²⁵ M. D. Bauer, op. cit., 12.

²⁶ D. Bajalović Marković, op. cit., 30.

²⁷ Paul H. Brietzke, „Robert Bork, The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself“, *Valparaiso University Law Review*, 2011, preuzeto iz D. Bajalović Marković, op.cit., 34.

²⁸ Ovakav stav kritikovao je Comanor koji je smatrao da se na ovaj način oštećuju informisani potrošači, zato što oni plaćaju višu cenu za uslugu koju nisu tražili. Pogledati više u William S. Comanor, „Vertical price-fixing, vertical market restrictions, and the new antitrust policy“, *Harvard Law Review*, No. 98, 1984.

²⁹ Pogledati više u Richard A. Posner, „The next step in the antitrust treatment of restricted distribution: Per se legality“, *The University of Chicago Law Review*, 48.1, 1981, 6–26.

³⁰ Supreme Court Overrules 96 Year-Old Rule in *Dr. Miles* and Holds Vertical Price Agreements Are Neither Per Se Illegal Nor Per Se Legal, But Subject to Case-By-Case Test, Supreme

ODREĐIVANJE CENA U DALJOJ PRODAJI
U PRAVNOM PORETKU EVROPSKE UNIJE

Kao i u pravu SAD, pravni tretman ugovora kojima se određuje cena u daljoj prodaji je i u pravu EU oduvek predstavljao veoma delikatno pitanje. Da bismo na pravi način sagledali kompleksnost ove problematike detaljno ćemo obraditi ključne odredbe koje regulišu ovu tematiku. Imajući u vidu da su sporazumi kojima se određuje cena u daljoj prodaji zapravo podvrsta vertikalnih sporazuma, celishodno je da prvenstveno prikažemo kako su se stavovi Komisije po pitanju vertikalnih sporazuma menjali tokom istorije. Naposletku, analiziraće se aktuelne odredbe koje regulišu pravni tretman sporazuma kojima se određuje cena u daljoj prodaji.

Pravni tretman vertikalnih sporazuma kroz istoriju Evropske unije

Osnov za pravnu kvalifikaciju vertikalnih sporazuma je čl. 101 (bivši čl. 81) Ugovora o funkcionisanju EU, kojim su zabranjeni svi sporazumi između preduzetnika, odluke udruženja preduzetnika, kao i usklađena ponašanja, koja mogu uticati na trgovinu među državama članicama i koja imaju za cilj ili posledicu da spreče, ograniče ili naruše konkurenciju na zajedničkom tržištu.³¹

Dakle, ukoliko neki sporazum utiče na trgovinu među državama članicama, kao i ukoliko je neki sporazum između konkurenta zaključen sa namerom da se naruši konkurencija na zajedničkom tržištu, takav ugovor je zabranjen, nezavisno od toga da li su učesnici sporazuma zaista i primenjivali taj sporazum. Takođe, sporazum je zabranjen čak i kada ugovornim stranama nije bio cilj da naruše konkurenciju, ali je takva posledica ipak nastupila usled zaključenja ugovora.³²

Ipak, stavom 3 istog člana predviđena je mogućnost da neki od zabranjenih sporazuma budu izuzeti od zabrane ako su ekonomski opravdani.³³ Međutim, da bi takvi sporazumi bili izuzeti od zabrane, neophodno je da ispunjavaju određene

---

Court Overrules 96 Year-Old Rule in *Dr. Miles* and Holds Vertical Price Agreements Are Neither Per Se Illegal Nor Per Se Legal, But Subject to Case-By-Case Test | Antitrust Law Blog, 7. 3. 2023.

³¹ Article 101 (1) TFEU.

³² Toma Rajčević, *Pravo konkurencije Evropske unije: osnovne postavke*. Vlada Republike Srbije, Kancelarija za pridruživanje Evropskoj uniji, 2005, 11.

³³ Sporazum je ekonomski opravdan ukoliko on doprinosi poboljšanju proizvodnje ili distribucije proizvoda, odnosno tehnološkom ili ekonomskom napretku, istovremeno omogućavajući potrošačima pravičan udeo u koristi.

uslove. Prvo, restriktivni sporazumi moraju doprinostiti poboljšanju proizvodnje ili distribucije dobara; tehnološkom ili ekonomskom napretku, a istovremeno moraju omogućavati potrošačima pravedan udeo u koristi koja iz njih proizlazi. Nadalje, oni ne smeju nametati preduzetnicima ograničenja koja nisu neophodna za postizanje navedenih ciljeva, niti se njima sme u potpunosti eliminisati konkurencija.³⁴

U početku Komisija je veoma široko tumačila zabranu predviđenu čl. 101, st. 1 Ugovora o funkcionisanju EU. Glavni razlog za neprijateljski stav prema vertikalnim sporazumima bila je činjenica da takvi sporazumi često vode podeli tržišta među distributerima, izoluju nacionalna tržišta, stvaraju trgovinske barijere i održavaju razlike u cenama između tržišta zemalja članica. Čak i u situacijama kada vertikalni sporazumi nisu uticali na jedinstveno tržište, Komisija je odbijala da primeti pozitivne efekte vertikalnih sporazuma i isticala da vertikalni sporazumi ograničavaju ekonomsku slobodu ugovornih strana. Neprijateljski stav prema vertikalni sporazumima upotpunilo je veoma usko tumačenje odredbe koja predviđa mogućnost izuzeća. Ovakav stav Komisije izazvao veliku debatu i kroz istoriju bio je veoma kritikovan.³⁵

Kao odgovor na brojne kritike Komisija je 1999. godine sprovela reforme, donevši Uredbu³⁶ i uz nju prateće Smernice, a kojom je uvela tzv. blok izuzeća (engl. *Vertical Restraints Block exemption*).³⁷ Uz pomoć „blok izuzeća“ određene kategorije vertikalnih sporazuma i usaglašenih delovanja mogu biti unapred izuzete od zabrane predviđene čl. 101. st. 1 Ugovora o funkcionisanju EU. Međutim, to ne znači da je svaki konkretan sporazum, koji spada izuzetu kategoriju sporazuma, definitivno izuzet od zabrane, već da se za svaki pojedinačni sporazum, koji potpada pod „blok izuzeće“, samo pretpostavlja da ispunjava uslove za izuzeće koji su predviđeni u st. 3 istog člana. Ova pretpostavka je oboriva, što znači da Komisija ima mogućnost *ex post* provere, te ukoliko naknadno utvrdi da konkretan sporazum ne ispunjava uslove iz st. 3, može oduzeti povlasticu.³⁸

Uvođenjem „blok izuzeća“ napravljen je izuzetno važan korak, a koji je rezultirao povoljnijim pravnim tretmanom vertikalnih sporazuma u pravu EU. Uredba iz

---

³⁴ Article 101 (3) TFEU.

³⁵ Alison Jones, Sufrin Brenda, *EU competition law: text, cases, and materials*, Oxford university Press, 2016, 645–646.

³⁶ Commission Regulation (EC) No 2790/1999 of 22 December 1999.

³⁷ Pomenutoj uredbi prethodio je dokument „Green paper“, donet 1996. godine od strane Evropske komisije, a koji je sadržao predloge o korigovanju dotadašnjeg stava EU o vertikalnim sporazumima.

³⁸ Commission Regulation (EC) No 2790/1999 of 22 December 1999.

1999. godine nekoliko puta je revidirana, a najnovija izmena datira iz 2022. godine. Najnovija Uredba o primeni čl. 101, st. 3 i uz nju prateća Smernica, biće obrađene u nastavku rada.

*Pravni tretman sporazuma kojima se određuje cena
u daljoj prodaji u Evropskoj uniji*

Članom 101. st. 1 Ugovora o funkcionisanju EU (UFEU) predviđena je zabrana bilo kakvog sporazuma koji može da utiče na trgovinu među državama članicama i koji ima za cilj ili posledicu da spreči, ograniči ili naruši konkurenciju na zajedničkom tržištu. Zakonodavac je u istoj odredbi, naveo, *exempli causa*, pojedine sporazume koji su zabranjeni, a među njima i sporazume kojima se neposredno ili posredno određuje kupovna ili prodajna cena ili drugi uslovi trgovanja. Tumačeći pomenutu odredbu zaključujemo da su sporazumi kojima se određuje cena u daljoj prodaji zabranjeni, a samim tim i ništavi.³⁹

Ipak, st. 3 istog člana predviđena je mogućnost da neki od zabranjenih sporazuma budu izuzeti od zabrane ako su ekonomski opravdani i ispunjavaju druge propisane uslove. Pitanje koje se nužno nameće jeste – da li se ugovori kojima se određuje cena u daljoj prodaji mogu podvesti pod ovo izuzeće? U odgovoru na ovo pitanje krije se ključ za rešavanje dileme u vezi sa pravnim tretmanom ugovora kojima se određuje cena u daljoj prodaji.

U vezi sa ugovorima kojima se određuje cena u daljoj prodaji naročito je značajna i Uredba o primeni čl. 101. st. 3 UFEU na kategorije vertikalnih sporazuma i usklađenih delovanja iz 2022. godine, a kojom su sporazumi kojima se fiksira cena i određuje minimalna cena, okarakterisani kao teška ograničenja.⁴⁰ Prethodno ukazuje da ovakve odredbe značajno narušavaju konkurenciju, te da ne mogu biti izuzete od zabrane. Smernicama o vertikalnim sporazumima iz 2022. godine dodatno je pojašnjeno da ukoliko konkretan sporazum sadrži neko od teških ograničenja, to znači da takav sporazum verovatno neće ispuniti uslove za izuzeće (predviđene čl. 101. st. 3 Ugovora o funkcionisanju EU), što nadalje znači da će takav sporazum verovatno biti zabranjen u skladu sa čl. 101 UFEU.⁴¹ Dakle, Smernice ipak ostavljaju mogućnost dokazivanja da konkretan sporazum kojim je fiksirana ili određena minimalna cena ispunjava uslove za izuzeće.⁴² Međutim, teret dokazivanja pada

---

³⁹ Article 101 (2) TFEU.

⁴⁰ Article 4 (a) Commission regulation (EU) 2022/720 of 10 May 2022 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to categories of vertical agreements and concerted practices.

⁴¹ EU Commission., Guidelines on vertical restraints 2022, para. (180).

⁴² Guidelines on vertical restraints 2022, para. (180, 181,195).

na onu stranu koja tvrdi da takav sporazum ispunjava uslove za izuzeće. U teoriji tako nešto je moguće, ali je u praksi je gotovo neizvodljivo.⁴³ To pokazuje i praksa Evropskog suda koja je u više navrata pokazala da je fiksiranje cena i određivanje minimalnih cena zabranjeno u smislu čl. 101. st. 1 i 2 UFEU,⁴⁴ kao i da je mogućnost korišćenja pravila razuma zapravo mrtvo slovo na papiru.

Sa druge strane, određivanje maksimalnih i preporučenih cena, nije predviđeno kao teško ograničenje. Dakle, Komisija EU zauzela je stav da sporazumi kojima se preporučuju cene ili određuje maksimalna cena u daljoj prodaji nisu zabranjeni, ali pod uslovom da u takvim sporazumima ne postoje elementi kojima se preporuka pretvara u obavezujuću normu. Drugim rečima, ukoliko se, na primer, u sporazumu kojim se preporučuje cena u daljoj prodaji pronadu odredbe koje obavezuju distributera ili trgovca da proizvod prodaju po preporučenoj ceni, onda se takav sporazum tretira kao sporazum kojim se fiksira cena u daljoj prodaji.

Naročito je zanimljivo pitanje u vezi sa ugovorom o ispunjenju. Naime, ugovor o ispunjenju je vertikalni sporazum između proizvođača i distributera ili trgovca, kojim se distributer ili trgovac obavezuju da izvrše (ispune) obaveze proizvođača iz ugovora o snabdevanju, a koji je prethodno zaključen između proizvođača i konkretnog kupca. Ukoliko se u ugovoru o ispunjenju nalaze odredbe kojim se određuje cena u daljoj prodaji, takva odredba nije štetna po konkurenciju.⁴⁵

Prema mišljenju pojedinih autora nesporno je da je odluka u slučaju *Leegin* pokrenula diskusiju o pravnom tretmanu ugovora kojima se fiksira i određuje minimalna cena, kao i da je ova odluka u velikoj meri uticala na dalji razvoj prava konkurencije EU.⁴⁶ Za razliku od SAD, kojima je bio potreban dug vremenski period da napuste rigidno *per se* pravilo i definitivno se okrenu ka pravilu razuma, pravo EU dugi niz godina balansira između ova dva standarda.⁴⁷ Međutim, iako zvanično pravo EU ostavlja mogućnost za primenu pravila razuma na sporazume kojima se fiksira ili određuje cena u daljoj prodaji, suštinski je mnogo više naklonjeno *per se* standardu.

---

⁴³ C. I. Nagy, op. cit., 158.

⁴⁴ Pogledati sledeće odluke: 3 July 1985, *Binon v AMP*, C-243/83, EU:C:1985:284, paragraph 44; 1 October 1987, *VVR v Sociale Dienst van de Plaatselijke en Gewestelijke Overheidsdiensten*, C-311/85, EU:C:1987:418, paragraph 17; 19 April 1988, *Erauw-Jacquery v La Hesbignonne*, C-27/87, EU:C:1988:183, paragraph 15.

⁴⁵ European Commission, „Guidelines on vertical restraints“, *Official Journal*, 2022/C 248/01, para. 193.

⁴⁶ C. Hofmann, op. cit., 699.

⁴⁷ *Ibidem*.

PRAVNI TRETMAN VERTIKALNIH SPORAZUMA KOJIMA SE
ODREĐUJE CENA U DALJOJ PRODAJI U REPUBLICI SRBIJI

Zakon o zaštiti konkurencije⁴⁸ Republike Srbije je definisan po ugledu na evropsko zakonodavstvo i evropsku praksu zaštite konkurencije. Samim tim, pojedini elementi Zakona su vrlo slični evropskoj regulativi. U osnovi Zakona je očuvanje blagostanja potrošača i podsticanje fer konkurencije na tržištu kroz zabranu tri grupe praksi: zloupotrebe dominantnog položaja, zaključivanja restriktivnih sporazuma i prekomerne koncentracije.

U Republici Srbiji restriktivni sporazumi regulisani su članom 10 Zakona o zaštiti konkurencije. Prema navedenom članu Zakona zabranjeni su svi sporazumi koji imaju za cilj ili posledicu značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije na teritoriji Republike Srbije, pri čemu se restriktivnim sporazumima mogu smatrati pisani ugovori između dve strane, usmeni dogovori ili prećutna usaglašena praksa kojom se narušavaju fer tržišni uslovi. Navedenim članom Zakona posebno se sankcioniše neposredno ili posredno utvrđivanje kupovnih ili prodajnih cena kao i drugih uslova trgovine; ograničavanje i kontrola proizvodnje, tržišta, tehnički razvoj ili investiranje; primena nejednakih uslova poslovanja na iste poslove za različite tržišne učesnike; uslovljavanje zaključivanja ugovora kroz dodatne obaveze koje nisu u vezi sa predmetom sporazuma; kao i podela tržišta i izvora nabavki.

Zakonom predviđenim uslovima, restriktivni sporazumi mogu biti izuzeti od zabrane⁴⁹ i primenjeni u praksi tržišnih učesnika. Pored toga, izuzetak od pravila opšte zabrane je zaključivanje restriktivnih ugovora između preduzeća koja čine jedinstvenog tržišnog učesnika.

Načelno su dozvoljeni, izuzev u pojedinim situacijama, kada je potrebno pažljivo razmotriti njihov sadržaj i potencijalne efekte po konkurenciju. Naime, kao posebno rizične i zabranjene prakse ističu se fiksiranje cene u daljoj prodaji, ograničavanje prodaje i zabrana konkurisanja.

U domaćoj praksi prisutno je pravilo opšte zabrane nametanja fiksne cene ili minimalne cene u daljoj prodaji s ciljem održavanja cene na određenom nivou i povećanja profita, jer ovakve poslovne aktivnosti nanose direktnu štetu potrošačima. Ovakva praksa povrede konkurencije smatra se povredom po cilju, te nije potrebno dokazati posledice i efekte po konkurenciju na tržištu. Do sada, u domaćoj praksi, ni u jednom slučaju pred Komisijom nisu dokazani pozitivni efekti određivanja cene u daljoj prodaji te nema izuzetih vertikalnih sporazuma po ovom osnovu.

---

⁴⁸ Zakon o zaštiti konkurencije, *Službeni glasnik RS*, br. 51/2009 i 95/2013.

⁴⁹ Zakon o zaštiti konkurencije, čl. 11, 12, 13 i 14 *Službeni glasnik RS*, br. 51/2009 i 95/2013.

Cene u daljoj prodaji mogu se određivati direktno kroz ugovorne klauzule kojima se kupac obavezuje na primenu preporučenih cena ili primenu definisanog cenovnika od strane prodavca. Drugi model određivanja cena u daljoj prodaji je indirektno kroz definisanje popusta i drugih komercijalnih uslova koje će kupac preneti na svog kupca, ili pak kroz prečutno usklađivanje cena sa drugim učesnicima na tržištu.

U prethodnih pet godina najčešće ispitivanje povreda konkurencije od strane Komisije za zaštitu konkurencije Republike Srbije upravo se tiče vertikalnih sporazuma i fiksiranja cena u daljoj prodaji. U periodu od 2017. do 2022. godine pokrenuto je 28 postupaka na temu zaključivanja restriktivnih sporazuma, od kojih je u jedanaest utvrđeno određivanje i fiksiranje cena u daljoj prodaji.

Primeri postupaka pred Komisijom za zaštitu konkurencije Republike Srbije

U nastavku su prikazana dva ilustrativna primera ispitivanja povrede konkurencije u Republici Srbiji u kojima je identifikovana praksa određivanja cena u daljoj prodaji.

Primer N sport. – Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije je tokom 2017. godine sprovedla analizu uslova konkurencije na tržištima veleprodaje i maloprodaje sportske obuće, odeće, opreme i aksesoara. Tom prilikom, na osnovu uvida u komercijalne ugovore preduzeća N sport, Komisija je utvrdila da je u ugovorima prisutna restriktivna klauzula prema kojoj se kupac obavezuje da će se pridržavati maloprodajne cene određene od strane prodavca. Pored toga, za sve kupce je predviđena sankcija u vidu smanjenja rabata i otkazivanje saradnje u slučaju kršenja navedenih uslova poslovanja. Takođe, kupac je mogao da organizuje akcijsku prodaju isključivo po odobrenju i u skladu sa uputstvima prodavca.⁵⁰

Navedeni slučaj je okončan izricanjem mere zaštite konkurencije za učesnike u restriktivnom sporazumu. Najveću kaznu je platio N sport i to oko 16,5 miliona dinara, odnosno 0,62% od ukupno ostvarenog prihoda u 2015. godini.

Primer Yuglob. – Komisija je tokom 2017. i 2018. godine sprovedla analizu tržišta opreme za bebe kada je došla u posed nekoliko komercijalnih ugovora. Nakon analize ugovora Komisija je pretpostavila da je preduzeće Yuglob sa svojim kupcima utvrdila prodajne cene i druge uslove trgovine na tržištu maloprodaje opreme za bebe. U predmetnim ugovorima identifikovana je klauzula: „Kupac se obavezuje da ne može formirati cenu proizvoda za dalju prodaju ispod cene koja je fakturisana

---

⁵⁰ Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije (2017), Rešenje broj 4/0-02-89/2017-31.

od strane prodavca.“ Upravo je u ovakvoj formulaciji sporne klauzule sadržan cilj da se proizvod ne može prodavati ispod minimalne cene, te je isključena cenovna konkurencija. Potrošači su trpeli gubitak jer proizvod nisu mogli dobiti po nižoj ceni. Komisija je cenila i druge okolnosti u postupku, ali nije procenjivala efekte u konkretnom slučaju i njihov uticaj na konkurenciju i tržište. Privrednom društvu Yuglob je izrečena mera zaštite konkurencije u iznosu od 4,7 miliona dinara. Takođe, mera zaštite konkurencije je izrečena i drugim učesnicima restriktivnog sporazuma.⁵¹

EKONOMSKI ASPEKT SPORAZUMA KOJIMA SE ODREĐUJE CENA U DALJOJ PRODAJI

Kada razmatramo potencijalne posledice restriktivnih sporazuma neophodno je istovremeno sagledati prokonkurentske i antikonkurentske efekte koji iz tih sporazuma proizilaze.⁵²

Jedna od glavnih prednosti RPM sporazuma je da obezbeđuju stabilnije tržište za proizvođače. Naime, RPM sporazumi mogu obezbediti da trgovci na malo prodaju proizvode po doslednoj ceni, što smanjuje rizik od fluktuacije cena i istovremeno olakšava postizanje poslovnih ciljeva. Cenovna stabilnost može biti posebno važna za proizvođače koji ulažu značajna sredstva u razvoj tehnologije, razvoj proizvoda i imaju znatna ulaganja u marketing.

RPM sporazumi mogu da podstaknu trgovce na malo da ulažu u promociju i marketing proizvoda. Ako isključimo mogućnost zaključivanja RPM sporazuma, trgovci na malo neće imati motiv da ulažu u promociju jer drugi trgovci na malo – diskonteri, koji ne ulažu u promociju mogu da prodaju proizvod po nižoj ceni i koriste efekat slobodnog jahača. Određivanjem minimalne cene u daljoj prodaji, RPM sporazumi mogu da obezbede da svi trgovci na malo ulažu u marketing, što na kraju može da koristi i proizvođačima i finalnim kupcima.

Još jedan od pozitivnih efekata RPM sporazuma je promovisanje inovacija i kvaliteta proizvoda. Kroz stabilizaciju tržišta i podstičući trgovce na malo da investiraju u promociju proizvoda, RPM sporazumi mogu da obezbede proizvođačima neophodne resurse neophodne za razvoj i plasiranje novih verzija i poboljšanih proizvoda. Prethodno direktno dovodi do povećanja inovacija i konkurencije na tržištu, od čega najveće koristi uživaju krajnji kupci.

---

⁵¹ Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije (2020), Rešenje broj 4/0-02-188/2020-15.

⁵² O efektima vertikalnih restriktivnih sporazuma videti više u: Sandra Marco Colino, *Vertical Agreements and Competition Law: A Comparative Study of the EU and US Regimes*, Hart Publishing, 2010, 19– 25.

Konačno, RPM sporazumi mogu pružiti potrošačima prednosti kao što su povećani pristup informacijama i poboljšani kvalitet proizvoda. Podstičući trgovce na malo da ulažu u promociju i marketing, potrošači su bolje informisani o proizvodima koje kupuju, što dovodi do kvalitetnijih i racionalnijih odluka o kupovini. Primenom RPM sporazuma moguće je promovisati kvalitet proizvoda tako što se obezbeđuje da trgovci na malo prodaju proizvod po doslednoj ceni, smanjujući motiv prodavaca da prodaju proizvode manjeg kvaliteta ili falsifikovane proizvode.

Sa druge strane, RPM sporazumi dovode do viših cena za potrošače. Određivanjem minimalne cene u daljoj prodaji, ovi sporazumi eliminišu cenovnu konkurenciju u nishodnom delu lanca vrednosti, što direktno dovodi do viših cena za potrošače. Ovo može biti posebno štetno za potrošače koji imaju ograničenu kupovnu moć ili se oslanjaju na određene proizvode za svoje blagostanje.

Dodatni negativan efekat RPM sporazuma je da mogu ograničiti intenzitet konkurencije na tržištu. Naime, RPM sporazumi mogu kreirati ulazne barijere za nove konkurente. Novi konkurenti moraju da se takmiče sa trgovcima na malo koji imaju jaku tržišnu poziciju i koji već podnose znatna ulaganja u promociju i marketing. Time se smanjuje konkurencija i povećavaju cene za potrošače. Dodatno, RPM sporazumi mogu dovesti do isključenja trgovaca sa tržišta koji ne mogu da ispune minimalnu cenu preprodaje utvrđenu sporazumom.

RPM sporazumi ograničavaju dodatne benefite za potrošače u vidu mogućnosti prodavaca da nude popuste ili promocije, što može biti štetno za potrošače sa ograničenim budžetom, a koji se oslanjaju na ove popuste da bi sebi priuštili proizvode koji su im potrebni.

Iako je istaknut pozitivan efekat RPM sporazuma na inovacije i kvalitet, ovaj uticaj je moguće sagledati i sa potpuno suprotnog stanovišta. RPM sporazumi mogu dovesti do smanjenja inovacija i kvaliteta proizvoda. Eliminišući cenovnu konkurenciju, ovi sporazumi mogu ograničiti motiv proizvođača da ulažu u dalji razvoj proizvoda i inovacije. Takođe, ograničava se motiv proizvođača ka unapređenju kvaliteta proizvoda jer se konkurentna prednost trgovaca ne zasniva na ceni.

Na kraju, RPM sporazumi mogu ograničiti izbor potrošača. Ograničavajući konkurenciju na tržištu, ovi sporazumi mogu ograničiti dostupnost određenih proizvoda, što smanjuje izbor potrošača.

Iako postoji opravdan nivo zabrinutosti oko potencijalnih antikonkurentnih efekata RPM sporazuma, ovi sporazumi mogu pružiti znatne i značajne koristi kada su definisani i implementirani u poslovnu praksu na odgovarajući način. Naime, ovi sporazumi istovremeno imaju i pozitivne i negativne efekte po konkurenciju, te je vrlo važno proceniti efekte kako na konkurenciju tako i na potrošače od slučaja do slučaja. Primena pravila opšte zabrane definisanja cena

u daljoj prodaji može u potpunosti isključiti potencijalno pozitivne efekte po konkurenciju koji se mogu ispoljiti u određenim slučajevima.

ZAKLJUČAK

Uporedna analiza pravnog tretmana vertikalnih sporazuma kojima se određuje cena u daljoj prodaji pokazala nam je da ne postoji jedinstven stav o ovom pitanju. Naime, dok je dugi niz godina stav Vrhovnog suda SAD prema sporazumima kojima se određuje minimalna i fiksna cena u daljoj prodaji bio isključiv, teoretičari su pažljivo razmatrali pozitivne i negativne ekonomske efekte ovakvih sporazuma. Pod uticajem teorije, Vrhovni sud SAD je nakon 96 godina odstupio od svoje dotadašnje prakse i ukinuo primenu *per se* standarda. Umesto navedenog standarda u pravnom sistemu SAD definitivno je prihvaćeno fleksibilno *pravilo razuma*. Prethodno znači da regulatorno telo ispituje (negativne i pozitivne) konkurentske efekte svakog konkretnog sporazuma i zavisno od rezultata odlučuje o konačnoj pravnoj sudbini analiziranog sporazuma.

Sa druge strane, pravni sistem Evropske unije dugi niz godina balansira između *per se* zabrane i primene pravila razuma. Iako je u okviru pravog sistema Evropske unije formalno predviđena mogućnost dokazivanja prokonkurentskih efekata sporazuma, kojima se određuje minimalna i fiksirana cena u daljoj prodaji, u praksi gotovo da ne postoje odluke kojima je ovakva vrsta sporazuma izuzeta od zabrane. Drugim rečima, pravo EU izričito ne zagovara *per se* standard međutim, dosadašnja praksa Evropske komisije i Evropskog suda pokazala je da su u pravu Evropske unije sporazumi kojima se određuje fiksna ili minimalna cena u daljoj prodaji ipak *per se* zabranjeni.

S ciljem harmonizacije prava sa pravnom regulativom Evropske unije, Republika Srbija je propise iz oblasti prava konkurencije donela upravo po ugledu na pravo EU. Međutim, postavlja se pitanje u kojoj meri je zakonodavac detaljno regulisao pravni tretman sporazuma kojima se određuje minimalna i fiksna cena u daljoj prodaji. Naime, Zakonom o zaštiti konkurencije predviđena je mogućnost da se određeni vertikalni sporazumi izuzmu od zabrane, ukoliko su ekonomski opravdani i prokonkurentski. Sporazumi mogu biti izuzeti po kategorijama ako ispunjavaju unapred definisane uslove (blok izuzeće), ili pojedinačno (na zahtev učesnika u postupku, pri čemu teret dokazivanja pozitivnih efekata pada na podnosioca zahteva). Nije u potpunosti jasno da li je ovakvom odredbom zakonodavac imao nameru da *per se* zabrani sporazume kojima se određuje fiksna i minimalna cena u daljoj prodaji, ili je samo hteo da naglasi da takvi sporazumi ne mogu biti predmet „blok izuzeća“.

Imajući u vidu uporednu praksu, kao i činjenicu da vertikalni restriktivni sporazumi kojima se određuje cena u daljoj prodaji mogu imati kako negativne tako i pozitivne tržišne efekte, *per se* zabrana ovih sporazuma nije ispravno i logično rešenje. Takođe, u vidu treba imati i dodatnu fleksibilnost evropskog pravnog sistema kroz primenu ugovora o ispunjenju koji ne predstavlja restriktivni sporazum, a koji bi u Republici Srbiji kao takav bio *per se* zabranjen.

S obzirom na to da je usklađivanje pravne regulative Republike Srbije sa pravnim poretkom Evropske unije kontinuirana aktivnost, očekivano je dalje približavanje domaćih i evropskih propisa u ovoj oblasti. U skladu sa prethodnim, preporuka je da zakonodavac, po ugledu na Smernice o primeni čl. 101. st. 3 Ugovora o funkcionisanju EU, donese ažuriranu i potpuniju Smernicu o primeni čl. 12 Zakona o zaštiti konkurencije Republike Srbije, a kojom bi se detaljnije pojasnilo da li sporazumi kojima se određuje fiksna ili minimalna cena u daljoj prodaji može biti predmet pojedinačnog izuzeća od zabrane.

Prof. Dr. DRAGAN LONČAR
Full Professor, Faculty of Economics
University of Belgrade

MsC FILIP STOJANOVIĆ
Assistent, Faculty of Economics
University of Belgrade

Msc LJUBICA PJEVOVIĆ
Teaching Associate, Faculty of Economics
University of Belgrade

COMPARATIVE ECONOMIC-LEGAL ANALYSIS OF VERTICAL RESTRICTIVE AGREEMENTS WITH A FOCUS ON THE RESALE PRICE MAINTENANCE

Summary

The paper article contains a comparative analysis of the legal treatment of resale price maintenance (RPM) agreements. The comparative analysis is based on the US antitrust, EU competition, and Republic of Serbia competition laws. These agreements still cause numerous discussions among authors without a unique position about their practical application. The paper article also considers and presents the basic market effects these agreements could cause in practice. Based on comparative analysis and consideration of different approaches in their treatment, the conclusion is that a new flexible approach is needed to measure the effects of RPM agreements on the market in general, market participants, and consumers. Accordingly, the authors recommend improving competition law in the Republic of Serbia.

Key words: vertical agreements, resale price maintenance, antitrust

Literatura

- Bajalović Marković D., „Vertikalna ograničenja konkurencije u teoriji i sudskoj praksi SAD“, *Strani pravni život* 2, Beograd, 2018.
- Bauer M. D., „Whither Dr. Miles“, *Loy. Consumer L. Rev.* 20, 2007.
- Begović B., Pavić V., Popović D., *Uvod u pravo konkurencije*, Beograd, 2019.
- Brietzke P. H., „Robert Bork, The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself“, *Valparaiso University Law Review*, 2011.
- Comanor W. S., „Vertical price-fixing, vertical market restrictions, and the new antitrust policy“, *Harvard Law Review*, 1984.
- Harrington J. E. Jr., „Horizontal and Vertical Agreements: Differences between the European Union and the United States“, *Anali Pravnog fakulteta*, Beograd, 2020.
- Hoffman C., „Vertical Price Fixing in Europe and the US – The Way to a Uniform Approach for Both Markets“, *European Business Law Review*, 2013.
- Jones A., Sufirin B., *EU competition law: text, cases, and materials*, Oxford University Press, 2016.
- Marco Colino S., *Vertical Agreements and Competition Law: A Comparative Study of the EU and US Regimes*, Hart Publishing, 2010.
- Motta M., *Competition policy: theory and practice*, Cambridge university press, 2004.
- Nagy C. I., „Resale Price Fixing“, *EU and US Competition Law: Divided in Unity?*, 2013.
- Niels G., Jenkins H., Kavanagh J., *Economics for Competition Lawyers*, Oxford, 2011.
- Posner R. A., „The next step in the antitrust treatment of restricted distribution: *Per se* legality“, *The University of Chicago Law Review*, No. 48, Vol. 1, 1981.
- Rajčević T., *Pravo konkurencije Evropske unije: osnovne postavke*, Vlada Republike Srbije, Kancelarija za pridruživanje Evropskoj uniji, 2005.
- Ristić B., Popović D., Begović B., *Glosarijum prava konkurencije*, Beograd, 2021.

Datumi prijema i prihvatanja rada

Primljen: 12.05.2023.

Prihvaćen: 27.05.2023.

PREGLEDNI RAD

TREĆA SEKCIJA

MEĐUNARODNO JAVNO PRAVO

UDK 341(091)

DOI: 10.5937/RKSPP2301047K

BORIS KRIVOKAPIĆ

ZNAČAJ VESTFALSKOG MIRA (1648) ZA MEĐUNARODNO PRAVO

Vestfalski mir (1648) se često navodi kao prelomni momenat u razvoju međunarodnog prava, s tim da jedni smatraju da je na njemu rođeno to pravo, drugi tvrde da je tada nastalo moderno ili makar univerzalno pravo, dok se treći, dajući periodizaciju razvoja međunarodnog prava oslanjaju na Vestfalsku konferenciju kao na bitan događaj. Autor daje kritički osvrt na te poglede i dokazuje da je međunarodno pravo nastalo paralelno sa pojavom prvih država, da je i pre Vestfalskog mira bilo prilično razvijeno, da rešenja tog mira nisu bila suštinski ništa novo, da nisu bila od značaja za države izvan kruga zapadnoevropskih država itd. On, međutim, primećuje i to da se u poslednjih nekoliko godina sve više izlaže kritici suština onoga što je poznato kao tzv. Vestfalski sistem, a posebno shvatanje o tome da su države suverene i stoga ravnopravne, da je zabranjena intervencija u poslove drugih država i slično. Ističući da su takvi stavovi često u funkciji politike rušenja postojećeg i uspostavljanja nekakvog novog, bitno drugačijeg poretka, u kome ogromna većina država ne bi bila suverena i u kome bi sva vlast bila koncentrisana u samo jednom centru, autor zaključuje da se trezvena kritika stava o tome da je „sve krenulo“ od Vestfalskog kongresa, čini opravdanom, ali da ne treba ići u drugu krajnost, posebno ne ako je to motivisano političkim razlozima.

Ključne reči: međunarodno pravo, istorija, Vestfalski mir, suverenost

U V O D

U mnogim sistemskim delima i udžbenicima međunarodnog prava možemo pročitati da je to pravo stvoreno na Vestfalskom kongresu, da je na njemu nastalo

---

Prof. dr Boris Krivokapić, akademik, redovni profesor, naučni savetnik. Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet „MB“, Beograd i Pravni fakultet – Samarski nacionalni univerzitet „S. P. Koroljov“, Samara, e-mail: krivokapicboris@yahoo.com.

savremeno međunarodnog pravo ili makar da je taj skup predstavljao prekretnicu u razvoju međunarodnog prava. Suprotno tome, mi smatramo da je značaj Vestfalskog mira precejniji. To ćemo pokušati i da dokažemo.

Odmah treba napomenuti da se radi o važnom problemu, jer odnos prema prošlosti definiše odnos prema sadašnjosti, a makar delom i prema budućnosti. Da bismo bolje razumeli o čemu je reč, moramo prvo podsetiti na Tridesetogodišnji rat koji je prethodio Vestfalskom miru i na najvažnije karakteristike tog mirovnog ugovora.

Tridesetogodišnji rat

Smatra se da je taj oružani sukob, koji je dobio naziv po dužini svog trajanja (1618–1648) bio poslednji verski rat u Evropi. U njemu su se nemačke protestantske državnice okupljene u Protestantskoj uniji i strane sile (Francuska, Švedska, Holandija, Danska, Norveška i dr.) borile protiv Svetog rimskog carstva pod Habzbuzima, na čijoj strani su bili Katolička liga (savez nemačkih katoličkih kneževina), Španija i neke druge države.

Premda je neposredan povod bila netrpeljivost između katolika i protestanata odn. katoličkih i protestantskih država, sukob je imao dublje korene. Izbio je kao otpor protiv nastojanja Ferdinanda II da ujedini Zapadnu Evropu tako što bi joj nametnuo autoritet Katoličke crkve (pape) na duhovnom i vrhovnu vlast imperatora Svetog rimskog carstva (samog sebe) na svetovnom planu. Rat je prerastao u sukob oko političke i druge dominacije u Evropi, čime se objašnjava to što su Francuska i neke druga katoličke zemlje ratovala na strani protestantskih država.

To je bio do tada najsmrtonosniji rat – odneo je između 8 i 10 miliona ljudskih života. Vođen je uglavnom u centralnoj Evropi, pretežno na teritoriji današnje Nemačke i Češke, s tim da je stradalo između jedne trećine i jedne polovine stanovnika tih područja.

Vestfalski mir

Pod tim mirom imaju se u vidu dva mirovna ugovora, zaključena između Svetog rimskog carstva, nemačkih kneževina, Francuske, Švedske, Holandije i drugih država, u vestfalskim gradovima Minsteru i Osnabriku, čime je završen Tridesetogodišnji rat. Prvi sporazum je potpisan u Minsteru 15. 5. 1648, a drugi u Osnabriku 24. 10. 1648. godine. Dok su datumi potpisivanja tih ugovora poznati, teško je odgovoriti na pitanje kada su počeli pregovori koji su doveli do njihovog zaključenja. Naime, na Vestfalskom kongresu nije bilo plenarnih sednica, već su razne delegacije (ukupno njih 109 – delegacije 16 evropskih država, 66 tzv. imperijskih staleža i 27 interesnih grupa) dolazile, boravile neko vreme, međusobno pregovarale i odlazile, počev od 1643, a naročito u periodu od početka 1646. do sredine 1647. godine.

Pri tome su, u cilju nesmetanog rada kongresa odnosno slobode kretanja pregovarača, gradovi Minster i Osnabruk i put između njih, bili neutralizovani.

Osnovna pitanja uređena Vestfalskim mirom ticala su se: 1) teritorijalnih promena u Evropi (izvesne nemačke teritorije pripojene su Francuskoj i Švedskoj, dok su samostalnost stekle Švajcarska i Holandija); 2) verskih odnosa – pravno su priznati postojanje protestantske crkve, njena odvojenosti od pape i ravnopravnost katolika i protestanata a problem verskih manjina je rešen usvajanjem principa *cujus regio, ejus religio* („čija vlast njegova i vera“) i 3) političkog uređenja Nemačke, u čijem sastavu je priznata nezavisnost 335 država (150 laičkih i 123 crkvene države i 62 slobodna grada).

U suštini, ugovor iz Vestfalije je ozakonio komadanje teritorije Svetog rimskog carstva u korist pobednika (Francuske i Švedske). Gledano iz drugog ugla, njime su, kako se to ponekad rado ističe, obezbeđena tri mira – među narodima, među državama i među verama. Sa druge strane, premda je okončao opštu klanicu, Vestfalski mir nije doveo do prestanka svih sukoba, tako da je rat između Francuske i Španije trajao još punu deceniju, sve do Pirinejskog ugovora (1659).

KRITIKA VELIČANJA ZNAČAJA VESTFALSKOG MIRA ZA MEĐUNARODNO PRAVO

Mesto i uloga Vestfalskog mira mogu se posmatrati iz raznih uglova. Nas ovde zanima prvenstveno kako se na njega gleda u nauci međunarodnog prava. Tu možemo zapaziti da deo teoretičara nema nikakvu dilemu oko toga da taj sporazum predstavlja momenat nastanka ili makar prelomnu tačku u razvoju međunarodnog prava. Bliže gledajući, pristalice takvih stavova dele se na: 1) one koji zastupaju stav da je međunarodno pravo stvoreno na Vestfalskom kongresu; 2) one koji priznaju da je međunarodno pravo postojalo i pre toga, ali tvrde da su na Vestfalskom kongresu udareni temelji savremenog međunarodnog prava, 3) one prema kojima je do tada postojalo samo lokalno odn. regionalno, dok je Vestfalskim mirom stvoreno univerzalno međunarodno pravo i 4) one koji vezuju svoje periodizacije razvoja međunarodnog prava za Vestfalski mir. Pokušaćemo da u najkraćim crtama prikazemo te pristupe i razloge zbog kojih verujemo da su pogrešni.

Vezivanje nastanka međunarodnog prava za Vestfalski mir

Pristalice ovog gledišta koje je doskora bilo prilično rašireno, posebno u Zapadnoj pravnoj nauci,¹ uzimaju Vestfalski kongres kao momenat rađanja međunarodnog prava. U potvrdu tome, ističu da je tada formulisan koncept državne

---

¹ Npr. Antonio Cassese, *International Law*, Oxford University Press, 2001, 19.

suverenosti koji je ključan za objašnjenje međunarodnog položaja države.² Neki čak preciziraju da se radilo o prvom ozbiljnom pokušaju kodifikacije međunarodnog prava odnosno utvrđivanja dobro definisanih i preciznih pravila kojih vlade moraju da se pridržavaju u svojim međunarodnim odnosima.³

Ponekad se veličanje Vestfalskog kongresa kao momenta rođenja međunarodnog prava čini posredno, tako što se ne tvrdi izričito da je međunarodno pravo stvoreno na tom skupu, već se samo prećutkuju prethodna razdoblja i izlaganje razvoja međunarodnog prava započinje Vestfalskim mirom. Tipičan primer je periodizacija koja izdvaja četiri faze razvoja međunarodnog prava: 1) od Vestfalskog mira do kraja Prvog svetskog rata, 2) od Prvog do Drugog svetskog rata, 3) od usvajanja Povelje UN do kraja Hladnog rata, 4) od kraja Hladnog rata do danas.⁴ Ima i teoretičara koji prave razliku između dve velike epohe u razvoju međunarodnog prava – 1) klasične (1648–1918) čiji početak vezuju za Vestfalski mir, a kraj za završetak Prvog svetskog rata i 2) moderne (od 1919) koju dele u nekoliko faza.⁵

To da pristup o kojem je ovde reč nije prihvatljiv, sledi već iz činjenice da međunarodno pravo ima veoma dugu i dobro dokumentovani istoriju koja u vremenskom smislu počinje pojavom prvih država, a u prostornom pogledu obuhvata praktično sva geografska područja na planeti. Takav zaključak je, pre svega, logičan sam po sebi, jer su i prve države morale ulaziti u međusobne odnose, a to su mogli biti samo odnosi saradnje ili sukoba. U oba slučaja nije se moglo bez makar elementarnih normi međunarodnog prava – o tome da se ugovori moraju poštovati (*pacta sunt servanda*), o tome da poslanici uživaju nepovredivost i imunitet, o načinima mirnog rešavanja sporova (pregovori, posredovanje, arbitraža), o određenim pravilima ratovanja, o institutu neutralnosti i tako dalje.

Kada je već reč o logici, treba podsetiti i na to da međunarodno pravo nije moglo biti stvoreno jednim dokumentom, pa ni višestranim međunarodnim ugovorom, kakav je bio Vestfalski mir. Ono nije šačica pravnih akata, pa da ih izglasa i objavi zakonodavac, tim pre što takvog zakonodavca u međunarodnom pravu nema ni danas. Ono je specifičan pravni poredak (skup međusobno povezanih normi i principa) koji je nastao i razvija se u međunarodnoj zajednici, zajedničkom voljom više država i drugih subjekata međunarodnog prava, ima sopstvene

² Ove Bring, „The Westphalian Peace Tradition in International Law: From *Jus ad Bellum* to *Jus Contra Bellum*“, *International Law Studies*, Vol. 75, 2000, 58-62.

³ John W. Foster, „The Evolution of International Law“, *Yale Law Journal*, No. 3, 1909, 149–164.

⁴ A. Cassese, op. cit., 19–45.

⁵ Peter Malanczuk, *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, Routledge, 1997, 10.

pravne izvore drugačije od izvora unutrašnjeg prava država, raspolaže sopstvenim sistemom pravnih sankcija i uređuje međunarodne javnopravne odnose.⁶ Prema tome, međunarodno pravo se ne može poistovetiti sa bilo kojim pravnim aktom ili skupom akata, tim pre što ga čine i običajne pravne norme. Uostalom, Vestfalski mir je bio važan prvenstveno za Zapadnu Evropu i mada su neka njegova rešenja kasnije nametana i drugim narodima, za njih je on zapravo bio nešto što su doneli drugi i što je regulisalo odnose između tih drugih (*res inter alios acta*).

Štaviše, imamo mnoštvo materijalnih dokaza da međunarodno pravo postoji nekoliko hiljada godina. U potvrdu tome dovoljno je pomenuti da je najstariji sačuvani međunarodni ugovor, onaj između Eble i Abarsala,⁷ zaključen između 2350 i 2250. p. n. e. što znači oko 4.000 godina pre Vestfalskog kongresa;⁸ da je drugi poznati sačuvani ugovor, onaj između egipatskog faraona Ramzesa II i hetitskog cara Hatušila III, zaključen oko 1278. p. n. e. tj. skoro 3.000 godina pre Vestfalskog mira i tako dalje.

Imamo dokaze da su još u starom veku odn. u antici razne međunarodne sporazume zaključivali svi: države-gradovi Bliskog istoka (Sumer, Elam, Akad, Lagaš i dr.) ali i Kina, indijske države, Egipat, hetitsko carstvo, Persija, Grčka, Rim, Kartagina itd. Mnogo toga ukazuje na to da ni najveće imperije tog doba nisu imale punu slobodu u svojim međunarodnim odnosima, već su bile vezane običajno-pravnim i ugovornim obavezama. Stvari će postati mnogo jasnije ako napomenemo da su ti prvi međunarodni ugovori regulisali vrlo različita pitanja: zaključenje mira odn. primirja, stvaranje saveza, razmenu ratnih zarobljenika, razgraničenje, posredovanje i arbitražu, ugovaranje neutralnosti, dopuštanje prolaska stranih trupa preko sopstvene teritorije, preciziranje statusa stranih poslanika, sklapanje dinastičkih brakova, regulisanje položaja stranaca, rešavanje pitanja ekstradicije, pravo azila, vraćanje odbeglih robova, trgovinu i plovidbu, obnavljanje i zaštitu svetilišta, zaštitu retkih vrsta životinja i ptica, i dr. Najvažniji ugovori nisu uređivali

---

⁶ O pojmu međunarodnog prava, Boris Krivokapić, *Međunarodno javno pravo*, Poslovni i pravni fakultet Univerziteta „Union – Nikola Tesla“, Beograd, 2017, 27–44.

⁷ Sadrži odredbe o uspostavljanju odbrambenog saveza; o povlašćenoj poziciji Eble u međusobnoj trgovini; o tome da će glasnik koji dođe ostati najviše 10 dana i hraniti se sopstvenom hranom, s tim da ako domaćin želi da glasnik ostane duže, tada je na njemu da mu obezbedi hranu; o tome da glasnik koji je dobio poklon neće dobiti potrepštine za put; o tome da će se trgovci iz jednog i drugog grada bezbedno vratiti nazad itd.

⁸ Poznati su i mnogo stariji sporazumi, koji nisu doživeli do naših dana u originalnom obliku, tako da o njima znamo samo po prepisima. Primer je ugovor između dva sumerska grada-države, Lagaša i Ume, zaključen između 3100. i 2500. p. n. e., na osnovu koga je Mesalim, kralj Kiša kao izabrani arbitar povukao granicu među njima. Znamo i za ugovor koji je u prvoj polovini XXIII v. p. n. e. zaključen između akadskog cara Naramsina i sitnih vladara Elama.

samo jedno, već čitav niz pitanja iz raznih oblasti međusobnih odnosa.⁹ Premda su uglavnom sklapani dvostrani, još u da daleka vremena javljaju se i višestrani sporazumi, posebno u slučaju formiranja vojnih saveza.

O tome da su ugovori zaključivani sa namerom da traju svedoči činjenica da su najvažniji među njima sačinjavani u pismenoj formi i na materijalima otpornim na zub vremena – zapisivani su na svicima od kože ili pergamenta, mramornim, kamenim, zlatnim, srebrnim i drugim pločama koje su zatim čuvane u hramovima, pod zaštitom bogova. Poznato je da su mnogi važni sporazumi dosledno poštovani tokom dužeg vremena i to ne samo među vladarima kojih su ih zaključili, već i od strane njihovih naslednika. Uostalom, još u antici je formulisano jedno od osnovnih načela međunarodnog prava – ono prema kome se ugovori moraju poštovati (lat. *pacta sunt servanda*).

Tome treba dodati da imamo dokaze o mnoštvu arbitražnih odluka u sporovima između država Starog sveta i antike, o pravilima koja su važila u ratu, o određenim pravilima u materiji prava mora itd.¹⁰ Ukratko, nema sumnje da je međunarodno pravo nastala veoma davno, svakako ne, kako neki tvrde, na jednom skupu održanom u Evropi pre nešto manje od 400 godina.

Shvatanje o Vestfalskom miru kao kolevci savremenog međunarodnog prava

Ovaj pristup je sličan prethodnom, osim što se tu Vestfalski kongres uzima kao početak savremene etape u razvoju međunarodnog prava. Dakle, smatra se da se posle njega nije dogodilo ništa toliko epohalno, što bi zahtevalo da se nakon 1648. godine uvede neko novo važno razdoblje.

Pristalice ovog gledišta priznaju da je nekakvo međunarodno pravo postojalo i pre konferencije iz 1648, ali tvrde da se ono svodilo na parcijalna, nepovezana pravila lokalne ili regionalne važnosti. Naprotiv, Vestfalski kongres je, po njima, značio rađanje savremenog (modernog) međunarodno prava.

Ne možemo se složiti sa tim pristupom. Naime, da bi on mogao biti prihvaćen, moralo bi biti nedvosmisleno utvrđeno da je Vestfalski mir u pravom smislu reči drastično preoblikovao međunarodne odnose i uveo nekakvo suštinski novo međunarodno pravo koje, uz određene izmene i dopune važi i danas. Ne vidimo kako se to može dokazati.

---

⁹ Tako je npr. ugovor između Ramzesa II i Hatušila III imao čak 18 članova kojima su regulisani odnosi koji su se ticali mira, nenapadanja, saveza, ekstradicije i dr.

¹⁰ Boris Krivokapić, *Međunarodno pravo – koreni, razvoj, perspektive*, Beograd, 2006, 9–42.

Dodatno, stav o kojem je reč ima nekoliko otvorenih slabosti, koje se tiču toga šta se podrazumeva pod savremenim međunarodnim pravom i toga koliko su odluke Vestfalskog kongresa zaista značile u razvoju međunarodnog prava.

Kao i svaki drugi mirovni ugovor, mir, koji je zaključen u Minsteru i Osnabriku, sadržao je rešenja, koja je trebalo da na duži rok spreče nove sukobe. Međutim, ona nisu bila toliko važna u principijelnom smislu da bi se moglo govoriti o prelomnoj tački u razvoju međunarodnog prava. I zaista, teritorijalne promene, priznanje protestantske crkve i druge odluke imali su značaj rešavanja otvorenih političkih problema, ali sami po sebi nisu uticali na razvoj međunarodnog prava kao takvog.

Kada je reč o usvajanju načela *cujus regio, ejus religio* („čija vlast, njegova i vera“) kojim je na praktičan način, uvođenjem objektivnog kriterijuma, rešeno pitanje verske pripadnosti stanovništva raznih zemalja,¹¹ mora se приметiti da njegovo prihvatanje nije bilo ništa stvarno novo. To načelo je bilo dobro poznato, pošto je skoro vek ranije definisano Augsburgskim mirom (1555) kojim je priznata sloboda ne samo rimokatoličkog, već i evangelističko-luteranskog učenja. Posebno treba imati na umu da prihvatanje tog principa nije značilo priznavanje prava pojedinaca da se slobodno opredeljuju u skladu sa svojim verskim uverenjima, kao što je to slučaj danas. Radilo se samo o kompromisnom, praktičnom rešenju u cilju zaustavljanja rata koji se oteo kontroli. Uostalom, pitanja verskih sloboda i zaštite verskih manjina nisu na opšti način definitivno rešena usvajanjem Vestfalskog mira (1648). Ti problemi bili su tema i niza naknadnih sporazuma, kao što su ugovor iz Olive (1660), ugovor iz Nimega (1678), ugovor iz Rijsvika (1697), Pariski sporazum (1763), Varšavski ugovor (1772) i drugi.

Zapravo, oni koji veličaju Vestfalski mir ne misle na pomenuta pitanja, već na nešto drugo. Premda u pristupima raznih autora postoje određene nijanse, u političkoj i pravnoj nauci koja sledi tradiciju Zapada, često se ističe da je najveći značaj Vestfalskog mira za međunarodno pravo u tome što je njime formulisana ideja državnog suvereniteta,¹² iz koje je proistekao koncept prema kojem su države u principu ravnopravne i stoga nemaju vlast jedna nad drugom (*par in parem non habet imperium*). Tvrdi se da su to bili principijelno novi momenti, koji su presudno uticali na čitav dalji razvoj međunarodnog prava. Usvajanje pomenutih rešenja objašnjava se time da je u situaciji kada više nije bilo vrhovnog autoriteta pape (zbog pravnog priznanja ravnopravnosti katolika i protestanata odn. priznanja protestantske crkve i njene odvojenosti od pape) ni nadmoćne vlasti imperatora

---

¹¹ Svaki vladar bio je slobodan da sam izabere svoju veru, a time i veru svojih podanika, s tim da je onima koji su se po veri razlikovali od njega bilo dozvoljeno da se slobodno isele.

¹² Steven Patton, „The Peace of Westphalia and its Affects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy“, *The Histories*, No. 1, 2019, 95.

Svetog rimskog carstva (ona je prenet na vladare mnoštva zemalja nastalih na ruševinama Svetog rimskog carstva) bila su potrebna nova pravila o odnosima u evropskoj „porodici država“. Prema tome, po shvatanjima ovih teoretičara, koncepcija državnog suvereniteta nastala je kao posledica stvaranja međunarodnog sistema osnovanog na postojanju velikog broja država nad kojima nije bilo nikakve više (jače, autoritativnije) vlasti.

Ne možemo se složiti sa takvim stavovima i to iz mnogo razloga.

Pre svega, razvoj međunarodnog prava ne može se svesti samo na odnos prema pitanju ko su subjekti tog prava, da li su oni suvereni i šta zapravo suverenost znači. Uostalom, suverenost je koncept, a pravne norme su obavezna pravila ponašanja. Premda među njima postoji veza, ne mogu se pravila međunarodnog prava poistovetiti sa poimanjem suverenosti, koja je i inače mnogo više filozofska odn. politička, a tek posle toga i pravna kategorija. Da bismo to bolje razumeli dovoljno je primetiti da se npr. u najstarijim međunarodnopravnim normama, onima o tome da se ugovori moraju poštovati, da strani poslanici uživaju nepovredivost itd. ne vidi nikakvo, makar implicitno vezivanje za suverenost. Ta pravila su nastala zato što ih je zahtevao sam život (da bi se moglo pregovarati, trgovati itd.) a ne da bi svedočila o nekakvoj suverenoj vlasti koja je gospodar na svojoj teritoriji i istovremeno ravnopravni član međunarodne zajednice.

Pored toga, nije se radilo ni o kakvom suštinski novom pristupu. Već prvi nezavisni gradovi-države bili su suvereni i, što je posebno važno, bili su svesni toga. U potvrdu tome dovoljno je podsetiti na činjenicu da reč „suverenitet“ (od lat. *superanus*, u značenju, najveći, neograničen) označava svojstvo državne vlasti da je na odnosnoj teritoriji najviša i nezavisna od svih drugih vlasti odnosno da je slobodna u odlučivanju i nadređena svim drugim subjektima i može im nametnuti svoju volju. Gledano iz drugog ugla, ona označava da država (narod) uživa neotuđivo pravo da odlučuje o svom unutrašnjem uređenju (unutrašnja suverenost) i svojoj spoljnoj politici (spoljna suverenost). Iz ugla međunarodnog prava najvažnija je ova spoljna suverenost, koja se obično poistovećuje sa nezavisnošću.¹³

U tim okvirima, premda u dalekoj prošlosti nije postojao sam termin *suverenost*,¹⁴ suštinski gledano svi su poznavali i prihvatili sadržaj tog pojma,¹⁵ a posebno u vezi sa međunarodnim odnosima. I zaista, ideja i praksa suverenosti javlja se uporedo sa pojavom prvih država. Pred očima su nam odmah grčki polisi,

¹³ Više: Boris Krivokapić, „Državna suverenost i međunarodno pravo u eri globalizacije“, *Državni poređak: Suverenitet u vremenu globalizacije* (ur. A. Kostić), SANU, Beograd, 2019, 355–392.

¹⁴ Prvi ga je i to tek u XVI veku upotrebio francuski političar i teoretičar Žan Bodin.

¹⁵ Marek S. Korowicz, *Introduction to International Law*, The Hague, 1959, 25.

ali sve što se tiče njih važi u principu i za druge nezavisne organizovane društvene zajednice tog doba. Šta tek reći za prave imperije, koje su postojale još pre 4.000 i više godina?¹⁶ One, poput Akadskog carstva (2334–2154. p. n. e.), Asirije (2025–605.p.n.e.), Vavilona (1894–1595.p.n.e.), Hetitskog carstva (1600–1178.p.n.e.), Egipta (1550–1077. p. n. e.), Kartagine (650–146. p. n. e.), Ahemenidskog carstva (550–330. p. n. e.), države Aleksandra Makedonskog (334–323. p. n. e.), Rimske imperije (27. p. n. e. – 395. n. e.) i dr. Uostalom, jedan od dokaza jeste i činjenica da još u starom veku i antici nalazimo stavove koji govore o nezavisnosti države, što suštinski znači o njenoj suverenosti. Primer je definicija rimskog imperatora-uzurpatora Prokula (III vek) prema kojoj: „Slobodna je ona država koja nije potčinjena nikakvoj vlasti druge države.“¹⁷ Na kraju krajeva, sam Hugo Gorocijus, u koga se kunu mnoge pristalice ovde razmatrane teze, bavio se suverenitetom u svom čuvenom delu *De jure belli ac pacis* (1621), za čitavu četvrt veka pre Vestfalskog kongresa.¹⁸

Posebno valja istaći da premda je zaista dugo vremena povezivana sa ličnošću vladara, suverenost je u stvari uvek bila odlika države, a ne pojedinca.¹⁹ Proimenom na prestolu ta vlast nije nestajala, već je prelazila na naslednike prestola, sve dok je sama država bila nezavisna. Takođe, nisu sve države u starom veku odn. antici bile monarhije – dovoljno je setiti se samo Atine, Rima ili Kartagine u odgovarajućim fazama njihove istorije. O postojanju spoljnog suvereniteta već u doba prvih država svedoče i takve institucije kao što su pravilo o nemešanju u unutrašnje stvari drugih država istog ranga, činjenica da su međunarodni ugovori ostajali na snazi i nakon smrti vladara koji su ih zaključili, što svedoči da se nije radilo o ličnim, već o međudržavnim sporazumima i drugo.²⁰

---

¹⁶ Har Narain Sinha, *Sovereignty in Ancient Indian Polity: A Study in the Evolution of Early Indian State*, Luzac & Co., 1938; Mark Munn, *The Mother of the Gods, Athens, and the Tyranny of Asia: A Study of Sovereignty in Ancient Religion*, University of California Press, 2006; *Popular Sovereignty in Historical Perspective* (eds. Richard Bourke, Queintin Skinner), Cambridge University Press, 2016; Mark McClish, *The history of the Arthashastra sovereignty and sacred law in ancient India*, Cambridge University Press, 2019; Robert M. Rosenwig, „Reconstructiong Sovereignty in Ancient Mesoamerica’s Souther Pacific Coast“, *American Anthropologist*, No. 2, 2021, 370–388.

¹⁷ Strogo govoreći, on je pomenuo narod (*Liber autem populus est is, qui nullius alterius populi potestati est subiectus*) ali je suštinski imao u vidu državu. Uostalom, i danas se smatra da suverenitet pripada narodu.

¹⁸ Posebno su interesantni Glava III i njeni odeljci VII–XIII. Hugo Grotius, *The Rights of War and Peace*, Book I. Edited and with an Introduction by R. Tuck, Indianapolis 2005, 259–296.

¹⁹ Dovoljno je setiti se da je već pominjani spor između Lagaša i Ume pre više od 4.500 godina bio spor između dva grada-države, a ne između dve ličnosti (vladara pomenutih gradova).

²⁰ Primer je već pominjani čuveni ugovor između Ramzesa II i Hatušila III, koji se primenjivo oko 80 godina, s tim da je važio i posle smrti dvojice vladara, sve do propasti Hetitskog carstva.

Konačno, ako stvari posmatramo iz drugog ugla, kada bi se ipak prihvatilo gledište prema kojem je od Vestfalskog mira 1648. godine ideja suverenosti države istisnula do tada navodno vladajući koncept suverenosti vladara, moramo se zapitati kako u tom svetlu objasniti epohu apsolutizma, za koju se smatra da je na Zapadu trajala od 1610. do 1789. godine, što znači da je počela nekoliko decenija pre Vestfalskog kongresa, ali se završila čak vek i po posle njega, a u slučaju Rusije još kasnije (abdikacijom Nikolaja I, 1917). Jer, apsolutizam je, kao što znamo, naziv za stvarnost u kojoj, sa tvrdnjom da im to dolazi od Boga, vladaju monarsi koji imaju apsolutnu, neograničenu moć. Najbolji primer je francuski Luj XIV, poznati kao Kralj Sunce koji je čitavu tu ideju predstavio kratkom frazom: *L'Etat c'est moi!* („Država, to sam ja!“)

Na taj način, ideja suverenosti država nije rođena na Vestfalskom kongresu, već je postojala mnogo ranije. Drugačije jednostavno nije moglo biti, jer ako su u međusobne pravne odnose ulazile države kao organizovane društvene zajednice, pretpostavka je bila da se radilo o nezavisnim jedinicama, što znači onima koje bismo današnjom terminologijom nazvali suverenim.

Sa druge strane, suština odluka Vestfalskog mira o kojima je reč nije bila u prihvatanju nekakvog apstraktnog filozofskog pogleda koji bi imao univerzalnu važnost, već se radilo o usvajanju načela koje se oslanjalo na zahteve prakse, a prema kojem su države suverene u odnosu na Svetu stolicu, što je značilo da imaju pravo da samostalno zaključuju ugovore, bez mešanja pape. Međutim, to rešenje ticalo se samo tadašnjih katoličkih država (koje su bile pod uticajem pape) i protestantskih zemalja (koje su se izborile za nezavisnost od pape). Za ostale zemlje (pravoslavne, muslimanske i dr.) to je u principu bilo nevažno pitanje. Uostalom, premda se ponekad može čuti da je značaj Vestfalskog mira u tome što je uveo pravilo o suverenoj jednakosti država tj. o tome da su države, pošto su suverene, međusobno pravno jednake i ne smeju se mešati u unutrašnje poslove drugih država, praksa je pokazala da je i posle Vestfalskog mira ostala podela država na velike i male, s tim da su velike prigrabile neka posebna prava,²¹ te da se praksa mešanja u unutrašnje stvari drugih država održala do danas, premda je u naše vreme strogo zabranjena.

Prema izloženom, ne vidimo da je Vestfalski mir doneo nekakve suštinske promene u do tada važećem međunarodnom pravu, a posebno ne one koje bi dale za pravo da se tvrdi da su u Vestfaliji 1648. godine položeni temelji savremenog međunarodnog prava, kao prava koje se bitno razlikuje od onog koje je postojalo do tada.

²¹ Tako npr. dugo vremena su samo velike sile mogle da imenuju ambasadore, dok su ostale države mogle biti predstavljene samo preko poslanika. Pri tome su ambasadori imali viši rang odn. prednost nad poslanicima.

*Shvatanje o Vestfalskom miru kao mestu nastanka
univerzalnog međunarodnog prava*

Jedan broj pripadnika pravne nauke na stvari gleda iz posebnog ugla, pa tvrdi da je nasuprot do tada postojećem lokalnom odnosno regionalnom međunarodnom pravu, Vestfalski kongres bio kolevka opšteg (univerzalnog) međunarodnog prava.

Ovi stavovi na prvi pogled liče na one prema kojima je Vestfalski kongres značio pojavu modernog (savremenog) prava. Ipak, oni nisu podudarni. Ovo zato što pominjanje savremenog međunarodnog prava ima u vidu kvalitet, sadržinu tog prava, njegova rešenja, norme i principe. Naprotiv, razlikovanje između lokalnog, regionalnog i opšteg (univerzalnog) međunarodnog prava počiva na geografskom kriterijumu, tačnije rečeno, na užem ili širem krugu subjekata koje to pravo obavezuje (npr. dve države, države nekog regiona, sve ili velika većina država sveta).²²

Jedan od primera tvrdnji o tome da univerzalno međunarodno pravo dugujemo Vestfalskom miru jeste gledište koje čitav razvoj međunarodnog prava smešta u dva velika vremenska okvira, tako što razlikuje 1) epohu lokalnog (regionalnog) međunarodnog prava i 2) epohu univerzalnog međunarodnog prava. Pri tome se u okviru druge epohe razlikuju četiri faze: 1) period Vestfalske konfiguracije univerzalnog međunarodnog prava (1648–1815), 2) period univerzalnog međunarodnog prava na osnovu Završnog akta Bečkog kongresa (1815–1919), 3) univerzalno međunarodno pravo perioda Društva naroda (1919–1946) i 4) univerzalno međunarodno pravo Organizacije ujedinjenih nacija (od 1945. godine do danas).²³

Ni ova teza nije održiva. Ovo već zbog kruga učesnika i domašaja usvojenih odluka.

Pre svega, učesnici Vestfalskog kongresa su bili samo sa Starog kontinenta, pa i to ne iz svih njegovih delova, već samo iz Zapadne Evrope. Dodatno, rešenja Kongresa imala su regionalan značaj i u principu nisu se ticala ostalih delova sveta. I zaista, teško je prihvatiti da je upravo 1648. ili u godinama neposredno posle Vestfalskog mira, međunarodno pravo odjednom preraslo iz lokalnog i regionalnog u tvorevinu čija pravila i principi važe za čitav svet. Mnogo bliža istini je konstatacija da su tada formulisani neki principi odnosa između mnogih evropskih država. Ali čak ni ti principi nisu značili suštinsku reviziju do tada postojećeg međunarodnog prava.

---

²² B. Krivokapić (2017), op. cit., 95.

²³ А. И. Дмитриев, У. Э. Батлер (ред.), *История международного права*, Одесса, 2013, 70–504.

Naime, na isti način, na koji se Tridesetogodišnji rat vodio na samo na delu evropskog tla, principi koji su dogovoreni u Minsteru i Osnabriku 1648, ticali su se odnosa između samo dela država Evrope. Štaviše, nije se radilo o svim njihovim odnosima, već samo o određenim najaktuelnijim konkretnim problemima, čije je rešavanje bilo neophodno za zaustavljanje suviše dugog i suviše krvavog rata. Govoreći pravnom terminologijom, za države izvan kruga učesnica, to što je dogovoreno na Vestfalskom kongresu bilo je stvar između trećih, nešto što se njih samih ne dotiče (*pacta tertiis nec nocent nec prosunt*). A u to doba su i na preostalom delu Evrope, i na drugim kontinentima postojale moćne države, sa sopstvenim pogledom na ostatak sveta. Podsetićemo na nekoliko zanimljivih momenata vezanih za život samo jednog broja država.

– U vreme Vestfalskog kongresa i dugo nakon toga na teritorijama današnje Indije, Pakistana, Bangladeša i Avganistana, postojale su snažne nezavisne države (Delhijski sultanat, Dekanski sultanati, Vidžajanagarsko carstvo, Carstvo Marata i dr.) a od 1526. do 1857. i moćno Mogulsko carstvo koje je najveću snagu imalo početkom XVIII veka, dakle, pola veka posle Vestfalskog mira.

– Otprilike u isto vreme raste moć Turske, koja je tačno 15 godina pre postizana Vestfalskog mira, pod Mehmedom II Osvajačem 1453. godine osvojila Konstantinopolj. Širenje Osmanskog carstva nastavio je Selimom I, da bi za vreme vladavine Sulejmana Veličanstvenog 1520–1566. (dakle, 70–100 godina nakon Vestfalskog mira) Turska izrasla u svetsku silu koja je vladala većim delovima jugoistočne Evrope, zapadne Azije i severne Afrike.

– Na drugoj strani, Japan je 1641, što znači sedam godina pre Vestfalskog mira, uveo politiku samoizolacije, koje se pridržavao sve do 1853, a čiji su sastavni delovi bili zabrana strancima da ulaze u Japan i, pod pretnjom smrtne kazne, zabrana Japancima da napuštaju Japan. Koliko je onda sve do sredine XIX veka, Vestfalski mir značio za Zemlju izlazećeg sunca?

– Tokom dugog perioda jedna od najvećih svetskih sila bila je Kina, koja nije mnogo marila za zapadne zemlje, pa ni one najveće među njima. Ovde je zanimljivo primetiti da je 1644. godine, što znači samo četiri godine pre Vestfalskog mira na vlast došla dinastija Čing koja je Kinom vladala sve do 1911. godine. Pod tom dinastijom Kina je znatno ojačala, teritorijalno se proširila i pretvorila u državu koja je na početku XIX veka po mnogim pokazateljima bila najjača i najbogatija zemlja sveta.²⁴ Zadovoljna time, dugo je odbijala da primi zapadne diplomate.

---

²⁴ U toku tog veka, ona je posle poraza u dva Opijumskim rata (Prvi, 1839–1842. i Drugi, 1856–1860) pretvorena u jednu vrstu polukolonije Britanaca i drugih zapadnih sila, ali to nije ni u kakvoj vezi sa Vestfalskim mirom.

Tek 1793, dakle, tačno vek i po nakon Vestfalskog mira, kineski car je pristao da primi britansku diplomatsku misiju na čelu sa lordom Dž. Makartnijem (*George Macartney*). Međutim, u njegovom odnosu prema strancima nije bilo ni traga pridržavanja Vestfalskih principa ili poštovanja nekakvog „novog“ međunarodnog prava. Ne samo što je odbio sve Makartnijeve zahteve,²⁵ već je ambasadora i članove delegacije (njih ukupno oko 100) tretirao kao predstavnike daleke male, „varvarske države“; poklone koji su mu uručeni shvatio je kao jednu vrstu danka; istakao je da je članove delegacije počastio večerom samo zato što su došli izdaleka, dugo putovali i doneli darove; a britanskom kralju Džordžu III se u pismu koje mu je poslao obratio kao svom podaniku. Pošto, istovremeno, nije doveo u pitanje neprikosnovenost stranih poslanika, može se zaključiti da se car smatrao vezanim oduvek poznatim pravilima o nepovredivosti i imunitetima stranih poslanika, ali da ga uopšte nije zanimalo kako su zapadnoevropske države uredile međusobne odnose.

– Kada je reč o Rusiji, dovoljno je pomenuti da je njom još 1533–1584. čvrstom rukom vladao Ivan IV, poznatiji kao Ivan Grozni, koji se 1547. proglasio za cara. Uporno je odbijao nagovore pape da prihvati katoličanstvo ili unijatstvo, a nije se mnogo obazirao ni na zahteve vodećih sila Zapadne Evrope. Samo nekoliko decenija nakon završetka Vestfalskog kongresa Rusija je pod Petrom I (vladao 1696–1725) veoma ojačala, osvojila nove teritorije i prerasla 1721. godine u imperiju.

Osvajanje drugih delova sveta od strane evropskih kolonijalnih sila, koje je uzelo maha u narednim vekovima, značilo je nasilno širenje evropske kulture i sistema vrednosti na druge kontinente. To se jednim delom odnosilo i na međunarodno pravo.

Međutim, nije bila u pitanju primena normi i principa tog prava na odnose između metropole i pokorenih naroda. Uglavnom se radilo samo o tome da je dejstvo tog prava proširivano u teritorijalnom pogledu i izvan granica Evrope, ali prvenstveno na odnose između evropskih sila – u vezi sa okupacijom novih teritorija, osvajanjem kolonija i slično, tako da je dugo vremena krug subjekata tog prava u principu ostajao isti. Kada su, mnogo kasnije, pokoreni narodi izborili nezavisnost, to pravo im je nametnuto kao neka vrsta uhodanog svetskog standarda. To, međutim, ne znači da se međunarodno pravo o kojem je reč suštinski razlikovalo od onog koje je važilo uvek i svugde – u pogledu obaveznosti ugovora, nepovredivosti poslanika, načina mirnog rešavanja sporova i tako dalje.

---

²⁵ Da se otvori stalno diplomatsko predstavništvo Velike Britanije u Pekingu, da se kineske luke otvore za međunarodnu trgovinu, da se ukine monopolski položaj kineskih trgovaca i drugo.

Gledano iz drugog ugla, tvrdnja da je međunarodno pravo nastalo 1648. godine kao delo jednog broja evropskih država, počiva na ideji koja se uporno nameće u skoro svim sferama života, a svodi na nenaučni stav o prevashodstvu zapadnih naroda i njihove kulture. To u izvesnom smislu dalje sugerise da zapadni Evropljani, a kasnije i Amerikanci, imaju neku vrstu istorijskog ili makar moralnog prava da svima ostalima nameću, ako treba i silom, svoje poglede, standarde, modele i sisteme vrednosti. Takvo rezonovanje se, razume se, ne može prihvatiti.

Vestfalski mir i razne periodizacije razvoja međunarodnog prava

Dosta je veliki broj teoretičara koji ne tvrde da je međunarodno pravo nastalo na Vestfalskom kongresu 1648, niti da je tada rođeno moderno ili univerzalno međunarodno pravo, ali koji ipak uzimaju taj događaj kao bitan momenat u razvoju međunarodnog prava.

Među najprostije takve periodizacije spada ona koja razlikuje sledeće periode: 1) do Vestfalskog mira (1648), 2) do Bečkog kongresa (1815) i 3) do 1900. godine.²⁶

Mnogo složenija klasifikacija razvoja međunarodnog prava razlikuje sledeća razdoblja: 1) začeci međunarodnog prava kod divljih naroda Istoka, 2) Grčka, 3) Rim, 4) srednji vek, 5) nemački feudalni svet i njegov značaj za međunarodne odnose, 6) period reformacije, 7) Vestfalski kongres, 8) međunarodni odnosi posle Utrehtskog mira do 1789. godine, 9) razvoj međunarodnog prava do naših dana.²⁷

U knjizi, objavljenoj 1904. godine, ruski teoretičar Fjodor Martens izdvaja 1) period od Starog sveta do Vestfalskog mira, zatim navodi 2) razdoblje od Vestfalskog mira do Bečkog kongresa (1815) i kao poslednji veliki period razvoja međunarodnog prava ističe 3) onaj od Bečkog kongresa do najnovijeg vremena,²⁸ što znači do početka XX veka.²⁹

Primer kombinovanja čitavih epoha i perioda precizno oivičenih konkretnim događajima nudi Lasa Openhajm, koji nakon osvrta na međunarodno pravo Starog, antičkog i Srednjeg prelazi na razdoblje razvoja međunarodnog prava

---

²⁶ M. R. Vesnić, „Prevodiočev predgovor“, predgovor knjizi: A. Rivijer, *Osnovi međunarodnoga prava*, Beograd, 1897, XX–XXI.

²⁷ А. Н. Стояновъ, *Очерки истории и догматики международного права*, Университетская типография, Харьков, 1875, 40–207.

²⁸ Фридрих-Фромгольд Мартенс, *Современное международное право цивилизованных народов* (по изданию 1904–1905), том 1, Москва, 1996, 32–121.

²⁹ Tu knjigu smo koristili u izdanju iz 1996. godine, koje je reprint izdanja iz 1904. godine.

„posle Grocijusa“, koje deli na sedam precizno definisanih perioda: 1) od 1648. do 1721, 2) od 1721. do 1789, 3) od 1789. do 1815, 4) od 1815. do 1856, 5) od 1856. do 1874, 6) od 1874. do 1899. i 7) međunarodno pravo u u XX veku.³⁰ Jasno je da, premda u prvi plan ističe odnosne godine, on se zapravo oslanja na konkretne događaje: Vestfalski mir (1648), a zatim i na Ništatski mir (1721), Francusku buržoasku revoluciju (1789), Bečki kongres (1815), Pariski mir (1856), Briselsku konferenciju koja se bavila kodifikacijom pravila rata na kopnu (1874), Prvu hašku konferenciju mira (1899) i, na kraju, na prve godine XX veka.

Slična je periodizacija čiji autor takođe izdvaja prelomne tačke u razvoju međunarodnog prava i vezuje ih za konkretne godine. On razlikuje međunarodno pravo: 1) do 1648; 2) do 1815; 3) do 1856; 4) do 1878; 5) do 1900. godine i 6) sadašnji period (posle 1900).³¹ Pri tome je jasno da ima u vidu: 1) period do Vestfalskog mira (1648), 2) period do Bečkog kongresa (1815), 3) period do Pariskog kongresa (1856), 4) period do Berlinskog kongresa (1878), period do početka novog veka (1900) i sam početak XX veka, kada je i pisao svoj rad.

Pojedini autori sa početka XX veka, kao npr. Luj le Fir, razlikovali su četiri epohe razvoja međunarodnog prava: 1) antičko doba; 2) period od propasti Rima 475. do otkrića Amerike 1492. godine, 3) period od Vestfalskog ugovora 1648. g. do kraja XVIII veka, kada se pojavljuju velike moderne države i 4) period od Francuske revolucije 1789. do Prvog svetskog rata 1914. godine.³²

Ima i onih koji razvoj međunarodnog prava posmatraju kako kroz istorijsku perspektivu, tako i u vezi sa različitim kulturama i njihovim doprinosima. Tako npr. američki pravnik Čarls Rin izlaže nastanak i razvoj međunarodnog prava kroz obradu sledećih pitanja: 1) drevni period, 2) grčki period, 3) rimski period, 4) srednji period u Evropi do 1648. godine, 5) od Vestfalskog ugovora do Prve haške konferencije (1648–1899), 6) od Haških konferencija (1899. i 1907) do danas, s tim da zatim nastavlja razmatranjem specifičnih pitanja kao što su islamsko pravo, afričko međunarodno pravo, azijski principi međunarodnog prava i dr.³³

Originalan je pristup koji čitavo postojanje međunarodnog prava deli na četiri velike faze koje naziva: 1) pojava, 2) nastanak, 3) zrelost i 4) ka međunarodnom pravu mira. Autori pod *vremenom pojave* međunarodnog prava imaju u vidu praksu Starog sveta; u delu koji se odnosi na *nastanak* daju osvrt na Zapadnu Evropu,

---

³⁰ Lassa Oppenheim, *International Law, A Treatise*, Vol. I, „Peace“, Longmans, Green and co., London, 1905, 44–73.

³¹ Франц Листъ, *Международное право*, Рига 1923, 17–52.

³² Luj le Fir, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, Geca Kon, 1934, 17–65.

³³ Charles S. Rhyne, *International Law*, Washington, 1971, 9–46.

Rusiju, arapski istok i druge regione; početak *zrelosti* međunarodnog prava vide u Vestfalskom miru (1648); dok kao prelomni momenat perioda koji navodno vodi *ka novom međunarodnom pravu* ističu Oktobarsku revoluciju (1917).³⁴

Primer periodizacije koja počiva na oslanjanju delom na određena velika razdoblja, a delom na važne događaje, jeste ona koja razlikuje sledeće etape: 1) Stari svet, 2) od pada Rimske imperije do Vestfalskog mira, 3) od Vestfalskog mira do Haških konferencija mira i 4) od Haških konferencija mira do osnivanja OUN i formiranja savremenog međunarodnog prava.³⁵

Mnogi savremeni autori razlikuju niz epoha u razvoju međunarodnog prava, kao na primer: 1) međunarodno pravo Starog sveta, 2) međunarodno pravo srednjeg veka (od V veka do Vestfalskog mira 1648), 3) međunarodno pravo od 1648. do 1815. godine, 4) međunarodno pravo od 1815. do završetka Prvog svetskog rata, 5) međunarodno pravo od 1919. do osnivanja Organizacije ujedinjenih nacija, 6) savremeno međunarodno pravo (period OUN, kako ga naziva sam autor).³⁶

Sličan je pristup po kome se u vezi sa nastankom i razvojem međunarodnog prava izdvajaju sledeći momenti: 1) stari istočni narodi, 2) stara Grčka, 3) Rim, 4) srednji vek, 5) sistem međunarodnog javnog prava od Vestfalskog mira (1648–1918) koji se naziva i periodom evropskog međunarodnog prava i 6) period posle Prvog svetskog rata, koji se deli na tri podperioda (onaj između dva svetska rata, onaj posle Drugog svetskog rata i onaj posle 1990. godine).³⁷

Prema izloženom, bez obzira na različite pristupe u vezi sa periodizacijom razvoja međunarodnog prava, može se zapaziti da veliki deo pravne nauke ukazuje na Vestfalski mir kao na početak jedne od faza tog razvoja.

OCENA STVARNOG ZNAČAJA VESTFALSKOG MIRA ZA MEĐUNARODNO PRAVO

Polazeći od svega rečenog, Vestfalski mir bi se najbolje mogao opisati kao deo razvoja regionalnog evropskog međunarodnog prava. Uostalom, to primećuju pojedini teoretičari koji ističu da je Vestfalski mir bio prvi eksplicitni izraz rađanja

---

³⁴ Юрий Яковлевич Баскин, Давид Исаакович Фельдман, *История международного права*, Москва, 1990, 14–167.

³⁵ Геннадий Владимирович Игнатенко, Олег Иванович Тиунов, *Международное право*, Норма, Москва, 2009, 48–68.

³⁶ Александр Николаевич Вылегжгин, *Международное право*, Издательство Юрайт, Москва, 2014, 51–76.

³⁷ Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, 33–50.

evropskog društva, društva čiji je proces formiranja počeo i pre 1648, a koje nastavlja da se razvija i danas.

Neki među njima govore o *evropskom javnom pravu* (lat. *jus publicum europeum*, fr. *droit public de l'Europe*, eng. *European Public Law*), o *evropskom međunarodnom pravu*, odnosno o *međunarodnom pravu Zapadne Evrope*.³⁸ Ovaj poslednji termin je najprecizniji jer najviše odgovara pojavi o kojoj je reč. Sistem koji je uspostavljen Vestfalskim mirom, regulisao je međudržavne odnose zapadnoevropskih država, a ne i odnose u čitavoj Evropi, a po najmanje u čitavom svetu. Pri tome, nije se radilo ni o nikakvoj suštinski novoj pojavi. Međunarodno pravo je funkcionisalo u svetu, pa i na tlu Zapadne Evrope i pre 1648. godine.

Utisak je da u poslednjih nekoliko decenija raste broj onih koji osporavaju značaj Vestfalskog mira u razvoju međunarodnog prava. Pojedini među njima idu tako daleko da čak govore o nekakvom Vestfalskom mitu.³⁹ Oni ističu da je u pitanju jedan od najneishvaćenijih mirovnih sporazuma u ranoj modernoj istoriji, te da su najnovija detaljna istraživanja ukazala na njegovu pogrešnu percepciju koja se ogleda u verovanju da je on inaugurisao novi međunarodni („vestfalski“) sistem, jednakih, suverenih država koje se ne mešaju jedna drugoj u unutrašnje poslove.⁴⁰ Drugim rečima, deo savremenih teoretičara negira da je sistem modernih država nastao iz Vestfalskog ugovora. Oni ukazuju na to da dva sporazuma koja sačinjavaju taj sistem zapravo ne govore ništa o suverenitetu država, ravnoteži snaga, slobodi veroispovesti ili bilo čemu drugom što bi se moglo smatrati kodifikovanjem načela međunarodnog prava. Pri tome se pojašnjava da se suverenitet i verska jednakost pominju samo u vezi sa ustavnim uređenjem Svetog rimskog carstva, s tim da se s pravom primećuje da to nije bilo ništa novo, niti je imalo širi značaj.⁴¹

---

³⁸ P. Malanczuk, op. cit., 9–11.

³⁹ Andreas Osiander, „Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth“, *International Organization*, No. 2, 2001, 251–287; Stephane Beaulac, „The Westphalian Model in Defining International Law: Challenging the Myth“, *Australian Journal of Legal History*, Vol. 8, 2004, 181–213; Turan Kayaoglu, „Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory“, *International Studies Review*, No. 2, 2010, 193–217; Luis Moita, „A Critical Review on the Consensus Around the Westphalian System“, *JANUS.NETe-journal of International Relations*, No. 2, 2012, 17–42, www.redalyc.org/pdf/4135/413536170002.pdf.

⁴⁰ Patrick Milton, „Guarantee and Intervention: The Assessment of the Peace of Westphalia in International Law and Politics by Authors of Natural Law and of Public Law, c. 1650–1806“, *The Law of Nations and Natural Law, 1625–1800* (ed. S. Zurbuchen), Vol. 1, Brill, 2019, 186–226.

⁴¹ Randall Lesaffer, „Peace treaties from Lodi to Westphalia“, *Peace Treaties in International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*, Cambridge University

Dodatno, podvlači se da je Vestfalski koncept, onakav kakvim se obično prikazuje, zapravo proizvod jedne vrste ideologije suvereniteta nastale tek u XIX i XX veku.⁴² Ima i onih koji postavljaju pitanje da li je suverenitet zaista bio jedno od načela Vestfalskog mira.⁴³

Pokušavajući da damo ocenu stvarnog značaja Vestfalskog mira iz ugla međunarodnog prava, moramo poći od činjenice da je i dalje većina onih koji glorifikuju taj ugovor i na razne načine ističu da je on imao izuzetan, ako ne i presudan značaj za međunarodno pravo, bilo tako što je značio nastanak tog prava, bilo tako što je predstavljao rođenje modernog međunarodnog prava, bilo tako što je značio prerastanje međunarodnog prava iz lokalnog i regionalnog u univerzalno, što znači globalno međunarodno pravo.

Uz svo uvažavanje, ne vidimo da je Vestfalski mir doneo nekakve suštinske promene. U potvrdu tome daćemo kratku kritiku već pomenutih pogleda onih koji misle drugačije.

Prvo, ne može se prihvatiti da je na Vestfalskom kongresu stvoreno međunarodno pravo jer to protivreči zdravoj logici i bezbroju materijalnih dokaza. Uostalom, da nisu prethodno postojali međunarodnopravne norme i mnogovekovna praksa, ni sam Vestfalski kongres ne bi mogao biti održan. Naime, da bi se pregovaralo o ugovoru moralo se prvo znati šta je to ugovor, kako se zaključuje, koga i kada obavezuje; moralo se znati da će pregovarači biti nepovredivi; s obzirom na to da su Minster i Osnabruk i put između njih neutralizovani, prethodno je moralo svima biti poznato šta neutralizacija znači i kakve pravne posledice proizvodi i tako dalje.

Drugo, ne može se prihvatiti da je Vestfalski mir predstavljao momenat nastanka novog, savremenog međunarodnog prava. Ovo zato što se u principu ništa spektakularno nije dogodilo. Mnogo veće promene viđene su u XIX veku, kada su održani veliki međunarodni kongresi odnosno konferencije uz učešće i vanevropskih država; kada su izvršene prve velike kodifikacije međunarodnog prava; kada su se pojavile međunarodne organizacije kao novi subjekti međunarodnog prava, itd. Dakle, sa mnogo više razloga može se tvrditi da je moderno međunarodno pravo proizvod druge polovine XIX veka, premda čak ni to nije tačno, pošto se, strogo uzev, o njemu može govoriti tek od završetka Drugog svetskog rata 1945. godine.

Press, 2014, 9; Christoph Kampmann, „The Treaty of Westphalia As Peace Settlement and Political Concept“, *International Law and Peace Settlements* (eds. M. Weller, M. Retter, A. Varga), Cambridge University Press, 2021, 64–85.

⁴² A. Osiander, op. cit., 251, 281–287.

⁴³ Derek Croxton, „The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty“, *International History Review*, No. 3, 1999, 569–591.

Treće, ne može se prihvatiti da je Vestfalski mir označio pojavu opšteg (uni-verzalnog) međunarodnog prava. Suštinski, norme tog prava postojale su i ranije, u svim razdobljima, na svim prostorima. One su prosto bile neizbežne. Mislimo na takva pravila kao što su ono da se ugovori moraju poštovati, da poslanici uživaju nepovredivost i dr. Uostalom, pravila usvojena na Vestfalskom kongresu nisu značila donošenje nekakvog svetskog ustava ili statuta, pa ni bilo šta što bi ličilo na usvajanje Pakta Društva naroda (1919) ili Povelje Ujedinjenih nacija (1945). To su bila nedovoljno razvijena, ograničena rešenja, dogovorena između jedne grupe država, za potrebe rešavanja problema u odnosima između tih istih država.

Četvrto, kada je reč o vezivanju za Vestfalski mir samo u smislu identifikovanja jedne od faza u razvoju međunarodnog prava, takav pristup je u principu prihvatljiv. Ovo zato što, u zavisnosti od ugla gledanja onoga ko vrši periodizaciju, time se dozvoljava da se Vestfalski kongres uzme kao jedan od bitnih događaja koji obeležava određeno razdoblje, pre pojave nekog novog momenta od koga počinje nova faza. Ipak, premda se u principu možemo složiti sa takvim pristupom, ne smemo zaboraviti da gledano iz ugla nekih drugih naroda i kultura, Vestfalski mir nije previše zanimljiv čak ni sa tog aspekta.

Iz svega sledi da, suprotno onome što neki sugerišu, međunarodno pravo nije stvoreno ni bitno izmenjeno Vestfalskim mirom. Slično misle i neki drugi teoretičari, s tim da pojedini među njima ističu da međunarodno pravo koje poznajemo danas jeste pravo svetske međunarodne zajednice koje postoji tek od kraja XIX veka, kada je i nastala ta zajednica; da su pre toga važili razni regionalni normativni sistemi (sinocentrični, islamocentrični, evrocentrični itd.) od kojih je svaki pretendovao da ima univerzalnu vrednost; te da je tek sa potčinjavanjem drugih civilizacija od strane evropskih sila, evropsko međunarodno pravo postalo svetski standard.⁴⁴

ZAKLJUČAK

Sumirajući sve izloženo, valja poći od činjenice da je političkih značaj Vestfalskog mira, za države kojih se ticao, bio izuzetan – time je zaustavljen veliki, dugotrajan i vrlo krvavi rat; rešena su sporna politička i teritorijalna pitanja; proglašena je ravnopravnost katoličke i protestantke vere; po prvi put je veliki broj država predstavljen na jednoj panevropskoj konferenciji; pronađeni su mehanizmi

---

⁴⁴ Onuma Yasuaki, „When was the Law of International Society Born: an Inquiry of the History of International Law From an Intercivilization Perspective“, *Journal of History of International Law*, 1/2000, 1–66; Shadi Alshdaifat, „A visible theme in the history of international law: international or global?“, *International Journal of Public Law and Policy*, No. 1, 2017, 54–77.

za regulisanje niza dubokih i zamršenih problema itd. Drugo je, međutim, pitanje koliko su događaj o kojem je reč i njegov proizvod (dva sporazuma koja tvore ono što se jednim imenom naziva Vestfalski mir) zaista važni sa stanovišta međunarodnog prava, shvaćenog kao osobeni normativni poredak, a posebno iz ugla opšteg (univerzalnog) međunarodnog prava.

Kod vrednovanja Vestfalskog mira utisak o njegovom izuzetnom značaju za međunarodno pravo dolazi naročito iz dva izvora. Pre svega, takve stavove naročito zastupaju stručnjaci za međunarodne odnose i istoričari. Ovo zato što je Vestfalski kongres doveo do uspostavljanja novih odnosa u Zapadnoj Evropi, do izvesne ravnoteže snaga i slično. Sve je to tačno i zanimljivo. Ali nas prvenstveno interesuje značaj tog događaja za međunarodno pravo. Kao što smo istakli, posmatrano iz tog ugla, ne vidimo da je Vestfalski mir toliko važan.

Drugi momenat je u vezi sa prvim, ali ima samostalnu važnost. Radi se o jednoj vrsti evrocentrizma ili, u naše vreme, refleksije evro-atlantizma, o nečemu što bi se moglo opisati kao još jedan oblik ispoljavanja potrebe Zapadnog sveta da pokaže i dokaže svoj značaj i svekoliku nadmoć, da ostalima nametne svoju kulturu i kulturne obrasce, sistem vrednosti itd. Prirodna osnova toga je posmatranje Evrope (kasnije i SAD) kao mesta gde se događa sve bitno, isticanje superiornosti evropskog (anglosaksonskog) duha (otuda i pozivanje na Grocijusa i druge teoretičare za koje se tvrdi da su svojim idejama inspirisali učesnike Vestfalskog kongresa) i slično. Takav pristup se ne može prihvatiti iz mnogo razloga o kojima je već bilo reči.

Vrlo je važno ukazati na još jedan problem. Sve se može zloupotrebiti, pa tako i naučna istraživanja i, posebno, razne kritike i polemike.

Nakon što je mnogo decenija uzdizan kao temelj postojećih međunarodnih odnosa i važećeg međunarodnog prava, koje počiva na suverenoj jednakosti država, Vestfalski sistem, tačnije koncept koji je promovisan kao njegova suština, u poslednjih nekoliko godina sve češće se izlaže kritici. Ona dolazi naročito sa onih strana sa kojih su prethodno dugo i uporno branjeni nedodirljivost Vestfalskih načela, u prvom redu onih o tome da su države suverene i ravnopravne i da je zabranjena intervencija u poslove drugih država.

To se uglavnom poklopilo sa promenama u odnosima u međunarodnoj zajednici, sa činjenicom da su počev oko 90-ih godina prošlog veka, nakon pobeđe u Hladnom ratu i proglašenja sopstvene ekskluzivnosti, SAD počele da kritički preispituju međunarodno pravo, tražeći način da ga prilagode svojim interesima i potrebama. Sa najviših mesta državne vlasti, ali i u pravnoj nauci SAD i njihovih njenih satelita, odjednom su počele da se gomilaju teorije o tome da je državni suverenitet prevaziđen i trebalo bi da bude ukinut, da (suprotno pravilima pozitivnog međunarodnog prava) postoji pravo na vrlo široko shvaćenu preventivnu

samoodbranu, da države imaju ne samo pravo već i dužnost da vrše tzv. oružane humanitarne intervencije i slično.⁴⁵

U tim okvirima, oni koji kritikuju Vestfalski mir da bi zapravo potkopali koncept suverenosti država, na kojem se drži čitav postojeći međunarodnopravni poredak, ili su u zabludi, ili u neznanju ili rade po zadatku. U bilo kojoj varijanti, njihovi prilozi su u funkciji rušenja sistema odnosa čiji su osnovni subjekti suverene i pravno jednake države i obrazovanja nekakvog novog, a to znači bitno drugačijeg poretka. Takvog, u kome ogromna većina država, očito, ne bi bila suverena i u kome bi sva vlast bila koncentrisana u samo jednom centru.

Za kraj, trezvena kritika stava o tome da je „sve krenulo“ od Vestfalskog kongresa, čini nam se opravdanom, pod uslovom da je bazirana na objektivnim, naučnim pozicijama i ne robuje politici. U tim okvirima, mišljenja smo da je, opšte uzev, značaj Vestfalskog mira za međunarodno pravo precenjen. Posebno smatramo da ideja i praksa suvereniteta nije nastala na Vestfalskom kongresu, već mnogo pre njega i nije se ticala samo Zapadne Evrope, te da i kada bi se Vestfalski mir sasvim izbrisao iz istorije, u svetu u kome živimo ništa se ne bi dramatično promenilo.

To, međutim, ne znači osporavanje potrebe da se očuva koncept suverene jednakosti država koji je, uostalom, utvrđen kao jedan od osnovnih principa pozitivnog međunarodnog prava kako samom Poveljom UN, tako i nizom naknadnih međunarodnopravnih instrumenata. To je jedini mogući okvir sve dok se ne pronađe nešto savršenije ili spontano ne dođe do drugačijih rešenja.

Prof. Dr. BORIS KRIVOKAPIĆ
Full Professor, Faculty of Business and Law, „MB“ University, Belgrade
Faculty of Law, Samara National University, Samara

SIGNIFICANCE OF THE PEACE OF WESTPHALIA (1648) FOR INTERNATIONAL LAW

Summary

The Peace of Westphalia (1648) is often cited as a turning point in the development of international law, with some believing that this law was born there, others claiming that it was then that modern or at least universal law was born, while others, giving the periodization of the development of international law, rely on Westphalian conference as an important event. The author gives a critical review

---

⁴⁵ B. Krivokapić (2019), op. cit., 355–392; B. Krivokapić, „O pravu preventivne samoodbrane u savremenom međunarodnom pravu“, *Pravni život*, br. 13, Beograd, 2007, 913–933; Борис Кривокapiч, *Проблемы международного права*, Самара, 2022, 416–449.

of those views, proving that international law was created parallel to the emergence of the first states, that it was rather developed even before the Peace of Westphalia, that the solutions of that peace were essentially nothing really new, that these solutions were not of importance for countries outside the circle of Western European states, etc. However, he also notes that in the last few years, the essence of what is known as the so-called Westphalian system, and especially the understanding that states are sovereign and therefore equal and that intervention in the affairs of other states is prohibited. The author points out that such attitudes are often a function of the policy of demolishing the existing one and establishing some kind of new, significantly different order, in which the vast majority of states would not be sovereign and in which all power would be concentrated in only one center. He concludes that a sober criticism of the attitude that „everything started“ from the Congress of Westphalia seems justified and necessary, but that one should not go to the other extreme, especially not if it is motivated by political reasons.

Key words: international law, history, Peace of Westphalia, sovereignty

Literatura

- Alshdaifat S., „A visible theme in the history of international law: international or global?“, *International Journal of Public Law and Policy*, No. 1, 2017.
- Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И., *История международного права*, Москва, 1990.
- Beaulac S., „The Westphalian Model in Defining International Law: Challenging the Myth“, *Australian Journal of Legal History*, Vol. 8, 2004.
- Bring O., „The Westphalian Peace Tradition in International Law: From Jus ad Bellum to Jus Contra Bellum“, *International Law Studies*, Vol. 75, 2000.
- Cassese A., *International Law*, Oxford University Press, 2001.
- Croxtton D., „The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty“, *International History Review*, No. 3., 1999.
- Дмитриев А. И., Батлер У. Э. (ред.), *История международного права*, Одесса, 2013.
- Foster J. W., „The Evolution of International Law“, *Yale Law Journal*, No. 3, 1909.
- Grotius H., *The Rights of War and Peace*, Book I, edited and with an Introduction by R. Tuck, Indianapolis, 2005.
- Игнатенко Г. В., Тиунов О. И., *Международное право, Норма*, Москва, 2009.
- Kampmann C., „The Treaty of Westphalia As Peace Settlement and Political Concept“, *International Law and Peace Settlements* (eds. M. Weller, M. Retter, A. Varga), Cambridge University Press, 2021.
- Kayaoglu T., „Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory“, *International Studies Review*, No. 2, 2010.
- Korowicz M. S., *Introduction to International Law*, The Hague, 1959.
- Kreća M., *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016.
- Krivokapić B., *Međunarodno pravo – koreni razvoj perspektive*, Beograd, 2006.

- Krivokapić B., „O pravu preventivne samoodbrane u savremenom međunarodnom pravu“, *Pravni život*, br. 13, Beograd, 2007.
- Krivokapić B., *Međunarodno javno pravo*, Poslovni i pravni fakultet Univerziteta „Union-Nikola Tesla“, Beograd, 2017.
- Krivokapić B., „Državna suverenost i međunarodno pravo u eri globalizacije“, *Državni porredak: Suverenitet u vremenu globalizacije* (ur. A. Kostić), SANU, Beograd, 2019.
- Кривокапич Б., *Проблемы международного права*, Самара, 2022.
- Le Fir L., *Međunarodno javno pravo*, Geca Kon, Beograd, 1934.
- Lesaffer R., „Peace treaties from Lodi to Westphalia“, *Peace Treaties in International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*, Cambridge University Press, 2014.
- McClish M., *The history of the Arthashastra sovereignty and sacred law in ancient India*, Cambridge University Press, 2019.
- Листъ Ф., *Международное право*, Рига, 1923.
- Malanczuk P., *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, Routledge, 1997.
- Мартенс Ф. Ф., *Современное международное право цивилизованных народов*, (по изданию 1904-1905), том 1, Москва, 1996.
- Milton P., „Guarantee and Intervention: the Assessment of the Peace of Westphalia in International Law and Politics by Authors of Natural Law and of Public Law, c. 1650–1806“, *The Law of Nations and Natural Law, 1625–1800* (ed. S. Zurbuchen), Vol. 1, Brill, 2019.
- Moita L., „A Critical Review on the Consensus Around the Westphalian System“, *JANUS.NETe-journal of International Relations*, No. 2, 2012, 17–42, www.redalyc.org/pdf/4135/413536170002.pdf.
- Munn M., *The Mother of the Gods, Athens, and the Tyranny of Asia: A Study of Sovereignty in Ancient religion*, University of California Press, 2006.
- Oppenheim L., *International Law, A Treatise*, Vol. I, „Peace“, Longmans, Green and co., London, 1905.
- Osiander A., „Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth“, *International Organization*, No. 2, 2001.
- Popular Sovereignty in Historical Perspective* (eds. Bourke R., Skinner Q.), Cambridge University Press, 2016.
- Rhyne C. S., *International Law*, Washington, 1971.
- Sinha H. N., *Sovereignty in Ancient Indian Polity: A Study in the Evolution of Early Indian State*, Luzac & Co., 1938.
- Patton S., „The Peace of Westphalia and its Affects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy“, *The Histories*, No. 1, 2019.
- Rosenwig R. M., „Reconstructiong Sovereignty in Ancient Mesoamerica's Souther Pacific Coast“, *American Anthropologist*, No. 2, 2021.

Стояновъ А. Н., Очерки истории и догматики международного права, Университетская типография, Харьков, 1875.

Vesnić M. R., „Prevodiočev predgovor“, predgovor knjizi: A. Rivijer, Osnovi međunarodnoga prava, Beograd, 1897.

Вылегжанин А. Н. (отв. ред.), Международное право, Издательство Юрайт, Москва, 2014.

Yasuaki O., „When was the Law of International Society Born: an Inquiry of the History of International Law From an Intercivilization Perspective“, Journal of History of International Law, 1/2000.

Datumi prijema i prihvatanja rada

Primljen: 21.04.2023.

Prihvaćen: 12.05.2023.

ORIGINALAN NAUČNI RAD

DUŠKO DIMITRIJEVIĆ

KODIFIKACIJA I PROGRESIVNI RAZVOJ PRAVILA O SUKCESIJI DRŽAVA U ODNOSU NA DRŽAVNU ODGOVORNOST

Tematika državne odgovornosti bila je u glavnom fokusu kodifikatorskog rada Komisije za međunarodno pravo kao pomoćnog tela Generalne skupštine Ujedinjenih nacija skoro pola veka, da bi u završnoj fazi tog rada, 2001. godine, rezultirala usvajanjem Nacrta članova o odgovornosti država za međunarodno protivpravna dela. Kako ovaj kodifikatorski akt nije sadržao odredbe o sukcesiji državne odgovornosti, na sednici Komisije održanoj 2017. godine, odlučeno je da se u program njenog budućeg rada uvrsti tema: „Sukcesija država u odnosu na državnu odgovornost“. Uz metodološki pristup upodobljen sa modelima prisutnim u dvema ranije usvojenim Konvencijama o sukcesiji država (u odnosu na ugovore iz 1978. godine i u odnosu na državnu imovinu, arhive i dugove iz 1983. godine), kao i uz sintezu pojmovnih značenja formulisanih u Nacrtu članova o državljanstvu fizičkih lica u vezi sa sukcesijom država iz 1999. godine i u Nacrtu članova o državnoj odgovornosti, a na koje se uveliko oslanjaju dosadašnji izveštaji Specijalnog izvestioca Komisije za međunarodno pravo, bilo bi moguće sistematizovati korpus pravila de lege ferenda koja bi uz određena preciziranja i dopune u narednoj fazi kodifikatorskog rada mogla dovesti do nove Konvencije o sukcesiji država.

Ključne reči: sukcesija država, državna odgovornost, kodifikacija i progresivni razvoj

---

Dr Duško Dimitrijević, naučni savetnik Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, e-mail: dimitrijevicd@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2023. godine“, kojeg finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnoloških inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2023. godine.

U V O D

Promene u političkoj, ekonomskoj i socijalnoj strukturi međunarodne zajednice nakon Drugog svetskog rata, zahtevale su i promene u kodifikaciji međunarodnih pravnih pravila. Kodifikacija se uopšte uzevši do tog vremena svodila na jednostavnu izmenu forme postojećeg (uglavnom običajnog) međunarodnog prava i legislaciju novih obavezujućih međunarodnopravnih akata. Formiranjem Ujedinjenih nacija (UN) i donošenjem Povelje kao njenog konstitutivnog akta, definisani su osnovni principi i ciljevi unapređenja međunarodne saradnje na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, prosvetnom i zdravstvenom planu. Povelja u tom pogledu naglašava ulogu Generalne skupštine UN u pokretanju proučavanja i davanju preporuka u cilju „podsticanja progresivnog razvoja međunarodnog prava i njegove kodifikacije“ (čl. 13, st. 1, tač. a). Sledeći navedeni pravac delovanja, Generalna skupština je, nakon diskusije vođene tokom svog prvog zasedanja u okviru Komiteta za progresivni razvoj i kodifikaciju međunarodnog prava, odlučila da osnuje Komisiju za međunarodno pravo.¹

Već na prvom zasedanju 1949. godine, materija sukcesije država i vlada uključena je u program njenog rada.² Budući da je Komisija ubrzo odustala od predloga da se bavi različitim pitanjima sukcesije vlada, pažnju je preusmerila na različite aspekte sukcesije država. Na zasedanju održanom 7. maja 1962. godine, formiran je Potkomitet za pitanja sukcesije čiji je primarni zadatak bio razgraničenje oblasti sukcesije država. Na njegovom čelu nalazio se Manfred Laks (*Manfred Lachs*), poljski diplomata i sudija Međunarodnog suda u Hagu. U radu Potkomiteta poseban akcenat stavljen je na proučavanje sukcesije kolonijalnih područja, koja su tokom procesa dekolonizacije stekla nezavisnost.³ Na sesijama u Ženevi 1963. godine, Potkomitet je sastavio detaljan plan daljeg rada Komisije koji je trebalo da obuhvati oblasti ugovorne i vanugovorne sukcesije i sukcesije u oblasti članstva u međunarodnim organizacijama. Uz te tri oblasti, Potkomitet je predložio i uključivanje posebne oblasti sukcesije država u odnosu na deliktnu odgovornost, što je

¹ Milan Šahović, *Opšta pitanja kodifikacije međunarodnog prava*, Savez Udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1958, 42.

² *Annuaire de la Commission du Droit International*, Vol. II, 1962, 210. Rezolucijom Generalne skupštine UN 1686 (XVI), od 18. decembra 1961. godine, preporučeno je Komisiji da problematiku sukcesije uzme u prioritarno razmatranje. V. *Documentation officielles de l'Assemblée générale, quatrième*.

³ U radu desetočlanog Potkomiteta tokom 1963. godine, istaknutu ulogu imao je i jugoslovenski predstavnik, profesor Milan Bartoš. Više v. *Document de l'Commission sur la succession d'Etats et de Gouvernements*, *Commission du Droit International*, préparé par Milan Bartoš, A/CN.4/SC.2/WP.5, 1962; *Annuaire de la Commission de Droit International*, Vol. II, 1963, 231–235.

Komisija na zasedanju 1967. godine, odbacila.⁴ Budući da je za prve dve oblasti sukcesije, postojao značajan interes da se pravila o sukcesiji država kodifikuju u sastav pisanih pravila *de lege ferenda*, za Specijalnog izvestioca u oblasti sukcesije država u odnosu na međunarodne ugovore Komisija je imenovala ranijeg izvestioca za pitanja prava ugovora – britanskog sudiju u Evropskom sudu za ljudska prava i Međunarodnom sudu pravde – Ser Hamfri Voldoka (*Humphrey Waldock*).⁵ Za sukcesiju prava i obaveza koje proizilaze iz drugih izvora osim ugovora, Komisija je odredila profesora i diplomatu Muhameda Bedžauija (*Mohammed Bedjaoui*), iz Alžira.⁶ Za treću oblast sukcesije, u vezi sa članstvom u međunarodnim organizacijama, odluka Komisije nije doneta, jer je preovladao stav da ta problematika, iako usko povezana sa oblašću sukcesije međunarodnih ugovora, predstavlja zasebnu oblast za koju je u tom trenutku bilo teško naći valjano obrazloženje u pozitivnom međunarodnom pravu.⁷

Rad Komisije za međunarodno pravo na kodifikaciji i progresivnom razvoju pravila u oblasti sukcesije država doveo je vremenom do usvajanja dve značajne multilateralne konvencije na diplomatskim konferencijama sazvanim u Beču od strane Generalne skupštine UN, i to: *Konvencije o sukcesiji država u odnosu na ugovore*

---

⁴ Time međutim, Komisija nije odbacila mogućnost nastavka kodifikacije i u drugim oblastima sukcesije, kao i usaglašavanje svoga rada sa izveštajima iz oblasti prava ugovora i međunarodnopravne odgovornosti država. Više v. *ILC Yearbook*, 1963, Vol. II, annex II, Doc. A/CN.4/160 and Corr.1, 260–261, 282, 287, 298; Milan Bartoš, „Rad Potkomiteta Komisije organizacije Ujedinjenih nacija za međunarodno pravo na kodifikaciji pravila o sukcesiji država i vlada“, *Međunarodni problemi*, 1963, br. 1, 167–169; Duško Dimitrijević, „Sukcesija država u odnosu na deliktnu odgovornost“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 2-3, Vol. LVII, 2001, 187–214.

⁵ Specijalni izvestilac Ser Hamfri Voldok podneo je pet izveštaja od 1968. do 1972. godine. Više v. *Annuaire de la Commission de Droit International*, Vol. II, 1968, 88; op. cit., Vol. II, 1969, 45; op. cit., Vol. II, 1970, 27; op. cit., Vol. II, 1971, 151; op. cit., Vol. II, 1972, 1.

Nakon Voldoka, koji je izabran za sudiju Međunarodnog suda pravde – specijalni izvestilac, Ser Fransis Valat (*Francis Vallat*), izradio je još jedan izveštaj. V. op. cit., Vol. II, 1974, 1.

⁶ Komisija je predmet proučavanja najpre definisala kao sukcesiju prava i obaveze koje proizilaze iz drugih izvora osim ugovora da bi predmet potom svela na sukcesiju u materiji drugačijoj od ugovorne (*la succession dans les matieres autres que les traités*). V. *Annuaire de la Commission de Droit International*, Vol. II, 1968, 225.

⁷ Juraj Andrassy, Božidar Bakotić, Budislav Vukas, *Međunarodno pravo*, knjiga prva, Školska knjiga, Zagreb, 1998, 272; Henry G. Schermers, „Succession of States and International Organizations“, *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. VI, 1975, 110; „Report of the International Law Commission on the Work of its 26th Session“, *General Assembly Official Records*, 29th Session, Supplement, No. 10, A/9610/Rev. 1, 6 May – 26 July 1974, para. 25; Konrad Bühler, „State Succession, Identity, Continuity and Membership in the UN“, *Rapport pour le Centre d'études et de recherches de la Haye*, 1999, 3.

iz 1978. godine,⁸ i *Konvencije o sukcesiji država u odnosu na državnu imovinu, archive i dugove* iz 1983. godine.⁹ Usvajanje Bečkih konvencije o sukcesiji država bio je izuzetan uspeh na planu kodifikacije i progresivnog razvoja međunarodnog prava. Iako druga pomenuta Bečka konvencija do danas nije stupila na snagu, to nije umanjilo njen značaj budući da su pravila u njoj sadržana znatno uticala na razvoj međunarodne sukcesione prakse.¹⁰ Budući da konvencije nisu prejudicirale mogućnost regulisanja i drugih značajnih pitanja koja bi se mogla postaviti prilikom sukcesije država, Komisija je nastavila da se bavi kodifikacijom i progresivnim razvojem, što je 1999. godine, dovelo do usvajanja *Nacrta članova o državljanstvu fizičkih lica u odnosu na sukcesiju država*.¹¹

U pogledu kodifikacije teme sukcesije država u odnosu na državnu odgovornost, Komisija za međunarodno pravo dugo vremena je oklevala, smatrajući da je prioritetnije pitanje koje se odnosi na pravila u oblasti odgovornosti država za međunarodno protivpravna dela. Ova materija uvrščena je u dnevni red još na samom početku njenog rada – 1949. godine. Kodifikacija i progresivni razvoj pravila o odgovornosti država bila je stoga, njena glavna preokupacija tokom više decenija. U tom periodu smenjivali su se Specijalni izvestioci počev od profesora Garsije Amadora (*Garcia Amador*) iz Kube, sudije Roberta Agoa (*Roberto Ago*) iz Italije, sudije i profesora Viljema Rifagena (*Willem Riphagen*) iz Holandije, profesora Gaetana Arando-Ruiza (*Gaetano Arangio-Ruiz*) iz Italije i profesora i sudije Džejsma Kroforda (*James Crawford*) iz Velike Britanije, da bi na kraju, 2001. godine, njihov prilježan rad doprineo usvajanju Nacrta članova o odgovornosti država za međunarodno protivpravna dela.¹² Pomenuti dokument pruža sveobuhvatan

⁸ Bečka konvencija o sukcesiji država u odnosu na ugovore stupila je na snagu 30 dana po deponovanju 15 instrumenata o ratifikaciji ili pristupanju, tj. 6. novembra 1996. godine. Više v. Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties, United Nations Documents A/CONF.80/31, 23 August 1978; *International Law Materials*, Vol. 17, Issue 1, 1978, 1488–1517.

⁹ Vienna Convention on the Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts, United Nations Documents A/CONF. 117/14; *International Legal Materials*, Vol. 22, 1983, 306, etc. Konvenciju je do danas potpisalo sedam država, dok je sedam država Konvenciju ratifikovalo ili joj je pristupilo.

¹⁰ Duško Dimitrijević, *Međunarodno pravo sukcesije država: Sukcesija državne imovine s posebnim osvrtom na sukcesiju SFR Jugoslavije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007.

¹¹ „Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with commentaries“, *ILC Yearbook*, Vol. II, Part Two, 1999, 23–47. Specijalni izvestilac bio je slovački pravnik Vaclav Mikulka (*Václav Mikulka*), koji je u periodu od 1995. do 1998. godine, podneo četiri izveštaja na temu državljanstva fizičkih lica u vezi sa sukcesijom država.

¹² „Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts“, *ILC Yearbook*, Vol. II, Part Two, 2001, 30–77.

pregled pravila koja regulišu proces utvrđivanja odgovornosti države, ali se ne bavi nažalost i situacijama u kojima dolazi do sukcesije država nakon izvršenja međunarodno protivpravnih dela. Budući da su ovim nacrtom ostali nepokriveni slučajevi sukcesije državne odgovornosti, bilo je potrebno pokrenuti pitanje kodifikacije ove materije u trenutku kada je ova problematika ponovo bila aktuelizovana u praksi međunarodnih odnosa. Na 69. sednici Komisije za međunarodno pravo održanoj 2017. godine, Komisija je tako odlučila da u program svog budućeg rada uvrsti temu: „Sukcesija država u odnosu na državnu odgovornost“. Za Specijalnog izveštioća Komisija je imenovala Pavela Šturmu (*Pavel Šturma*), profesora međunarodnog prava sa Karlovog univerziteta u Pragu.¹³

PREGLED DOSADAŠNJEG RADA KOMISIJE ZA MEĐUNARODNO PRAVO
NA KODIFIKACIJI I PROGRESIVNOM RAZVOJU PRAVILA O SUKESIJI
DRŽAVA U ODNOSU NA DRŽAVNU ODGOVORNOST

Fokusirajući se na pristup zadatoj temi, njen obim i ishod, ali i na okvirni program rada kao svojevrsnoj osnovi za kasniju debatu na sednici Komisije, Specijalni izveštilac Šturma, podneo je 2017. godine, svoj Prvi izveštaj o sukcesiji državne odgovornosti.¹⁴ U izveštaju je predložio četiri nacrtu članova, i to: čl. 1 (Delokrug); čl. 2 (a)–(d) (Upotreba termina); čl. 3 (Relevantnost sporazuma za sukcesiju država u pogledu odgovornosti), i čl. 4 (Jednostrane izjave države sukcesora).

Nakon debate u Komisiji i u Šestom komitetu Generalne skupštine Specijalni izveštilac pripremio je svoj Drugi izveštaj koji je uključio nacrt novih sedam članova, i to: čl. 5 (Slučajevi sukcesije država obuhvaćeni ovim nacrtom članova); čl. 6 (Opšte pravilo); čl. 7 (Razdvajanje delova države – secesija); čl. 8 (Nove nezavisne države); čl. 9 (Prenos dela teritorije države); čl. 10 (Ujedinjenje država), i čl. 11 (Raspad države).¹⁵ Pomenuti članovi uglavnom su se bavili pitanjem

---

¹³ Problem sukcesije država u odnosu na odgovornost ima dve komponente. Prva se tiče sukcesije u pogledu sekundarnih obaveza koje proističu iz nezakonitog čina države prethodnice i drugu koja se odnosi na sukcesiju u odnosu na sekundarna prava države prethodnice koja proističu iz nezakonitog čina druge države *vis-a-vis* države prethodnice i države naslednice. V. Václav Mikulka, „The Sources of International Responsibility“, *The Law of International Responsibility* (eds James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson, Kate Parlett), Oxford Scholarly Authorities on International Law, Oxford, 2010, 291.

¹⁴ First report on succession of States in respect of State responsibility, International Law Commission, Sixty-ninth session Geneva, 1 May – 2 June and 3 July – 4 August 2017, A/CN.4/708.

¹⁵ Second report on succession of States in respect of State responsibility, International Law Commission, New York, 30 April – 1 June; Geneva, 2 July – 10 August 2018, A/CN.4/719.

mogućeg prenosa obaveza koje proističu iz međunarodno protivpravnih dela države prethodnice. Razmatrajući iznete izveštaja u drugom delu sednice, Komisija za međunarodno pravo odlučila je da uputi nacрте članova Odboru za izradu. Komisija je naknadno primila k znanju privremeni izveštaj predsednika Odbora za izradu u vezi sa nacртima čl. 1, 2, 5. i 6, koje je Odbor za izradu privremeno usvojio.

Na 71. sednici održanoj 2019. godine, Komisija je razmotrila Treći izveštaj Specijalnog izvestioca.¹⁶ U Trećem izveštaju, Specijalni izvestilac je, pored određenih opštih pitanja (Prvi deo), analizirao i pitanja reparacija za štetu koja bi nastala usled međunarodno protivpravnih dela počinjenih protiv države prethodnice ili protiv državljana države prethodnice. U tom pogledu, on je predložio nacрте čl. 12 (Slučajevi sukcesije država kad država prethodnica i dalje postoji), čl. 13 (Ujedinjenje država), čl. 14 (Raspad država) i čl. 15 (Diplomatska zaštita). Iznoseći određene tehničke predloge u vezi sa strukturom nacрта članova, Specijalni izvestilac uključio je i nove nacрте čl. X i Y u uvodu Dela II i Dela III Nacрта. Svi njegovi predlozi nakon razmatranja upućeni su Odboru za izradu. Zbog krize izazvane kovidom 19, Komisija je morala da odloži svoju 72. sednicu za jul 2021. godine.

Na 72. sednici, Komisija je razmatrala Četvrti izveštaj Specijalnog izvestioca koji je sačinjen u 2020. godini.¹⁷ Izveštaj se bavi pitanjima koja se odnose na uticaj sukcesije država na pravne posledice odgovornosti, posebno na različite oblike reparacija, obavezu prestanka, kao i na uveravanja i garancije neponavljanja protivpravnog dela. Nakon plenarne debate, ona je odlučila da nacрте čl. 7 bis (Složeni akti), čl. 16 (Restitucija), čl. 17 (Kompenzacija), čl. 18 (Satisfakcija) i čl. 19 (Uveravanja i garancije neponavljanja), uputi Odboru za izradu Nacрта, uzimajući u obzir iznete komentare na plenarnoj debati. Odbor nije raspravljao o ovim nacртima članova budući da je imao u planu da razmotri nacрте drugih članova o kojima se prethodno nije raspravljalo. Komisija je pozdravila Četvrti izveštaj Specijalnog izvestioca potvrđujući njegov stav o supsidijarnoj prirodi Nacрта članova o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost, kao i o dispozitivnosti usvojenih pravila koja bi u praksi mogla biti zamenjena drugačijim sporazumnim rešenjima između zainteresovanih država. Neki članovi Komisije sugerisali su da bi komentari na nacрте konkretnih članova mogli da posluže kod sklapanja sporazuma o prenosu državne odgovornosti uz formulisanje različitih

---

¹⁶ Third report on succession of States in respect of State responsibility, International Law Commission, Geneva, 29 April – 7 June and 8 July – 9 August 2019, A/CN.4/731.

¹⁷ Fourth report on succession of States in respect of State responsibility, International Law Commission, Geneva, 27 April – 5 June and 6 July – 7 August 2020, A/CN.4/743/Corr.1.

klauzula koje bi služile kao osnove u međudržavnim pregovorima. Izražavajući različite stavove o opštem pravilu nenasleđivanja državne odgovornosti prema tzv. pravilu čistog lista (*clean slate principle*), u odnosu na pravilo automatske sukcesije, neki od članova Komisije složili su se sa tvrdnjom Specijalnog izvestioca da raznolika državna praksa ne podržava primat niti jednog od ovih sukcesivnih pravila. Drugi članovi Komisije izneli su stav da bi zbog toga mogli postojati izuzeci od opšteg pravila nesukcesije. Na istoj sednici, Komisija je usvojila nacрте čl. 7, 8 i 9, koje je Odbor za izradu Nacrta privremeno usvojio na 71. sednici, zajedno sa komentarima na iste. Komisija je takođe uzela u obzir i privremeni izveštaj predsedavajućeg Odbora o nacrtu čl. 10 (Ujedinjenje država), 10 bis (Inkorporacija države u drugu postojeću državu) i čl. 11 (Raspad države), koje je Odbor privremeno usvojio. Konstruktivna debata pomogla je Komisiji da prevaziđe dihotomiju između pravila o nenasleđivanju državne odgovornosti i pravila o njenoj automatskoj sukcesiji kroz usvajanje srednjeg pristupa koji je predložio Specijalni izvestilac. Rešenje je konačno pronađeno kroz formulisanje obaveze postizanja dogovora o načinu regulisanja povrede. Međutim, ovom prilikom, Komisija nije usvojila navedene nacрте članova sa komentarima, niti se pozabavila preostalim nacrtima, ostavljajući niz otvorenih pitanja za rešavanje za svoju narednu 73. sednicu održanu 2022. godine.

Na 73. sednici, Komisija je analizirala Peti izveštaj Specijalnog izvestioca.¹⁸ Pored uobičajenog pregleda dosadašnjeg rada Komisije, izveštaj je fokusiran na pitanja pluraliteta država u pogledu odgovornosti u slučajevima nastupanja sukcesije država koji se odnosi na oštećene i odgovorne države sukcesore s posebnim osvrtom na slučajeve složenih ili produženih (trajnih) dela. Takođe, Peti izveštaj sadrži odredbe koje se odnose na reparacije za štetu nastalu zbog međunarodno protivpravnih dela koje je počinila država prethodnica ili koja su počinjena protiv države prethodnice, kao i odredbe koje se odnose na sadržaj i oblike obaveza koje proizilaze iz odgovornosti države u kontekstu sukcesije država. U izveštaju nije iznet predlog novih nacрта članova.¹⁹ U Aneksu III sadržani su konsolidovani, restrukturirani i prenumerisani nacрти članova koji su pripremljeni u prvom čitanju (od čl. 1 do čl. 21), a o kojima će biti više reči u završnom delu ove studije.

---

¹⁸ Fifth report on succession of States in respect of State responsibility, International Law Commission, Geneva, 18 April – 3 June and 4 July – 5 August 2022, A/CN.4/751.

¹⁹ Komisija je razmotrila dva izveštaja Odbora za izradu i privremeno je usvojila nacрте čl. 6, 7. bis, 10, 10. bis, 11, 12, 13, 13. bis, 14, 15. i 15 bis, sa komentarima. Komisija je primila k znanju nacрте čl. 1, 2, 5, 7, 8 i 9, koje je Odbor za izradu u međuvremenu revidirao, konstatujući ujedno da je Specijalni izvestilac u Petom izveštaju izneo nove komentare na ove nacрте kako bi pomogao Komisiji u njenom budućem radu.

TEMATIKA PRAVA SUKCESIJE DRŽAVNE ODGOVORNOSTI IZLOŽENA
U PRVOM IZVEŠTAJU SPECIJALNOG IZVESTIOCA

Tematika sukcesije država u odnosu na državnu odgovornost generalno počiva na kontemplativnoj sintezi pravila međunarodnog prava o prenosu prava i obaveza u slučaju nastupanja teritorijalnih promena. Razmatranje pravila koja regulišu ovu oblast pretpostavlja prethodno razmatranje opštih pravila o međunarodnoj odgovornosti. Značenje „međunarodne odgovornosti“ i „međunarodnog protivpravnog dela“ utvrđeno je Nacrtom članova o odgovornosti država Komisije za međunarodno pravo iz 2001. godine. Naime, već u čl. 1 Nacrta definiše se da „svako međunarodno protivpravno delo države povlači za sobom međunarodnu odgovornost te države“, dok su u čl. 2 formulisani elementi ove odgovornosti tako da, „postoji međunarodno protivpravno delo države kada se njeno ponašanje sastoji od radnje ili propusta koji se mogu pripisati državi prema međunarodnom pravu i kad te radnje ili propusti predstavljaju povredu međunarodne obaveze države“.

Osvrćući se na navedene odredbe, Specijalni izvestilac Komisije za međunarodno pravo – Pavel Šturma, ustanovio je da sukcesija međunarodne odgovornosti za međunarodna protivpravna dela obuhvata odgovornu državu i jednu ili više oštećenih država, odnosno drugih subjekata međunarodnog prava koji imaju pravo na restituciju ili obeštećenje, to jest, na preduzimanje odgovarajućih protivmera. Prema njegovom mišljenju, tematika sukcesije ne može se protezati na pitanja međunarodne odgovornosti za štetne posledice koje proizilaze iz radnji koje nisu zabranjene međunarodnim pravom. U tom smislu, tematika je ograničena na pitanja u vezi sa međunarodnom odgovornošću na osnovu članstva u specijalnim ugovornim režimima i u međunarodnim organizacijama.²⁰ Kako je sukcesija država u odnosu na državnu odgovornost jedna od tema međunarodnog prava za koju nisu uspostavljena opšte obavezna pravila međunarodnog običajnog prava, Specijalni izvestilac predložio je da se nacrtima članova sa komentarima popune postojeće praznine. Uz to, on je sugerisao i da bi opšta načela i pravila iz Nacrta

---

²⁰ U prvom slučaju trebalo bi da važe pravila o sukcesiji država u odnosu na ugovore i principi koji su ustanovljeni od strane Komisije 2001. godine (o sprečavanju prekogranične štete od opasnih aktivnosti), i 2006. godine (o raspodeli gubitaka u slučaj prekogranične štete koja proističe iz opasnih aktivnosti). U drugom pak slučaju, Specijalni izvestilac navodi da nije nemoguć prenos obaveza ili prava koja potiču od međunarodne organizacije ili međunarodne odgovornosti države za međunarodno protivpravna dela u vezi sa ponašanjem međunarodne organizacije, ali da je zbog metodoloških razloga ova tema ostala van kodifikacije budući da ni sama pravila o međunarodnoj odgovornosti međunarodnih organizacija ne uživaju jednak autoritet kao pravila o odgovornosti država. Pomenuti pristupi ne isključuju mogućnost rešavanja određenih pitanja u kasnijoj fazi (npr. pitanja kako se pravila o sukcesiji primenjuju na oštećene međunarodne organizacije ili na oštećene pojedince ili privatne korporacije).

članova o odgovornosti država iz 2001. godine, trebalo da se primenjuju ili dalje razvijaju u međunarodnoj praksi, pošto praksa zahteva prilagođena rešenja za različite kategorije sukcesije država. Time bi donekle bila upotpunjena i materija o odgovornosti država obuhvaćena ovim Nacrtom koji, iako u neobavezujućoj formi, predstavlja jedno od najvažnijih dostignuća kodifikacije međunarodnog običajnog prava. Sledstveno, u čl. 1 Nacrta članova o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost kojim se propisuje njegov „delokrug“, predviđeno je da će se članovi primenjivati na efekte sukcesije država u pogledu odgovornosti država za međunarodno protivpravna dela. Komentarišući navedenu odredbu, Specijalni izvestilac je konstatovao da prethodna praksa i doktrina nisu dale jedinstven odgovor na pitanje, da li i u kojim okolnostima država sukcesor može biti odgovorna za međunarodno protivpravno delo države prethodnice?²¹ Tradicionalna doktrina bila je isključiva u tezi da ne postoji mogućnost nasleđivanja državne odgovornosti. Međutim, promenom državne prakse evoluirala je i doktrina međunarodnog prava, pa su ranija rigidna shvatanja odbačena. U međunarodnopravnoj teoriji javila su se gledišta prema kojima je moguće odstupanje od nesukcesije državne odgovornosti, kada države sukcesori daju saglasnost ili pokažu nameru da preuzmu prava i obaveze države prethodnice uključujući prava i obaveze koje se odnose na državnu odgovornost. Pri tome, teorijska gledišta priznaju da ta odgovornost nije zasnovana na krivici, već na objektivnijem konceptu međunarodno protivpravnog dela. Otud je zamislivo da određene obaveze, uključujući pravne posledice odgovornosti kao što su reparacije, budu prenete na državu sukcesora.²²

Što se tiče mogućnosti upotrebe i primene ranije utvrđenih pravila i principa iz dve Bečke konvencije o sukcesiji država, izvestilac je bio mišljenja da se njihova relevantnost u oblastima na koje se odnose ove Konvencije ne može dovoditi u pitanje. Njihova upotreba u materiji državne odgovornosti međutim, krajnje je ograničena. Uzimajući u obzir da je čl. 39 Bečke konvencije o sukcesiji država u odnosu na ugovore utvrđeno da, „odredbe ove Konvencije ne prejudiciraju nijedno pitanje koje bi se moglo postaviti u vezi sa dejstvom sukcesije država u odnosu na ugovor

---

²¹ J. P. Monnier, „La succession d'Etats en matière de responsabilité internationale“, *Annuaire français de droit international*, Vol. 8, 1962, 65-90; Daniel Patrick O'Connell, *State Succession in Municipal Law and International Law*, University Press, Cambridge, Vol. I, 1967, 482.

²² Profesor Džejsms Kraford, kao Specijalni izvestilac za temu odgovornosti države, došao je do zaključka da: „U kontekstu sukcesije država, nejasno je da li nova država nasleđuje bilo kakvu državnu odgovornost države prethodnice u odnosu na njenu teritoriju. Međutim, ako država sukcesor suočena sa kontinuiranim nezakonitim činom na svojoj teritoriji, prihvati i nastavi tu situaciju, lako se može izvesti zaključak da je preuzela odgovornost za to.“ V. „Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts“, *ILC Yearbook*, Commentary to Article 11, para. 3, corrigendum, para. 77, 2001.

zbog međunarodne odgovornosti države ili otpočinjanja neprijateljstava između država“, a da je čl. 5 Bečke konvencije o sukcesiji država u odnosu na državnu imovinu, arhive i dugove iz 1983. godine, predviđeno da, „ništa u ovoj Konvenciji neće prejudicirati u bilo čemu pitanja koja se odnose na sukcesiju država u drugim oblastima nego što su one predviđene Konvencijom“, Specijalni izvestilac je zaključio da ove klauzule ne isključuju mogućnost upotrebe jednake terminologije u okviru sistematskog i integrativnog pristupa kodifikaciji i progresivnom razvoju materije sukcesije državne odgovornosti.²³

Sledeći pomenuto tumačenje, Specijalni izvestilac je prilikom formulisanja nacрта čl. 2, iskoristio već utvrđeni izraz „sukcesija država“ iz Bečkih konvencija koji označava „zamenu jedne države drugom državom u odgovornosti za međunarodne odnose teritorije“, ostavljajući po strani svaku konotaciju nasleđivanja prava ili obaveza po nastanku tog događaja. U pogledu korišćenja drugih značajnih izraza iz Bečkih konvencija, kao što su: „država prethodnica“, „država sukcesor“ i „datum sukcesije država“, izvestilac je smatrao da ovi izrazi predstavljaju posledicu značenja izraza „sukcesija država“, te da se mogu koristiti za potrebe predmetne tematike u kontekstu da država prethodnica označava, „državu koja je zamenjena drugom državom u slučaju sukcesije država“, dok država sukcesor označava „državu koja je zamenila drugu državu u slučaju sukcesije država“. Otud sledi, da datum sukcesije predstavlja „datum kada je država sukcesor zamenila državu prethodnicu u odgovornosti za međunarodne odnose teritorije na koju se odnosi sukcesija država“. Sama „odgovornost za međunarodne odnose teritorije“ (međunarodna odgovornost), terminološki je pokrivena značenjem utvrđenim u Nacrtu iz 2001. godine, tako da u nacrtu čl. 2 označava „odnose koji po međunarodnom pravu proizilaze iz međunarodno protivpravno delo države“. Navedene formulacije prema shvatanju Specijalnog izvestioca, mogu biti proširene i drugim izrazima koji bi bili dodati u kasnijim redakcijama Komisije.²⁴

Sa druge strane, Specijalni izvestilac smatrao je da korišćenje jednakih izraza iz Bečkih konvencija i Nacrta iz 2001. godine, u materiji sukcesije država u odnosu

²³ Specijalni izvestilac Pavel Šturma predložio je da se ostave relevantne definicije sadržane u čl. 2 Bečke konvencije iz 1978. i 1983. godine, i u čl. 1 Nacrta o državljanstvu fizičkih lica u vezi sa sukcesijom država kako bi se obezbedila doslednost u upotrebi jedinstvene terminologije. Međutim, on je podvukao da postoje izvesna ograničenja svojstvena samo ovoj materiji. V. First report on succession of States in respect of State responsibility, International Law Commission, 19.

²⁴ U Trećem izveštaju Specijalni izvestilac čl. 2 dodao je stav f) koji se odnosi na „zainteresovane države“. Pod ovim pojmom on označava, „državu koja je pre datuma sukcesije država počinila međunarodno protivpravno delo, državu oštećenu takvim činom i državu ili države sukcesore bilo koje od ovih država“. V. Third report on succession of States in respect of State responsibility, op. cit., 39.

na državnu odgovornost ima i svoje specifičnosti. Ova materija morala bi se rukovoditi sopstvenim pravilima koja bi trebalo da regulišu odnose koji proizilaze iz međunarodno protivpravno dela država, bilo da su ti odnosi ograničeni na državu koja je počinila protivpravno delo i jednu oštećenu državu ili se ti odnosi proširuju i na druge države (na primer, u slučaju produženog protivpravno dela), pa čak i na druge subjekte međunarodnog prava (pritom, razdvajajući odgovornost država od odgovornosti međunarodnih organizacija i međunarodnu odgovornost od odgovornosti koja bi nastala po osnovu delikta kojima se konstituišu nelikvidirani državni dugovi za koje važe posebna pravila o sukcesiji).²⁵

Razmatrajući pravnu prirodu pomenutih pravila, Specijalni izvestilac izrazio je mišljenje da bi ta pravila trebalo da budu supsidijarne prirode kako bi ih države po slobodnoj volji mogle koristiti i modifikovati. Ovakav pristup naročito je od značaja u slučajevima nepostojanja sporazuma o sukcesiji između država gde bi sukcesiona pravila mogla poslužiti kao pravni standardi u slučaju izbijanja spora. Pritom, svaki sukcesioni slučaj zahtevao bi pažljivu analizu takvih sporazuma, imajući u vidu princip *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*, koji je u vezi sa relativnim delovanjem međunarodnih ugovora, a prema kojem, „ugovor ne stvara ni obaveze ni prava za treću državu bez njenog pristanka“.²⁶ Pravila o odgovornosti država stoga se razlikuju od ugovornih pravila, iako navedeni princip može biti značajan za sukcesiju država u oblasti državne odgovornosti. Tim pre, jer se sporazumima o sukcesiji mogu potvrditi obaveze koje proizilaze iz odgovornosti države prethodnice, kao što se mogu i ograničiti ili isključiti, a zbog čega se pristanak trećih država ne može pretpostavljati.²⁷ Imajući u vidu navedeno, u nacrtu čl. 3. st. 1 Specijalni izvestilac je predvideo da, „obaveze države prethodnice koje proizilaze iz

---

²⁵ Povodom pitanja nelikvidiranih državnih dugova Specijalni izvestilac se pozvao na klasično međunarodno pravno shvatanje prema kojem je sukcesija državne odgovornosti bila teško zamisliva. V. D. P. O'Connell, *The Law of State Succession*, University Press, Cambridge, 1956, 201.

²⁶ Bečka konvencija o sukcesiji ugovora iz 1978. godine, reguliše u čl. 8 pomenuto pravilo, kao i čl. 34 Bečke konvencije o pravu ugovora iz 1969. godine. Druga Bečka konvencija iz 1983. godine o sukcesiji država u odnosu na državnu imovinu, arhive i dugove ne sadrži ovakav član niti je takva odredba sadržana u Nacrtu članova o državljanstvu fizičkih lica u vezi sa sukcesijom država iz 1999. godine.

²⁷ Povodom ovog pitanja, Specijalni izvestilac se osvrnuo na međunarodnu praksu iz koje proizilazi nijansirani pristup u pogledu primene principa *pacta tertiis*, u slučaju tradicionalnih sporazuma o devoluciji između države prethodnice i države sukcesora u vremenu dekolonizacije, sporazuma o potraživanjima koji su zaključivani između države sukcesora i oštećenih država, a kod kojih nije bilo primenjivano navedeno pravilo *stricto sensu*, i sporazuma mešovite prirode koji su zaključivani u periodu najnovijih sukcesionih slučajeva, počev od devedesetih godina 20. veka, kod kojih je bila primarna primena ugovorenih odredaba.

međunarodno protivpravnog dela koje je ona počinila protiv druge države ili drugog subjekta međunarodnog prava pre datuma sukcesije država ne postaju obaveze države sukcesora prema oštećenoj državi ili subjektu samo zbog činjenice da su država prethodnica i država sukcesor zaključile sporazum kojim se te obaveze prenose na državu sukcesora. U st. 2 dalje je predvideo da, „prava države prethodnice koja proističu iz međunarodnog protivpravnog dela druge države pre datuma sukcesije država ne postaju prava država sukcesora prema odgovornoj državi samo zbog činjenice da su država prethodnica i država sukcesor zaključile sporazum kojim se ta prava prenose na državu sukcesora“. Specijalni izvestilac u st. 3, još dodaje i da, „drugi sporazum osim sporazuma o devoluciji proizvodi pune efekte na prenos obaveza ili prava koja proističu iz odgovornosti države“, te da je, „svaki sporazum obavezujući za ugovorne strane (*pacta sunt servanda*) i da ga moraju izvršiti u dobroj veri“ (*bona fide*). Navedena formulacija čl. 3, dopunjena je odredbom prema kojoj navedeni stavovi ne dovode u pitanje primenu opštih pravila ugovornog prava, a posebno principa *pacta tertiis*, kako je potvrđeno u čl. 34–36 Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora.

Razmatrajući uticaj jednostranih akata na sukcesiju državne odgovornosti, Specijalni izvestilac se osvrnuo na njihovo značenje utvrđeno čl. 9. st. 1 Bečke konvencije o sukcesiji ugovora iz 1978. godine, prema kome, „obaveze ili prava koja proističu iz ugovora na snazi u pogledu neke teritorije na dan sukcesije država ne postaju obaveze ili prava države sukcesora niti drugih država članica tih ugovora samom činjenicom da postoji jednostrana izjava države sukcesora kojom se predviđa dalje važenje ugovora u odnosu na njenu teritoriju“. Budući da se navedena odredba ne odnosi na sukcesiju odgovornosti država, Specijalni izvestilac se pozvao na kodifikovana pravila o pripisivanju (atribuciji) odgovornosti privatnih lica državi, koja su inače propisana u Nacrtu članova iz 2001. godine, a koja se prema njegovom mišljenju, *mutatis mutandis* mogu koristiti za pripisivanje odgovornosti država prethodnica, državama sukcesorima. Naravno, to ne znači da bilo koji jednostrani akt može proizvesti pravno dejstvo pripisivanja odgovornosti državama sukcesorima svih ili nekih obaveza koje proizilaze iz međunarodno protivpravnih dela država prethodnica. Da bi do toga zaista došlo, ovi jednostrani akti moraju biti podvrgnuti odgovarajućem testu koji je propisan u Komisijinim Smernicama koje se primenjuju na jednostrane deklaracije država kojima se stvaraju pravne obaveze, a koje je Generalna skupština UN usvojila svojom Rezolucijom 61/34, 4. decembra 2006. godine.²⁸ Primena testa pokazala je pravac u kojem valja ići prilikom kodifikacije pravila o sukcesiji državne odgovornosti, a koji je inkorporiran u nacrt čl. 4.

²⁸ „Guiding Principles applicable to unilateral declarations of States capable of creating legal obligations“, *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II, Part Two, 2006, paras. 176–177.

st. 1, i kojim se predviđa da, „prava države prethodnice koja proizilaze iz međunarodno protivpravnog dela koje je protiv nje počinila druga država ili drugi subjekt međunarodnog prava pre datuma sukcesije država ne postaju prava države sukcesora samo zbog činjenice da je država sukcesor dala jednostranu izjavu kojom se predviđa preuzimanje svih prava i obaveza države prethodnice“. S druge strane, u st. 2 nacarta istog člana predviđa se da, „obaveze države prethodnice u odnosu na međunarodno protivpravno delo koje je ona počinila protiv druge države ili drugog subjekta međunarodnog prava pre datuma sukcesije država ne postaju obaveze države sukcesora prema oštećenoj državi ili subjektu samo zbog činjenice da je država sukcesor prihvatila da se takve obaveze prenesu na nju, osim ako je njena jednostrana izjava data u jasnim i konkretnim izrazima“. Sledeći navedeni pravac, u st. 3. nacarta čl. 4, dalje se predviđa da su, „sve jednostrane izjave države sukcesora i njihovi efekti regulisani pravilima međunarodnog prava koja se primenjuju na jednostrane akte država“. Drugim rečima, jednostrane izjave (deklaracije) moraju biti u sinhronitetu sa kodifikovanim pravilima sadržanim u pomenutim Smernicama Komisije kojima se potvrđuje da javno date izjave šefova država, šefova vlada i ministara inostranih poslova, kao i drugih lica i tela koja predstavljaju državu sukcesora u određenim oblastima u kojima imaju nadležnosti, ne znače automatski i preuzimanje prava koja proizilaze iz odgovornosti drugih država u odnosu na državu prethodnicu, kao što, s druge strane, prihvatanje odgovornosti države prethodnice od strane države sukcesora predstavlja njene realne obaveze povezane sa načelom *bona fide*.²⁹

OPŠTA PRAVILA O SUKESIJI DRŽAVA U ODNOSU
NA DRŽAVNU ODGOVORNOST IZLOŽENA U DRUGOM IZVEŠTAJU
SPECIJALNOG IZVESTIOCA

Pitanje legaliteta sukcesije država

U Drugom izveštaju Specijalnog izvestioca Pavela Šturme, obrađeno je pitanje legalnosti sukcesije unutar međunarodnog prava. U tom smislu, on je pošao od čl. 6 Bečke konvencije iz 1978. godine, čl. 3 Bečke konvencije iz 1983. godine, i čl. 3 Nacrta članova o državljanstvu fizičkih lica u vezi sa sukcesijom država iz

---

²⁹ Nakon davanja komentara od strane država i upućivanja nacarta članova Odboru za izradu, Specijalni izvestilac je u Drugom izveštaju prihvatio sugestiju da bi bilo razumno odložiti detaljnu diskusiju o nacrtima čl. 3. i 4, do trenutka privremenog usvajanja drugih nacarta članova o opštim pravilima o sukcesiji država u pogledu odgovornosti država. V. Second report on succession of States in respect of State responsibility, International Law Commission, op. cit., 5.

1999. godine, prema kojima se njihove odredbe primenjuju isključivo na dejstvo sukcesije država koje se ostvaruje u skladu sa međunarodnim pravom, a posebno sa principima međunarodnog prava sadržanim u Povelji UN. Ispitujući komentare na pomenute članove bečkih konvencija iz 1978. i 1983. godine, Specijalni izvestilac je ustanovio da Komisija nije htela da uspostavi dve vrste sukcesije – zakonitu i nezakonitu. Problem koji se javlja prilikom njihovog tumačenja proizilazi delom iz upotrebe termina „sukcesija“ koji služi za označavanje činjenice „zamene država u odgovornosti za međunarodne odnose teritorije“, ali i za činjenice koje se odnose na regulisanje pravnih posledica ove zamene (u oblasti ugovora, državne imovine, arhiva i dugova). Stoga bi ove trebalo shvatiti kao upućivanje na princip da se, „nikakva teritorijalna akvizicija koja bi bila rezultat pretnje ili upotrebe sile neće priznati za legalnu“.³⁰ Drugim rečima, pozitivno utvrđen princip o nepovredivosti teritorijalnog integriteta, ostavlja sve nasilne teritorijalne promene bez pravnog efektiviteta – *ab initio*. Daljim ispitivanjem međunarodne prakse, Specijalni izvestilac našao je da praksa Ujedinjenih nacija upravo potvrđuje ovakav pristup.³¹ S obzirom na to da je za održavanje normalnih međunarodnih odnosa potrebno slediti pravac utvrđen univerzalnim principom legaliteta – *ex injuria ius non oritur*, on je formulisao nacrt čl. 5 koji predstavlja opštu odredbu koja bi trebalo da važi za sve slučajeve sukcesije država koji će biti obuhvaćeni Nacrtom članova o sukcesiji država u pogledu državne odgovornosti. Opšta odredba iz čl. 5 glasi: „Nacrti članova primenjuju se samo na posledice sukcesije država u skladu sa međunarodnim pravom i posebno, sa principima međunarodnog prava sadržanim u Povelji“.

Pitanje primene opštih pravila o odgovornosti država u materiji sukcesije

Smatrajući da bi u ovoj fazi rada na kodifikaciji i progresivnom razvoju pravila o sukcesiji državne odgovornosti bilo potrebno ispitati u kojoj se meri opšti principi i pravila o odgovornosti država mogu primeniti na predmetnu materiju, Specijalni izvestilac je podsetio da savremeni koncept o državnoj odgovornosti obuhvata skup principa i pravila sekundarnog karaktera koja regulišu: (a) utvrđivanje međunarodno protivpravnog dela i njegovo pripisivanje dotičnoj državi;

³⁰ Detlev F. Vagts, „State succession: The codifiers' view“, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 33, 1992–1993, 282–283.

³¹ Pregledom odabrane prakse UN, Specijalni izvestilac zaključio je da su subjekti (entiteti) nastali kršenjem međunarodnog prava u više navrata proglašavani nezakonitim i ništavnim (npr. u slučaju nepriznavanja jednostrane deklaracije o nezavisnosti Južne Rodezije i navodne nezavisnosti Transkeja i Bofutatsvane, kao bantustana rasističkog režima Južne Afrike, potom u slučaju nepriznavanje jednostrane deklaracije o nezavisnosti tzv. Turske Republike Severni Kipar, itd.).

(b) sadržaj i oblike odgovornosti (posebno reparacija u svim njenim oblicima) i, (c) pozivanje na odgovornost države. Da bi se utvrdilo međunarodno protivpravno delo neke države, moraju biti prisutna dva dobro poznata elementa, odnosno ponašanja (radnja ili propust) koji bi se mogli pripisati državi prema međunarodnom pravu i koji bi predstavljali povredu međunarodne obaveze države. Pritom, logično bi bilo da se i čin koji predstavlja povredu međunarodne obaveze mora odnositi samo na tu državu, a ne na bilo koju drugu državu. Tako, ako se međunarodno protivpravno delo pripiše državi sukcesoru po jednom od gorenavedenih osnova, to će u principu povlačiti sve pravne posledice koje proizilaze iz opštih pravila o odgovornosti države. Drugim rečima, ta država bi imala obaveze na osnovu odgovornosti za sopstveno protivpravno delo, a ne po osnovu ponašanja države prethodnice. S druge strane, ako se međunarodno protivpravno delo počinjeno pre datuma sukcesije država od strane države prethodnice još uvek može pripisati toj državi, onda bi pozivanje na određene obaveze države sukcesora trebalo da bude ograničeno na reparaciju, što dodatno zahteva procenu oblika reparacije u svetlu svih relevantnih okolnosti kao što su priroda prekršene obaveze, posebne okolnosti povrede i posebne kategorije sukcesije.

U ispitivanju mogućnosti primene već utvrđenih pravila o državnoj odgovornosti na slučajeve sukcesije država, Specijalni izvestilac posebnu pažnju je posvetio integrativnom tumačenju pravila o produženim (trajnim) i složenim (kompozitnim) međunarodnim protivpravnim delima sadržanim u čl. 14. i 15 Nacrta iz 2001. godine. Naime, izvestilac je utvrdio da međunarodna praksa potvrđuje postojanje produženih međunarodnih protivpravnih dela koja povlače odgovornost država sukcesora.³² Istovremeno, Specijalni izvestilac je našao da su složena dela ograničena na povrede obaveza koje se tiču skupnog ponašanja, a ne pojedinačnih radnji kao takvih. Otud, zajednička karakteristika ovih međunarodnih protivpravnih dela nije sadržana u trenutnim kršenjima međunarodnih obaveza, već u kršenjima koja se vremenski produžavaju. Tako se u tipičnim slučajevima produženih dela radi o jednom istom činu koji predstavlja protivpravnu radnju koja se produžava u vremenu, dok se kod složenih dela radi o činu sastavljenom od niza odvojenih radnji ili propusta koji se odnose na odvojene situacije, ali koji zajedno, ispunjavaju uslove za kršenje date međunarodne obaveze. Sledi da koncept „kompozitnih

---

³² Specijalni izvestilac kao relevantne primere navodi slučajeve nezakonitog pritvaranja stranog zvaničnika ili nezakonitog zauzimanja prostorija ambasada druge države, nasilno održavanje kolonijalne dominacije, protivpravno okupiranje dela teritorije druge države, slučajeve *de facto* ili „puzajućih“ eksproprijacija, itd. U međunarodnoj jurisprudenciji odgovornost za produžena međunarodna protivpravna dela potvrđena je u više slučajeva. Više v. Lighthouses Arbitration, *United Nations, Reports of International Arbitral Awards*, Vol. XII, Award of 24/27 July 1956, 198.

međunarodnih protivpravnih dela“ nosi sa sobom ideju prema kojoj se protivpravno delo ne sastoji od izolovane radnje, već od „prakse“ ili „politike“ koja je sistematskog karaktera, i koja omogućava zadržavanje opšteg pravila o odgovornosti države prethodnice ako ona nastavi da postoji, dok istovremeno dozvoljava i pripisivanje odgovornosti za produžena dela državi sukcesoru.³³ Pritom se podrazumeva da država sukcesor može snositi međunarodnu odgovornost za produžena dela samo ako je prekršena obaveza bila obavezujuća za nju u vreme povrede, odnosno, ako su njene radnje ili propusti bili dovoljni da se utvrdi protivpravnost dela. Ova situacija se uvek može pretpostaviti u slučaju obaveza po opštem međunarodnom običajnom pravu, dok u slučaju obaveza koje proističu iz međunarodnih ugovora, pretpostavlja se primena pravila o sukcesiji država. Shodno navedenom, Specijalni izvestilac je u nacrtu čl. 6. st. 1 predložio opštu odredbu prema kojoj: „Sukcesija država nema uticaja na pripisivanje međunarodnog protivpravnog dela počinjenog pre datuma sukcesije država“. Nadalje, u st. 2 istog člana predvideo je da, „ako država prethodnica nastavi da postoji, oštećena država ili subjekt može se, čak i nakon datuma sukcesije, pozvati na odgovornost države prethodnice i od nje tražiti reparaciju za štetu prouzrokovanu takvim međunarodnim protivpravnim činom“. Navedeno pravilo prema st. 3, nacрта čl. 6, ne dovodi u pitanje moguće pripisivanje međunarodnog protivpravnog dela državi sukcesoru na osnovu povrede međunarodne obaveze aktom koji ima trajni karakter i koji je obavezan“. Konačno, u st. 4, predvideo je i da, „bez obzira na odredbe stavova 1. i 2, oštećena država ili subjekt može zahtevati reparaciju za štetu prouzrokovanu međunarodno protivpravnim činom države prethodnice takođe ili isključivo od države ili država sukcesora, kako je predviđeno u sledećim nacrtima članova“.

*Pitanje posebnih kategorija sukcesije država
u odnosu na državnu odgovornost*

U svetlu debate koja se odvijala u Komisiji i Šestom komitetu Generalne skupštine, Specijalni izvestilac formulisao je nacрте članova o sukcesiji odgovornosti za posebne kategorije sukcesije država. Kategorizacija prati rešenja prisutna u tipologizacijama usvojenim u Bečkim konvencijama iz 1978. i 1983. godine,

---

³³ Kao relevantne primere složenih dela Specijalni izvestilac navodi kršenja obaveza u vezi sa genocidom, aparthejdom ili zločinima protiv čovečnosti, sistematskim aktima rasne diskriminacije, uskraćivanjem pravde, uskraćivanjem poslovnog nastanjivanja i u vezi s oslobađanjem počinilaca dela protiv predstavnika stranih vlada na svim nivoima jurisdikcije. Ovim primerima ne isključuju se ni ona dela kod kojih postoji mogućnost da država pruži odgovarajući pravni lek novim sredstvima nakon iscrpljivanja domaćih pravnih lekova ili da preduzme mere na ostvarivanju preuzetih obaveza koje mogu dovesti do jednakih rezultata (kao što je, primera radi, davanje obeštećenja).

koje se generalno svode na kategorizaciju sukcesije država na bazi opstanka ili prestanka države prethodnice, uz nastanak nove države ili uz teritorijalno uvećanje postojeće države.

Razmatrajući najpre slučajeve u kojima država prethodnica opstaje nakon čina teritorijalno-političkih promena, Specijalni izvestilac je zaključio da ti slučajevi najbolje odgovaraju opštem pravilu prema kojem sukcesija država nema uticaj na pripisivanje međunarodne odgovornosti. U analizi ovog problema Specijalni izvestilac je najpre razmotrio slučaj secesije ili odvajanja koja je bila i ostala najčešći i najtipičniji način za sticanje državne nezavisnosti.³⁴ Prema njegovom shvatanju ova kategorija sukcesije država uključuje i ispitivanje raznih okolnosti koje potencijalno opravdavaju odstupanje od pravila nesukcesije. Osvrnuvši se na međunarodnu doktrinu i praksu, Specijalni izvestilac je došao do sličnih zaključaka do kojih je došao i Institut za međunarodno pravo u svojoj rezoluciji usvojenoj na zasedanju u Talinu 2015. godine.³⁵ Sledstveno, kao razloge koji opravdavaju odstupanja od opšteg pravila nesukcesije on je naveo: (a) međunarodno protivpravna dela počinjena od strane autonomnog entiteta države prethodnice; (b) vezu između međunarodno protivpravnog dela i teritorije i, (c) princip neopravdanog obogaćenja kao jedan od kriterijuma kojeg bi trebalo uzeti u obzir za pravičnu raspodelu prava i obaveza države prethodnice i države sukcesore u kontekstu nastupanja secesije. Sva tri razloga predstavljaju dodatke ranije razmotrenim izuzecima koji uključuju sporazume i jednostrane izjave kojima država sukcesor može prihvatiti obaveze u pogledu međunarodne odgovornosti. Kao glavni izuzetak od opšteg pravila nesukcesije Specijalni izvestilac je naveo odgovornost nove države za vođenje ustaničkog ili drugog pokreta. Iako smatra da je čl. 10, st. 2 Nacrta iz 2001. godine, koji se odnosi na pripisivanje u potpunosti primenljiv na secesiju, Specijalni izvestilac podvlači da se osnov za pripisivanje ponašanja uspešnog pobunjeničkog ili drugog pokreta državi prema međunarodnom pravu nalazi u kontinuitetu između pokreta i eventualne vlade države sukcesora (pretpostavljajući pri tome da državni organi države prethodnice vremenom evoluiraju u državne organe države sukcesora). To dalje implicira da bi pravilo iz čl. 10, st. 2 imalo puno dejstvo u slučajevima kada bi

---

³⁴ U tom smislu navode se slučajevi secesija Belgije od Holandije 1830. godine, Kube od Španije 1898. godine, Paname od Kolumbije 1903. godine, Finske od Rusije i Poljske, Čehoslovačke i Jugoslavije od Austrougarske nakon I svetskog rata, Irske od Velike Britanije 1922. godine, Pakistana od Indije 1947. godine, Bangladeša od Pakistana 1972. godine, potom slučaj raspada SSSR-a 1991. godine, za koji Specijalni izvestilac nalazi da je bio posledica serije secesija, te konačno, slučaj odvajanja Crne Gore od Državne zajednice Srbija i Crna Gora 2006. godine.

³⁵ Resolution on State Succession in Matters of State Responsibility, Institute of International Law, Fourteenth Commission, Rapporteur, Marcelo G. Kohen, Final text, Tallinn, 28 August 2015, 1–8.

međunarodna obaveza države prethodnice bila obavezujuća za novu državu nakon nastupanja secesije. Ovo bi bio slučaj svojstven opštem običajnom pravu, koji bi se mogao odnositi i na obaveze prema ugovornom pravu u meri u kojoj se primenjuje princip automatske sukcesije (npr. kod konvencija o zaštiti ljudskih prava čije je dejstvo *erga omnes*). Na osnovu sprovedene analize, Specijalni izvestilac je formulisao nacrt čl. 7 koji se odnosi na slučaj odvajanja dela teritorije (secesiju), tako da st. 1 predviđa da, „uz izuzetke iz stava 2. i 3, obaveze koje proizilaze iz međunarodno protivpravnog dela države prethodnice, ne prelaze na državu sukcesora u slučaju otcepljenja dela ili delova teritorije države koja je formirala jednu ili više država, ako država prethodnica i dalje postoji“. Međutim, st. 2 istog člana predviđa da, „ako posebne okolnosti to zahtevaju, obaveze koje proizilaze iz međunarodno protivpravnog dela države prethodnice preći će na državu sukcesora kada je delo izvršio organ teritorijalne jedinice prethodnice koji je kasnije postao organ države sukcesora“, što se dalje obrazlaže st. 3, na način da, „ako posebne okolnosti to zahtevaju, obaveze koje proizilaze iz međunarodno protivpravnog dela države prethodnice, a gde postoji direktna veza između dela ili njegovih posledica i teritorije države ili država sukcesora, preuzimaju država prethodnica i država ili države sukcesori“. Pritom se u st. 4 posebno naglašava da će se „vođenje pokreta, ustaničkog ili drugog, koji uspe da uspostavi novu državu na delu teritorije države prethodnice ili na teritoriji pod njenom upravom, smatrati aktom nove države prema međunarodnom pravu“.

U daljoj analizi posebnih kategorija sukcesije država u odnosu na državnu odgovornost, Specijalni izvestilac se poslužio već utvrđenom tipologijom prisutnom u Bečkim konvencijama o sukcesiji iz 1978. i 1983. godine. U tom smislu, on je ispitao slučajeve novih nezavisnih država. Nove nezavisne države obuhvataju teritorije koje su u periodu pre sticanja nezavisnosti (dekolonizacije), imale status zavisnih teritorije (npr. kolonije, teritorija pod starateljstvom, mandatom, protektoratom, itd.). Proces dekolonizacije značio je suštinski emancipaciju naroda nekada zavisnih teritorija koji je faktički dovodio do promene teritorijalnog suvereniteta, izmenu legalnog ustrojstva i promenu vlade. Ovo pojmovno određenje isključuje slučajeve koji se odnose na nastanak novih država odvajanjem dela postojeće države ili ujedinjenjem dve ili više postojećih država. Ono međutim, ne isključuje odgovornost država prethodnica (kolonijalnih sila ili sila zaštitnica). Konsultujući doktrinarna stanovišta i međunarodnu jurisprudenciju, Specijalni izvestilac je formulisao nacrt čl. 8 kojim se predviđa opšte pravilo za slučaj nastanka novih nezavisnih država uz određene izuzetke. Tako, u st. 1 propisuje se da, „uz izuzetke iz stava 2, obaveze koje proizilaze iz međunarodno protivpravnog dela države prethodnice ne prelaze na državu sukcesora u slučaju osnivanja nove nezavisne države“.

U stavu 2. predviđa se da, „ako se nove nezavisne države slože, obaveze koje proizilaze iz međunarodno protivpravnog dela države prethodnice mogu se preneti na državu sukcesora“. Uz potvrđivanje dispozitivnog pristupa u pogledu prihvatanja državne odgovornosti, u nastavu istog stava navodi se i da se, „posebne okolnosti mogu uzeti u obzir kada postoji direktna veza između dela ili njegovih posledica i teritorije države sukcesora, a gde je bivša zavisna teritorija imala suštinsku autonomiju“. U poslednjem, 3. st. nacрта čl. 8 konstatuje se da, „vođenje nacionalno-oslobodilačkog ili drugog pokreta koji uspe da uspostavi novu nezavisnu državu smatraće se aktom nove države prema međunarodnom pravu“. Navedena formulacija suštinski održava primenu čl. 10. st. 2 Nacрта iz 2001. godine, u materiji sukcesije državne odgovornosti.

Razrađujući posebne kategorije sukcesije država u odnosu na državnu odgovornost, Specijalni izvestilac se osvrnuo i na slučajeve prenosa dela teritorija (cesije), u kojima država prethodnica ne prestaje da postoji. Prema nalazu Specijalnog izvestioca, cesije uključuju širok spektar situacija u kojima dolazi do transfera dela teritorije države prethodnice na državu sukcesora. U tom smislu u istorijskoj praksi, cesije područja prvobitno su imale formu ugovora o prodaji.³⁶ Drugi slučajevi prenosa dela teritorije obuhvatali su dobrovoljna ustupanja bez plaćanja nadoknade kroz zaključivanje različitih vrsta ugovora (na primer, o korekciji državnih granica ili o razmeni teritorija). Nakon Drugog svetskog rata, ustanovljavanjem novog svetskog poretka pod okriljem Ujedinjenih nacija, nasilne cesije i transferi delova teritorije, koje su ranije bile dozvoljene, postale su zabranjene međunarodnim pravom.³⁷ Prema uobičajenoj praksi, pitanje prenosa državne odgovornosti nije se postavljalo. Ako bi došlo do prenosa, uglavnom bi se taj prenos zasnivao na ugovorima kojima se regulisao prenos dela teritorije države prethodnice. U nedostatku ugovora o cesiji, bilo je moguće da dođe i do spornih situacija. Nakon iscrpnog pregleda međunarodne prakse i jurisprudencije, Specijalni izvestilac je zaključio da bi odstupanje od principa nesukcesije državne odgovornosti u ovakvim slučajevima bilo moguće ako bi postojale posebne okolnosti. Formulišući nacrt čl. 9, Specijalni izvestilac je u st. 1 predvideo da, „uz izuzetke iz stavova 2. i 3, obaveze koje proizilaze iz međunarodnog protivpravnog dela države prethodnice ne prelaze

---

³⁶ Primera radi, 1803. godine, Francuska je ustupila Luizijanu SAD za 60 miliona franaka. Tokom 1816. godine, Danska je ustupila Antilska ostrva SAD za 25 miliona dolara. Sporazumom iz Žastenja zaključenim 1865. godine, Austrija je ustupila Rusiji Luenburg za 2,5 miliona danskih šilinga. Rusija je 1867. godine, ustupila Aljasku SAD za 7,2 miliona dolara, itd.

³⁷ Na ovakav zaključak pored principa Povelje UN, upućuje član 3. Konvencije o sukcesiji država u odnosu na međunarodne ugovore iz 1978. godine, kao i član 6. Konvencije o sukcesiji država u odnosu na državnu imovinu, arhive i dugove iz 1983. godine.

na državu sukcesora kada deo teritorije države prethodnice postane deo teritorije države sukcesora“. Prvi izuzetak od opšteg pravila regulisan je st. 2 i isti predviđa da, „ako posebne okolnosti to zahtevaju, obaveze koje proizilaze iz međunarodnog protivpravnog dela države prethodnice preći će na državu sukcesora kada je delo izvršeno od strane organa teritorijalne jedinice države prethodnice koji je kasnije postao organ država sukcesora“. Drugi izuzetak formulisan je u stavu 3 i on predviđa da, „ako posebne okolnosti to zahtevaju, obaveze koje proizilaze iz međunarodnog protivpravnog dela države prethodnice, gde postoji direktna veza između dela ili njegovih posledica i teritorije države ili država sukcesora, preuzimaju država prethodnica i država sukcesor“.

U nastavku drugog izveštaja, Specijalni izvestilac razmatrao je slučajeve u kojima država prethodnica prestaje da postoji nakon čina teritorijalnih promena. Za razliku od prethodno analiziranih kategorija sukcesije, gde je prisutno opšte pravilo nesukcesije, ova kategorizacija sukcesije država uključuje drugačija pravila jer, iako država prethodnica ne postoji, nastavljaju se posledice njenih međunarodnih protivpravnih dela. Primena opšteg pravila nesukcesije u ovim slučajevima bila bi neprihvatljiva s aspekta međunarodnog prava koje pretpostavlja pravična i razumna rešenja spornih situacija. Stoga je razlika podvučena u nacrtu čl. 6 od velike važnosti i u ovim slučajevima, budući da sukcesija država nema uticaja na pripisivanje međunarodnog protivpravnog dela počinjenog pre datuma sukcesije država. Pravilo nesukcesije trebalo bi da bude zamenjeno pretpostavkom sukcesije u pogledu obaveza koje proističu iz odgovornosti države prethodnice. Naravno, ovo nije nekvalifikovana ili apsolutna sukcesija, jer se pretpostavka takvog prenosa obaveza može potvrditi, pobijati ili modifikovati sporazumima, uključujući sporazume o raspodeli takvih obaveza, gde bi to bilo prihvatljivo. Sledstveno navedenim konstatacijama, Specijalni izvestilac se upustio u razmatranje slučajeva ujedinjenja država kao posebne kategorije sukcesije država upodobljavajući njeno značenje najpre sa značenjem koje ovaj izraz ima u Bečkim konvencijama o sukcesiji iz 1978. i 1983. godine. U tom smislu, ujedinjenje država predstavlja „ujedinjenje dve ili više država u jednu novu državu“. Daljom analizom rešenja prisutnih u Nacrtu članova o državljanstvu fizičkih lica u vezi sa sukcesijom država iz 1999. godine, Specijalni izvestilac je proširio značenje ujedinjenja na inkorporaciju (apsorpciju) teritorije jedne države u drugu državu. Analizom sukcesione prakse ujedinjenja država, Specijalni izvestilac je utvrdio da postoji pretpostavka da obaveze koje proističu iz međunarodno protivpravnog dela države prethodnice prelaze na državu sukcesora, osim ako se dotične države (a što uključuju i oštećenu državu), drugačije ne dogovore.³⁸

---

³⁸ Specijalni izvestilac se ograničio na ispitivanje slučajeva ujedinjenja u 20. veku (npr. Egipta i Sirije 1958. godine u Ujedinjenu Arapsku Republiku, Tanganjike i Zanzibara 1964. godine u Republiku

Uzimajući u obzir ovakav nalaz, Specijalni izvestilac je formulisao nacrt čl. 10 u čijem se st. 1 predviđa da, „kada se dve ili više država ujedine i formiraju novu državu sukcesora, obaveze koje proističu iz međunarodno protivpravnog dela bilo koje države prethodnice prelaze na državu sukcesora“. U st. 2 definiše se situacija koja se odnosi na inkorporaciju tako da, „kad je država inkorporirana u drugu postojeću državu prestala da postoji, obaveze iz međunarodno protivpravnog dela države prethodnice prelaze na državu sukcesora“. U skladu sa utvrđenim pravilom u prethodna dva stava, u st. 3 Specijalni izvestilac predvideo je izuzetak tako da se, „stavovi 1. i 2. primenjuju osim ako se zainteresovane države, uključujući i oštećenu državu, drugačije ne dogovore“. Pomenutim pristupom usvojena je dispozitivnost pravila o sukcesiji državne odgovornosti u slučaju ujedinjenja, a što je kasnije ponovljeno i u modifikovanoj formi usvajanjem posebnog čl. 10 bis.³⁹

Verovatno najznačajniji slučaj kojim država prethodnica prestaje da postoji nakon teritorijalno-političkih promena jeste raspad ili disolucija država. Rukovodeći se formulacijama prisutnim u odredbama bečkih konvencija o sukcesiji država, Specijalni izvestilac je utvrdio da ova kategorija sukcesije država podrazumeva „raspad i nestanak države prethodnice i formiranje dve ili više država od delova njene teritorije“. Raspad ili disolucije država u istoriji međunarodnih odnosa nisu bili retke pojave, pa je Specijalni izvestilac analizirajući raniju državnu praksu utvrdio da ista ne pruža podršku principu sukcesije.⁴⁰ Nasuprot tome, savremena državna praksa raspada država, iako se ne dešava često prema njegovom nalazu, dozvoljava odbacivanje striktno i automatske primene principa nesukcesije.

Tanzaniju, Demokratske Republike Vijetnam i Republike Vijetnam 1975. godine u Socijalističku Republiku Vijetnam, Jemenske Arapske Republike i Narodne Demokratske Republike Jemen u Republicu Jemen 1990. godine). Takođe, on je ispitao slučajeve inkorporacije (npr. Singapura u Malajsku Federaciju 1963. godine i Demokratske Republike Nemačke u Saveznu Republiku Nemačku 1990. godine).

³⁹ Odbor za izradu privremeno je usvojio nacrt čl. 10. na sesiji Komisije 2021. godine, zajedno sa dodatim nacrtima čl. 10 bis i 11. Nacrt čl. 10 glasi: „Kada se dve ili više država ujedine i tako formiraju jednu državu sukcesora, a bilo koja od država prethodnica je počinila međunarodno protivpravno delo, oštećena država i država sukcesor će se dogovoriti o tome kako da tu štetu reše.“ Nacrt čl. 10 bis u st. 1 predviđa da, „kada je država počinila međunarodno protivpravno delo pre njene inkorporacije u drugu državu koja nastavlja da postoji, oštećena država i država u koju se inkorporirala druga država dogovoriće se o tome kako da regulišu tu povredu“. Više v. *Succession of States in respect of State responsibility – Text of draft articles 10, 10 bis and 11 provisionally adopted by the Drafting Committee at the Seventy-second session, International Law Commission, Geneva, 26 April – 4 June and 5 July – 6 August 2021, A/CN.4/L.954.*

⁴⁰ U ranijoj istoriji međunarodnih odnosa poznati su primeri raspada unije država Grenade, Venecuele i Ekvadora tj. Velike Kolumbije u periodu od 1829. do 1831. godine, potom unije Norveške i Švedske – 1905. godine, Austrougarske – 1918. godine, Danske i Islanda – 1944. godine, Ujedinjene Arapske Republike – 1961. godine i federacije Rodezije i Njase – 1963. godine.

Stav ove doktrine, koji deli i Specijalni izvestilac, s pravom ističe da bi striktna „primena principa nesukcesije u kontekstu raspada države bila u potpunoj suprotnosti sa samom idejom pravde“.⁴¹ To, međutim, ne znači prihvatanje suprotnog rešenja automatskog prenosa svih obaveza koje proističu iz odgovornosti države prethodnice na sve nove države sukcesore. Da li će se obaveze koje generalno proizilaze iz međunarodno protivpravnih radnji, koje vrste obaveza i u kojoj meri preneti na države sukcesore, zavisice od posebnih okolnosti svakog pojedinog slučaja, a na šta je Specijalni izvestilac ukazao razmatrajući najnoviju državnu praksu disolucije (slučajeve raspada Čehoslovačke i SFR Jugoslavije). Razmotrivši primere iz državne prakse i međunarodne jurisprudencije, kao i stavove prisutne u međunarodnoj doktrini, Specijalni izvestilac bio je uverenja da do prenosa obaveza po osnovu državne odgovornosti može doći u skladu sa sporazumom ili u odsustvu sporazuma. U najmanju ruku, države sukcesori moraju da pregovaraju između sebe, ali i sa oštećenom državom u dobroj veri, kao što moraju da se uzmu u obzir i sve posebne okolnosti kao što su one na koje je ukazao Institut za međunarodno pravo formulišući odredbu o raspadu država u svojoj rezoluciji usvojenoj u Talinu 2015. godine, a koje obuhvataju relevantne faktore – teritorijalnu vezu i devoluciju organa države prethodnice u organ jedne od države sukcesora. U slučajevima kad ne postoji teritorijalna veza, raspodela obaveze reparacije (posebno kompenzacije), može slediti pravičnu proporciju koja se koristi za raspodelu državne imovine i dugova. Prema mišljenju Specijalnog izvestioca time se relevantni faktori ne iscrpljuju, već bi trebalo uzeti u obzir i druge faktore, kao što su priroda i oblik reparacija. To može uključivati situacije u kojima je, zbog prirode restitucije, samo određena država sukcesor u poziciji da izvrši takvu restituciju. To naravno ne znači da su ovakvim pristupom utvrđeni svi relevantni faktori koje bi valjalo uzeti u obzir prilikom raspodele državne odgovornosti. Specijalni izvestilac je u tom pogledu ograničio dalju raspravu smatrajući da bi pitanje valjalo podrobnije ispitati u kasnijoj fazi kodifikacijskog rada kada se budu razmatrala pitanja pluraliteta država i njihove zajedničke odgovornosti. U svetlu utvrđenog činjeničnog stanja za slučaj raspada država kao posebne kategorije sukcesije država, on je predložio formulaciju čl. 11 u čijem se st. 1 predviđa da, „kad se država raspadne i prestane da postoji, a delovi njene teritorije čine dve ili više država sukcesora, obaveze koje proizilaze iz izvršenja međunarodnog protivpravnog dela države prethodnice prelaze, pod uslovom postizanja sporazuma, na jednu, više ili sve države sukcesore“. U st. 2 dalje se navodi da bi, „države sukcesori trebalo da pregovaraju u dobroj veri sa oštećenom državom i među sobom kako bi izmirile posledice međunarodnog protivpravnog

⁴¹ Patrick Dumberry, *State Succession to International Responsibility*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2007, 104.

dela države prethodnice. One bi trebalo da uzmu u obzir teritorijalnu vezu, pravičnu proporciju i druge relevantne faktore“. Navedena formulacija iz nacrtu čl. 11 bila je revidirana nakon privremenog prihvatanja od strane Odbora za izradu Nacrta – 2021. godine.⁴²

PRAVILA O SUKESIJI DRŽAVA U ODNOSU NA
DRŽAVNU ODGOVORNOST IZLOŽENA U TREĆEM IZVEŠTAJU
SPECIJALNOG IZVESTIOCA

Pitanje obeštećenja oštećenih država

U Trećem izveštaju iz 2019. godine, Specijalni izvestilac najpre konstatuje da će u fokusu njegovog daljeg razmatranja biti pitanje obeštećenja oštećenih država za međunarodno protivpravna dela izvršena pre datuma sukcesije država. Ovo pitanje zahteva prema njegovom mišljenju primenu metoda koji isključuje automatsko gašenje ili automatski prenos odgovornosti države prethodnice. Kao i u slučajevima koji su analizirani u Drugom izveštaju, a koji obuhvataju nacрте pravila o sukcesiji odgovornosti za međunarodna protivpravna dela koja je počinila država prethodnica, Treći izveštaj obuhvata nacрте pravila o sukcesiji odgovornosti za povrede proistekle iz međunarodnih protivpravnih dela počinjenih protiv države prethodnice za koje država prethodnica nije dobila puno obeštećenje pre datuma sukcesije.⁴³ Prema shvatanju Specijalnog izvestioca, bilo bi važno uočiti razliku koja postoji između pitanja sukcesije prava na reparaciju i pitanja sukcesije obaveza koje proizilaze iz odgovornosti države, jer pravo na reparaciju predstavlja isključivo posledicu međunarodnog protivpravnog čina odgovorne države. Naime, odgovorna država i njen međunarodni protivpravan čin ostaju identični uprkos teritorijalnim promenama koje dovode do sukcesije država. S obzirom da na određene potražne zahteve može uticati primena pravila o nacionalnosti potraživanja (čl. 44 a), ili pak, pravila koja regulišu pluralitet oštećenih država (čl. 46), iz Nacrta članova o odgovornosti država iz 2001. godine, prenos prava na reparaciju trebalo bi analizirati

---

⁴² Izmenjeni nacrt čl. 11 glasi: „Kad se država koja je počinila međunarodno protivpravno delo raspadne i prestane da postoji, a delovi teritorije države prethodnice formiraju dve ili više država sukcesora, oštećena država i relevantna država ili države sukcesorke dogovoriće se o tome kako da regulišu tu povredu proizašlu iz međunarodnog protivpravnog dela. One bi trebalo bi da uzmu u obzir bilo koju teritorijalnu vezu, stečenu korist, pravičnu raspodelu i sve druge relevantne okolnosti.“ V. Succession of States in respect of State responsibility – Text of draft articles 10, 10 bis and 11 provisionally adopted by the Drafting Committee at the Seventy-second session, International Law Commission, op. cit.

⁴³ Third report on succession of States in respect of State responsibility, op. cit., 11, 39.

odvojeno od prenosa navedenih obaveza. Tim pre, jer sukcesija država ne bi trebalo da utiče na prava države prethodnice koja nastavlja da postoji. Ostaje međutim, otvorenim pitanjem prenosa prava u odnosu na deo teritorije države prethodnice koji je obuhvaćen sukcesijom država. Tu pravila o sukcesiji državne odgovornosti nisu do kraja razrađena u međunarodnoj praksi. Sa druge strane, Specijalni izvestilac konstatuje da u praksi postoji pravilo da u slučaju nestanka države prethodnice protiv koje je izvršen međunarodni protivpravni čin pre datuma sukcesije, država sukcesor ne bi imala prava da potražuje reparaciju štete. Drugim rečima, ne postoji automatska sukcesija oštećene države, niti obaveza koje proističu iz međunarodnog protivpravnog dela.⁴⁴ S aspekta doktrine međunarodnog prava pomenuti pristup uključuje podelu koja anticipira postojanje međunarodnog pravnog kontinuiteta, odnosno diskontinuiteta koji u praksi ostavlja mogućnost uspostavljanja volontarističkih rešenja. Da bi se izbegla ova podela, Specijalni izvestilac je pre utvrđivanja pravila o sukcesiji odgovornosti za pojedine kategorije sukcesije država podsetio da u Nacrtu članova iz 2001. godine, nije sadržan koncept „oštećene države“ iako je formulacija bila sastavni deo nacрта članova koji su usvojeni prilikom prvog čitanja Komisije 1996. godine, a prema kojoj je „oštećena država“ svaka država čije je pravo povređeno radnjom druge države koji predstavlja međunarodni protivpravni čin. Ovakav široko definisan koncept „oštećene države“ koji je u međuvremenu zamenjen raznolikim odredbama o statusu država, bio je izgrađen na osnovu prava (ili na prekršenoj obavezi), a ne na materijalno pričinjenoj šteti. Sledstveno je takav pristup imao uticaja i na regulisanje prenosa prava na reparaciju.

Pitanje reparacionih zahteva kod posebnih kategorija sukcesije država

Prvi deo Trećeg izveštaja koji razmatra pitanje zahteva za reparaciju obuhvata kategorije sukcesije država kada država prethodnica opstaje nakon teritorijalnih promena. Tako, praksa u slučaju odvajanja delova teritorije (cesije, secesije), prema Specijalnom izvestiocu pokazuje prisustvo opšteg pravila po kojem države prethodnice imaju pravo da traže reparaciju od država odgovornih za međunarodno protivpravno delo počinjeno pre tog datuma.⁴⁵ U slučaju sticanja nezavisnosti ranijih

---

⁴⁴ Peter Malanczuk, *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, Routledge, London, 1997, 169.

⁴⁵ U izveštaju se ispituje slučaj nestanka SSSR-a i sporazum zaključen 1997. godine, oko regulisanja pitanja reparacija za štetu pričinjenu eksproprijacijom francuskih obveznica nakon Oktobarske revolucije, potom slučaj podele udela reparacija prema Nemačkoj nakon odvajanja Pakistana od Indije 1947. godine, te slučaj regulisanja pitanja povraćaja dela kulturne baštine prenete u SSSR nakon poraza nacističke Nemačke.

zavisnih područja (dekolonizacijom nesamoupravnih i starateljskih teritorija), postoji pravilo prema kojem je moguće tražiti reparaciju za pričinjenu štetu prouzrokovanu međunarodnim protivpravnim delom pre datuma sukcesije, čak i nakon okončanja sukcesije država.⁴⁶ Smatrajući opravdanim spajanje sva tri moguća slučaja sukcesije država iz nomo-tehničkih razloga, Specijalni izvestilac je formulisao nacrt čl. Y o delokrugu Dela III i nacrt člana koji bi trebalo da bude uključen u ovaj deo koji se tiče pomenutih kategorija sukcesije država u kojima država prethodnica nastavlja da postoji. Formulacija nacrt čl. Y definiše da se odredbe nacrt člana Dela III primenjuju na „reparaciju za povredu nastalu usled međunarodnih protivpravnih dela počinjenih protiv države prethodnice za koja ova država nije dobila punu reparaciju pre datuma sukcesije država“. Specijalni izvestilac predložio je potom nacrt čl. 12 u čijem se st. 1 predviđa da, „u slučajevima sukcesije država: (a) kad deo teritorije države ili bilo koja teritorija za čije međunarodne odnose je odgovorna država, a koja nije deo teritorije te države, postane deo teritorije druge države; ili (b) kada se deo ili delovi teritorije države odvoje u jednu ili više država, dok država prethodnica nastavlja da postoji; ili (c) kada je država sukcesor nova nezavisna država čija je teritorija neposredno pre datuma sukcesije država bila zavisna teritorija za čije međunarodne odnose je bila odgovorna država prethodnica – država prethodnica oštećena međunarodnim protivpravnim delom druge države može zahtevati od te države reparaciju, čak i nakon datuma sukcesije država“. U st. 2. nacrt čl. 12 dalje se predviđa da, „bez obzira na stav 1, država sukcesor može zahtevati od odgovorne države reparaciju u posebnim okolnostima kada se povreda odnosi na deo teritorije ili državljane države prethodnice kad je taj deo teritorije postao teritorija države sukcesora ili su ti državljani postali državljani države sukcesora“. Sledstveno, st. 3 potvrđuje se i da, „odredbe stavova 1. i 2. ne dovode u pitanje bilo koje pitanje kompenzacije između države prethodnice i države sukcesora“.

U nastavku Trećeg izveštaja, razmotreni su slučajevi u kojima država prethodnica prestaje da postoji nakon teritorijalnih promena. Prva analiza obuhvatila je kategoriju ujedinjenja država, bilo spajanjem dve ili više država u novu državu ili inkorporacijom teritorije jedne države u drugu državu. U oba slučaja prema mišljenju Specijalnog izvestioca dolazi do sukcesije država i država sukcesor ima pravo da traži nadoknadu štete (reparaciju) pričinjene bilo kojoj državi prethodnici

---

⁴⁶ Specijalni izvestilac se pozvao na praksu Naurua koji je bio starateljska teritorija pod zajedničkom upravom Australije, Novog Zelanda i Velike Britanije zbog povreda izvršenih tokom trajanja ovog sistema UN. Potom, on je ispitao praksu nadoknade reparacija između Japana kao počinio protipravnih akata tokom Drugog svetskog rata i Indonezije, Malezije i Singapura kao oštećenih država. Pažnju je obratio i na praksu Namibije kojoj je Generalna skupština UN pre sticanja nezavisnosti potvrdila pravo na reparaciju od Južne Afrike za štetu izazvanu nelegalnom okupacijom i kršenjem osnovnih ljudskih prava.

pre datuma sukcesije.⁴⁷ Druga analiza obuhvatila je kategoriju raspada država. Iz međunarodne prakse disolucije država koja dovodi do prestanka međunarodno-pravnog subjektiviteta države prethodnice proizilazi zaključak da države sukcesorke imaju pravo da podnesu zahteve za reparaciju štete prouzrokovane međunarodnim protivpravnim delom počinjenim protiv države prethodnice pre datuma sukcesije. Pritom se naglašava dispozitivnost ovog pravila od kojeg je moguće odstupati putem zaključenja ugovora o sukcesiji državne odgovornosti.⁴⁸ Polazeći od navedenih nalaza, Specijalni izvestilac je formulisao nacrt odredbe čl. 13. u čijem se st. 1 predviđa da, „kad se dve ili više država ujedine i tako formiraju jednu državu sukcesora, država sukcesor može tražiti reparaciju od odgovorne države“. Dalje u st. 2 stipuliše se i da se, „stav 1. primenjuje osim ako se zainteresovane države drugačije ne dogovore“. Nacrtom odredbe čl. 14. st. 1 Specijalni izvestilac formulisao je pravilo sukcesije odgovornosti za slučaj raspada država, tako da, „kad se delovi teritorije države odvoje u dve ili više država i država prethodnica prestane da postoji, jedna ili više država sukcesora mogu zatražiti reparaciju od odgovorne države“. U st. 2 predviđa se i da, „takvi zahtevi i sporazumi treba da uzmu u obzir vezu između posledice međunarodnog protivpravnog dela i teritorije ili državljana država sukcesora, pravičnu proporciju i druge relevantne faktore“. Stavom 3 potvrđuje se da, „odredbe stavova 1. i 2. ne prejudiciraju bilo koje pitanje kompenzacije između država sukcesora“.

Pitanje zahteva za reparaciju štete nastale međunarodnim protivpravnim delom protiv državljana države prethodnice

Ispitujući mogućnost sukcesije državne odgovornosti za štetu pričinjenu državljanima države prethodnice, Specijalni izvestilac se osvrnuo na podelu koja postoji u međunarodnom pravu između tzv. direktne štete koju pričinji država drugoj državi i tzv. indirektna štete koju država pričinji državljanima druge države

⁴⁷ Zaključak je proizašao iz analize ujedinjenja Egipta i Sirije u Ujedinjenu Arapsku Republiku 1958. godine, te ispostavljanja reparacionih zahteva prema Francuskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD zbog međunarodnih protivpravnih dela učinjenih za vreme Suecke krize 1956. godine.

⁴⁸ Proučivši slučajeve raspada Čehoslovačke i SFR Jugoslavije, Specijalni izvestilac se pozvao na zaključke koji su proizašli iz jurisprudencije i državne prakse. Naime u slučaju spora između Mađarske i Slovačke u vezi projekta Gabčikovo-Nadmaroš Sud je našao da je Mađarska odgovorna za štetu pričinjenu Čehoslovačkoj pre datuma sukcesije. U slučaju štete koju je Irak počinio prema čehoslovačkoj ambasadi u Bagdadu, Komisija za kompenzacije UN našla je da podnosilac zahteva – Češka Republika, nije bila oštećena država u vreme sukcesije, ali da kao država sukcesor zadržava pravo prenosa prava na reparaciju. U jugoslovenskom sukcesionom slučaju, Specijalni izvestilac je ispitao domet usvojenih rešenja iz Sporazuma o pitanjima sukcesije SFRJ iz 2001. godine (naročito njegovog Aneksa F).

svojim protivpravnim činima. U ovom drugom slučaju, pravnu vezu predstavlja državljanstvo oštećenog lica sa njegovom matičnom državom kojoj je indirektnu štetu pričinila druga država. Naime, ovde se polazi od određene pravne fikcije, jer države se mogu smatrati odgovornim samo kada je šteta prouzrokovana subjektu međunarodnog prava, što državljanin nije posmatrajući *stricto sensu*, a zbog čega se u takvim situacijama pribegava diplomatskoj zaštiti sopstvenih državljana koja omogućava ispostavljanje zahteva za reparaciju štete koju su pretrpeli pojedinci ili privatna pravna lica zbog međunarodnih protivpravnih dela drugih država.⁴⁹ Ovaj tradicionalni pravni okvir diplomatske zaštite razmatran je zajedno sa čl. 44 Nacrta članova o odgovornosti država iz 2001. godine, koji propisuje da se, „na odgovornost države ne može pozvati ako zahtev nije podnet u skladu sa bilo kojim važećim pravilom u vezi sa državljanstvom zahteva“. Pomenuti pristup pokreće ozbiljna pitanja u vezi sa sukcesijom prava na nadoknadu štete koja proističe iz međunarodno protivpravnih dela počinjenih protiv državljana države prethodnice. Otud je prethodno pitanje, da li država sukcesor može tražiti reparaciju štete proisteklu iz međunarodnih protivpravnih dela počinjenih pre datuma sukcesije protiv državljanina države prethodnice koji je postao njen državljanin nakon datuma izvršenja dela, odnosno posle dana kada je šteta nastala?

Budući da u slučajevima diplomatske zaštite nije u pitanju šteta koju je pretrpeo pojedinac, već ona koju je posredno pretrpela država, reparacija koja se traži u takvim slučajevima od strane države državljanstva nije nadoknada štete koju je pretrpeo njen državljanin, već nadoknada štete koju je ona sama pretrpela. Ispitujući različite pristupe povodom navedenog pitanja, Specijalni izvestilac je našao da se prema tradicionalnom stanovištu smatra da država vršeci diplomatsku zaštitu u ime svojih državljana ne deluje kao agent već kao zaštitnik interesa svojih državljana potvrđujući time sopstveno pravo koje pretpostavlja ostvarenje principa kontinuiranog državljanstva. U tom smislu, kontinuitet državljanstva se pretpostavlja ako je lice bilo državljanin države neprekidno od dana povrede do datuma zvanične prezentacije potraživanja (reparacionog zahteva). Na takvo rešenje upućuju čl. 5 i 10 iz Nacrta članova Komisije o diplomatskoj zaštiti iz 2006. godine, koji se odnose na diplomatsku zaštitu fizičkih i pravnih lica.⁵⁰ Ispitujući međunarodnu jurisprudenciju,

---

⁴⁹ Navedena pravna fikcija vezuje se za Emerih de Vatela (*Emerih de Vatel*), koju je ovaj čuveni pravnik i filozof izneo u međunarodnopravnoj doktrini početkom 18. veka. Kasnije je ista potvrđena u praksi Stalnog suda međunarodne pravde u slučaju *Mavromatis* iz 1924. godine, da bi nakon Drugog svetskog rata i zvanično postala deo međunarodnog pravnog poretka. Više v. „*Mavrommatis Palestine Concessions Case*“, *Permanent Court of International Justice, Collection of Judgments*, Series A, No. 2, Judgment of 30 August 1924, 12.

⁵⁰ „Draft Articles on Diplomatic Protection with commentaries“, *Yearbook of the ILC*, Vol. II, Part Two, 2006.

Specijalni izvestilac potvrdio je napred navedeni nalaz budući da je našao da države sukcesori ne mogu tražiti reparaciju u ime svojih novih državljana koji su pretrpeli štetu kao rezultat međunarodnih protivpravnih dela počinjenih pre datuma sukcesije država.⁵¹ Drugim rečima, oštećeno lice (fizičko ili pravno), mora biti državljanin države koja je pribegla diplomatskoj zaštiti od datuma događaja koji su doveli do potraživanja (*dies a quo*), do datuma rešavanja tužbenog zahteva, odnosno do dana donošenja presude o reparaciji (*dies ad quem*).⁵² Navedeno stanovište koje je uslovljeno principom kontinuiranog državljanstva, prema nalazu Specijalnog izvestioca pripada tradicionalnoj školi međunarodnog prava. Isto je odbačeno od pristalica savremenih shvatanja ovoj materiji. Naime, pristalice savremenih shvatanja dovode u pitanje fikciju diplomatske zaštite na kojoj se zasniva justifikacija nesukcesije u konkretnim slučajevima. Teorijski osnov za to, oni pronalaze u premisi da, „pravo na diplomatsku zaštitu pripada državi državljanstva, dok povreda koja dovodi do diplomatske zaštite nije povreda koju je pretrpela država već državljanin te države i pribegavanje diplomatskoj zaštiti u ime svog državljanina znači da država deluje kao zaštitnik međunarodnog prava“.⁵³ Suprotno tumačenje značilo bi da se povrede pretrpljene od strane pojedinca, pre datuma sukcesije ne mogu popraviti.⁵⁴ Sledstveno i slučajevi nevoljne promene državljanstva zbog promene suvereniteta (sukcesije država), podržavaju izuzetak od principa kontinuiranog državljanstva. Njegovo priznanje i potvrda međutim, rezultat su dugog razvoja

⁵¹ „*Panevezys-Saldutiskis Railway case*“, *Permanent Court of International Justice, Collection of Judgments*, Series A/B, No. 76, Judgment of 28 February 1939, 16.

⁵² „*Affaire des biens britanniques au Maroc espagnol*“, *United Nations, Reports of International Arbitral Awards*, Vol. II, Award of 1 May 1925, 706. Specijalni izvestilac kritikovao je stanovište arbitraže smatrajući da ista nema nikakve veze sa sukcesijom država, te da ne predstavlja nikakav autoritet u pogledu toga da li bi pravilo kontinuiranog državljanstva trebalo da se primenjuje ili ne u slučajevima nedobrovoljnih promena državljanstva nastalih zbog sukcesije država. Više v. *The Loewen Group, Inc. and Raymond L. Loewen v. United States of America*, Case No. ARB(AF)/98 /3, International Centre for Settlement of Investment Disputes, Award of 26 June 2003, *International Legal Materials*, Vol. 42, No. 4, 2003, 847.

⁵³ Charles de Visscher, „*Le déni de justice en droit international*“, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, Vol. 52, 1935, 435.

⁵⁴ Profesor O'Connell smatra tako da sam princip kontinuiranog državljanstva nije materijalno pravilo međunarodnog prava već procesno pravilo koje je proizašlo iz arbitražne prakse koja ne bi trebalo da se primenjuje u slučajevima sukcesije. Međutim, ako se prihvati da zahtev za reparaciju pripada pojedincu, pa tek potom državi, onda se nakon promene teritorijalnog suvereniteta država može pojaviti kao nosilac zahteve u ime pojedinca. Alternativno, ako bi se priznalo da takvo pravo na traženje reparacija uvek pripada državi, država sukcesor bi nasledila zahtev ne na osnovu zaštite pojedinca, već na osnovu prenosa prava svog prethodnika. V. D. P. O'Connell (1967), op. cit., 537–540.

ne samo doktrinarnih gledišta, već i državne prakse i međunarodne jurisprudencije koje su svojevremeno razmatrane od Instituta za međunarodno pravo.⁵⁵ Istina, i sama Komisija za međunarodno pravo u Nacrtu članova o diplomatskoj zaštiti iz 2006. godine, u odredbi čl. 5 predviđa da, „država ima pravo da vrši diplomatsku zaštitu u pogledu lica koje je bilo državljanin te države neprekidno od dana povrede do dana zvaničnog podnošenja zahteva. Kontinuitet se pretpostavlja ako je državljanstvo postojalo na oba ova datuma“. Ipak, uzimajući u obzir situacije u kojima bi primena principa kontinuiranog državljanstva prouzrokovala nepravedne posledice, Nacrt članova dalje predviđa da u nekim izuzetnim slučajevima države mogu da pribegnu diplomatskoj zaštiti iako ne postoji kontinuirano državljanstvo. Tako, u st. 2. čl. 5 predviđa se da, „izuzetno od stava 1, država može ostvariti diplomatsku zaštitu u odnosu na lice koje je njen državljanin na dan kada je zvanično iznet zahtev, a koji nije bio državljanin na dan povrede, pod uslovom da je lice imalo državljanstvo države prethodnice ili je izgubilo svoje prethodno državljanstvo i steklo, iz razloga koji nije u vezi sa podnošenjem zahteva, državljanstvo bivše države na način koji nije u suprotnosti sa međunarodnim pravom“.⁵⁶

---

⁵⁵ Institut za međunarodno pravo dugo se bavio mogućnošću primene principa kontinuiranog državljanstva da bi na kraju svog kodifikatorskog rada potvrdio njegovu primenu uz određene izuzetke koji se odnose na slučaj sukcesije stvaranjem novih nezavisnih država. Više v. E. M. Borchard, „La protection diplomatique des nationaux à l'étranger“, *Annuaire de l'Institut de droit international*, Vol. II, 1931, 201–212; „La protection diplomatique des nationaux à l'étranger: rapport supplémentaire“, *Annuaire de l'Institut de droit international*, Vol. 37, 1932, 235–282; H. W. Briggs, „La protection diplomatique des individus en droit international: la nationalité des réclamations“, *Annuaire de l'Institut de droit international*, Vol. 51, Tome II, 1965, 157–262. Članom 10. Rezolucije Instituta usvojene 2015. godine, u Talinu, koja se odnosi na sukcesiju država u odnosu na državnu odgovornost, definisan je jasan izuzetak od pravila kontinuiranog državljanstva na način da: „Država sukcesor može ostvariti diplomatsku zaštitu u odnosu na lice ili korporaciju koja je njen državljanin na dan zvaničnog podnošenja zahteva, a koja nije bila državljanin na dan povrede, pod uslovom da je lice ili korporacija imalo državljanstvo države prethodnice ili je izgubilo svoje prethodno državljanstvo i steklo, iz razloga koji nije u vezi sa podnošenjem zahteva, državljanstvo države sukcesora na način koji nije u suprotnosti sa međunarodnim pravom.“ Komentarima na pomenuti član, Institut je podržao razvoj principa kontinuiranog državljanstva od tradicionalnog (strogog i apsolutnog), do modernog (fleksibilnog i relativnog). Više v. Marcelo Kohen, Patrick Dumberry, *The Institute of International Law's Resolution on State Responsibility and State Succession: Introduction, Text and Commentaries*, University Press, Cambridge, 2019, 64–77.

⁵⁶ U komentarima na nacrt čl. 5, st. 2, navode se situacije u kojima je oštećeno lice izgubilo svoje državljanstvo – dobrovoljno ili nevoljno. V. „Draft articles on Diplomatic Protection“, op. cit., 32, paras. 7–8. Moderna jurisprudencija takođe potvrđuje izuzetke od principa kontinuiranog državljanstva. Više: *Pablo Nájera (France) v. United Mexican States*, Decision No. 30-A of 19 October 1928, France–Mexico Claims Commission, *United Nations, Reports of International Arbitral Awards*, Vol. V, 2006, 466–508; *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Judgment*, *I.C.J. Reports*, 1970, 3.

U skladu sa navedenim konstatacijama, Specijalni izvestilac je prihvatio nijan-siranu poziciju u pogledu relevantnosti principa kontinuiranog državljanstva. S jedne strane, on je prihvatio takvo pravilo kao tradicionalno stanje u pravu di-plomatske zaštite, a sa druge strane pak, odbacio je njegovo strogo i apsolutno tumačenje i primenu u slučaju nastupanja sukcesije država. U u tom smislu, on je ostao dosledan preovladavajućim stanovištima iznetim u doktrini, jurisprudenciji i državnoj praksi.⁵⁷ Time nije doveo u pitanje značenje ranije formulisanih odredaba u Nacrtu članova o državnoj odgovornosti, što mu je omogućilo da se fokusira na izradu nacрта čl. 15 koji se odnosi na diplomatsku zaštitu. U st. 1 ovog člana, predviđa se da, „država sukcesor može vršiti diplomatsku zaštitu u odnosu na lice koje je njen državljanin na dan zvaničnog podnošenja zahteva, a koje nije bilo državljanin na dan povrede, pod uslovom da je lice ili korporacija imalo dr-žavljanstvo države prethodnice ili je izgubilo svoje državljanstvo i steklo, iz razlo-ga koji nije u vezi sa podnošenjem zahteva, državljanstvo bivše države na način koji nije u suprotnosti sa međunarodnim pravom“. Stavom 2. člana 15 stipuliše se da, „pod istim uslovima navedenim u stavu 1. zahtev u vršenju diplomatske zaštite koju je pokrenula država prethodnica može se nastaviti nakon datuma sukcesije od strane države sukcesora“. Konačno, st. 3 potvrđuje se da, „stavovi 1. i 2. ne dovode u pitanje primenu pravila o državnoj odgovornosti koja se odnose na državljanstvo zahteva i pravila diplomatske zaštite“.

PRAVILA O SUKESIJI DRŽAVA U ODNOSU NA
DRŽAVNU ODGOVORNOST IZLOŽENA U ČETVRTOM IZVEŠTAJU
SPECIJALNOG IZVESTIOCA

Uticao sukcesije država na oblike odgovornosti

U svetlu stavova iznetih u Četvrtom izveštaju Specijalnog izvestioca iz 2020. godine, jasno je bilo da je i ovaj izveštaj potvrdio ranije utvrđenu supsidijar-nu prirodu Nacrta članova o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost.

---

⁵⁷ Prema nalazu Specijalnog izvestioca, savremena državna praksa pokazuje da pravo na na-knadu štete koje su pretrpeli državljani država prethodnica u nekim slučajevima biva preneto na dr-žave sukcesore. Ilustrativan primer jeste Sporazum o reparacijama između Izraela i Savezne Republi-ke Nemačke zaključen 1952. godine, koji je predviđao da Nemačka isplati reparacije ne samo drža-vi Izrael, već i pojedincima koji su bili žrtve nacističkih zločina, a koji nisu imali državljanstvo Izra-ela u vreme izvršenja međunarodnih protivpravnih dela, budući da država Izrael tada nije ni posto-jala. V. „Agreement between the Government of Israel and the Government of the Federal Repu-blic of Germany“, 10 September 1952, Luxembourg, *United Nations Treaty Series*, No. 2137, Vol. 162, 1953, 206.

Polazeći od formalne i suštinske doslednosti u radu Komisije, Specijalni izvestilac ponovio je da je glavna specifičnost prava o sukcesiji države u tome, da se rešenja teških pravnih problema uglavnom postižu sporazumima. Sporazumi omogućavaju uočavanje određenih zajedničkih elemenata koji mogu obezbediti osnovu za opšta ali dopunska pravila koja se primenjuju u odsustvu posebnih sporazuma između zainteresovanih država. U tom kontekstu, a naslanjajući se na ranije iznete nacрте članova o sukcesiji državne odgovornosti, Specijalni izvestilac je generalno osvetlio uticaj sukcesije država na pravne posledice državne odgovornosti, i to posebno, u pogledu različitih oblika reparacija.⁵⁸ Sledeći opšte forme međunarodnih protivpravnih dela predviđene u Nacrtu članova o odgovornosti za međunarodna protivpravna dela iz 2001. godine, on je izneo analizu koja bi trebalo da sadrži dva skupa posledica državne odgovornosti – jedan koji odražava razliku između reparacija u užem smislu (restitucije, kompenzacije i satisfakcije), i drugi, koji se odnosi na obaveze prestanka i neponavljanja protivpravnog dela.⁵⁹ U svakom konkretnom slučaju, zainteresovane države bi prema mišljenju Specijalnog izvestioca, trebalo da izvrše reparaciju štete u jednom ili više oblika. Prema običajnom pravilu reparacija bi morala, koliko je to moguće, otkloniti sve posledice nezakonitog čina i ponovo uspostaviti situacija koja bi, po svoj prilici, postojala da tog čina nije bilo.⁶⁰ Iako se u međunarodnoj praksi generalno preferira postizanje pune reparacije, moguće je i delimično namirenje putem tzv. paušalnih sporazuma.⁶¹ S druge strane, obaveze prestanka i neponavljanja zahtevaju dublju analizu, da li mogu da se primenjuju u situacijama sukcesije država? To je zato što su ovi oblici odgovornosti zavisni od nekoliko pravnih i faktičkih uslova, kao što je uslov da prekršena obaveza nastavlja da važi za dotičnu državu i da je protivpravno delo produženo nakon sukcesije država. Pritom valja uočiti da bilo koja rešenja postignuta povodom sukcesije državne odgovornosti ne bi trebalo da dovode u pitanje opšta pravila o državnoj odgovornosti. Tim pre, jer pravo sukcesije država u odnosu na državu odgovornost ne predviđa prenos odgovornosti kao takve, već prenos prava i obaveza koja proizilaze iz međunarodne odgovornosti države prethodnice.⁶²

---

⁵⁸ Fourth report on succession of States in respect of State responsibility, op. cit. 7–35.

⁵⁹ „Armed Activities on the Territory of the Congo“, Judgment, *I.C.J. Reports*, 2005, 168, 255, etc; „LaGrand Case“, *I.C.J. Reports*, 2001, 513.

⁶⁰ Case concerning the Factory at Chorzów, *Permanent Court of International Justice, Collection of Judgments*, Series A, No. 9, Judgment No. 8 of 26 July 1927, 1.

⁶¹ Richard B. Lillich, David J. Bederman, *International Claims: Their Settlement by Lump Sum Agreements, 1975–1995*, Transnational Publishers, Ardsley (NY), 1999.

⁶² First report on succession of States in respect of State responsibility, op. cit., 75.

Različite forme reparacija

Analizirajući problematiku različitih formi reparacija, Specijalni izvestilac se najpre osvrnuo na značenje restitucije. Restitucija prema njegovom mišljenju predstavlja primarni pravni lek ili prioritetni oblik reparacije u međunarodnom pravu.⁶³ Iz međunarodne prakse proizilazi da restitucija može biti materijalna i pravna.⁶⁴ Materijalna restitucija znači povraćaj nezakonito oduzete imovine ili nezakonito okupirane teritorije, takođe i slučajeve repatrijacije nezakonito pritvorenih državljana. Pravna restitucija znači ukidanje ili izmenu preduzete pravne mere koja se suprotstavlja međunarodnom pravu bez obzira da li se mera odnosi na administrativni, zakonodavni ili sudski akt. Prateći značenje reparacija opisanih u Nacrtu članova o odgovornosti država iz 2001. godine, Specijalni izvestilac je zaključio da oštećena država ima pravo izbora u pogledu oblika restitucije. Međutim, uzimajući u obzir njihove specifičnosti, on je zaključio da mogućnost da se traži restitucija mora biti ograničena samo na slučajeve kad povreda izazvana međunarodnim protivpravnim delom nastavlja da utiče na teritoriju ili lica koja su se nakon datuma sukcesije država našla pod jurisdikcijom država sukcesora. Pritom se u svakom konkretnom slučaju mora ceniti, da li postoje materijalne mogućnosti za izvršenje nekog od oblika restitucije? U tom smislu, Specijalni izvestilac formulisao je nacrt čl. 16 u čijem se st. 1 predviđa da, „u slučajevima sukcesije država u kojima država prethodnica i dalje postoji, ta država je u obavezi da izvrši restituciju, pod uslovom i u meri u kojoj restitucija nije materijalno nemoguća ili ne uključuje preterano opterećenje“. Stavom 2 dalje se predviđa da, „ako je, zbog prirode restitucije, samo država sukcesor ili jedna od država sukcesora u poziciji da izvrši takvu restituciju ili ako restitucija nije moguća bez učešća države sukcesora, država oštećena međunarodnim protivpravnim delom države prethodnice može tražiti restituciju ili učešće od te države sukcesora“. Uz navedeno, st. 3 još naglašava da, „stavovi 1. i 2. ne dovode u pitanje bilo kakvu raspodelu ili drugi sporazum između države sukcesora i države prethodnice ili druge države sukcesora, zavisno od slučaja“. Konačno, u st. 4 propisuje se i da, „država sukcesor može tražiti restituciju od države koja je počinila međunarodno protivpravno delo protiv države prethodnice, ako povreda izazvana ovim delom nastavi da utiče na teritoriju ili lica koja su, nakon datuma sukcesije država, pod jurisdikcijom države sukcesora“. U obrazloženju nacrta čl. 16, Specijalni izvestilac je naveo da ovakva odredba ima za cilj da uspostavi ravnotežu

⁶³ Christine Gray, „The different forms of reparation: restitution“, *The Law of International Responsibility* (eds J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson), University Press, Oxford, 2010, 589–598.

⁶⁴ „Peter Pázmány University Case“, *Permanent Court of International Justice, Collection of Judgments*, Series A/B, No. 61, Judgment of 15 December 1933, 207.

između stalne primenjivosti opštih pravila o oblicima reparacija i materijalne nemogućnosti izvršenja restitucije zbog nastupanja sukcesije država. Prema njegovom mišljenju, takva situacija ne dovodi u pitanje druge oblike reparacija.

Sledeći navedenu misao, izvestilac je konstatovao da kompenzacija kao sledeći oblik reparacije kojeg valja razmotriti, u stvari predstavlja preovlađujući pravni lek u praksi.⁶⁵ Prema pravnoj prirodi, kompenzacija obuhvata nadoknadu materijalne štete u novčanom iznosu (novčanu kompenzaciju), ili u imovini (naturalnu kompenzaciju).⁶⁶ Za kompenzaciju je merodavan princip pune reparacije (integralne odštete), koja počiva na proceni stvarne štete (*damnum emergens*) i izgubljene dobiti (*lucrum cessans*). Takođe, za kompenzaciju je od značaja i princip uzročnosti koji podrazumeva razumno blisku vezu između štete i međunarodnog protivpravnog dela, te konačno, i princip doprinosa šteti namernim ili nenamernim radnjama ili propustima oštećene države ili bilo kojeg lica ili entiteta u odnosu na onog od koga se traži reparacija. U ovom poslednjem slučaju, princip prati pravilo iz čl. 39 Nacrta članova o odgovornosti država iz 2001. godine, koji omogućava limitiranje iznosa kompenzacije u skladu sa principom pravičnosti čija se primena može manifestovati na više nivoa. Prvo u odnosu na iznos obeštećenja do kojeg zainteresovane strane dolaze zaključenjem tzv. paušalnog sporazuma, drugo, u odnosu na marginu procene učinjene štete u postupku koji bi se odvijao pred sudom ili arbitražom i treće, u pogledu zabrane neosnovanog obogaćenja. Analizirajući državnu praksu i međunarodnu jurisprudenciju, Specijalni izvestilac je zaključio da u slučaju sukcesije država, kad država prethodnica i dalje postoji, oštećena država ima pravo da traži odštetu od te države čak i nakon datuma sukcesije država. Od ovog pravila postoje i izuzeci. Naime, za razliku od restitucije, gde je prebacivanje obaveze sa države prethodnice na državu sukcesora bilo opravdano materijalnom nemogućnošću, kompenzacija ne uključuje istu situaciju. Oštećena država uvek može tražiti odštetu od države sukcesora ako to zahtevaju posebne okolnosti. Takve posebne okolnosti, kao što je objašnjeno i u prethodnim izveštajima Specijalnog izvestioca, predstavljaju direktnu vezu između posledica protivpravnog dela i teritorije ili stanovništva države ili država sukcesora, ili činjenice da je izvršilac protivpravnog dela bio organ država prethodnice koji je kasnije postao organ države naslednice.⁶⁷ Vezujući se na pomenute nalaze, Specijalni izvestilac

---

⁶⁵ John Barker, „The different forms of reparation: compensation“, *The Law of International Responsibility* (eds J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson), op. cit., pp. 599–611.

⁶⁶ Joe Verhoeven, „Considérations sur ce qui est commun: cours général de droit international public“, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, Vol. 334, 2002, 190.

⁶⁷ *Bijelic v. Montenegro and Serbia*, European Court of Human Rights, Judgment of 11 June 2009, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 59, No. 3, 2010, 853–854.

formulisao je nacrt čl. 17 u čijem st. 1 se propisuje da, „u slučajevima sukcesije država u kojima država prethodnica i dalje postoji, ta država je u obavezi da nadoknadi štetu prouzrokovanu njenim međunarodnim protivpravnim aktom, ukoliko takva šteta nije nadoknađena restitucijom“. „U posebnim okolnostima“, navodi se u st. 2, „država oštećena međunarodnim protivpravnim delom može tražiti odštetu od države sukcesora ili jedne od država sukcesora, pod uslovom da je država prethodnica prestala da postoji ili je nakon datuma sukcesije, ta država sukcesor nastavila da ima koristi od takvog čina“. Stavom 3 dalje se predviđa da, „stavovi 1. i 2. ne dovode u pitanje bilo kakvu raspodelu ili drugi sporazum između države sukcesora i države prethodnice ili druge države sukcesora, zavisno od slučaja“. Na kraju, u st. 4. potvrđuje se da, „država sukcesor može zahtevati odštetu od države koja je počinila međunarodno protivpravno delo protiv države prethodnice, pod uslovom da je država prethodnica prestala da postoji ili je, nakon datuma sukcesije država, država sukcesor nastavila da snosi štetne posledice takvog međunarodnog protivpravnog dela“. Sledstveno definisanoj odredbi, moguće bi bilo zaključiti da je kompenzacija najčešći oblik reparacija materijalne štete u slučajevima nastupanja sukcesije država.

Sa druge strane pak, Specijalni izvestilac je konstatovao da ovaj oblik reparacija nije adekvatan u slučaju nastupanja nematerijalne štete za koju bi obeštećenje u formi satisfakcije (zadovoljenja) bilo prikladnije rešenje. Iako je bilo teško pronaći odgovarajuće primere iz sukcesione prakse, Specijalni izvestilac je smatrao da bi bilo korisno analizirati specifične oblike nematerijalne štete koji imaju trajne posledice i direktno se odnose na teritoriju ili organe koji su postali teritorija ili organi države sukcesora. Iz međunarodne prakse proizilazi da je satisfakcija „lek za povrede, koje se ne mogu finansijski proceniti, a koje predstavljaju uvredu za državu. Ove povrede su često simboličnog karaktera, koje proizilaze iz same činjenice kršenja obaveze, bez obzira na njene materijalne posledice po dotičnu državu“.⁶⁸ U međunarodnoj doktrini pomenuti pristup je u međuvremenu evoluirao, pa se od klasičnog poimanja satisfakcije kao oblika reparacije koji ima za cilj da popravi štetu nanetu časti, dostojanstvu ili ugledu države, satisfakcija sve više smatra za oblik reparacije za povrede obaveza koje nisu bilateralne, već imaju karakter „međuzavisnih“ i „integralnih“ obaveza koje su često uključene u multilateralne ugovore i međunarodno običajno pravo, pa čak i u imperativne norme opšteg međunarodnog

⁶⁸ U razmatranju ovog oblika reparacija, Specijalni izvestilac se vodio njenim značenjem utvrđenim u čl. 37. Nacrta članova o državnoj odgovornosti iz 2001. godine, prema kojoj: „1. Država odgovorna za međunarodno protivpravno delo je u obavezi da da satisfakciju za štetu nastalu tim činom u meri u kojoj se ne može nadoknaditi restitucijom ili kompenzacijom; 2. Satisfakcija se može sastojati u priznanju kršenja, izražavanju žaljenja, formalnom izvinjenjenju ili u drugom odgovarajućem modalitetu; 3. Satisfakcija ne sme biti nesrazmerna povredi i ne može imati oblik ponižavanja za odgovornu državu.“

prava (*jus cogens*). U tom smislu, satisfakcija se primenjuje zbog povreda pravnih obaveza za razliku od povreda moralnih ili političkih obaveza koje su povezane sa značenjem klasičnog koncepta o zadovoljenju žrtava protivpravnih dela. Objektivni karakter pravnih obaveza koje imaju *erga omnes* dejstvo, stoga znači da njihovo kršenje povlači pravne posledice odgovornosti države koje prevazilaze puku reparaciju moralne štete zbog povrede časti i dostojanstva države. Ako se nematerijalna šteta odnosi na sve države, može se tražiti zadovoljenje u odgovarajućem obliku i nijedna država, čak ni država sukcesor ne bi trebalo da bude isključena.⁶⁹ Daljom analizom, Specijalni izvestilac je, sa određenim oprezom formulisao nacrt čl. 18 u čijem se st. 1 predviđa da, „u slučajevima sukcesije država u kojima država prethodnica i dalje postoji, ta država je u obavezi da nadoknadi štetu prouzrokovanu njenim međunarodnim protivpravnim delom, ukoliko takva povreda nije nadoknađena restitucijom ili kompenzacijom“. U st. 2. čl. 18 još se stipuliše da, „stav 1. ne dovodi u pitanje odgovarajuću satisfakciju, posebno krivično gonjenje zločina po međunarodnom pravu, koje svaka država sukcesor može tražiti ili može obezbediti“.⁷⁰

Obaveze prestanka i neponavljanja protivpravnog dela

U nastavku, Specijalni izvestilac istražio je uticaj sukcesije država na pravne posledice odgovornosti države koje se odnose na prestanak međunarodnog protivpravnog dela i davanje garancija o njegovom neponavljanju. Polazeći od rešenja prisutnih u Nacrtu članova o odgovornosti država iz 2001. godine, on je našao da su ove obaveze inherentne savremenom konceptu odgovornosti države, ali da po svojoj pravnoj prirodi predstavljaju sekundarna pravila. Problemi sukcesije država u vezi sa ovim sekundarnim pravilima manje utiču na obavezu prestanka. Naime, jasno je da svaka odgovorna država ima obavezu „da prekine taj čin, ako se nastavi“. U principu, ova obaveza prestanka obavezuje kako državu prethodnicu, tako i državu sukcesora. U slučaju sukcesije država, smatra se da je to protivpravan čin same države sukcesora što implicira da je ova država u obavezi da prekine taj čin ako se čin i dalje nastavlja tj. ako ima trajni karakter u pogledu kršenja pravila koja su još na snazi. Ovakav zaključak zasniva se na opštim pravilima o odgovornosti

---

⁶⁹ „Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide“, Judgment, *I.C.J. Reports*, 2007, 234–239.

⁷⁰ Analiza državne prakse i međunarodne jurisprudencije ukazala je na činjenicu da je vođenje istraga i kažnjavanje odgovornih lica za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava o ljudskim pravima najprikladniji oblik satisfakcije. U tom pogledu, Specijalni izvestilac se osvrnuo na praksu Krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i praksu nacionalnih sudova država sukcesora SFRJ.

države. Iz međunarodne jurisprudencije proizilazi da je obaveza prestanka sastavni deo opšteg međunarodnog prava zbog čega principijelno, Specijalni izvestilac smatra da su postojeća pravila o odgovornosti države sasvim dovoljna, te da nema potrebe za formulisanjem novih nacрта članova u okviru ove teme.⁷¹ Međutim, obavezu prestanka valja bliže prokomentarisati u kontekstu nastupanja sukcesije država. Tako, trajni karakter protivpravne radnje, pokreće pitanje tzv. *složenih dela*. Specifična priroda složenih dela može uticati na određene oblike međunarodne odgovornosti država, uključujući obavezu prestanka. Ispitujući komentar čl. 15. st. 1 Nacrta članova o državnoj odgovornosti, prema kojem, „povreda međunarodne obaveze od strane države nizom radnji ili propusta koji se u zbiru definišu kao protivpravna nastaje kada se dogodi radnja ili propust koji je, preduzet sa drugom radnjom ili propustima, dovoljan da predstavlja protivpravnu radnju“, Specijalni izvestilac je utvrdio da ovaj član jasno pokazuje da su složena dela ograničena na povrede obaveza koje se tiču skupnog ponašanja, a ne pojedinačnih radnji kao takvih. Drugim rečima, koncept „kompozitnih dela“ prenosi ideju situacije u kojoj se protivpravno delo ne sastoji od izolovane radnje, već od „prakse“ ili „politike“ koja je sistematskog karaktera.⁷² Dalje sledi, da je broj radnji ili propusta koji predstavljaju različita međunarodna protivpravna dela koja mogu dovesti do odgovornosti jedne ili više država određen formulacijom i svrhom primarnog pravila. Pošto se u uslovima sukcesije država primenjuje opšte pravilo iz čl. 15. st. 2 Nacrta članova o odgovornosti država koje se odnosi na produženo trajanje složenih međunarodnih protivpravnih dela, već u zavisnosti od objektivnih okolnosti, moglo bi doći i do pripisivanja pojedinačnih dela državi prethodnici ili državi sukcesorki. Radi postizanja određene doslednosti sa dosadašnjim radom na izradi nacрта članova o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost, Specijalni izvestilac je predložio novi čl. 7 bis.⁷³ Nacrtom člana reguliše se pitanje složenih dela na način da se

⁷¹ „United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran“, Judgment, *I.C.J. Reports*, 1980, 3, etc.; „Military and Paramilitary Activity in and against Nicaragua“, Merits, Judgment, *I.C.J. Reports*, 1986, 14.

⁷² Kao što je već rečeno, primeri za to su genocid, aparthejd ili zločini protiv čovečnosti, sistematski akti rasne diskriminacije i dr.

⁷³ Nacrt čl. 7 privremeno je usvojio Odbor za izradu Nacrta 2019. godine. Isti glasi: „Kada je međunarodno protivpravno delo države sukcesora kontinuiranog karaktera u odnosu na međunarodno protivpravno delo države prethodnice, međunarodna odgovornost države sukcesora proteže se samo na posledice sopstvenog dela nakon datuma sukcesije država. Ako i u meri u kojoj država sukcesor priznaje i usvoji akt države prethodnice kao svoj, međunarodna odgovornost države sukcesora takođe se proteže na posledice takvog akta.“ V. Succession of States in respect of State responsibility – Text of draft articles 7, 8 and 9 provisionally adopted by the Drafting Committee at the seventy-first session, International Law Commission Seventy-first Session Geneva, 29 April – 7 June and 8 July – 9 August 2019, A/CN.4/L.939/Add.1.

u st. 1 konstatuje da, „kada je međunarodno protivpravno delo složenog karaktera, međunarodna odgovornost države prethodnice i/ili države sukcesora angažovana je ako nastupi niz radnji ili propusta koji su u celini definisani kao protivpravni. Ako je radnja ili propust, preduzet sa drugom radnjom ili propustom dovoljan da predstavlja protivpravno delo bilo države prethodnice ili države sukcesora, takva država je odgovorna samo za posledice svog sopstvenog dela“. U st. 2 dalje se formuliše da, „ako se međunarodno protivpravno delo dogodi tek nakon poslednje radnje ili propusta države sukcesora, međunarodna odgovornost ove države proteže se na ceo period počev od prve radnje ili propusta i traje sve dok se te radnje ili propusti koji nisu u skladu sa međunarodnom obavezom ponavljaju“. Iz st. 3 dalje proizilazi da, „odredbe stavova 1. i 2. ne dovode u pitanje bilo kakvu odgovornost koju snosi država prethodnica ili država sukcesor na osnovu jednog akta ako, i u meri u kojoj to predstavlja kršenje bilo koje međunarodne obaveze koja je na snazi za tu državu“.⁷⁴

Za procenu davanja uverenja i garancija o neponavljanju merodavno bi bilo osvrnuti se na njihovo značenje utvrđeno odredbom čl. 30(b) Nacrta članova o odgovornosti država za međunarodna protivpravna dela. Prema ovoj odredbi, odgovorna država je u obavezi „da ponudi odgovarajuća uveravanja i garancije o neponavljanju, ako to okolnosti zahtevaju“. Sledstveno, za razliku od reparacija koje imaju za cilj da isprave greške iz prošlosti, davanja uverenja i garancija neponavljanja fokusirana su na sprečavanje nastanka budućih povreda. Otud se ona razlikuju od prestanka, jer se odnose na svršena međunarodna protivpravna dela. Davanja uverenja i garancija o neponavljanju uključuju mnogo više fleksibilnosti i nisu potrebna u svim slučajevima. Obično se ona traže kada oštećena država ima razloga da veruje da reparacije (u obliku restitucije ili kompenzacije), ne mogu da pruže obeštećenje odnosno da zaštite oštećenu stranu na zadovoljavajući način.⁷⁵ Uveravanja se daju usmeno, dok garancije o neponavljanju pokrivaju različite vrste preventivnih mera.⁷⁶ U kontekstu sukcesije država, davanja uverenja i garancija o neponavljanju moguća su u slučajevima

---

⁷⁴ Za formulaciju odredbe nacrta čl. 7 bis, Specijalni izvestilac konsultovao je čl. 9 Rezolucije Instituta za međunarodno pravo usvojena u Talinu 2015. godine koja se odnosi na međunarodna protivpravna dela koja imaju trajni ili složeni karakter, izvršena ili svršena nakon datuma sukcesije država. Više v. Resolution on State Succession in Matters of State Responsibility, Institute of International Law, op. cit., 5.

⁷⁵ „LaGrand“, op. cit., 512.

⁷⁶ Pored opštih uveravanja i garancija, od odgovorne države se može zahtevati da usvoji posebne mere, na primer, da donese posebna uputstva svojim agentima i da usvoji ili ukine određene zakonske odredbe. Navedene preventivne mere razvijene su u međunarodnoj jurisprudenciji, ali i u praksi međunarodnih tela za ljudska prava (npr. od strane Komiteta za ljudska prava, Evropskog suda za ljudska prava, Interameričkog suda za ljudska prava i dr.).

kada je povreda međunarodne obaveze rezultat nacionalnog zakonodavstva ili uspostavljene administrativne prakse ili kad je organ teritorijalne jedinice države prethodnice postao organ države sukcesora. Zajednički uslov je, da obaveza koja je prekršena međunarodnim protivpravnim delom ostane na snazi nakon sukcesije. Imajući u vidu prilično izuzetan karakter mera koje se nude ili zahtevaju u okviru davanja uverenja i garancija o neponavljanju, Specijalni izvestilac je predložio elastično rešenje u pogledu nacрта čl. 19, ne isključujući mogućnost primene drugih oblika reparacija kao što je primera radi, satisfakcija „ako okolnosti to zahtevaju“. U st. 1 predviđeno je da, „u slučajevima sukcesije država u kojima država prethodnica i dalje postoji, ta država je u obavezi da ponudi odgovarajuća uveravanja i garancije o neponavljanju, ako to okolnosti zahtevaju, čak i nakon datuma sukcesije država“. Stavom 2 reguliše se da, „pod uslovom da je obaveza prekršena međunarodno protivpravnim delom ostala na snazi nakon datuma sukcesije država između države sukcesora i druge zainteresovane države, i ako okolnosti to zahtevaju: (a) država oštećena međunarodnim protivpravnim delom države prethodnice može tražiti odgovarajuća uveravanja i garancije o neponavljanju od države sukcesora i, (b) država sukcesor države oštećene međunarodnim protivpravnim delom druge države može od ove države tražiti odgovarajuća uveravanja i garancije o neponavljanju“.

PRAVILA O SUKCESIJI DRŽAVA U ODNOSU NA
DRŽAVNU ODGOVORNOST IZLOŽENA U PETOM IZVEŠTAJU
SPECIJALNOG IZVESTIOCA

Pluralitet država u pogledu sukcesije državne odgovornosti

U Petom izveštaju podnetom 2022. godine, Specijalni izvestilac se nadovezao na postojeća pravila kodifikovana u Nacrtu članova o odgovornosti država za međunarodna protivpravna dela iz 2001. godine, kada je u pitanju pluralitet odgovornih i oštećenih država u kontekstu nastupanja sukcesije država.⁷⁷ U ispitivanju pluraliteta oštećenih država i pluraliteta odgovornih država, Specijalni izvestilac je pošao od premise da u slučaju sukcesije država dolazi do prenosa odgovarajućih prava i obaveza. Obaveze koje čine sadržaj odgovornosti mogu se odnositi na jednu ili više država, pa čak i na čitavu međunarodnu zajednicu u celini, već u zavisnosti od karaktera

---

⁷⁷ Fifth report on succession of States in respect of State responsibility, op. cit., 7. Prilikom sastavljanja ovog izveštaja Specijalni izvestilac se osvrnuo na Vodeće principe o zajedničkoj odgovornosti u međunarodnom pravu, koji je nezvanični dokument pripremljen od strane grupe međunarodnih pravnika na Univerzitetu u Amsterdamu, smatrajući da isti ima ograničenu vrednost u materiji sukcesije državne odgovornosti. V. André Nollkaemper *et al.*, „Guiding Principles on Shared Responsibility in International Law“, *European Journal of International Law*, Vol. 31, No. 1, 2020, 15.

i sadržaja međunarodne obaveze (*erga omnes* ili *erga omnes partes*), kao i okolnosti povrede. U slučaju pluraliteta oštećenih država sukcesora, pravo na reparaciju opstaje prema odgovornoj državi budući da ona nije pogođena teritorijalnim modifikacijama koje dovode do sukcesije država. Specijalni izvestilac je u tom smislu podsetio i na pravila o reparacijama za povrede koje su rezultat međunarodnih protivpravnih radnji počinjenih protiv države prethodnice (u slučajevima ujedinjenja i raspada), a koja su predložena i upućena u okviru nacрта čl. 12, 13. i 14. Odboru za izradu Nacrta. U slučaju pluraliteta odgovornih država, obaveza reparacije prema oštećenoj državi (državama), opstaje. Ovaj slučaj pokriva kategorije teritorijalnih modifikacija koje se odnose na cesiju teritorije, potom na odvajanje dela ili delova teritorije i stvaranje nove nezavisne države, kao i na kategoriju raspada država. Razmatrajući navedene slučajeve u državnoj praksi i ispitujući posledice pluraliteta država uključenih u trajna (produžena) ili složena međunarodna protivpravna dela, Specijalni izvestilac je došao do zaključka da postoji mogućnost da se u navedenim slučajevima rešenja postignu oslanjanjem *mutatis mutandis*, na pravilo kodifikovano u čl. 47 Nacrta članova o odgovornosti država iz 2001. godine. Prema ovom pravilu, oštećena država ima pravo da zahteva reparaciju od jedne ili više odgovornih država.⁷⁸ Pored važećeg principa zajedničke odgovornosti, pomenutim pristupom ne isključuje se primena i drugih principa proisteklih iz državne prakse poput principa podeljene odgovornosti, teritorijalnog principa, principa pravičnosti, principa devolucije ili institucionalnog kontinuiteta, i dr. Suštinski, svaka odgovorna država nastavlja da snosi obaveze koje proizilaze iz sopstvenog međunarodnog protivpravnog dela, te je svaka od njih dužna da nadoknadi štetu nastalu iz tog akta, ili pak, iz akta države prethodnice sa kojom je dotična država, u specijalnoj vezi. Uz to se ne isključuje postizanje drugačijih sukcesivnih rešenja kroz pregovaranja u dobroj veri u cilju postizanja sporazuma (*pactum de negotiando*). Na osnovu iznetih zapažanja, Specijalni izvestilac je izneo stav da nema potrebe da se posebno formuliše nacrt člana o pluralitetu država.

*Pitanje konsolidacije, restrukturiranja i prenumeracije prethodno
podnetih nacрта članova o sukcesiji državne odgovornosti*

Svi izveštaji Specijalnog izvestioca o sukcesiji država u pogledu odgovornosti država razmatrani su na plenarnim sastancima tokom drugog dela godišnjih zasedanja Komisije. Izveštaji sa nacrtima članova koje je on predložio Komisiji bili

---

⁷⁸ Član 47 propisuje: „1. Kada je više država odgovorno za isto međunarodno protivpravno delo, može se pozvati na odgovornost svaka država u odnosu na to delo. 2. Stav 1: (a) ne dozvoljava oštećenoj državi da povrati, putem kompenzacije, više od štete koju je pretrpela; (b) ne dovodi u pitanje bilo kakvo pravo na regres protiv drugih odgovornih država.“

su upućeni Odboru za izradu Nacrta. Ovakav način rada doveo je do situacije da se rad započet na jednoj sednici prenosi na drugu. Iako su neki nacrti članova privremeno usvojeni od strane Odbora, Komisija ih nije uspjela usvojiti niti izložiti uz odgovarajuće komentare. To je bio i osnovni razlog zašto se nacrti članova u izveštajima Specijalnog izvestioca, obznanjaju sa godinu dana zakašnjenja. To je bio i razlog zašto je došlo do izvesne konfuzije prilikom analize privremeno usvojenih nacrti članova koje je Specijalni izvestilac izradio i podneo na dalju proceduru. Opravdanje za pribegavanje „hibridnom pristupu“, po Specijalnom izvestiocu uzrokovan je objektivnim okolnostima izazvanih pandemijom, ali i složenošću materije i relativno kratkim vremenskim okvirima. Prvo čitanje koje je planirano za 2022. godinu, a na kojem je prema mišljenju Specijalnog izvestioca trebalo usvojiti set nacrti članova, nudio je priliku da se do sada podneti nacrti članova konsoliduju, restrukturiraju i prenumerišu. Njihova prezentacija trenutno prati predloženu strukturu Nacrta, koji obuhvata: Deo I – Opšte odredbe; Deo II – Reparacije za štetu nastalu zbog međunarodnih protivpravnih dela počinjenih od države prethodnice; Deo III – Reparacije za štetu nastalu zbog međunarodnih protivpravnih dela počinjenih protiv države prethodnice i Deo IV – Sadržaj međunarodne odgovornosti. U Petom izveštaju Specijalnog izvestioca pridodata su tri aneksa. Aneks I obuhvata nacrti članova koje je Komisija privremeno usvojila (čl. 1, 2, 5, 7, 8. i 9). Aneks II sadrži nacrti članova koji su razmotreni i prihvaćeni od strane Odbora za izradu Nacrta (čl. 10, 10. bis i 11). I Aneks III sadrži prečišćen i prenumerisan tekst do sada izrađenih nacrti članova o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost (od čl. 1 do čl. 21).

U obrazloženju Dela I – Opšte odredbe, Specijalni izvestilac naveo je da nema otvorenih pitanja u vezi sa nacrtom čl. 1 (Delokrug). U vezi sa nacrtom čl. 2 (Upotreba termina), on je ostao pri mišljenju da bi trebalo ostaviti poseban stav koji se odnosi na „zainteresovane države“. Nakon razmatranja predloženog nacrti čl. 3 (Relevantnost sporazuma za sukcesiju država u pogledu odgovornosti) i nacrti čl. 4 (Jednostrana izjava države sukcesora), kao i dostavljenih komentara, on je predložio njihovo izostavljanje iz Nacrta. Budući da Deo I uključuje i nacrti čl. 5 (Slučajevi sukcesije država obuhvaćeni ovim Nacrtom članova), čl. 6 (Nema uticaja na pripisivanje), čl. (Dela koja imaju trajni karakter), čl. 7 bis (Složeni akti), i čl. 8 (Pripisivanje ponašanja pobunjeničkog ili drugog pokreta), koji su privremeno prihvaćeni od strane Komisije (sa komentarima), Specijalni izvestilac se založio za njihovo konačno usvajanje. U Aneksu III Petog izveštaja zbog izostavljanja čl. 3. i 4, čl. od 5 do 8 prenumerisani su u čl. od 3 do 7.

Deo II – Reparacije za štetu nastalu zbog međunarodnih protivpravnih dela počinjenih od države prethodnice, sadrži nacrti čl. 9 (Slučajevi sukcesije država

kad država prethodnica i dalje postoji), čl. 0 (Ujedinjenje država), čl. 10 bis (Inkorporacija države u drugu državu) i čl. 11 (Raspad države), koji su usvojeni od strane Komisije ili Odbora za izradu. Kako bi se sprečilo moguće neosnovano obogaćenje u slučaju sukcesije državne odgovornosti, Specijalni izvestilac predložio je nacrt čl. X (Delokrug Dela II) sa kojim je razgraničen obim primene ovog dela na način kojim je zabranjena „dvostruka reparacija“ (puno obeštećenje od države prethodnice i države sukcesorke). U Aneksu III petog izveštaja, čl. X numerisan je kao čl. 8, čl. 9 i 10 zadržali su istu numeraciju, dok su članovi 10 bis i 11 prenumerisani u članove 11 i 12.

Deo III – Reparacije za štetu nastalu zbog međunarodnih protivpravnih dela počinjenih protiv države prethodnice, sadrži nacрте čl. 12 (Slučajevi sukcesije država kad država prethodnica i dalje postoji), čl. 13 (Ujedinjenje država), čl. 14 (Raspad država) i čl. 15 (Diplomatska zaštita). Uz navedene članove Specijalni izvestilac predložio je i nacrt čl. Y (Delokrug Dela III). Svi nacrti članova upućeni su Odboru za izradu koji je slobodan da iste preformuliše. U Aneksu III Petog izveštaja, čl. Y numerisan je kao čl. 13, dok su čl. od 12 do 15 prenumerisani u članove od 14 do 17.

U Delu IV – Sadržaj međunarodne odgovornosti, obuhvaćeni su nacrti čl. 16 (Restitucija), čl. 17. (Kompenzacija), čl. 18 (Satisfakcija) i čl. 19 (Uveravanja i garancije za neponavljanje). Svi ovi nacrti članova upućeni su Odboru za izradu na dalje razmatranje. Zbog kompleksnosti materije koja je obuhvaćena ovim nacrtima članova, Specijalni izvestilac predložio je novi naslov Dela IV – „Sadržaj i oblici obaveza koje proizilaze iz odgovornosti države u kontekstu sukcesije država“. Ovaj predlog prihvaćen je u prečišćenom tekstu Nacrta članova sadržanom u Aneksu III Petog izveštaja, u kojem su, članovi od 16 do 19, prenumerisani u članove od 18 do 21.

UMESTO ZAKLJUČKA

Iako rad na kodifikaciji i progresivnom razvoju pravila o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost do danas nije okončan, smatrali smo je od značaja da se u uvodnom delu rada iznese pregled dosadašnjih aktivnosti i rezultata koje je Komisija za međunarodno pravo UN na tom planu ostvarila. To naravno ne bi trebalo da ograniči analizu postignutih rešenja u vezi Nacrta članova o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost, budući da njihovo precizno formulisanje može da doprinese progresivnom razvoju pravila u ovoj oblasti koja do sada nije bila regulisana međunarodnim pravom, odnosno koja nije bila razmotrena u dovoljnoj meri u pravnoj teoriji niti je za nju postojala zadovoljavajuća državna praksa. Budući da bi usvajanje Konvencije o sukcesiji država u odnosu na državnu

odgovornost sasvim sigurno predstavljalo izuzetan uspeh na planu kodifikacije i progresivnog razvoja međunarodnog prava, u predmetnom radu pažnja je posvećena analizi nacрта članova predstavljenih u pet izveštaja Specijalnog izvestioca Pavela Šturme. Ove odredbe, delom su prošle proceduru Komisije za međunarodno pravo i njenog Odbora za izradu Nacrta članova. Takođe su bile razmatrane i na Šestom komitetu Generalne skupštine (čije komentare nažalost, zbog limitiranosti istraživačkog rada nismo mogli detaljnije obuhvatiti). Njihovo konačno odobravanje u formi multilateralne Konvencije moglo bi doprineti većem stepenu pravne sigurnosti u međunarodnim odnosima. Na ovakav zaključak upućuju i nalazi rezolucije o sukcesiji država u oblasti međunarodne odgovornosti Instituta za međunarodno pravo iz 2015. godine, čiji su principi i pravila poslužili kao korektiv u kreiranju i tumačenju do sada predloženih nacрта članova o sukcesiji država u odnosu na državnu odgovornost.⁷⁹

Dr. DUŠKO DIMITRIJEVIĆ
Professorial Fellow, Institute of International
Politics and Economics, Belgrade

CODIFICATION AND PROGRESSIVE DEVELOPMENT OF RULES ON SUCCESSION OF STATES IN RESPECT OF STATE RESPONSIBILITY

Summary

The topic of state responsibility was the main focus of the codification work of the International Law Commission as an auxiliary body of the United Nations General Assembly for almost half a century, and in the final phase of that work, in 2001, it resulted in the adoption of the Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. As this codification act did not contain provisions on the succession of state responsibility, at the session of the Commission held in 2017, it was decided to include the topic: „Succession of States in respect of State responsibility“ in the program of its future work. With a methodological approach similar to the models present in the two previously adopted Conventions on State Succession (in respect of Treaties from 1978 and in respect of State Property, Archives and Debts from 1983), as well as with a synthesis of conceptual meanings formulated in the Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States from 1999 and the Draft Articles on the Responsibility of States, on which the previous reports of the Special Rapporteur of the International Law Commission rely heavily, it would be possible to systematize the corpus of *de lege ferenda* rules which, with certain refinements and additions in the next phase of the codification work, could lead to a new Convention on State Succession.

Key words: succession of states, state responsibility, codification and progressive development

---

⁷⁹ Resolution on State Succession in Matters of State Responsibility, Institute of International Law, op. cit.

Literatura

- Andrassy J., Bakotić B., Vukas B., *Međunarodno pravo*, knjiga prva, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
- Bartoš M., „Rad Potkomiteta Komisije organizacije Ujedinjenih nacija za međunarodno pravo na kodifikaciji pravila o sukcesiji država i vlada“, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1963.
- Borchard E. M., „La protection diplomatique des nationaux à l'étranger: rapport supplémentaire“, *Annuaire de l'Institut de droit international*, Vol. 37, 1932.
- Briggs H. W., „La protection diplomatique des individus en droit international: la nationalité des réclamations“, *Annuaire de l'Institut de droit international*, Vol. 51, Tome II, 1965.
- Bühler K., „State Succession, Identity, Continuity and Membership in the UN“, Rapport pour le Centre d'études et de recherches de la Haye, 1999.
- Dimitrijević, D., „Sukcesija država u odnosu na deliktnu odgovornost“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 2-3, Vol. LVII, 2001.
- Dimitrijević D., *Međunarodno pravo sukcesije država: Sukcesija državne imovine s posebnim osvrtom na sukcesiju SFR Jugoslavije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007.
- Dumberry P., *State Succession to International Responsibility*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2007.
- Gray C., „The different forms of reparation: restitution“, *The Law of International Responsibility* (eds. J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson), University Press, Oxford, 2010.
- Kohen M., Dumberry, P., *The Institute of International Law's Resolution on State Responsibility and State Succession: Introduction, Text and Commentaries*, University Press, Cambridge, 2019.
- Lillich R. B., Bederman D. J., *International Claims: Their Settlement by Lump Sum Agreements, 1975–1995*, Transnational Publishers, Ardsley (NY), 1999.
- Malanczuk P., *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, Routledge, London, 1997.
- Mikulka V. „The Sources of International Responsibility“, *The Law of International Responsibility* (eds James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson, Kate Parlett), Oxford Scholarly Authorities on International Law, Oxford, 2010.
- Monnier J. P., „La succession d'Etats en matière de responsabilité internationale“, *Annuaire français de droit international*, Vol. 8, 1962.
- Nollkaemper A., et al., „Guiding Principles on Shared Responsibility in International Law“, *European Journal of International Law*, No. 1, Vol. 31, 2020.
- O'Connell D. P., *State Succession in Municipal Law and International Law*, University Press, Cambridge, Vol. I, 1967.

- O'Connell D. P., *The Law of State Succession*, University Press, Cambridge, 1956.
- Schermers H. G., „Succession of States and International Organizations“, *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. VI, 1975.
- Šahović M., *Opšta pitanja kodifikacije međunarodnog prava*, Savez Udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1958.
- Vagts D. F., „State succession: The codifiers' view“, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 33, 1992–1993.
- Verhoeven J., „Considérations sur ce qui est commun: cours général de droit international public“, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, Vol. 334, 2002.
- Visscher C. de, „Le déni de justice en droit international“, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, Vol. 52, 1935.

Datumi prijema i prihvatanja rada

Primljen: 06.05.2023.

Prihvaćen: 23.05.2023.

ORIGINALAN NAUČNI RAD

ČETVRTA SEKCIJA

FILOZOFIJA PRAVA

DRAGAN M. MITROVIĆ

SLOBODA, INTEGRITET I PRAVO

Razmatranje ove teme zahteva nekoliko prethodnih razjašnjenja. Pre svega, da li su sloboda kao vrednost i kao vrlina isto? Vrednost je uverenje da je nešto dobro zato što je istinito, ispravno, korisno, poželjno. Postoji i tamna strana: „ne-vrednost“, koja je nepoželjna ili nedopustiva. Dakle, na pitanje šta je sloboda kao vrednost ne može pouzdano da se odgovori jer je reč o sudu koji je ljudski ličan, tj. subjektivan. Nasuprot vrednosti, vrlina označava prepoznatu moralnu izvrsnost ličnosti. Većina umnih ljudi se slaže da je vrlina sposobnost umnog delovanja u skladu sa najvišim mogućim božanskim i ljudskim pravilima. To delovanje počiva na raspolaganju slobodom i ličnim integritetom. Drugu, tamnu stranu vrline predstavlja porok. Već iz ove razlike jasno proizilazi da je vrlina uže i strože određena vrsta vrednosti, jer nije svaka vrednost vrlina. Biti obdaren vrlinama znači biti izuzetno vredan u pozitivnom, a ne u negativnom smislu. I zlo je vredno, ali se ne smatra poželjnom vrednošću, a još manje vrlinom. Zadatak prava jeste da zapreči ogrešenja o ljudsku slobodu i lični integritet.

Ključne reči: sloboda, vrednost, vrlina, integritet, pravo

SLOBODA KAO LJUDSKA VREDNOST

„Čovek se rađa slobodan, a svuda je u lancima“ (Žan Žak Ruso).¹ Ta činjenica je dva veka kasnije navela Oldosa Hakslija da ustvrdi: „Sloboda? Pa to ne postoji.

Prof. dr Dragan M. Mitrović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, u penziji, draganm@ius.bg.ac.rs.

¹ „L’homme est né libre, et partout il est dans les fers.“ Ovom slavnom rečenicom Ruso je 1762. godine započeo izlaganje u svom najpoznatijem delu *Du contract Social*. V. Žan-Žak Ruso, *Društveni ugovor*, Beograd, 1974.

Ne postoji sloboda u ovom svetu, samo zlatni kavezi.“ Uprkos tome, tvrdi se da je sloboda (*libertas*) čovekovo generičko svojstvo, a ne samo osnovna društvena i pravna vrednost, kako su je shvatali i određivali Tomas Hobs, Džon Lok, Imanuel Kant, Johan Gotlib Fihte i drugi građanski mislioci.

Budući da je čovek slobodan po svojoj prirodi, to se postavlja zahtev da on zbilja bude slobodan. Neslobodan čovek kao da nije čovek. On nije subjekt prava, već pre jedno biološki sazdano biće (antropoid) kome ništa izvorno nije priznato, pa ni sloboda, pravda, pravičnost, integritet, sigurnost. Ali, i kada je ima, čovek slobodu često zloupotrebljava, brkajući je sa samovoljom. Zloupotrebljavajući vrednost slobode, on ograničava slobodu drugih, ali i sam postaje neslobodan. Možda je zbog toga sloboda najuzvišenija ljudska vrednost, pre svih drugih vrednosti. Jedino ona omogućava čoveku da se samoostvari, tj. da ispuni svoju misiju. U čemu se sastoji ta misija – to svako mora samom sebi da otkrije.

Sloboda se obično određuje kao pravo koje podrazumeva odgovornost izbora. U antici je shvatana kao pokoravanje zakonima koji oličavaju neko dobro. Čovek je slobodan samo kada je usmeren na „Dobro“ (Platon), odnosno kada raspolaže samim sobom, kada živi zbog sebe, a ne zbog drugog (Aristotel). Predstavnici građanske misli isticali su da je čovek slobodan kada nije sputan preprekama (Tomas Hobs: „Najveća moguća sloboda zasniva se na ćutanju zakona“)² niti ograničenjima i prinudom drugih (Džon Lok). Takva sloboda sastoji se u mogućnosti da se „čini sve što se hoće, ako se nikome ne čini nepravda“ (Immanuel Kant). Zbog toga oni kojima je sloboda na srcu uvek moraju da vode računa o drugima, koji takođe imaju jednako pravo na slobodu. Svako mora da ograniči svoju slobodu ako ona šteti drugome. U protivnom, niko neće moći da bude slobodan, pa time ni posednik osnovnih prava na život, ličnu slobodu i vlasništvo. Ne kaže se tek tako da je sloboda jedino dobro koje ne može da se poseduje ako se ne deli sa drugima. Ali, dok jedni razmišljaju o slobodi, drugi razmišljaju o tiraniji (Vilijam Vordsvort). Na primer, Karla Marksa nije interesovala ljudska sloboda već ko upravlja državom, tj. da li država korišćenjem monopola fizičke sile sprovođi diktaturu proletarijata. Njega nije interesovala ni pravda, već princip društvene jednakosti koji se sprovođi upotrebom ogoljenog nasilja. Budući da se malo toga promenilo, i danas je aktuelna čuvena rečenica iz predgovora Žan Žak Rusoa kojom je započeo svoj isto tako čuveni spis *Društveni ugovor*: „Čovek se rađa slobodan, a svuda je u lancima.“

Izgleda da je cena ljudske slobode neprestana budnost građana.

² Tomas Hobs, *Levijatan*, Beograd, 2011, 213, 221. V. Tatjana Glintić, *Pravda, sloboda, jednakost*, Beograd, 1995 i Džon Stjuart Mil, *O slobodi*, Beograd, 1999.

I samo pravo, ma koliko to izgledalo protivrečno, treba da uređuje i ostvaruje slobodu čoveka. Ta sloboda, naravno, nije samovolja koju pravo zaprečava i kažnjava, već je jedino moguća sloboda koju pravo štiti. Pravo je, u stvari, „nesloboda“ jer ograničava ljudsko ponašanje. Ali, u dobro sazdanom pravu takvo ograničavanje je opravdano, jer ljudi bez prava ne bi imali ni to malo slobode. Pravo nije ništa drugo nego „pokušaj da se s jedne strane lična i kolektivna sloboda zaštiti i što potpunije ostvari, a istovremeno, s druge, da se razumno ograniči kako ne bi naškodila ni čoveku ni društvu“.³

U čisto pozitivnopravnom smislu, sloboda je sve ono što pravo ne zabranjuje. To znači da se sloboda jednog tek posredstvom zakona može uskladiti sa slobodom drugih (Kant), pod uslovom da građani učestvuju u vršenju zakonodavne vlasti koja ima prvenstvo nad izvršnom vlašću i sudstvom. Tek iz takve društvene slobode proizlazi pravo građana na formalnu jednakost. I dok sloboda nalaže da građani poštuju samo one zakone na koje su pristali, dotle jednakost znači da su glasanjem donete odluke postale obavezne za sve. Ako zakon, pak, isključuje mogućnost pristanka građana, tada prestaje da bude legitiman i postaje „legalizovano nasilje“ (Toma Akvinski), odnosno „zakonsko nepravo“ (Gustav Radbruch). Time je već u Kantovo doba, u duhu liberalističkih učenja stvoren jedan „pravno otvoren prostor“ (*legally open space*) za akciju i preduzetništvo u uslovima slobodne tržišne utakmice. Na primer, u Deklaraciji prava čoveka i građanina iz 1789. godine zapisano je: „ljudi se rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima“ (čl. 1), kao i to da se sloboda „sastoji u mogućnosti da se čini sve ono što ne škodi drugima: tako, vršenje prirodnih prava svakog čoveka nema granice osim onih koje obezbeđuju drugim članovima društva uživanje ovih istih prava. Ove granice mogu biti određene samo zakonom“ (čl. 4).⁴ I u mnogo kasnije donetoj Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija iz 1948. godine, dokumentu kraćem od 1.700 reči, zapisano je da se „sva ljudska bića rađaju slobodna...“ (čl. 1), da „niko ne sme biti držan u ropstvu ili ropskom odnosu“ (čl. 4), niti sme „biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju“ (čl. 5), uključujući i niz drugih sloboda koje se odnose na čovekovu ličnost, njegov izbor u oblasti mišljenja, vere, savesti, rada, socijalne pomoći, kulture, obrazovanja, zdravlja (čl. 18, 24-27 itd.). To je slučaj i sa savremenom Poveljom o osnovnim pravima Evropske unije, donetom u Nici 2000. godine, u kojoj se sloboda proglašava jednim od nekoliko osnovnih prava. Glavna ideja u svim navedenim dokumentima zasniva se

---

³ Radomir Lukić, „Pojam prava“, *Zbornik za teoriju prava*, sv. II (ur. Radomir Lukić), Beograd, 1982, 27.

⁴ *Temelji moderne demokratije. Izbor deklaracija i povelja o građanskim pravima (1215–1989)* (ur. Dušan Mrdenović), Beograd, 1989, 137.

na sledećem: „Slobodan čovek sluša, a ne služi. On ima šefove, ali nema gospodara. On sluša samo zakone. Zahvaljujući zakonima, on se pokorava ljudima.“⁵

Najzad, u pravnotehničkom smislu, sloboda se sastoji u povećanoj normativnoj i drugoj samostalnosti subjekata prava. Smatra se da ta samostalnost sačinjava suštinu njihovih autonomnih individualnih i kolektivnih prava.⁶ Štaviše, takva normativno izražena sloboda pravnih subjekata je preduslov za njihovu stvarnu (faktičku) slobodu u pravnom životu i socijalnim odnosima. Na primer, pravne norme (kao što su: sloboda izbora alternativa, sloboda stvaranja dispozicije, postojanja ustavno zajamčenih i zaštićenih „ljudskih prava“ ili „osnovnih prava“ koja pravno obuhvataju „slobode“ u različitim oblastima i odnosima) omogućavaju uspostavljanje različitog stepena slobode ponašanja subjekata u društvenim odnosima značajnim za pravo.⁷ Očigledno, suštinu prava nije moguće pronaći ni u čemu drugom do u aktuelnom ljudskom životu, u iskustvu koje predstavlja sloboda kao „mogućnost mogućnosti“ (Karlos Kosio).⁸ Iz afirmativnog shvatanja vrline proističe ljudski integritet.

VREDNOST SLOBODE I INTEGRITET KAO VRLINA SLOBODE

Kada je reč samo o slobodi, brojni pisci pokušavaju da odgovore na pitanje da li sloboda uopšte može da postoji? A odmah zatim, ako postoji, u čemu se sastoji? Jedan njihov značajan broj je smatrao da sloboda uopšte ne postoji. Čovek je tragično (teodicijsko) biće kome se Prometej smilovao davši mu vatru tj. svetlost saznanja, ali ga time nije oslobodio prirodnih i duhovnih okova, naročito okova gluposti. Stvoren je po uzoru na božanstvo, ali to nije. Pre se može zamisliti kao neki „original-falsifikata“: liči na svog tvorca, čak mu je dodeljena kvazitvoračka uloga roditelja ili graditelja, ali tvorca nije – smrtno je, podložan bolestima, fizičkom i duševnom bolu, svim mogućim patnjama. Dakle, čovek ne može da bude isto sa božanstvom, već samo njegov odraz, stvoren upravo po takvoj želji i planu božanstva. Ali, ako čovek nije božanstvo, jer je neotklonjivo ograničen, to znači da on ne može da bude slobodan u nekakvom apsolutnom (božanskom ili prirodnom) smislu. Upoređena sa očiglednim, veoma smelo zvuči misao Pindara, lirskog pesnika iz Tebe (V i IV vek pre n. e.), koji je ustvrdio: „Jedan rod bogova su i ljudi.“ Možda zbog te neugasle božanske iskre koja još obitava u dušama i srcima ljudi.

---

⁵ Ž.-Ž. Ruso (1974), op. cit., 9, 46–47. V. Annabel S. Brett, *Liberty, Rights and Nature, Individual Rights in Later Scholastic Thought*, Cambridge, 2003.

⁶ Ronald Dvorkin, *Sušтина individualnih prava*, Beograd–Podgorica, 2001, 297–327.

⁷ Milenko A. Perović, *Etika*, Novi Sad, 2001, 310, 312 i dalje.

⁸ Nikola Visković, *Pravo kao kultura*, Rijeka, 1990, 50 i dalje.

Uz božanska i prirodna ograničenja, koja su od strane ljudskog roda odvajkada prihvatana kao nužna i neizbežna, dodatno slede društvena ograničenja – da čovek čoveku ne bude vuk. Ona su u odnosu na božanska i prirodna ograničenja proizvoljna jer se menjaju u vremenu i prostoru ljudskih zajednica. Njima se dodatno ograničava ljudska sloboda koja je ionako već ograničena (npr., izgonom Adama i Eve iz Edenskog vrta ili prelaskom pripadnika ljudske zajednice iz prirodnog u društveno stanje sa državom). Društvena ograničenja se naročito odnose na ljudske zakone koji, pozivali se na samo božanstvo, božanski mandat zakonodavaca na zemlji ili na čisto zemaljske zakone naroda,⁹ dodatno i snagom nadmoćnijeg ograničavaju i ono malo preostale slobode. Možda je Aristotel mislio na slobodu kao vrlinu, a ne na vrednost, kada je posedovanje ljudske slobode pripisao samo slobodnim atinskim građanima. Smatrao je da svaki raspolaže svojim identitetom. Kako god, ni danas nije lako prihvatiti tvrdnju da zakoni čoveka čine slobodnim. I kada su najbolji, oni obezbeđuju tek nešto malo slobode (u najboljem slučaju sve što ne zabranjuju). A kada je tako, zbilja, gde tu može biti reči o slobodi? I, o kakvoj to slobodi uopšte može biti reči? Radi se o simulakrumima koji treba da obmanu i naviknu ljude na stanje otvorenog ili skrivenog ropstva. Malo je toga danas ostalo od Rusoove moćne poruke „Slobodan čovek sluša, a ne služi...“ Ipak, jasno je da od pamtiveka postoji samo jedan poredak stvari. Zove se robovlasništvo. A ono je smrtni neprijatelj ljudske slobode. Uprkos tome, nije sasvim usahnuo sjaj Rusoove rečenice zapisane u predgovoru njegove najpoznatije knjige: „Čovek se rađa slobodan, a svuda je u lancima.“ Taj nesklad Ruso nije uspeo da objasni. Samo je neodređeno zabeležio su ljudi prirodno zli ili dobri. Kao i sledeće: „Prvi koji se, ograđujući neko zemljište usudio reći: 'Ovo je moje', i naišao na dovoljno glupe ljude da u to poveruju, bio je istinski osnivač civilizovanog društva.“¹⁰ Izgleda da je ljudski karakter usud. Može da se popravi ili pokvari, ali ne može da se promeni.

Rusoova tvrdnja da slobodan čovek samo sluša a da ne služi uliva izvesnu nadu i dozvoljava da se ustvrdi kako sloboda uprkos svemu može da postoji kao ljudska vrednost. To čine mnogi pisci, od Zenona do Džona Rolsa. Pitanje je samo kako? Može li slobode da bude više ili manje, a da ljudi i dalje budu slobodni? Logika, koja nalaže doslednost, odgovara: ne! Na isto to pitanje odgovaraju mislioci koji tvrde da je čovek slobodan već po svojoj prirodi, a ne samo posredstvom zakona, jer raspolaže svojim urođenim prirodnim integritetom koji je stariji od države i njenih zakona. Dakle, sloboda postoji. Tu svoju tvrdnju dopunjavaju sledećim zapažanjem: i kada je poseduje, čovek slobodu često zloupotrebljava i brka sa samovoljom.

---

⁹ V. Dragan M. Mitrović, „Božanstvo i pravo“, *O pravu. Izabrani eseji*, Beograd, 2019, 267–288.

¹⁰ Ž.-Ž. Ruso, *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Zagreb, 1978, 51.

Zloupotrebljavajući vrednost slobode, on ograničava slobodu drugih, ali i sam postaje neslobodan. U takvoj anarhičnoj situaciji više nema pravila, prava ili privilegija. Možda se zbog toga sloboda smatra najuzvišenijom ljudskom vrednošću, pre svih drugih vrednosti. Ne kaže se tek tako da jedino sloboda omogućava čoveku da se samoostvari, tj. da ispuni svoju misiju u ciklusu svog življenja. Dakle, tek imajući u vidu zloupotrebu slobode može se ustvrditi da zakoni ljude čine slobodnim.

Takva ljudska sloboda se dovodi u blisku vezu sa odgovornošću izbora. U antici je sloboda shvatana kao pokoravanje zakonima koji oličavaju neko dobro. Ali, već u srednjem veku sloboda „čoveka-hrišćanina“ više nije bila utemeljena na zakonu, već na Jevanđelju koje „čoveka oslobađa svih grehova, zakona i zapovešti“. Kasniji predstavnici građanske misli isticali su da je čovek slobodan kada nije sputan preprekama („Najveća moguća sloboda zasniva se na ćutanju zakona“), niti ograničenjima i prinudom drugih. Takva sloboda se sastoji u mogućnosti da se „čini sve što se hoće, ako se nikome ne čini nepravda“ (Kant). Kao takva, ona postoji ne samo kao ideja (virtuelno) ili kao sadržaj svesti (aktuelno), već i kao vrlina na delu (realno). Zbog toga oni kojima je sloboda na srcu uvek moraju da vode računa o drugima, koji takođe imaju jednako pravo na slobodu, što znači da svako mora da ograniči svoju slobodu ako ona šteti drugome. Ne kaže se tek tako da je sloboda jedino dobro koje ne može da se poseduje ako se ne deli sa drugima.

Kada je reč samo o slobodi kao ljudskoj vrlini, ona označava prepoznatu moralnu izvrsnost ličnosti. Vrlina je najviša tačka dosegnute vrednosti lične slobode. Ispoljava se u obliku ličnog integriteta i odnosi na sposobnost ljudskog umnog delovanja u skladu sa najvišim mogućim božanskim i ljudskim pravilima. Na primer, antički Grci su vrlinama smatrali razboritost, pravednost, umerenost i hrabrost. Hrišćanski svet je propagirao kao poželjne smernost, uzdržljivost, moralnu čistotu i pravednost. Postoje i budističke vrline koje se tiču ispravnog (ali ne obavezno istinitog!) nazora, namera, govora, delanja, života, napora, pažnje i sabranosti. Danas postoji čitav spisak vrlina, njih barem šezdeset i nešto. Među njima su i neke neobične, kao što su zdravlje, ljubav, mašta itd. Ali, vrline sigurno jesu integritet, poštenje, zahvalnost, milosrđe, mudrost ili nesebičnost. U stvari, postoje standardi koji treba da budu svim ljudima zajednički, kao što su dobrovoljnost i iskrenost, odanost i patriotizam, odgovornost i čast, optimizam i istrajnost, samoostvarenje i čovekoljublje, strpljenje i trpeljivost, saosećanje i zahvalnost, skromnost i poštovanje, uzdržljivost i umerenost, hrabrost i nesebičnost, radoznalost i razboritost, gostoprimstvo i nezavisnost. To je neka vrsta definicije integriteta kojim raspolaze svaki častan i savestan čovek. Takav čovek treba više da voli svoje dužnosti od svega drugog. On treba da bude slobodan u svojim mišljenjima i dobrog morala, a pokoran zakonima i posvećen humanosti, svojoj zemlji i svojoj porodici.

Takođe, treba da bude ljubazan i blag ili barem pristojan prema svojim prijateljima i čestitim ljudima kojima je spreman da pomogne u granicama svojih moći.

UKIDANJE SLOBODE I RAZARANJE INTEGRITETA

Sloboda nije samovolja jer je samovolja nedosledna i nepouzdana. Kao razuzdanost, samovolja dovodi do društvene anarhije i ljudskog ropstva. U takvoj anarhičnoj situaciji više nema pravila, prava ili privilegija: „Jaki uništavaju slabe, moćni uništavaju nemoćne.“ U životinjskom svetu takva razuzdanost se zove „zakon džungle“.

Postoji više načina kojima ljudi jedni drugima ograničavaju slobodu. Prvi način je tradicionalan i najstariji. Sastoji se u grubom gaženju prava i odricanju ljudskom biću svake slobode. Karakteristične su zloupotrebe u minulim epohama – „države bezakonja“ (*No-Law State*). Zapamćena istorija je prepuna primera svođenja čoveka na „zanemarljivu veličinu“ unižavanjem čoveka, tj. namernim razaranjem njegovog integriteta. Drugi načini su savremeniji. Karakterističan je široko rasprostranjen nasrtaj na tuđa materijalna dobra, svojinu.

Kada se kaže svojina (*potestas*) misli se na najvažniju vrstu subjektivnog prava koje deluje prema svima (*erga omnes*). Ono što je „Moje“, to nije „Tvoje“, ili, ono što je moje, to nije ni „Naše“ ni „Vaše“. Samo je Moje. Ipak, shvatanje svojine je vremenom preoblikovano: prvo tako da ono što je moje bude i tvoje (npr., ortakluk), zatim da ono što je moje i tvoje bude naše (npr., korporacija), a na kraju i da ono što je moje i naše postane vaše (npr., potpuno podržavljenje svojine u tzv. socijalističkim porecima ili nagovešteno oduzimanje svojine posle izvedene Četvrte industrijske revolucije i „novog društvenog reseta“). Ta promena je dovela do toga da se svojina više ne smatra neprikosnovenim, „svetim pravom“, kao što je nekad bio slučaj, već relativnim pravom koje se sve više i sve češće ograničava ili negira. Neki pisci svojinu uopšte ne određuju kao pravo (npr., Žozef Prudon, koji je uzvikivao da je svojina greh! ili Leon Digi, koji je zagovarao shvatanje svojine kao društvene dužnosti, tj. kao jedne socijalne funkcije). Karakterističan je i plan Klause Švaba, jednog od osnivača Svetskog ekonomskog foruma (WEF), da opljačka i uništi čovečanstvo sprovođenjem u delo agendi 21 i 30. Zajedno sa svojim istomišljenicima i zagovornicima globalnog porobljavanja, on sadašnjem čovečanstvu obećava: nećete imati ništa i bićete srećni.¹¹ Mnogi već danas nemaju ništa i uopšte nisu srećni zbog toga.

---

¹¹ V. Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum, 2016. i K. Schwab, Thierry Malleret, *Covid 19: The Great Reset*, World Economic Forum, 2020.

Osim ugrožavanja ljudskih materijalnih dobara, rašireno je ugrožavanje moralnih dobara, pre svega ljudskog integriteta i dostojanstva (časti, poštenja itd.). Do toga često dolazi zbog zloupotrebe prava, njegovog neprimenjivanja ili postojanja pravnih praznina. Naročito je opasna zloupotreba državne vlasti, kada vlast „zabavlja“ da pravo kojim raspolaže i nju obavezuje.

Najnoviji primer proširuje predmet vlasništva do rasprava oko granica rasprostiranja ljudskog integriteta. Suština spora sadržana je u pitanju da li ili kada država sme da zadire u oblast ličnog integriteta svojih građana (npr., uvođenjem obaveznog /eksperimentalnog/ vakcinisanja, programa za skeniranje zdravstvenog stanja građana, 5G i 6G mreže, čipovanja, GMO hrane itd.). Jedini mogući odgovor mora da bude određen – država to ne sme da čini, naročito ne samovoljno, bez saglasnosti građana i mogućnosti da oni zbilja slobodno biraju kako će se starati o svom zdravlju. Reč je o zagarantovanim, urođenim prirodnim slobodama i pravima građana koja su nedodirljiva. Ta prava su starija od države i ljudskih sloboda i prava koje država priznaje ili podaruje. Ona pripadaju svim ljudima bez ikakve razlike u pogledu rase, boje kože, nacionalnosti, jezika ili drugih sličnih obeležja. Njihov tretman je pravno naglašen upravo zbog potrebe za zaštitom ljudske privatnosti (sopstva) od čestih nasrtaja. To u ovom primeru znači da je država dužna i da istinito i ispravno obaveštava svoje građane o korisnim i štetnim posledicama od uvođenja novih pronalazaka i tehnologija u svakodnevni život. U protivnom, posjednici državne vlasti delaju nasuprot interesima naroda, samovoljno ili u tuđem interesu.

Ista ideja o zaštiti sadržana je u brojnim pravnim dokumentima, pre svega međunarodnim, u kojima se određuje da država ne može bez pristanka građana, samovoljno, da se meša u tu nedodirljivu oblast ljudskog (telesnog i duhovnog) integriteta. Treba samo podsetiti na Deklaraciju o pravima čoveka i građanina iz 1789. godine, Univerzalnu deklaraciju Ujedinjenih nacija iz 1948. godine, Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine itd. kao i, primera radi, samo na čl. 25 tzv. Mitrovdanskog ustava Republike Srbije iz 2006. godine, u kome jasno stoji: „Fizički i psihički integritet je nepovrediv. Niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka.“ Poenta je u slobodnom pristanku, a ne u nametnutoj obavezni. Time se ne štiti samo fizičko zdravlje građana već i njihov moralni integritet i lično dostojanstvo.

Koliki se značaj danas pridaje ovoj temi pokazuje nagli razvoj učenja o *Identity and Conceptions of the Self*, kao i razvoj bioetike i biojuristike, koje se bave etičkim stranama uplitanja države u pitanja života, zdravlja, lečenja itd. njenih građana. I njihov odgovor je isti: država ne sme da se nameće i samovoljno meša.

Građani ne mogu da budu vlasništvo države ni pod kakvim uslovima ili izgovorima. Kao pritežaoци urođenih prirodnih i stečenih sloboda i prava, ali i kao izvorni posjednici svog tela, duše i duha, jedino građani mogu da budu vlasnici svoje države. Kada je Vinston Čerčil jednom prilikom izjavio da je politika isuviše ozbiljan posao da bi se njome bavili građani, verovatno nije mislio na primenu nasilja i genocidnih mera koje savremene razvijene „demokratske“ države sistematski sprovode nad vlastitim građanima (prisilnim vakcinisanjem, ograničavanjem slobode kretanja ili sredstava za život nevakcinisanim osobama, lišavanjem slobode osoba zbog izražavanje drugačijeg mišljenja, pružanja mirnog i nenasilnog građanskog otpora itd.).

Postoji još jedan karakterističan oblik zloupotrebe. Radi se o pravnoj državi, pre svega o njenom preobražaju zbog promene sadržine. Danas se sadržina pravne države (vladavine prava) sve više udaljava od ideja liberalne demokratske države, dok i dalje formalno bujaju ljudske slobode i prava. Rešenje za ovakav nesklad pokušavaju da pronađu pripadnici savremenih multikulturalističkih i komunitarističkih teorija. Poznati su pokušaji Čarlsa Tejlora, Džozefa Raza, Majka Sendela, Majkla Volzera itd. Na primer, za Džozefa Raza „sloboda i razvoj pojedinaca zavise od njihove pune i slobodne *pripadnosti* kulturnoj, životnoj i poštovanoj grupi“. Treba istaći da se Raz ne zalaže ni za nekakvu vrstu socijalne monolitnosti na osnovu pripadništva određenoj grupi, već za „ideje pluralizma vrednosti“ u istoj društvenoj zajednici. Ta ideja uključuje i „pluralizam sloboda“ kao vrednosti. One se sastoje u priznavanju vrednosti različitih kultura nastalih po ma kakvom osnovu, makar one bile međusobno nesaglasne.¹² Ali, pravna država se u isto vreme sve otvorenije osporava i proglašava izlišnom.¹³ Ona se često predstavlja kao okvir koji može da se ispuni različitim društvenim sadržajem a da i dalje bude pravna. Isti sadržinski relativizam postoji i kada se sadržaj pravne države veže za pravne vrednosti čije precizno određivanje i operacionalizovanje često izaziva poteškoće (npr., kada treba da se odredi kako sudovi u pravnoj državi treba svojim odlukama da povrate narušenu slobodu, pravdu i ljudsko dostojanstvo). Osvrne li se na zapamćenu istoriju ljudskog roda, trajanje pravne države je epizodnog karaktera, skoro isto koliko je trajala atinska demokratija. Izgleda da je do takve parabolične putanje pravne države i vladavine prava došlo ponajviše zahvaljujući neverovatno koncentrovanoj moći savremenih svetskih patokrata-plutokrata koja izmiče domašaju prava. U središtu te moći su bankarski karteli, svetske korporacije i brojna neformalna udruženja i „tela“ koja samozvano razmatraju sudbinu sveta (npr., tzv. Svetski ekonomski forum). Da li se to može smatrati nagoveštajem jedne druge, sve očiglednije stvari

---

¹² Gvido Faso, *Istorija filozofije prava*, Beograd – Podgorica 2007, 710.

¹³ V. *Pravna država – poreklo i budućnost jedne ideje*, zbornik radova (ur. Danilo N. Basta), Beograd 1991.

– da se pravna država i vladavina prava sve više udaljavaju od svakodnevnog ljudskog života. Takvu promenu je moguće označiti kao „zalazak ili sumrak pravne države“ (*development away from the rule of law*). U njoj ljudi postaju sve manje važni. U stvari, oni postaju suvišni, a sa njima pravna država i vladavina prava, dok samo pravo postaje obezbeđeno (dehumanizovano) zbog primene navodno objektivno utemeljenih tehnokratskih ideala u zakonima društvenog života. Iz takvih promena trebalo bi da nastane novo „tehnotronsko društvo“ (Zbignjev Bžežinski). Rečju, vreme starog društva i njegovih tvorevina bilo bi zamenjeno dehumanizovanim društvom i transhumanom vladavinom prava.

Da se krenulo tim pravcem pokazuje sve češće posezanje za uvođenjem (produženog) vanrednog stanja koje pravnu državu postepeno pretvara u policijsku državu „nacionalne sigurnosti“ (*Emergency State*). Sve očiglednije ograničavanje građanskih prava (koja su jemstva) na račun proširivanja bezobalnih ljudskih sloboda i prava (koja su obećanja) moglo bi u jednom trenutku da preraste u redovnu praksu neobjavljenog vanrednog stanja u velikom broju država. Bio bi to „Arhipelag Gulag svetskih razmera“.¹⁴

To je način na koji se savremena pravna država povlači pred novonastajućom „državom nacionalne sigurnosti“ (*Natonal Security State*). Samo, ova druga ne predstavlja nastavak pravne države socijalnog blagostanja, već njenu negaciju kao moderan policijsko-militaristički oblik tehnološko-tehnokratske države totalitarnog tipa. Da se radi o ozbiljnim namerama, potvrđuje današnje sve šire korišćenje tzv. statutarnih instrumenata (*SiS*, u stvari „sekundarnog zakonodavstva“) koji su „vrsta zakona Velike Britanije, nezavisni od parlamentarnih akata koji zahtevaju odobrenje parlamenta pre nego što postanu zakon. Njih parlamentu obično dostavi neki ministar iz vlade koji primenjuje legitimnu moć koja mu je dodeljena parlamentarnim aktom“. Isti je slučaj sa izvršnim naređenjima američkog predsednika (npr., br. 10990, 10995, 10997, 10998, 10999, 11000, 11001, 11002, 11003, 11004, 11005, 11051, 11921). Izvršno naređenje američkog predsednika iz 1994. godine je sva navedena naređenja pretvorilo u jednu naredbu – br. 12919. Ona predsedniku SAD u slučaju nekog „katastrofalnog događaja“ daju ovlašćenja svemogućeg diktatora. Na primer, njima se američki Kongres može lišiti prava da „modifikuje, odbaci ili proglasi neaktivnom“ predsedničku moć u vanrednim situacijama. Američki kongres nije jedini koji se lišava svojih prava manje-više poznatim ili nepoznatim, tj. tajnim izvršnim naređenjima predsednika. Istim tim izvršnim naređenjima je ukinut *habeas corpus* na osnovu koga se građani mogu suprotstaviti nezakonitim radnjama vlastite državne vlasti. Pozivanjem na njih, američkim građanima može

¹⁴ Robin de Rajter, *Svetsko zlo i beda*, Beograd, 2013, 102.

da se oduzme sve osim prava na disanje, ali i ono može da se naplati ili ukine. Ako se ikada primeni zakon GNESARA u SAD i kasnije u svetu, čovečanstvo bi moglo da se pokrene u pravcu koji pokazuje da je moguć zajednički život u prosperitetu.

Iako je cena slobode neprestana budnost građana, građani i dalje spokojno spavaju ušuškani u lažnu sigurnost konzumerstva. Lakše im je da veruju državi nego sebi samima. Danas je postizanje sigurnosti cilj ili stanje duha pretežnog dela članova društva koji su spremni da se priklone pre vrednosti lažne sigurnosti koju nude današnje države nego vrednosti istinske slobode za koju su njihovi preci proivali krv. Savremena društva su toliko postala konformistička da se legitimnim smatra stav po kome je potrebno odreći se građanskih i ljudskih sloboda i prava zbog zaštite nacionalne sigurnosti (npr., zbog terorizma, biološkog, hemijskog i nuklearnog rata, epidemije, opasnosti od najnovijih klimatskih promena itd.). Gotovo da proročki zvuče reči Aleksandra Hamiltona koji je u svojim *Federalističkim spisima* zabeležio: „Sigurnost zbog opasnosti je najsnažniji upravljač nacionalnog ponašanja. Čak i strastvena ljubav prema slobodama će, posle izvesnog vremena, ustupiti mesto tom diktatu... nateraće nacije koje su najprivrženije slobodi da zbog bezbednosti pribegnu u odgovoru institutima koji će imati tendenciju da unište njihova građanska i politička prava. Da bi bili bezbedniji oni, na kraju, postaju spremni da prihvate rizik da budu manje slobodni.“¹⁵ Nažalost, stav ili uverenje javnog mnjenja nikad nije dovelo do preispitivanja tradicionalnih veza slobode i jednakosti ili jednakosti i sigurnosti. Od toga se danas odustalo. Ali, pomno se ispituju veze jednakosti i bezbednosti, koja nije ništa drugo do odbrambena ili napadačka sigurnost. Posledica je da u takvim društvima sloboda ustupa pred sigurnošću. A kada se izgubi sloboda, gubi se i sigurnost.

Iako je pojam pravne države danas promenjen sadržinski, funkcionalno i vrednosno, jedno je ostalo nepromenjeno – legitimnost državne vlasti uvek mora da se izvodi iz njene legalnosti, a ne obratno.¹⁶ Izvođenje legitimnosti iz legalnosti smatra se pokazateljem da li u takvoj državi uopšte postoji vladavina prava. Posmatrana u svojoj „principijelnoj čistoti“, možda pravna država predstavlja „pre jedno željeno društveno stanje“ nego „jednu stvarnost koja traje ili možda krajnju svrhu društvenog razvika“.¹⁷

Najzad, do zarobljavanja ljudskih bića i oduzimanja njihove slobode dolazi već danas primenom najnovijih informacionih tehnologija. Cilj je pretvoriti čoveka u transhumano biće koje će obitavati pre u nekakvom metasvetu (npr., metauniverzumu) nego u realnom svetu. Zbog najšire moguće primene informatičkih i drugih

---

¹⁵ Aleksandar Hamilton, *Federalistički spisi*, Beograd, 1981, 58.

¹⁶ Džozef Raz, *Etika u javnom domenu*, Beograd-Podgorica, 2005, 403–412.

¹⁷ Božidar S. Marković, *Načela demokratije*, Beograd, 1937, 10.

tehnologija za neprestani nadzor i kontrolu građana, sloboda postaje sve više stanje svesti, a sve manje stanje stvari. Samim tim, vrlina slobode i ličnog integriteta postaje sve ređa pojava. To je situacija u kojoj strah i neznanje uzimaju maha. Tako se stvaraju zarobljene ljudske zajednice. Možda je u pravu bio Aristotel kada je tvrdio da se ljudi rađaju kao slobodne i ropske duše. U toj tvrdnji sigurno je tačan barem jedan titraj u rečenici koji se odnosi na rađanje (a možda i na začće), jer upravo on prikazuje poreklo slobode i zašto se ona smatra čovekovim generičkim svojstvom. Nevolja je u tome što se čovek rađa slobodan, ali, budući nemoćan, čim se rodi postaje neslobodan. To je neizmerno kratak trenutak odistinske slobode, zbog koga se možda vredi roditi. U isto vreme, sloboda se ljudima oduzima (vakcinisanjem, čipovanjem, različitim merama agresivne zdravstvene profilakse, oduzimanjem poslova koji prirodno pripadaju biološkim roditeljima čak i kada oni ispunjavaju sve uslove za negu i vaspitavanje svojih potomaka itd.). Oduvek su postojali ljudi koji su spremni na sve kako bi ukinuli slobodu i razorili integritet drugih. To čine zbog vlasti, kontrole i moći koji su im draži od slobode.

KRATAK ZAKLJUČAK

Uvek kada postoji, sloboda mora ili da se brani, ili da se osvaja. Danas je u celom svetu ljudska sloboda složno i multidisciplinarno napadnuta. Naročito su napadnute vrednosti i vrline slobode, ljudskog integriteta i dostojanstva. Prednjače armije pravnih stručnjaka, tzv. akademskih piskarala, kako ih je nazvao Čarls Rajt Mills,¹⁸ koji slede diktate javnosti anonimnih nalogodavaca. Oni svojim sumanutim propisima razgrađuju ljudsku slobodu, tj. pouzdano je pod plaštom formalnog legalizma ograničavaju, uzurpiraju i izopačuju. Ostali čute i čekaju šta će se dogoditi. Tu se nalazi tajna savremenog zarobljavanja. Umesto dekreta samodržaca kojima su nekad zarobljavana ljudska tela (duše su već zarobile duhovne vlasti), danas to čine „armije pravnika“ donošenjem bezbrojnih propisa koje niko ne može da pročitati, a kamoli da razume. Sve to se čini tako da se svetovnim putem zarobe i ljudske duše, a ne samo ljudska tela, jer su moći tradicionalnih duhovnih vlasti u opadanju. Ali, može se razmišljati drugačije i ustvrditi da je sloboda najbliža pravdi kada je čovek usmeren na „Dobro“ (Platon), odnosno kada čovek raspolaže samim sobom, kada živi zbog sebe, a ne zbog drugog (Aristotel). Takvo razmišljanje slobodu prikazuje kao moralnu vrednost. Zbog toga se može govoriti ne samo o „pravnosti“, već i o „moralnosti slobode“.¹⁹

---

¹⁸ C. Right Mills, *The Power Elite*, Oxford, 1956, 284.

¹⁹ Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford, 1986.

Prof. Dr. DRAGAN M. MITROVIĆ
Full Professor, retired, Faculty of Law
University of Belgrade

LIBERTY, INTEGRITY AND THE LAW

Summary

Consideration of this theme needs a number of previous clarifications. First of all, are liberty as value and as virtue one and the same? Value is the belief that something is good because it is true, right, useful, desirable. There is a dark side though: „no value“, which is undesirable or unacceptable. Therefore, the question of what value is cannot be answered with reliability, for it has to do with human judgment which is human's personal, i.e. subjective. In contrast to value, virtue denotes the recognized moral excellence of a person. The majority of intellectual people agree that virtue is the ability of the mind to act in compliance with the highest possible divine and human rules. That action rests on the possession of liberty and personal integrity. The other, the dark side of virtue is vice. Already from this distinction it ensues clearly that virtue is a narrower and more strictly determined kind of value, for not every value is a virtue. To be endowed with virtues means to be highly valued in a positive, not a negative, sense. Evil, too, is valuable, but it is not considered a desirable value, much less a virtue. The task of the law is to prevent the violation of human liberty and personal integrity.

Key words: liberty, value, virtue, integrity, law

Literatura

- Brett A. S., *Liberty, Rights and Nature, Individual Rights in Later Scholastic Thought*, Cambridge, 2003.
- Dvorkin R., *Suština individualnih prava*, Beograd–Podgorica, 2001.
- Faso G., *Istorija filozofije prava*, Beograd–Podgorica, 2007.
- Glintić T., *Pravda, sloboda, jednakost*, Beograd, 1995.
- Hamilton A., *Federalistički spisi*, Beograd, 1981.
- Hobs T., *Levijatan*, Beograd, 2011.
- Lukić R., „Pojam prava“, *Zbornik za teoriju prava*, sv. II, Beograd, 1982.
- Marković B. S., *Načela demokratije*, Beograd, 1937.
- Mil Dž. S., *O slobodi*, Beograd, 1999.
- Mitrović D., *O pravu, Izabrani eseji*, Beograd, 2019.
- Perović M. A., *Etika*, Novi Sad, 2001.
- Pravna država – poreklo i budućnost jedne ideje, zbornik radova* (ur. Danilo N. Basta), Beograd, 1991.
- Rajter R. de, *Svetsko zlo i beda*, Beograd, 2013.
- Raz J., *The Morality of Freedom*, Oxford, 1986.

- Ruso Ž.-Ž., *Društveni ugovor*, Beograd, 1974.
- Ruso Ž.-Ž., *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Zagreb, 1978.
- Schwab K., *The Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum, 2016.
- Schwab K., Malleret T., *Covid 19: The Great Reset*, World Economic Forum, 2020.
- Temelji moderne demokratije. Izbor deklaracija i povelja o građanskim pravima (1215–1989)*
(ur. Dušan Mrđenović), Beograd, 1989.
- Visković N., *Pravo kao kultura*, Rijeka, 1990.
- Vukadinović G., Mitrović D., *Uvod u teoriju i filozofiju prava*, Beograd, 2021.

Datumi prijema i prihvatanja rada

Primljen: 20.02.2023.

Prihvaćen: 13.04.2023.

ORIGINALAN NAUČNI RAD

PETA SEKCIJA

EKONOMIJA I FINANSIJE

MIOMIR JAKŠIĆ

INSTITUCIJE – TEMELJ EKONOMSKOG I PRAVNOG PORETKA

Institucije su temelj ekonomskog i pravnog poretka, karika koja ih povezuje i osigurava vladavinu prava i dugoročni održivi ekonomski razvoj. Institucije zauzimaju centralno mesto u mrežnim odnosima ključnih aktera. Dobre institucije karakterišu tri svojstva: 1. ustanovljavaju i štite svojinska prava, 2. ograničavaju društvene elite koje nastoje da eksproprišu dohodak i svojinu drugih pojedinaca, i 3. osiguravaju jednake šanse za zapošljavanje i investiranje kapitala. Neophodno je u nacionalnim ustavima urediti sledeća važna pitanja: (1) Osnovne ciljeve regulatornih tela: „promovisanje i usmeravanje razvojnog tržišta regulisanjem industrije principima nediskriminacije i efikasnošću konkurencije, praćenje primene propisa u regulaciji industrije, obezbeđenje redovnog snadbevanja robom i uslugama i njihova zaštita i ravnopravan položaj, kao i druge aktivnosti uređene posebnim industrijskim zakonima. (2) Neophodno je u nacionalnim ustavima, kao najvišim zakonodavnim aktima, jednim posebnim članom, definisati da su „Regulatorna tela u svom radu samostalna i nezavisna i da za svoj rad odgovaraju Skupštini“. U odgovarajućim posebnim zakonima trebalo bi preciznije definisati procedure ustanovljavanja i sankcionisanja eventualnog narušavanja: 1. samostalnosti regulatornih tela, 2. odgovornosti prema parlamentu i 3. javnosti u radu.

Ključne reči: institucije, dobra vladavina, inkluzivne institucije, regulatorna tela

EKONOMISTI – UBEĐIVAČI

Studenti ekonomije na Londonskoj školi ekonomije i Sorboni, i pre masovnih uličnih protesta „Okupirajmo Volstrit“, pobunili su se protiv „Samo Jedne Teorije“

Prof. dr Miomir Jakšić, redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu,
e-mail: miomir.jaksic@ekof.bg.ac.rs.

(engl. *Only One Theory*) – tržišnog fundamentalizma i neograničene vere u teorijsku i praktičnu moć tržišta, koje kao ekonomska institucija opredeljuje i politički poredak.¹ Ko ima tržište ima i demokratiju. Mnogi ekonomisti – tržišni fundamentalisti – postali su „ubeđivači“ koji ubeđuju javnost u svoje stavove, a ne „rešavaoci problema“.²

Za mnoge je slom Istočnog bloka posle 1989. godine, bio definitivna potvrda apsurdnosti svakog utopijskog mišljenja o idealnom društvu i privredi, želje za dosezanjem „nigdine“. To je oličeno u tezi o *Kraju istorije*, jer je, navodno, tržišni individualizam (fundamentalizam) ta najzad dosegnuta „nigdina“ – večiti ideal koji je, kao i priroda, večit, trajan i nepromenljiv. Dž. Hodžson je pokazao da finalnog kraja nema i da je jedna utopijska paradigma – centralno-planskog socijalizma samo zamenjena drugom – tržišno-individualističkom, na istovetnim osnovama ideološke isključivosti, naturalizacije, nepromenljivosti, ekskluzivnosti.³ Nobelovac J. Štiglic kasnije ju je nazvao *tržišnim fundamentalizmom*.

Umetnost ekonomije (engl. *Arts of economics*) je središnji put između normativne i pozitivne ekonomije.⁴ Šok terapija je tvrdo jezgro tržišnog fundamentalizma, a graduelizam tvrdo jezgro institucionalizma. Ovo ilustruje naredna tabela:

	Šok terapija	Graduelizam
Kontinuitet naspram raskida	Diskontinuelni raskid ili šok – brisanje starih društvenih struktura da bi se izgradile nove	Kontinuelne promene, nastojanje da se sačuva socijalni kapital koji se lako ne može rekonstruisati
Važnost početnih uslova	Ono najbolje rešenje koje neće moći da ugroze početni uslovi	Miroljubive postepene stalne promene koje u obzir uzimaju početne uslove
Uloga znanja	Oslonac na eksplicitno kodifikovano tehničko znanje koje stremi konačnom cilju	Oslonac na lokalno praktično, skriveno znanje koje je lokalno izvesno i ne važi i za velike i globalne promene
Pristup znanju	Znate šta radite	Znate da ne znate šta radite
Metafora šizme	Preskočiti reku u jednom skoku	Gradite mostove između obala

¹ Marc Lavoie, *Introduction to Post-Keynesian Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2009.

² Roger Backhouse, *Truth and Progress in Economic Knowledge*, Edward Elgar Publishing, 1997.

³ Geoff M. Hodgson, *Economics and Utopia*, Routledge, London, 2000.

⁴ *New Thinking in Macroeconomics*, (Eds. Jonathan Harris, Neva Goodwin), Edward Elgar Publishing, 2005.

Metafora broda	Brod popravljati na suvom doku. Suvi dok omogućava opravku nezavisno od vremenskih prilika na moru	Brod popravljati na moru, jer suvog doka nema. Promene uvek započinju u datim istorijskim okolnostima.
Metafora presađivanja drveta	Odlučno i kratkotrajno presađivanje da bi se postigli željeni rezultati i šok sveo na najkraću moguću meru	Postepena priprema korena drveta da bi se izbegao svaki mogući šok i uvećale šanse za uspešno presađivanje.

Vašingtonski konsenzus svojevremeno je predstavljan kao *Kraj ekonomije*. Idejni autor Vašingtonskog konsenzusa Džon Vilijamson opisuje ga sa deset principa – sledbenici su ih pretvorili u *Deset zapovesti*:⁵

1. Fiskalna disciplina: ravnoteža budžeta i otklanjanje deficita
2. Izmenjeni prioriteti javne potrošnje: napuštanje podsticanja rasta u korist bazičnih javnih dobara (obrazovanje, zdravstvo)
3. Poreska reforma: široka poreska osnovica sa plitkim poreskim stopama
4. Liberalizacija kamata: proistekla iz finansijske liberalizacije
5. Politika deviznog kursa: režim deviznog kursa nije u funkciji razvoja, već monetarne stabilnosti
6. Liberalizacija trgovine: brza i potpuna liberalizacija trgovine robama i uslugama
7. Strane direktne investicije: privlačenje po svaku cenu inostranog kapitala kroz povlastice i nediskriminaciju
8. Privatizacija: ključna reč Vašingtonskog konsenzusa koja podrazumeva povlačenje države
9. Deregulacija: uklanjanje barijera ulasku i izlasku za sve ekonomske subjekte bez razlike
10. Svojinska prava: ustanovljavanje gde ne postoje i puna zaštita

Nova razvojna makroekonomija (D. Rodrik, D. Romer, D. Ačemoğlu) i politička makroekonomija (A. Alesina, D. Hibs, D. Ačemoğlu) su u tradiciji institucionalizma ukazali na to da su resursi tek približni faktori razvoja, a da su oni fundamentalni faktor institucije, i da Vašingtonski konsenzus treba u tom smislu dopuniti sledećim elementima.

⁵ *Ibidem*.

Tabela. Dopunjeni Vašingtonski konsenzus.⁶

Originalni Vašingtonski konsenzus	Dopunjeni originalni Vašingtonski konsenzus prethodnih 10 elemenata plus:
1. Fiskalna disciplina	11. Korporativno upravljanje
2. Preusmeravanje javnih izdataka	12. Antikorupcijski zakoni
3. Poreska reforma	13. Fleksibilno tržište rada
4. Finansijska liberalizacija	14. Članstvo u STO
5. Konkurentni devizni kurs	15. Usklađeni finansijski propisi i standardi
6. Liberalizacija trgovine	16. Otvorenost kapitalnog bilansa
7. Otvorenost za SDI	17. Neupravljeni devizni kursevi
8. Privatizacija	18. Samostalna centralna banka, targetiranje inflacije
9. Deregulacija	19. Sistem socijalne zaštite
10. Osigurana svojinska prava	20. Targetirano smanjivanje siromaštva

EKONOMSKI RAZVOJ I INSTITUCIJE

Zašto su danas institucije toliko važne i predstavljaju ključni faktor društvenog i ekonomskog razvoja? Odgovor treba tražiti u intelektualnom nasleđu i dostignućima institucionalizma i političke makroekonomije. D. Ačemoğlu nudi okvir za davanje odgovora na ovo pitanje: „Ljudski i fizički kapital su približni faktori ekonomskog rasta.“⁷ I dalje „rast je mnogo izvesniji u uslovima postojanja inkluzivnih (ekonomskih i političkih) institucija, nego u uslovima postojanja ekstraktivnih institucija. Inkluzivne ekonomske institucije: osiguravaju svojinska prava, red i zakon, tržišta i javne usluge i regulaciju na tržištima; otvorene su za relativno slobodni ulazak u novi biznis; osnažuju ugovore, olakšavaju pristup obrazovanju i nude šanse velikom delu stanovništva, odnosno, stvaraju podsticaje za investiranje i inovacije. Ipak, veliki broj društava tokom istorije i danas pod dominacijom je ekstraktivnih institucija: one nastaju od strane politički moćnih elita koje resurse oduzimaju ostatku društva.“⁸

⁶ Dani Rodrik, „Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?“, *Journal of Economic Literature*, Issue 44, Vol. IV, 2006, 973–987.

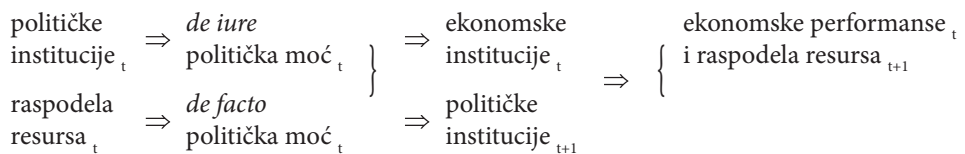
⁷ Daron Acemoglu, „Political Regimes, Institutions and Growth“, *Tüsiad-koç University Economic Research Forum*, 2005.

⁸ Daron Acemoglu, „State Building: A Political Economy Perspective“, Nemmers Lecture, <https://economics.mit.edu/sites/default/files/inline-files/Nemmers%20Lecture%20-%20State%20Building%20-%20A%20Political%20Eco.pdf>, 15.02.2023.

Neuspesi tranzicije utemeljene isključivo na jednom jedinom kamenu temeljcu – privatizaciji – u privredama sa nastajućom demokratijom i tržištima koja su nekonsolidovana, a to je bila stvarnost Srbije, akademsku zajednicu i nosioce politike usmerili su ka fundamentalnim pokretačima društvenog i ekonomskog razvoja –institucijama. Bio je to svojevrsni povratak zapostavljenoj *Proizvodnoj liniji istraživanja* (poredak, proizvodnja, ponuda, vrednost) za razliku od nametnute i dominantne *Razmenske linije istraživanja* (pojedinaac, razmena, tražnja, cene).

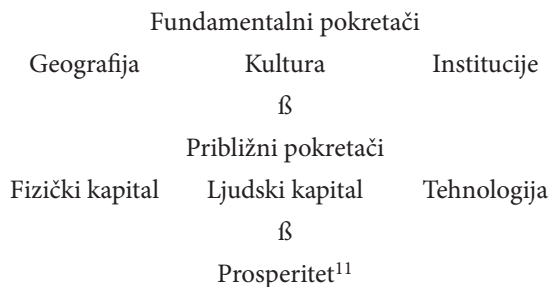
Nastanak i održavanje ekonomskih i političkih institucija, Daron Acemoglu predstavlja shematski na sledeći način:⁹

Dinamički okvir nastanka institucija („državne varijable“ i „stohastički šokovi“ u sadašnjosti – t i budućnosti – $t+1$):

Postoje dve vrste institucija:

1. *ekstraktivne institucije* (loše, predatorske, ne podstiču investicije i ukupni društveni i ekonomski razvoj) i
2. *inkluzivne institucije* (dobre, razvojne, podstiču investicije i ukupni društveni i ekonomski razvoj).¹⁰

⁹ Daron Acemoglu, „14.773, Political economy of institutions and development, Predavanje 1: Introduction and overview“, PDF 9522, MIT, Feb. 4, 2014., <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.

¹⁰ Daron Acemoglu, „Political Economy Lecture Notes“, PE9524.pdf, <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.

¹¹ Daron Acemoglu, David Liabson, John List, „Why Isn't the Whole World Developed?“, *Macroeconomics*, Pearson, 2015.

Institucije se danas ubrajaju u fundamentalne pokretače razvoja, ravnopravno sa fizičkom geografijom i nasleđenom kulturom i prema tome se i izdvajaju tri temeljne hipoteze o pokretačima društvenog i ekonomskog razvoja.

TRI RAZVOJNE HIPOTEZE

Različite putanje i dostignuti stepen ekonomskog i društvenog razvoja i činjenica da ne postoji osigurani (garantovani) prosperitet danas se objašnjavaju tri ma razvojnim hipotezama:

1. geografskom
2. kulturnom
3. institucionalnom hipotezom.

1. *Geografska hipoteza* insistira na značaju fizičke geografije, klime i ekologije.¹² L. Putterman je to ocenila na sledeći način: „Kakvu i koliku ulogu imaju istorijski faktori u objašnjavanju velikih razlika u nivou ekonomskog razvoja različitih zemalja i regiona u savremenom svetu? Međusobna povezanost geografije i ljudskog kapitala, u najširem smislu kulture, normi i institucionalnih kapaciteta imaju centralnu ulogu u objašnjavanju tih razlika.“¹³

2. *Kulturna hipoteza* ukazuje na značaj kulturnog nasleđa, vrednosti i tradicije. Alesina i Giuliano na sledeći način objašnjavaju značaj kulture: „Najnovija istraživanja pokazala su da kulturne varijable opredeljuju mnoge ekonomske izbore i da štaviše utiču na stope rasta i bogatstvo naroda. Kultura i institucije su endogene varijable.“¹⁴

Indeks G. Hofstedeja koji meri obeležja kulture u Srbiji pokazuje da su značajno visoki parametri koji predstavljaju – udaljenost od moći i – izbegavanje nezvesnosti, da su prilično visoki – dugoročna orijentacija i – muškost, dok su – individualizam i – popustljivost – niski. To vodi zaključku da je srpsko društvo umnogome pod uticajem tradicionalnih vrednosti i kulture.^{15, 16}

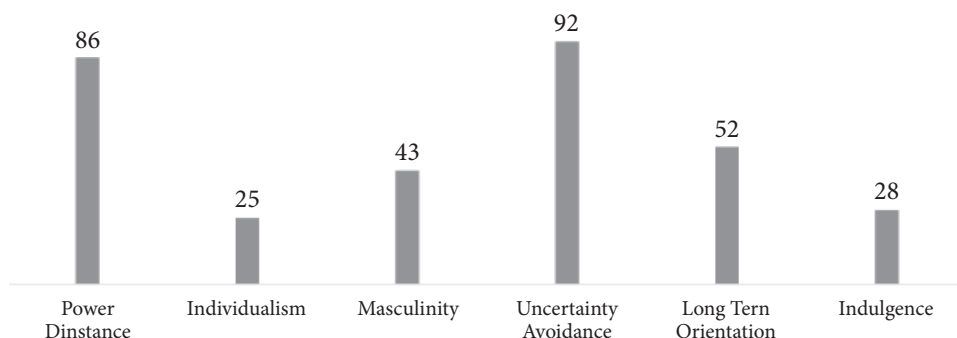
¹² Miomir Jakšić, „Geographical Deviation and Historical Development“, *Ekonomске teme*, No. 3, Vol. 53, Niš, 2015.

¹³ Louis Putterman, „History and Comparative Development“, *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2014.

¹⁴ Alberto Alesina, Paola Giuliano, „Culture and Institutions“, *Journal of Economic Literature*, No. 4, Vol. 53, 2014.

¹⁵ Miomir Jakšić, Milica Jakšić, „Proximate and Fundamental Factors of Growth: Culture and Institutions“, *Economics and Economy*, No. 4, Vol. 1, 2014.

¹⁶ Hofstede Insights, Country Comparison, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/serbia/>, 25. 11. 2022.

Udaljenost od moći

Ova dimenzija odnosi se na činjenicu da svi pojedinci u društvu nisu jednaki – i odražava odnos kulture prema tim nejednakostima. Udaljenost od moći se definiše kao: stepen u kome manje moćni članovi institucija i organizacija u jednoj zemlji formiraju očekivanja i prihvataju činjenicu da moć nije ravnomerno raspodeljena.

Srbija ima visok skor za ovu dimenziju (86) što znači da ljudi prihvataju hijerarhijski poredak u kome svako ima svoje mesto i za to nije potrebna nikakva dodatna potvrda. Hijerarhija u organizaciji odražava ove inherentne nejednakosti, centralizacija je opšteprihvaćena, potčinjeni očekuju da im se kaže šta treba da rade, a idealni šef je svojevrсни benevolentni autokrata.

Individualizam

Ova dimenzija odnosi se na stepen međuzavisnosti pojedinaca koji ustanovljava jedno društvo. Ovo se može opisati slikom koju pojedinac ima o sebi, da li je to „ja“ ili „mi“.

Srbija ima nizak skor (25) i može se smatrati kolektivističkim društvom. To se ispoljava u dugoročnom pripadništvu grupi. Lojalnost u kolektivističkim društvima je najviša vrednost i ona dominira svim društvenim pravilima i propisima.

Muškost

Visok skor ukazuje na to da će se društvo rukovoditi konkurencijom, željom za uspehom, uspeh definiše pobednik, najbolji, i taj vrednosni sistem se ustanovljava već u školi i nastavlja kroz čitav život. Nizak skor (ženstvenost) ukazuje na to da su dominantne vrednosti društva briga o drugima i o kvalitetu života, što je simbol uspeha.

Srbija ima skor 43 za ovu dimenziju i ukazuje na relativno ženstvenu vrednost. Radi se da bi se živelo, menadžeri streme konsenzusu, solidarnosti i kvalitetu tokom svog radnog veka. Konflikti se rešavaju kompromisom i pregovorima.

Izbegavanje neizvesnosti

Ova dimenzija odnosi se na to kako društvo rešava problem neizvesne budućnosti: da li pokušava da kontroliše budućnost ili jednostavno čeka da se ona dogodi. Ova dimenzija se odnosi na stepen u kome se pojedinci osećaju ugroženi pred nepoznatim i neizvesnim događajima i kakva uverenja i institucije kreiraju da bi to izbegli.

Srbija ima skor 92 i to ukazuje na visoku preferenciju da se izbegne neizvesnost. Ustanovljavaju se rigidna pravila ponašanja i visoka netolerancija prema neortodoksnim idejama i ponašanjima, postoji otpor prema inovacijama, a sigurnost je važan element individualne motivacije.

Dugoročna orijentacija

Ova dimenzija odnosi se na stepen u kome se pojedinci oslanjaju na prošlost i način na koji se bave sadašnjicom i budućnošću. U društvima u kojima je normativizam važan ovaj skor je nizak, a u pragmatiskim društvima je visok, jer se sadašnjost koristi za pripremu za budućnost.

U Srbiji skor je 52 i nema jasne preferencije kada se radi o ovoj dimenziji.

Popustljivost

Ova dimenzija odnosi se na stepen u kome pojedinac kontroliše svoje želje i impulse u zavisnosti od vaspitanja. Slaba kontrola se označava kao popustljivost, a visoka kao uzdržavanje.

Nizak skor (28) pokazuje da je u Srbiji prisutno uzdržavanje i da pojedinci smatraju da su ograničeni društvenim normama i da bi popustljivost bila pogrešna.

3. *Institucionalna hipoteza* najveći značaj pridaje institucijama koje podstiču ulaganja u ljudski, fizički kapital i tehnologiju. Važnost institucionalne hipoteze ilustruje važnost koju institucije imaju u procesu podsticanja ili usporavanja preduzetništva. „Institucionalna hipoteza dokazuje da razlike u institucijama – kako se društvo organizuje i uobličava podstičaje pojedincima i biznisu – u osnovi su razlika u stepenu prosperiteta širom sveta. Institucionalna hipoteza se temelji na uverenju da institucije opredeljuju kako će se pojedinci organizovati u jedno društvo i da li će uopšte napredovati.“¹⁷

---

¹⁷ D. Acemoglu, D. Liabson, J. List, op. cit.

ZAKLJUČAK

Ustanovljavanje konsolidovane demokratije i efikasne tržišne privrede tek delimično zavisi od stope ekonomskog rasta (približni faktor rasta), a u celini i dugoročno od fundamentalnih faktora rasta – institucija i to onih koje omogućavaju obrazovanje, uvećavaju participaciju širokih slojeva stanovništva što je u središtu izgradnje inkluzivnih institucija.¹⁸

Dva važna kamena temeljca razvojne makroekonomije jesu sledeće definicije:

1. institucije su fundamentalni faktor razvoja i to institucije koje su inkluzivne, dobre, razvojne koje za cilj i mere performansi imaju dobrobit građana, i
2. iskustva proučavanja nezavisnih regulatornih tela, na početku centralne banke, utvrdila su da načela samostalnosti, odgovornosti i inkluzivnosti moraju biti temeljna za ustanovljavanje takvih institucija i merenja njihovih performansi.

U zaključku podsećamo na doprinose koje je svojevremeno diskusija o samostalnosti i odgovornosti centralne banke dala u sledećim domenima: 1. definisanju tri temeljna načela samostalnosti, odgovornosti i transparentnosti kao ključnih atributa svih ekonomskih i političkih institucija, 2. uvođenju indeksa za merenje njihove uspešnosti, i 3. povezivanju ekonomskih i političkih faktora koji su pokrenuli razvoj političke makroekonomije i u središte analize postavili inkluzivne institucije.

Prof. Dr. MIOMIR JAKŠIĆ
Full Professor, Faculty of Economics
University of Belgrade

INSTITUTIONS – FUNDAMENT OF ECONOMIC AND LEGAL ORDER

Summary

Good institutions are characterized with three attributes: 1. they establish and protect property rights; second, they restrict elites which strive to expropriate income and property of others members of society; third, they provide equal chances for employment of labour and investment of capital. Good institutions contribute to political stability, successful macroeconomic policy and enhance initiatives for employment and investment. It is necessary to include in national constitutions as highest legal act of each state specific article which will stipulate following: (1) basic goals of regulatory bodies such as “promoting and directing market development of regulated industry on the principles of non-discrimination and effective competition, monitoring the implementation of regulations in regulated industry, ensuring the regular supply of goods and services to consumers and

---

¹⁸ Daron Acemoglu, James A. Robinson, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, 2006, 53, srpski prevod – Zavod za udžbenike, Beograd, 2013.

their protection and equal position, as well as other activities stipulated by specific industry laws”: (2) basic principles of regulatory bodies activities such as (a) independence – personal, financial and policy and (b) accountability to parliament. In relevant separate legal acts specific articles should be included with more detailed stipulation of procedures for establishing and enforcing 1. independence, 2. accountability to parliament, and 3. transparency of regulatory institutions.

Key words: institutions, good governance, inclusive institutions, regulatory institutions

Literatura

- Acemoglu D., „Modeling Inefficient Institutions“, *Ekonomске ideje i praksa*, br. 12, 2014, tematski broj *Political Macroeconomy and Contribution of Daron Acemoglu*.
- Acemoglu D., „14.773, Political economy of institutions and development, Lecture 1: Introduction and Overview“, <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.
- Acemoglu D., „Political Economy Lecture Notes“, <http://economics.mit.edu/faculty/acemoglu/courses>.
- Acemoglu D., „Political Regimes, Institutions and Growth“, Tüsiad-koç University Economic Research Forum, 2005.
- Acemoglu D., „State Building: A Political Economy Perspective“, Nemmers Lecture.
- Acemoglu D., Robinson J., „Why Nations Fail“, FBBVA Lecture, 2012.
- Acemoglu D., „State Building: A Political Economy Perspective“, Nemmers Lecture. Acemoglu D., Liabson D., List J., „Why Isn't the Whole World Developed?“, „Why Isn't the Whole World Developed?“, *Macroeconomics*, Pearson, 2015.
- Acemoglu D., Robinson J., *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, 2006.
- Backhouse R., *Truth and Progress in Economic Knowledge*, Edward Elgar Publishing, 1997.
- Harris J., Goodwin N. (Eds.), *New Thinking in Macroeconomics*, Edward Elgar Publishing, 2005.
- Hodgson G., *Economics and Utopia*, Routledge, 2000.
- Jakšić M., Jakšić M., „Proximate and Fundamental Factors of Growth: Culture and Institutions“, *Economics and Economy*, No. 4, Vol. 1, 2014.
- Jakšić M., „Role of Regulatory Bodies in Banking and Energy Sector“, *Journal of Central Banking Theory and Practice*, Central Bank of Montenegro, Podgorica, No. 1, Vol. 5, 2016.
- Lavoie M., *Introduction to Post-Keynesian Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2009.
- Putterman L., „History and Comparative Development“, *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Palgrave Macmillan, London, 2014.

Datumi prijema i prihvatanja rada
Primljen: 04.03.2023.
Prihvaćen: 09.04.2023.

PREGLEDNI RAD

PRILOG

JELENA S. PEROVIĆ VUJAČIĆ

ZAKLJUČENJE UGOVORA I PRAVNA SIGURNOST PRIMENA MEĐUNARODNIH STANDARDARDA U SRPSKOM UGOVORNOM PRAVU

Rad je posvećen analizi pravila o zaključenju ugovora sa stanovišta vladajućih međunarodnih standarda u ovom domenu i njihove komparacije sa odgovarajućim rešenjima Zakona o obligacionim odnosima. Međunarodni standardi u oblasti zaključenja ugovora analizirani su pre svega u svetlu odgovarajućih pravila Bečke konvencije o međunarodnoj prodaji robe, kao jedne od najšire prihvaćenih međunarodnih konvencija u domenu ugovornog prava, a pogled je učinjen i na rešenja drugih značajnijih međunarodnih dokumenata i projekata uniformnog ugovornog prava, kao što su UNIDROIT Načela međunarodnih trgovinskih ugovora, Načela evropskog ugovornog prava i Nacrt zajedničkog referentnog okvira za evropsko privatno pravo. Iz mnoštva pitanja relevantnih za zaključenje ugovora, u radu su izdvojena ona koja se čine najznačajnijim iz perspektive njihove komparativne analize sa rešenjima srpskog Zakona o obligacionim odnosima: pregovori, ponuda (sadržina ponude, upućenost ponude određenom licu, opozivost ponude), sadržina izjave o prihvatanju ponude i vreme zaključenja ugovora. Svako od njih u radu je posebno analizirano i ocenjeno u nastojanju pronalaženja onih rešenja koja doprinose ostvarenju višeg stepena pravne sigurnosti u pravnim odnosima koji nastaju povodom zaključenja ugovora, a istovremeno ne zatvaraju put autonomiji volje u ovoj oblasti.

Ključne reči: zaključenje ugovora, međunarodni standardi, pravna sigurnost, izvori uniformnog ugovornog prava, Zakon o obligacionim odnosima

---

Prof. dr Jelena S. Perović Vujačić, Predsednik Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović, redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu na kome predaje međunarodno privredno pravo, e-mail: jperovic@beotel.rs. Ovaj rad je prvi put objavljen kao Osnovni referat u Zborniku radova 34. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović – Primena prava i pravna sigurnost, Tom I, Beograd, 2021, 7-73.

U V O D

Život ugovora počinje njegovim zaključenjem. Pravni odnosi koji nastaju povodom zaključenja ugovora pokreću brojna i često vrlo složena pitanja na koja strane mogu odgovoriti unapred, sporazumnim određenjem pravila koja će se u konkretnom slučaju primeniti. Tim putem, strane, na osnovu i u granicama načela autonomije volje, u velikoj meri određuju pravnu sudbinu nastanka ugovora. U slučaju kad se strane o ovim pitanjima ne izjasne ili kad je reč o pitanjima u pogledu kojih postoje zakonska pravila imperativnog karaktera, odgovor na njih sadržan je u rešenjima odgovarajućeg zakona ili drugog izvora koji se u konkretnom slučaju primenjuje. Ova rešenja treba da odgovore na dve, naizgled suprotstavljene težnje – da obezbede što viši stepen pravne sigurnosti, a da istovremeno ne zatvore put autonomiji volje strana koje zaključuju ugovor. Kad je reč o zaključenju ugovora međunarodnog karaktera, ove težnje dobijaju još jednu, posebnu dimenziju. Ona se ogleda u poznavanju razlika koje se u kontekstu zaključenja ugovora javljaju u uporednom pravu i s tim u vezi pravilnim i adekvatnim izborom merodavnog prava. Svaki od pomenutih činilaca pojedinačno i svi oni zajedno determinišu opšte crte nastanka ugovora.

Međunarodni standardi u domenu zaključenja ugovora sadržani su u međunarodnim konvencijama koje se odnose na oblast ugovornih odnosa,¹ kao i u drugim međunarodnim dokumentima čija se zajednička misija ogleda u izjednačavanju pravila u ovoj materiji.² Izrađeni pod okriljem UN i drugih međunarodnih organizacija, ovi dokumenti su široko prihvaćeni na globalnom nivou i primenjuju se sa sve većim uspehom.³ Od međunarodnih konvencija relevantnih za oblast ugovornih odnosa, poseban značaj ima Konvencija UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe usvojena 1980. godine⁴ (u daljem tekstu: Bečka konvencija ili Konvencija) koja predstavlja jednu od najšire prihvaćenih konvencija u domenu

¹ Međunarodne konvencije kojima se ostvaruje unifikacija materijalnog prava iz oblasti ugovornih i privrednopravnih odnosa koje je Srbija ratifikovala navedene su u Jelena S. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe – Komparativna studija rešenja Bečke konvencije o međunarodnoj prodaji robe i Zakona o obligacionim odnosima*, Službeni glasnik, Beograd, 2021, 24.

² Međunarodni standardi u domenu ugovornih odnosa izraženi su i u čitavom nizu drugih međunarodnih instrumenata – model zakona, tipskih ugovora i opštih uslova ugovora, jednobraznih pravila, pravnih vodiča, model ugovora, model klauzula i sl. Detaljno o sredstvima unifikacije i harmonizacije ugovornog prava, Jelena Perović, *Međunarodno privredno pravo*, Beograd, 2020, 357–374.

³ V. J. S. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe*, op. cit., 15–16.

⁴ Eng. *United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)*, franc. *Convention des Nations-Unies sur les contrats de vente internationale de marchandises (CVIM)*.

ugovornog prava i najznačajniji instrument unifikacije prava u ovoj oblasti.⁵ Bečka konvencija je ostvarila značajan uticaj na nacionalne zakone novijeg datuma koji uređuju ugovor o prodaji, kao i na ostale dokumente i projekte uniformnog ugovornog prava, kao što su UNIDROIT Načela međunarodnih trgovinskih ugovora (u daljim izlaganjima: Načela UNIDROIT),⁶ Načela evropskog ugovornog prava⁷

⁵ Za upoznavanje sa ovom Konvencijom potrebno je poći od: *Schlechtriem & Schwenger Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*, Fourth Edition (ed. by Ingeborg Schwenzer), Oxford University Press, 2016, (u daljim navođenjima: *Schlechtriem & Schwenger Commentary*, 2016); *UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) A Commentary* (eds. Stefan Kröll, Loukas Mistelis, Pilar Perales Viscasillas), Second Edition, C. H. Beck Hart Nomos, 2018 (u daljim navođenjima: *Commentary*, Kröll/Mistelisl/Perales Viscasillas, 2018); *Commentary on the International Sales Law The 1980 Vienna Sales Convention* by Cesare Massimo Bianca, Michael Joachim Bonell, Giuffrè, Milan, 1987 (u daljim navođenjima: *Commentary*, C. M. Bianca, M. J. Bonell, 1987); Karl H. Neumayer, Catherine Ming, *Convention de Vienne sur les contrats de vente internationale de marchandises Commentaire* (ed. F. Dessemontet), CEDIDAC, Lausanne, 1993; John O. Honnold, *Uniform Law on International Sales*, Third edition, Kluwer Law International, 1999; Vincent Heuzé, *La vente internationale de marchandises Droit uniforme, Traité des contrats sous la direction de Jacques Ghestin*, L.G.D.J, Paris, 2000. U domaćoj literaturi, na primer: Mladen Draškić, *Međunarodno privredno ugovorno pravo*, Beograd, 1990; Mladen Draškić, Maja Stanivuković, *Ugovorno pravo međunarodne trgovine*, Beograd, 2005; Aleksandar Goldštajn, *Konvencija UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe u strukturi prava međunarodne trgovine*, Zagreb, 1980; Jelena Vilus, *Komentar Konvencije UN o međunarodnoj prodaji robe*, Zagreb, 1981; Vitomir Popović, Radovan Vukadinović, *Međunarodno poslovno pravo – posebni deo: Ugovori međunarodne trgovine*, Banjaluka – Kragujevac, 2010; Milena Đorđević, *Obim naknade štete zbog povrede ugovora o međunarodnoj prodaji robe*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2012. godine, dostupno na: <http://doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20120622DJORDJEVIC.pdf>, 04.11.2021, posebno 1–30; J. S. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe*, op. cit.; Jelena Perović, *Bitna povreda ugovora Međunarodna prodaja robe*, Beograd, 2004, posebno 28–110.

⁶ Načela UNIDROIT usvojena su pod okriljem Međunarodnog instituta za unifikaciju privatnog prava UNIDROIT iz Rima 1994. godine, nakon čega su u više navrata novelirana. U Preambuli Načela predviđeno je da se Načelima utvrđuju opšta pravila za međunarodne trgovinske ugovore. Načela se obavezno primenjuju kad su se ugovorne strane sporazumele o njihovoj primeni na ugovor. Načela se mogu primeniti kad su se ugovorne strane sporazumele da se na njihov ugovor primenjuju „opšta pravna načela“, „lex mercatoria“ i slično, kao i onda kad ugovorne strane nisu predvidele merodavno pravo za njihov ugovor. Načela mogu biti korišćena za tumačenje ili dopunu instrumenata međunarodnog uniformnog prava, kao i za tumačenje i dopunu domaćeg prava. Najzad, Načela mogu poslužiti kao model nacionalnim i međunarodnim zakonodavcima. Komentar Načela UNIDROIT, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, UNIDROIT, Rome, 2016.

⁷ Načela evropskog ugovornog prava pripremila je Komisija za evropsko ugovorno pravo (CECL). Načela se primenjuju kao opšta pravila ugovornog prava u Evropskoj uniji. Primenjuju se obavezno onda kad su se ugovorne strane sporazumele da ona čine sastavni deo ugovora ili kad su ih predvidele kao pravo koje će biti primenjeno na njihov ugovor. S druge strane, Načela mogu biti

i Nacrt zajedničkog referentnog okvira za evropsko privatno pravo (u daljim izlaganjima: Nacrt zajedničkog okvira).⁸

Značaj Bečke konvencije, posmatran sa stanovišta njene prihvaćenosti na međunarodnom nivou, uticaja na dalji razvoj uniformnog prava, primene u sudskoj i arbitražnoj praksi i kontinuiranog razvoja pravne nauke, obavezuje na poznavanje ove Konvencije od strane nacionalnih zakonodavaca, sudija, arbitara i pravnih teoretičara koji se bave pravom međunarodne prodaje i ugovornim pravom uopšte, kao i poslovnih ljudi angažovanim u sferi međunarodne trgovine. Kad je reč o srpskom pravu, ova obaveza ima poseban značaj: usvajanjem Bečke konvencije, u pravni sistem Srbije uvedena su dva različita pravna režima za ugovor o prodaji – jedan koji se primenjuje na međunarodnu prodaju (Bečka konvencija) i drugi koji se odnosi na prodaju sa isključivo unutrašnjim obeležjima (Zakon o obligacionim odnosima). Ovakav paralelizam pravila relevantnih za ugovor o prodaji nalaže dobro poznavanje, pre svega od strane sudija i arbitara, rešenja usvojenih u Bečkoj konvenciji. Pored toga, potrebno je da Konvencija bude analizirana u svetlu komparacije njenih pravila sa odgovarajućim rešenjima Zakona o obligacionim odnosima.⁹

U ovom radu, međunarodni standardi u oblasti zaključenja ugovora analizirani su pre svega u svetlu pravila Bečke konvencije, a pogled je učinjen i na rešenja Načela UNIDROIT, Načela evropskog ugovornog prava i Nacrta zajedničkog okvira. Iz mnoštva pitanja relevantnih za zaključenje ugovora, u radu su izdvojena ona koja se čine najznačajnijim iz perspektive njihove komparativne analize sa rešenjima srpskog Zakona o obligacionim odnosima: pregovori (I), ponuda – sadržina ponude, upućenost ponude određenom licu, opozivost ponude (II), sadržina izjave o prihvatanju ponude (III) i vreme zaključenja ugovora (IV). Svako od njih u radu je posebno analizirano i ocenjeno, u nastojanju pronalaženja onih rešenja

---

primenjena ako su se ugovorne strane sporazumele da se na njihov ugovor primene „opšta pravna načela“, „lex mercatoria“ i slično ili ako ugovorne strane nisu izabrale neko pravo ili pravna pravila kao merodavna za svoj ugovor. Načela se mogu primeniti i onda kad u merodavnom pravu odnosno u merodavnim pravnim pravilima nema rešenja za određeno pravno pitanje koje se postavilo u sporu. Komentar Načela, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, prepared by the Commission of European Contract Law (eds. Ole Lando and Hugh Beale), Kluwer Law International The Hague/London/Boston, 2000.

⁸ Nacrt zajedničkog okvira (*Draft Common Frame of Reference*), pripremljen od strane Studijske grupe za evropski Građanski zakonik (*Study Group on a European Civil Code*) i Istraživačke grupe o privatnom pravu Evropske zajednice (*Research Group on EC Private Law – Acquis Group*). V. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, Outline Edition, Sellier European Law Publishers, Munich, 2009.

⁹ J. S. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe*, op. cit., 26.

koja doprinose ostvarenju višeg stepena pravne sigurnosti u pravnim odnosima koji nastaju povodom zaključenja ugovora, a istovremeno ne zatvaraju put autonomiji volje u ovoj oblasti.

I. PREGOVORI

Opšti pogled

Zaključenju ugovora, posebno onih iz sfere međunarodnog poslovnog prometa, najčešće prethode pregovori u okviru kojih strane ispituju mogućnosti zaključenja ugovora, razmenjuju gledišta, određuju uslove od značaja za ugovor koji će eventualno zaključiti i uopšte, diskutuju o pitanjima relevantnim za konkretan ugovorni odnos. Pregovori su od suštinskog značaja za ugovor s obzirom da od njihovog toka i ishoda zavisi kako sâmo zaključenje ugovora tako i njegova sadržina, a samim tim i njegovo izvršenje. Pored toga, pregovori mogu imati važnu ulogu prilikom tumačenja ugovora.¹⁰

Kad je reč o pregovorima za zaključenje ugovora *međunarodnog karaktera*, brojne i značajne razlike u odgovarajućim rešenjima u uporednom pravu,¹¹ a posebno one koje postoje između evropsko-kontinentalnog i anglosaksonskog pravnog sistema, mogu da ugroze pravnu sigurnost pregovaračkih strana¹² budući da najčešće vode različitim ishodima spora u pogledu predugovorne odgovornosti, u zavisnosti od prava koje se u konkretnom slučaju primenjuje. Razume se, to se odnosi i na strane iz Srbije, koje, u sporu proisteklom iz pregovora za zaključenje ugovora, mogu biti suočene sa primenom nekog stranog prava ili pak, pravilima uniformnog ugovornog prava čija se rešenja mogu razlikovati od odgovarajućih rešenja srpskog Zakona o obligacionim odnosima.

Iz tih razloga, za ostvarenje višeg stepena pravne sigurnosti u odnosima strana u pregovorima međunarodnog karaktera, potrebno je utvrditi osnovne razlike u pravnom uređenju pregovora u uporednom pravu, pre svega one koje postoje

---

¹⁰ V. J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 219; Jelena Perović, Milena Đorđević, „Negotiations of Contracts from Perspective of Legal Certainty in International Business Transactions“, *Ekonomika preduzeća*, November-December 2013, Beograd, 2013, 427–438; Jelena Perović, „Pregovori za zaključenje ugovora u međunarodnom poslovnom prometu“, *Pravo i privreda*, br.1–4, Beograd, 2009, 495 i dalje.

¹¹ V. Fabio Bortolotti, *Drafting and Negotiating International Commercial Contracts A Practical Guide*, ICC International Chamber of Commerce, 2013, 110.

¹² Strane u međunarodnim pregovorima dolaze iz različitih pravnih sistema i kulturnih sredina u kojima su prisutna, na samo različita rešenja, već i različita gledišta i iskustva u pogledu pregovora.

između evropsko-kontinentalnog i anglosaksonskog pravnog sistema, a zatim učiniti osvrst na odgovarajuća pravila uniformnog ugovornog prava u cilju njihove komparacije sa rešenjima srpskog Zakona o obligacionim odnosima koja se odnose na pregovore za zaključenje ugovora.

Uporedno pravo

U uporednom pravu široko je prihvaćeno da se na pregovore primenjuju dva osnovna načela: *sloboda pregovaranja* i *načelo savesnosti i poštenja*. Načelo slobode pregovaranja znači da pregovori ne obavezuju na zaključenje ugovora i svaka strana ih može prekinuti kad god hoće. Sloboda pregovaranja zasniva se na opštem načelu *slobode ugovaranja* koje, između ostalog, podrazumeva i slobodu odlučivanja o tome da li zaključiti ili ne zaključiti ugovor. Prema tome, svaka strana je slobodna da odluči da li će zaključiti ugovor o kome se vode pregovori i u principu može odustati od pregovora bez pravnih posledica.¹³ Ipak, sloboda pregovaranja nije apsolutna. Pregovori se moraju voditi u savesno, korektno i u cilju zaključenja ugovora. U zemljama evropsko – kontinentalnog pravnog sistema, ovaj zahtev proističe iz *načela savesnosti i poštenja*,¹⁴ prema kome se pregovori moraju voditi u dobroj veri¹⁵ i ne smeju biti korišćeni za ostvarenje nedopuštenih ili nemoralnih ciljeva.¹⁶ Najopštije rečeno, pregovori se mogu slobodno voditi i prekinuti kad god

¹³ Izuzetak u tom pogledu predstavljaju ugovori koje određene kategorije subjekata po zakonu moraju zaključiti. Više o tome, Slobodan Perović, *Obligaciono pravo*, Beograd, 1990, 173 i dalje. Ipak, u domenu međunarodnog poslovnog prometa ovi ugovori su retki, zavise od pravila konkretnog merodavnog prava i predstavljaju izuzetak u odnosu na opšte pravilo o slobodi odlučivanja o zaključenju ugovora.

¹⁴ O ulozi načela savesnosti i poštenja u pregovorima v. na primer, Jean-François Romain, *Théorie critique du principe général de bonne foi en droit privé, Des atteintes à la bone foi, en général, et de la fraude, en particulier* («*Fraus omnia corrumpit*»), Bruxelles, Brylant, 2000, 854–865; Hugh Beale, Arthur Hartkamp, Hein Kötz, Denis Tallon, *Cases, Materials and Text on Contract Law*, Hart Publishing Oxford and Portland, Oregon, 2002, 237–293; Denis Philippe, „La bonne foi dans la formation du contrat“, „Rapport belge“, *La bonne foi, Travaux de l'association Henri Capitant*, t. XLIII, Litec, Paris, 1992, 61 i dalje.

¹⁵ Rémy Cabrillac, *Droit des obligations*, Dalloz, Paris, 1996, 31, gde se ističe sledeći stav francuske sudske prakse: „*Négotiations doivent être menées de bonne foi: si chaque partie reste libre de conclure ou pas le contrat définitif, elle engagera sa responsabilité si elle a rompu sans raison légitime, brutalement et unilatéralement des pourparlers avancés*“. Stavovi francuske sudske prakse u pogledu ovog pitanja, Joanna Schmidt-Szalewski, „La période précontractuelle en droit français“, *Revue internationale de droit comparé*, 42-2, Année 1990, 545–566.

¹⁶ V. François Terré, Philippe Simler, Yves Lequette, *Droit civil Les obligations*, Dalloz, Paris, 1996, 143 i dalje.

to pregovaračke strane žele ali ukoliko jedna strana pri tome postupa nesavesno i time prouzrokuje štetu drugoj strani, po pravilu je odgovorna za štetu koju je prouzrokovala.¹⁷

U pogledu odgovornosti za štetu koju jedna strana prouzrokuje drugoj strani nesavesnim vođenjem pregovora, a koja se označava kao *predugovorna odgovornost (culpa in contrahendo)*, u uporednom pravu vlada velika neujednačenost, kako u domenu zakonskog uređenja, tako i u stavovima sudske prakse^{18,19} dok je doktrina²⁰ izgradila čitav niz različitih koncepcija o pravnoj prirodi predugovorne

¹⁷ V. J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 260.

¹⁸ Uporedno-pravni pregled zakonskih rešenja i stavova sudske prakse u pogledu pravnog uređenja pregovora, H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Tallon, *ibidem*.

¹⁹ Stavovi švajcarske sudske prakse u pogledu ovog pitanja, *Les grands arrêts du droit des obligations* (Édité par Pascal Pichonnaz), Schulthress éditions romandes, 2021, 223.

²⁰ Osnov teorije o *culpa in contrahendo* postavio je nemački pravnik Rudolf fon Jering (*Rudolf von Jhering*) u studiji „Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfection gelangten Verträgen“, *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*, Bd. 4, 1861. Prema ovoj koncepciji, obaveza postupanja sa potrebnom pažnjom (*diligentia*) ne odnosi se samo na ispunjenje punovažno zaključenih ugovora, već i na predugovorne odnose. Strana koja nije postupala sa potrebnom pažnjom tokom pregovora, odgovorna je za *culpa in contrahendo*, koja predstavlja „ugovornu nepažnju u posebnom pravcu“. Iz tih razloga, stepen nepažnje u toku zaključenja ugovora potrebno je izjednačiti sa stepenom nepažnje prilikom neizvršenja ugovornih obaveza. Ipak, Jeringova teorija ograničena je na slučaj u kome je, usled nesavesnosti jedne pregovaračke strane, zaključen rušljiv ili ništav ugovor i ne obuhvata pitanje nesavesnog prekida pregovora. S druge strane, poseban značaj Jeringove koncepcije ogleđa se u uspostavljanju razlike između pozitivnog ugovornog interesa koji se sastoji u naknadi štete zbog neispunjenja obaveze iz punovažno zaključenog ugovora i negativnog ugovornog interesa koji se odnosi na štetu koju ugovorna strana trpi usled poništaja ugovora. Osnovna polazišta Jeringove teorije izvršila su snažan uticaj na dalji razvoj pitanja predugovorne odgovornosti, posebno u nemačkoj, austrijskoj i švajcarskoj sudskoj praksi. Jeringovoj teoriji o *culpa in contrahendo* doktrina je posvetila veliki broj studija i analiza. U tom smislu, na primer: Friedrich Kessler, Edith Fine, „Culpa in contrahendo, Bargaining in Good Faith, and Freedom of Contract: A Comparative Study“, *Harvard Law Review*, vol. 77, no.3, 1964, 401–409; Yoav Ben-Dror, „The Perennial Ambiguity of *Culpa in Contrahendo*“, *American Journal of Legal History*, vol. 27, issue 2, 1983, 142–198; Pierre Tercier, *Le droit des obligations*, Schulthess Médias Juridique SA, Genève-Zurich-Bâle, 2009, 135–147; Eugen Bucher, *Law of Contracts, Introduction to Swiss Law*, Chapter 8 (eds. François Dessemontet, Turgul Ansay), Kluwer Law International, 2004, 124–125. Na srpskom jeziku, na primer: Miodrag Orlić, *Zaključenje ugovora*, Beograd, 1994, 37 i dalje; Miodrag Orlić, „Novije težnje u oblasti predugovorne odgovornosti“, *Aktuelna pitanja savremenog zakonodavstva*, Zbornik radova sa savetovanja pravnika 5–9. jun 2000. u Budvi, Beograd, 2000, 45–47; Miodrag Orlić, „Negativni ugovorni interes“, *Pravni život*, br. 9–10, Beograd, 1992, 1195–1198; Jožef Salma, „Odgovornost za štetu prouzrokovanu nesavesnim vođenjem pregovora Predugovorna odgovornost/Odgovornost za pregovore, culpa in contrahendo“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3, Novi Sad, 2010, 55–57; Tamara Đurđić, „Predugovorna odgovornost u nacionalnom i evropskom ugovornom pravu“, *Glasnik prava*, god. 1, br. 2, Kragujevac,

odgovornosti.²¹ Pitanje da li nesavesna pregovaračka strana savesnoj strani odgovara po pravilima o deliktnoj (ili kvazideliktnoj) ili po pravilima o ugovornoj (ili kvaziugovornoj) odgovornosti, ili je pak, reč o *sui generis* odgovornosti i danas je otvoreno u doktrini,²² a sudska praksa u tom pogledu izražava različite stavove. Utvrđenje pravne prirode predugovorne odgovornosti je značajno iz više razloga, pre svega zbog određenja obima naknade štete, kao i sa stanovišta opštih razlika koje postoje između deliktne i ugovorne odgovornosti.²³ Kad je reč o ugovorima međunarodnog karaktera, određenje pravne prirode predugovorne odgovornosti značajano je i sa stanovišta međunarodnog privatnog prava s obzirom da su pravila za određenje merodavnog prava različita u zavisnosti od toga da li je reč o deliktnoj ili ugovornoj odgovornosti.²⁴

U zemljama evropsko-kontinentalne pravne tradicije, pravila o predugovornoj odgovornosti, bilo da su zakonom predviđena bilo da su izgrađena od strane

---

2010, 112; Snežana Dabić, *Dužnost obaveštavanja pri zaključenju ugovora*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2018, dostupno na <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2697/Doktorat.pdf?sequence=1>, 04.09.2021, 82 i dalje.

S druge strane, prvom studijom posvećenom nesavesnom prekidu pregovora smatra se članak italijanskog pravnika Gabriela Fagele (*Gabriele Fagella*) iz 1906. godine. Fagela razlikuje tri faze u pregovorima – period pre nego što je ponuda učinjena, period u kome se ponuda čini i period nakon što je ponuda učinjena – i smatra da odgovornost za štetu može postojati u svakoj od njih, uključujući i period pre nego što je ponuda učinjena. Značaj Fageline koncepcije uočio je francuski komparativist Rejmon Salej (*Raymond Saleilles*) koji je ovu teoriju detaljno analizirao u svom radu „De la responsabilité précontractuelle à propos d'une étude nouvelle sur la matière“, RTD civ.1907.697, (nav. prema H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Tallon, op. cit., 237), nakon čega se ovom pitanju posvećuje sve više pažnje u zakonodavstvu, sudskoj praksi i doktrini zemalja evropsko-kontinentalne pravne tradicije.

²¹ U tom smislu, na primer: H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Tallon, op. cit., 250 i dalje; J-F. Romain, op. cit., 854 i dalje; J. Schmidt-Szalewski, op. cit., 547 i dalje; Edgar Allan Farnsworth, „Precontractual Liability and Preliminary Agreements: Fair Dealing and Failed Negotiations“, *Columbia Law Review*, vol. 87, no. 2, 1987, 229–243; E. Bucher, op. cit, 125; Olivier Riske, *La responsabilité précontractuelle: une proposition de clause générale*, Jusletter 9 janvier 2017, dostupno na: https://jusletter.weblaw.ch/fr/dam/publicationsystem/articles/jusletter/2017/875/la-responsabilite-pr_6904afb3b8/Jusletter_la-responsabilite-pr_6904afb3b8_fr.pdf, 8.08.2021. Na srpskom jeziku, na primer: Jakov Radišić, *Predugovorna odgovornost*, Beograd, 1991; M. Orlić, *Zaključenje ugovora, ibidem*; M. Orlić, „Novije težnje u oblasti predugovorne odgovornosti“, op. cit., (u celini); J. Salma, op. cit., 54–61; T. Đurđić, op. cit., 112–116; S. Dabić, op. cit., 80 i dalje.

²² U srpskoj pravnoj teoriji izražen je stav da je reč deliktnoj odgovornosti. V. Slobodan Perović, *Obligaciono pravo*, Beograd, 1990, 265.

²³ O razlikama između deliktne i ugovorne odgovornosti, J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 286–288.

²⁴ V. J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 288.

sudske prakse, zasnivaju na opštem načelu savesnosti i poštenja.²⁵ Strane su dužne da poštuju načelo savesnosti i poštenja, ne samo prilikom zaključenja i izvršenja ugovora, već i tokom pregovora; odgovornost strane koja, nesavesnim postupanjem tokom pregovora, drugoj strani prouzrokuje štetu zasnovana je na obavezi poštovanja ovog načela.

Do povrede načela savesnosti i poštenja tokom pregovora može doći na više načina. Najčešće, ona postoji u slučaju vođenja pregovora bez namere zaključenja ugovora, kao i u slučaju nesavesnog prekida pregovora. Pored toga, ona dolazi do izražaja i onda kad je krivicom jedne pregovaračke strane ugovor poništen ili nije ni došlo do njegovog punovažnog zaključenja. Najzad, pod povredom načela savesnosti i poštenja tokom pregovora smatra se i otkrivanje poverljivih informacija do kojih se došlo tokom ili u vezi sa pregovorima (obaveza poverljivosti), kao i nepružanje drugoj strani informacija relevantnih za zaključenje ugovora (obaveza uzajamnog obaveštavanja pregovaračkih strana).²⁶ S druge strane, paralelni pregovori

²⁵ U jednom broju evropskih zemalja, pravila o predugovornoj odgovornosti, zasnovana na načelu savesnosti i poštenja, razvijana su od strane jurisprudencije – na primer u Švajcarskoj, Holandiji, Španiji, Danskoj – dok određene zemlje ovo pitanje uređuju zakonskim putem – na primer grčki Građanski zakonik čl. 197, italijanski Građanski zakonik čl. 1337, portugalski Građanski zakonik čl. 227, srpski Zakon o obligacionim odnosima, član 30, o čijim rešenjima će posebno biti reči (uporedno-pravni pregled, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 191–193). U francuskom pravu, pitanja o predugovornoj odgovornosti bila su rešavana od strane sudske prakse i nisu bila obuhvaćena francuskim Građanskim zakonikom sve do reformi iz 2016. godine, kada dobijaju svoj zakonski izraz u čl. 1112 (opšta pravila o pregovorima), čl. 1112-1 (obaveza predugovornog obaveštavanja) i čl. 1112-2 (korišćenje i otkrivanje poverljivih informacija). Opšte pravilo iz čl. 1112 predviđa da su iniciranje, odvijanje i prekid pregovora za zaključenje ugovora slobodni. Ipak, ta sloboda je ograničena načelom savesnosti i poštenja, što je u pomenutom pravilu izričito predviđeno rečima da se u pregovorima moraju poštovati zahtevi savesnosti i poštenja. Pre reformi, francuski Građanski zakonik sadržao je samo opšte upućivanje na načelo savesnosti i poštenja. Više o tome, *La réforme du Droit des Contrats, Commentaire article par article, Ordonnance du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations* (sous la direction de Thibault Douville), Gualino, 2016, 49–55. I u nemačkom pravu, u kome su pravila o pregovorima bila postavljena i razvijana od strane sudske prakse, ovo pitanje obuhvaćeno je nemačkim Građanskim zakonikom (čl. 311 st. 2), nakon reformi iz 2002. godine (više, J. Salma, op. cit., 61–65; S. Dabić, op. cit., 83–84 i tamo navedeni autori). Komparativni pogled na rešenja nemačkog i francuskog prava u pogledu pregovora nakon reformi građanskih zakonika ovih zemalja, Reiner Schulze „Vertragsverhandlungen eine kurze Einführung“ u okviru zbirke izdate povodom reforme francuskog Građanskog zakonika *Die Reform des französischen Vertragsrechts* (eds. Florian Bien, Jean-Sébastien Borghetti), Mohr-Siebeck Tübingen, 2018, 3–7 (nav. prema Ljubica Tomić, „Pregovori za zaključenje ugovora o međunarodnoj prodaji robe“, *Revija Kopaoničke škole prirodnog prava*, br. 1/2021, Beograd, 36).

²⁶ Pregled stavova sudske prakse i doktrine u tom pogledu, H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Tallon, op. cit., 243 i dalje.

sa više strana o zaključenju istog ugovora po pravilu se ne smatraju nesavesnim postupanjem,²⁷ osim ako su pregovaračke strane ugovorile obavezu ekskluzivite-
ta²⁸ ili ako prekid pregovora od strane jednog pregovarača radi zaključenja istog
ugovora sa trećim licem u konkretnom slučaju predstavlja povredu načela savesno-
sti i poštenja, bez obzira na to što klauzula ekskluziviteta nije izričito predviđena.²⁹

Nasuprot evropsko-kontinentalnom pravu, prava zemalja *common law* si-
stema, a posebno englesko pravo, zauzimaju restriktivan stav u pogledu predugo-
vorne odgovornosti.³⁰ U ovim zemljama, u skladu sa tradicionalnim principom
opozivosti ponude, prevlađuje koncepcija prema kojoj svaka strana legitimno štiti
svoje interese tokom pregovora i slobodna je da ih prekine u svakom trenutku, sve
do momenta zaključenja ugovora.³¹ Najveći broj zemalja anglosaksonske pravne

²⁷ Paralelni pregovori predstavljaju uobičajenu praksu u poslovnom prometu u uslovima tr-
žišne konkurencije i izraz su načela slobode ugovaranja na osnovu koga je svaka strana slobodna
da odluči o tome sa kim će zaključiti ugovor. Iz tih razloga, sloboda vođenja paralelnih pregovora
sa više strana u pogledu zaključenja istog ugovora u principu nije sporna. V. na primer odluku bel-
gijskog suda, *Cour d'Appel de Liège* od 20.10.1989. (*The Belgian glassmakers*) koji je stao na stano-
vište da strana koja je vodila paralelne pregovore nije postupala protivno načelu savesnosti i pošte-
nja, odluku francuskog suda *Cour d'appel de Versailles* od 05.03.1992. (*A French, a British and a Bel-
gian Company*) u kojoj se konstatuje da je prodavac, u odsustvu sporazuma o ekskluzivitetu, slobod-
dan da vodi paralelne pregovore sa drugim pregovaračima (odluke nav. prema H. Beale, A. Har-
tkamp, H. Kötz, D. Tallon, op. cit., 246–247). U istom smislu odluka francuskog suda *Cour de Cassa-
tion, Chambre commerciale* od 26.11.2003, dostupno na: [https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURI-
TEXT000007049778/](https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURI-
TEXT000007049778/), 21.08.2021.

²⁸ Reč je o klauzuli kojom se jedna ili obe strane obavezuju da neće stupiti u paralelne prego-
vore sa trećim licem u pogledu zaključenja istog ugovora – *exclusivity clause*. Obaveza ekskluziviteta
po pravilu je vremenski ograničena i vezuje se za određeni rok ili ispunjenje određenih uslova tokom
procesa pregovora. V. J. Perović, M. Đorđević, op. cit., 434–435.

²⁹ V. Marcel Fontaine, Filip De Ly, *Droit des contrats internationaux, Analyse et rédaction de
clauses*, Bruylant, Bruxelles, 2003, 32–33; *La réforme du Droit des Contrats*, op. cit., 51; J. Perović, M.
Đorđević, op. cit., 435.

³⁰ Tako, u literaturi koja se bavi ovim pitanjem u anglosaksonskom pravu, ističe se stav da
bi nametanje opšte obaveze poštovanja načela savesnosti i poštenja tokom pregovora za zaključenje
ugovora moglo obeshrabriti strane da se upuštaju u pregovore, posebno u slučaju kad su mali izgle-
di za njihovo uspešno okončanje ili pak, izvršiti pritisak na njih da ishitreno zaključče ugovor (Ed-
gar Allan Farnsworth, „Ten Questions About Good Faith and Fair Dealing in United States Con-
tract Law“, *AMPLA Yearbook* 2002, 14, dostupno na: [http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUM-
PLawAYbk/2002/3.pdf](http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUM-
PLawAYbk/2002/3.pdf), 14.08.2021. U istom smislu, konstatuje se da je koncept vođenja pregovora u
dobroj veri nespojiv sa suprotstavljenim pozicijama pregovaračkih strana (v. Giuditta Cordero-Mos-
s, *International Commercial Contracts – Applicable Sources and Inforceability*, Cambridge University
Press, 2014, 95, (nav. prema Lj. Tomić, op. cit., 40).

³¹ V. P.D.V. Marsh, *Comparative Contract Law England, France, Germany*, Gower, 1996, 58.
i dalje.

tradicije ne prihvata savesnost i poštenje kao opšte načelo, dok je u onima koje ga prihvataju, ovo načelo ograničeno na ispunjenje ugovornih obaveza i *ne odnosi se* na pregovore za zaključenje ugovora.³² Ipak, engleski i američki sudovi izuzetno su prihvatili odgovornost za štetu u slučaju nehatnog dovođenja u zabludu (*negligent misrepresentation*) druge strane tokom pregovora,³³ u slučajevima neosnovanog

³² Američki Jednoobrazni trgovački zakonik, pod uticajem evropsko-kontinentalnog prava, proklamuje načelo savesnosti i poštenja predviđajući da svaki ugovor nalaže obavezu dobre vere pri ispunjenju odnosno primeni ugovornih obaveza (član 1–203). Prema čl. 1–201 (19) ovo načelo podrazumeva „poštenje u pogledu činjenica, ponašanja ili posla u pitanju“. Zakonik proširuje ovu definiciju kad je reč o trgovcima. Prema članu 2–103 (b) Zakonika, ona znači „poštenje u pogledu činjenica i poštovanje razumnih trgovačkih standarda o časnom poslovanju“. Više o tome, Harry Flechtner, „Comparing the General Good Faith Provisions of the PECL and the UCC: Appearance and Reality“, *Pace International Law Review*, no. 13, 2001, 295–337; Paul J. Powers, „Defining the Undefinable: Good Faith and the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods“, *Journal of Law and Commerce*, no. 18, 1999, 338–341; Robert S. Summers, „The General Duty of Good Faith – its Recognition and Conceptualization“, *Cornell Law Review*, no. 67, 1982, 810, gde se u pogledu ovog pravila konstatuje: „This section, together with its accompanying Comment and Reporter’s Note, recognizes and conceptualizes a general duty of good faith and fair dealing in the performance and enforcement of contracts in American law“. Obavezu poštovanja načela savesnosti i poštenja predviđa i američki *Restatement of Contracts* (§ 205). Ipak, u američkom pravu, obaveza poštovanja načela savesnosti i poštenja predviđena Jednoobraznim trgovačkim zakonikom i *Restatement*-om primenjuje se samo na ugovor i ne odnosi se i na pregovore za zaključenje ugovora. U tom kontekstu, u literaturi se ističe: „As a general rule, a party is free to break off negotiations at any time and for any reason. Under this “aleatory” view, a party undertakes precontractual negotiations as a gamble“. V. E. A. Farnsworth, „Ten Questions About Good Faith and Fair Dealing in United States Contract Law“, op. cit., 13–14. Kad je reč o ostalim zemljama anglosaksonske pravne tradicije, sudska praksa Australije pokazuje tendenciju postepenog prihvatanja primene načela savesnosti i poštenja u izvršenju ugovornih obaveza, (detaljno, P. J. Powers, op. cit., 340–341), a na potrebu priznavanja ovog načela ukazuje se i u Kanadi (detaljno o ovom pitanju u Kanadi, uključujući i Građanski zakonik Kvebeka, a posebno o izveštajima Komisije Ontario za pravnu reformu, kao i odgovarajućim stavovima sudske prakse, Claude Samson, „L’harmonisation du droit de la vente: l’influence de la Convention de Vienne sur l’évolution et l’harmonisation du droit des provinces canadiennes“, *Les Cahiers de droit*, vol. 32, no. 4, 1991, 1019–1025). Nasuprot tome, englesko pravo ne prihvata opšti princip savesnosti i poštenja (v. na primer, Roy Goode, „The Concept of ‘Good Faith’ in English Law“, *Saggi, Conferenze e Seminari*, Roma, 1994, koji ističe: „English law does not have anything equivalent to the general concept of good faith found in the civil law; we require good faith in particular situations“).

³³ U tom smislu, engleski *House of Lords* u slučaju *Hedley Byrne Co., Ltd. v. Heller & Partners, Ltd.* proširio je primenu pravila o deliktnoj odgovornosti na slučaj pregovora u kojima je jedna strana, oslanjajući se na izjavu druge strane, i polazeći od posebnog odnosa koji je između strana postojao, pogrešno verovala da će ugovor biti zaključen i tako pretrpela štetu. *Law reports, Appeal case* (1964), 465, (nav. prema *Anson’s Law of Contract* (ed. by A. G. Guest), 25th (Century) Edition, Clarendon Press Oxford, 1979, 246). Isti princip primenjen je i u slučaju *Caparo Industries plc v. Dickman and Others* (1990), 1 All England Law Reports, 568. V, (nav. prema Paul Richards, *Law of Contract*, Financial Times Pitman Publishing, 1999, 172 i dalje).

obogaćenja (*unjust enrichment*) nastalog iz pregovora, kao i posebnog obećanja (*specific promise*) učinjenog tokom pregovora.³⁴

Uniformna pravila

Bečka konvencija. – Izričitim pravilom Bečke konvencije predviđeno je da ona reguliše samo zaključenje ugovora o prodaji i prava i obaveze kupca i prodavca koji proističu iz takvog ugovora.³⁵ Prema stavu koji preovlađuje u doktrini i sudskoj praksi, pitanje predugovorne odgovornosti nije obuhvaćeno pravilima Konvencije, osim u pogledu pravila o opozivosti ponude predviđenih članom 16 Konvencije.³⁶ Polazeći od toga, na pitanje pravnih posledica prekida pregovora primenjuju se odgovarajuća pravila merodavnog domaćeg prava odnosno drugih uniformnih pravila čija je primena ugovorena.³⁷

Načela UNIDROIT, Načela evropskog ugovornog prava, Nacrt zajedničkog okvira. – Načela UNIDROIT i Načela evropskog ugovornog prava uređuju pitanje nesavesnog vođenja pregovora, uprkos različitim koncepcijama koje su u tom pogledu izražene u uporednom pravu. Pored nesavesnog vođenja pregovora, Načela uređuju i pitanje obaveze poverljivosti tokom pregovora. S druge strane,

³⁴ Primeri iz američke sudske prakse u tom smislu, E. A. Farnsworth, „Ten Questions About Good Faith and Fair Dealing in United States Contract Law“, op. cit., *ibidem*. U tom kontekstu, v. Ingeborg Schwenzer, Pascal Hachem, Christopher Kee, *Global Sales and Contract Law*, Oxford University Press, Oxford, 2012, 275.

³⁵ Bečka konvencija, čl. 4, prva rečenica. V. J. S. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe*, op. cit., 56 i dalje. Komentar čl. 4 Konvencije: Ingeborg Schwenzer, Pascal Hachem, „Article 4“ u: *Schlechtriem & Schwenzer Commentary*, 2016, 73–94; Milena Đorđević, „Article 4“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Perales Viscasillas, 2018, 63–90; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 67–79; J. O. Honnold, op. cit., 62–70.

³⁶ V. M. Đorđević, „Article 4“, op. cit., 67; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 75–76; Bernard Audit, *La vente internationale de marchandises Convention des Nations-Unies du 11 avril 1980*, L.G.D.J, Paris, 1990, 31–32. V. odluku grčkog suda *Polimeles Protodikio Athinon (Bullet-proof vest case)* od 01.01.2009. (dostupno na: <https://iicl.law.pace.edu/cisg/case/greece-2009-polimeles-protodikio-multi-member-court-first-instance>, 24.08.2021), u kojoj Sud utvrđuje sledeće: „*The issue of pre-contractual (established during the negotiations) liability, according to the opinion that this Court adopts, is not regulated by the CISG, except for the cases in which the CISG regulates specifically an issue for the period before the conclusion of the contract (e.g., CISG Article 16(2)).*

Therefore, any remedy related to pre-contractual liability which derives from the provisions of domestic law to which the rules of the private international law of the forum refer to... may apply in parallel with the provisions of the CISG...“.

³⁷ O ograničenjima primene domaćeg prava na pomenuto pitanje, I. Schwenzer, P. Hachem, „Article 4“, op. cit., 80–81.

Načela ne predviđaju obavezu uzajamnog obaveštavanja pregovaračkih strana u vidu izričitog pravila ali ta obaveza proizilazi iz pravila Načela koja se odnose na zabludu i prevaru.

Načela pre svega utvrđuju opšte pravilo slobode pregovaranja, predviđajući da su strane slobodne da pregovaraju i nisu odgovorne za neuspeh u postizanju sporazuma. Ipak, strana koja je pregovarala ili prekinula pregovore *protivno načelu savesnosti i poštenja*, odgovara za gubitke koje je prouzrokovala drugoj strani. Protivno je načelu savesnosti i poštenja, naročito, ako strana počinje ili nastavlja pregovore bez namere da postigne sporazum sa drugom stranom.³⁸ Kao što se vidi, u okviru pravila o nesavesnom prekidu pregovora, Načela razlikuju dve grupe slučajeva. U prvu ulaze slučajevi u kojima strana *stupa* u pregovore protivno načelu savesnosti i poštenja, tj. bez namere da zaključi ugovor, a u drugu oni u kojima *nastavlja* da vodi pregovore bez namere da zaključi ugovor. U svakom slučaju, strana koja vodi ili prekida pregovore protivno načelu savesnosti i poštenja, odgovorna je za štetu koju je drugoj strani time prouzrokovala.³⁹ U komentarima Načela ističe se da je naknada štete ograničena na troškove pregovaranja, kao i na propuštenu

---

³⁸ Načela UNIDROIT, čl. 2.1.15, Načela evropskog ugovornog prava, čl.2:301. Pravila Načela UNIDROIT i Načela evropskog ugovornog prava u pogledu ovog pitanja su gotovo identična, s tim što UNIDROIT Načela koriste temin „*negotiations in bad faith*“ (pregovori u lošoj nameri), dok je u Načelima evropskog ugovornog prava u upotrebi termin „*negotiations contrary to good faith*“ (pregovori protivni načelu savesnosti i poštenja). Komentar ovih pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, UNIDROIT, Rome, 2016, 59–61; *Principles of European Contract Law*, 189–193.

³⁹ V. arbitražnu odluku *ICC Arbitration, Case No. 8331* od decembra 1996, *ICC Bull. No. 2*, 1999, 65 i dalje (dostupno na: https://www.trans-lex.org/208331/_/icc-award-no-8331-10-icc-bull-no-2-1999-at-65-et-seq-/, 28.08.2021), kojom je arbitražno veće, polazeći od čl. 2.1.15 i čl. 5.1.4 Načela UNIDROIT obavezalo tuženog na naknadu štete koju je tužiocu prouzrokovao povredom obaveze da uloži najbolje napore u pravcu zaključenja ugovora predviđenog memorandumom o razumevanju (*Memorandum of Understanding*) zaključenom između pregovaračkih strana. U svetlu pravila iz čl. 5.1.14 Načela prema kome je dužnik obligacije sredstva dužan da izvrši svoju obavezu sa dužnom pažnjom razumnog lica istih svojstava u istim okolnostima, arbitražno veće je konstatovalo da uopšteno izražavanje namera o zaključenju ugovora sadržano u predmetnom memorandumu o razumevanju, *obavezuje* strane da ulože najbolje napore (*best efforts*) u pravcu zaključenja ugovora. V. i arbitražnu odluku *ICC Arbitration, Case No. 8540* od septembra 1996. (dostupno na: <http://www.unilex.info/principles/case/644>, 28.08.2021), u kojoj su arbitri, odlučujući o izvršivosti sporazuma kojim su se strane obavezale da će voditi pregovore u dobroj veri, primenili pravo države Njujork, pozivajući se istovremeno na odgovarajuća pravila Načela UNIDROIT, a posebno na čl. 2.1.15. U kontekstu primene Načela UNIDROIT i Načela evropskog ugovornog prava na pitanje nesavesnog prekida pregovora u švajcarskoj sudskoj praksi, v. komentar odluke švajcarskog Saveznog vrhovnog suda *Bundesgericht*, Christine Chappuis, „La compatibilité du droit suisse des contrats avec les standards internationaux“, *Le contrat dans tous ses états* (sous la direction de François Bellanger *et al.*), Staempfli Editions SA Berne, 2004, 315.

prilikom da se ugovor zaključi sa trećim licem, te da, po pravilu, ne obuhvata dobit koja bi bila ostvarena da je ugovor zaključen.⁴⁰ Praktično identična pravila u pogledu pregovora sadrži i Nacrt Zajedničkog okvira, s tim što se obaveza poštovanja načela savjesnosti i poštenja još više naglašava, izričitim predviđanjem da se dužnost savjesnog postupanja u pregovorima ne može ugovorom ograničiti ili isključiti.⁴¹

Obaveza poverljivosti. – Pregovaračke strane često zaključuju sporazume kojima se obavezuju da će informacije za koje saznaju tokom pregovora tretirati kao poverljive. Obaveza poverljivosti može se odnositi samo na jednu ili na obe pregovaračke strane i može biti predviđena u tekstu određenog sporazuma o pregovorima (klauzula o poverljivosti) ili u formi posebnog dokumenta (sporazum o poverljivosti).⁴² Polazeći od toga, Načela UNIDROIT i Načela evropskog ugovornog prava predvidela su izričita pravila o obavezi poverljivosti tokom pregovora. Prema Načelima UNIDROIT, kad je u toku pregovora jedna strana dala određenu informaciju kao poverljivu, druga strana ne sme da je otkrije niti iskoristi na neodgovarajući način za sopstvene potrebe, bez obzira na to da li je ugovor kasnije zaključen. Kad je to primereno, sredstvo u slučaju povrede te obaveze može uključiti naknadu koja se zasniva na koristi koju je druga strana ostvarila.⁴³ Slično pravilo sadrže i Načela evropskog ugovornog prava, s tim što predviđaju da sredstvo za povredu obaveze poverljivosti može da obuhvati naknadu za pretrpljeni gubitak ili povraćaj koristi koju je druga strana ostvarila.⁴⁴ U Nacrtu Zajedničkog okvira,

⁴⁰ UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts* 2016, op. cit., 60; *Principles of European Contract Law*, op. cit., 191.

⁴¹ Nacrt Zajedničkog okvira, II. – 3:301.

⁴² Obaveza poverljivosti naročito se ugovara tokom pregovora za zaključenje ugovora koji se odnose na transfer tehnologije, preuzimanje ili prodaju kompanije, distribuciju, kao i druge ugovore kod kojih je davanje određenih poverljivih informacija neophodno da bi druga strana mogla oceniti sve okolnosti od značaja za odluku o zaključenju konkretnog ugovora. Iz tih razloga, klauzulom poverljivosti po pravilu se predviđa obaveza pregovaračke strane da informacije vezane za drugu stranu, njeno poslovanje, aktivnosti, poslovne planove, i sl. do kojih je došla ili za koje je saznala tokom pregovora, čuva kao poslovnu tajnu. Više o tome, M. Fontaine, F. de Ly, op. cit., 259–331; Jelena Perović, „Klauzula poverljivosti u međunarodnim privrednim ugovorima“, *Pravni život*, br.11, Beograd, 2014, 239–248; Jelena Perović, Marko Jovanović, „From Confidentiality to Transparency in Business Contracts Concluded by a Sate“, *Ekonomika preduzeća*, November-December 2018, Beograd, 2018, 447–451; J. Perović, M. Đorđević, op. cit., 434.

⁴³ Načela UNIDROIT, čl. 2.1.16. U komentaru ovog pravila ističe se da strana na koju se poverljiva informacija odnosi, čak i ako nije pretrpela štetu, može zahtevati povraćaj koristi koju je druga strana ostvarila otkrivanjem poverljive informacije trećim licima ili njenim korišćenjem za sopstvene potrebe. V. UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts* 2016, op. cit., 63.

⁴⁴ Načela evropskog ugovornog prava, čl. 2:302. V. komentar ovog pravila u kome se, u istom smislu kao i u komentaru odgovarajućeg pravila Načela UNIDROIT, konstatuje: „The injured party

obaveza poverljivosti uređena je na nešto precizniji način s obzirom da sadrži i definiciju obaveze poverljivosti.⁴⁵ Prema njoj, pod obavezom poverljivosti podrazumeva se informacija za koju je strana koja je do nje došla, znala ili razumno mogla očekivati da za drugu stranu predstavlja poverljivu informaciju, bilo zbog prirode informacije, bilo zbog okolnosti u kojima je strana za informaciju saznala.⁴⁶ Pored toga, Nacrt predviđa da strana koja razumno predvidi mogućnost povrede obaveze poverljivosti može izdejsstvovati odgovarajuću sudsku zabranu.⁴⁷

Izričita pravila o obavezi poverljivosti tokom pregovora koja sadrže uniformna pravila bez sumnje su značajna sa stanovišta pravne sigurnosti pregovaračkih strana, s obzirom da utvrđuju postojanje obaveze poverljivosti i onda kad ona nije ugovorom predviđena. Ipak, pomenuta pravila ne daju odgovor na brojna pitanja koja se u kontekstu obaveze poverljivosti mogu javiti, što je i razumljivo, s obzirom da se opštim pravilima ne mogu uzeti u obzir specifične okolnosti svakog konkretnog slučaja. Iz tih razloga, potrebno je da pregovaračke strane, klauzulom ili sporazumom o poverljivosti, obuhvate što veći broj pitanja relevantnih za ispunjenje ove obaveze.⁴⁸

Obaveza obaveštavanja. – U Načelima UNIDROIT i Načelima evropskog ugovornog prava, obaveza uzajamnog obaveštavanja pregovaračkih strana o činjenicama koje mogu biti od značaja za eventualno zaključenje ugovora, nije izričito predviđena u okviru pravila o pregovorima. Ipak, ova obaveza proizilazi iz pravila Načela koja se odnose na zabludu i prevaru. Tako, u Načelima evropskog ugovornog prava, obaveza obaveštavanja posredno je predviđena u okviru pravila pod nazivom „Bitna zabluda o činjenicama ili pravu“, prema kome se ugovor po tom osnovu može poništiti: ako je zabluda izazvana informacijom koju je dala druga strana; ili ako je druga strana znala ili trebalo da zna za zabludu ali je suprotno načelu savesnosti i poštenja ostavila drugu stranu u zabludi; ili ako je druga strana

---

may also be entitled to recover benefit which the person in breach has received by disclosing the information or by using it for its own purposes even if that party has not suffered any loss“ (*Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 194).

⁴⁵ Nacrt zajedničkog okvira, II. – 3:302.

⁴⁶ Nacrt zajedničkog okvira, II. – 3:302 st. 2. Reč je o neformalnom prevodu od strane autora. Izvorni tekst ovog pravila na engleskom glasi: „In this Article, „confidential information“ means information which, either from its nature or the circumstances in which it was obtained, the party receiving the information knows or could reasonably be expected to know is confidential to the other party“.

⁴⁷ Nacrt zajedničkog okvira, II. – 3:302 st. 3.

⁴⁸ Detaljno o ovim pitanjima, M. Fontaine, F. de Ly, op. cit., 269–276; J. Perović, „Klauzula poverljivosti...“, op. cit., 242–247; J. Perović, M. Jovanović, op. cit., 448–451; J. Perović, M. Đorđević, *ibidem*.

bila u istoj zabludi. Pored ovih alternativno postavljenih uslova, zahteva se i da je druga strana znala ili trebalo da zna da strana koja je u zabludi ne bi zaključila ugovor da je znala za istinito stanje stvari ili bi ga zaključila pod bitno drugačijim uslovima.⁴⁹ S druge strane, obaveza obaveštavanja izričito je predviđena pravilom o prevari, prema kome se ugovor može poništiti ako je žrtva prevare bila navedena da zaključi ugovor prevarnim radnjama druge strane, bilo rečima ili ponašanjem ili prevarnim prećutkivanjem bilo koje informacije koju je druga strana, u skladu sa načelom savesnosti i poštenja, trebalo da otkrije. Pri tome, radnja ili prećutkivanje informacije druge strane smatra se prevarnim ako je postojala namera za obmanom. Prilikom utvrđivanja da li savesnost i poštenje zahteva da strana otkrije određenu informaciju, potrebno je uzeti u obzir sve okolnosti slučaja, uključujući i: da li je strana posedovala stručna znanja; trošak pribavljanja relevantnih informacija; da li je druga strana razumno mogla sama da pribavi informaciju, kao i očigledan značaj informacije za drugu stranu.⁵⁰ Najzad, Načela predviđaju da se, u slučaju bitne zablude i prevare, pored zahteva za poništenje ugovora, kao sankcija može javiti i naknada štete.⁵¹ Sličan, mada manje eksplicitno izražen pristup pitanju obaveze obaveštavanja prihvaćen je i u Načelima UNIDROIT, u okviru pravila o bitnoj zabludi⁵² i prevari.⁵³ Za razliku od Načela, Nacrt Zajedničkog okvira sadrži izričito pravilo o obavezi obaveštavanja (II.-3:101).

Srpsko pravo

Pravila Zakona o obligacionim odnosima. – Srpski Zakon o obligacionim odnosima ulazi u red onih nacionalnih zakona koji izričito uređuju pregovore za zaključenje ugovora. Prema Zakonu: „(1) Pregovori koji prethode zaključenju ugovora ne obavezuju i svaka ih strana može prekinuti kad god hoće. (2) Ali strana koja je vodila pregovore bez namere da zaključi ugovor odgovara za štetu nastalu vođenjem pregovora. (3) Za štetu odgovara i strana koja je vodila pregovore u nameri da zaključi ugovor,

⁴⁹ Načela evropskog ugovornog prava, čl.4:103, st.1. Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 230–241; S. Dabić, op. cit., 137–139.

⁵⁰ Načela evropskog ugovornog prava, čl. 4:107. Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 252–256; S. Dabić, op. cit., 139–140.

⁵¹ Načela evropskog ugovornog prava, čl. 4:117. Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 281–284; S. Dabić, op. cit., 140–141.

⁵² Načela UNIDROIT, čl. 3.2.2. Komentar ovog pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, op. cit., 100–103.

⁵³ Načela UNIDROIT, čl. 3.2.5. Komentar ovog pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, op. cit., 105–106.

pa odustane od te namere bez osnovanog razloga i time drugoj strani prouzrokuje štetu. (4) Ako se drukčije ne sporazumeju, svaka strana snosi svoje troškove oko priprema za zaključenje ugovora, a zajedničke troškove snose na jednake delove“.⁵⁴

Komparacija sa uniformnim pravilima. – Kao što se vidi, pravila Zakona o obligacionim odnosima o pregovorima u načelu su bliska odgovarajućim rešenjima uniformnog ugovornog prava. Tako, Zakon polazi od načela slobode pregovaranja prema kome pregovori koji prethode zaključenju ugovora ne obavezuju i svaka strana ih može prekinuti kad god hoće. Ipak, sloboda pregovaranja ograničena je zahtevima koje postavlja načelo savesnosti i poštenja, kao i načelo zabrane prouzrokovanja štete.⁵⁵ Iako se Zakon, u okviru pravila o pregovorima, ne poziva izričito na ova načela, potrebno je imati u vidu da savesnost i poštenje i zabrana prouzrokovanja štete ulaze u red osnovnih načela Zakona, konkretizovanih u brojnim posebnim pravilima,⁵⁶ uključujući i pomenutu odredbu o pregovorima za zaključenje ugovora.⁵⁷ Polazeći od pomenutih ograničenja, Zakon predviđa odgovornost za štetu u dva slučaja: kad je strana vodila pregovore *bez namere* da zaključi ugovor⁵⁸ i time drugoj strani prouzrokovala štetu i kad je strana vodila pregovore u nameri da zaključi ugovor ali je od te namere *odustala bez osnovanog razloga*⁵⁹ i time drugoj strani prouzrokovala štetu.

---

⁵⁴ Član 30 Zakona o obligacionim odnosima. Komentar ovog pravila, Mladen Draškić, „Član 30“, u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima* (glavni redaktor prof. dr Slobodan Perović), I knjiga, Savremena administracija, Beograd, 1995, 70–74 (u daljim navođenjima: *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*); Boris Vizner, *Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima*, Knjiga 1, Zagreb, 1978, 167–171; Stojan Cigoj, *Obligacijska razmerja, Zakon o obligacijskih razmerjih s komentarjem*, Ljubljana, 1978, 25–26.

⁵⁵ V. Slobodan Perović, *Obligaciono pravo*, Beograd, 1990, 265.

⁵⁶ Detaljno, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 59–61; Slobodan Perović, „Osnovna koncepcija Zakona o obligacionim odnosima“, Predgovor Zakona o obligacionim odnosima, Službeni glasnik, Beograd, 2010, 27–28; Slobodan Perović, „Prirodno pravo i načelo savesnosti i poštenja“, *Pravni život*, br. 9, Beograd, 2014, 150 i dalje.

⁵⁷ V. S. Perović, „Prirodno pravo i načelo savesnosti i poštenja“, op. cit., 156, gde se, u okviru izlaganja o pravilima Zakona o obligacionim odnosima u kojima je načelo savesnosti i poštenja dobilo svoj konkretan izraz, ističe: „Isto načelo primenjeno je i kod pregovora koji prethode zaključenju ugovora“.

⁵⁸ V. S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 265: „Bez dokazanog odsustva namere za zaključenje ugovora, ne može se zahtevati naknada štete. U stvari, ovde se hoće reći da ovo nije ugovorna, već deliktna odgovornosti i to ona koja je zasnovana na krivici štetnika“.

⁵⁹ Ocena o tome da li razlog odustanka od namere za zaključenjem ugovora osnovan, prepuštena je sudu koji o tome odlučuje uzimajući u obzir okolnosti svakog konkretnog slučaja. U tom smislu, u doktrini se ističe: „Koji će se razlog smatrati osnovanim odnosno neosnovanim, faktičko je pitanje koje će sud ceniti od slučaja do slučaja – napr. da li je u pitanju samovoljno napuštanje pregovora koje nije motivisano nikakvim ozbiljnim razlogom odnosno nije ničim objašnjeno ili je u pitanju razlog koji objektivno sprečava zaključenje ugovora“ (S. Perović, *Obligaciono pravo, ibidem*).

Slično rešenje nalazimo i u Načelima, prema kojima odgovornost za štetu postoji onda kad je strana koja je pregovarala ili prekinula pregovore protivno načelu savesnosti i poštenja. Za razliku od Zakona o obligacionim odnosima, Načela preciziraju da se povredom načela savesnosti i poštenja *naročito* smatra slučaj otpočinjanja ili nastavljanja pregovora bez namere da se ugovor zaključi. Ovi slučajevi navedeni su *exempli causa*⁶⁰ s obzirom da predugovorna odgovornost može postojati, ne samo u slučaju skrivljenog prekida pregovora, već i u drugim slučajevima nesavesnog postupanja tokom pregovora, o kojima je bilo reči. Iz toga na prvi pogled proističe zaključak da Načela postavljaju šire okvire predugovorne odgovornosti od onih utvrđenih Zakonom o obligacionim odnosima. Međutim, Zakon o obligacionim odnosima povredu načela savesnosti i poštenja sankcioniše u čitavom nizu drugih posebnih pravila, uključujući i ona koja se odnose na poništaj ugovora usled bitne zablude⁶¹ i prevare,⁶² odgovornost lica krivog za ništavost ugovora,⁶³ odgovornost ograničeno poslovno sposobnog lica⁶⁴ i sl. Polazeći od toga, čini se

Prema izvesnim autorima, smatra se da je neosnovan svaki prekid pregovora koji nije izazvan ekonomskim razlozima. Više o tome, Mladen Draškić, „Član 30“, op. cit., 73. U svakom slučaju, u komentarima ovog pravila podvlači se da će, pri utvrđenju osnovanosti razloga za prekid pregovora, sud morati da ocenjuje ponašanje pregovarača prema načelu savesnosti i poštenja (M. Draškić, *ibidem*). Kao primeri osnovanog prekida pregovora navode se: opasnost od gubitka koji bi nastao zaključenjem ugovora ako je u međuvremenu došlo do promene cena, a drugi pregovarač to ne želi da uzme u obzir; pogoršanje finansijskog položaja druge strane; naknadno saznanje o lošem finansijskom položaju pregovarača; pogoršanje sopstvene situacije tako da postoji opasnost da se preuzete obaveze ne bi mogle izvršiti; neuredno ispunjenje obaveza koje je drugi pregovarač preuzeo ranijim međusobno zaključenim ugovorom ili prema trećima; pojava povoljnije prilike za zaključenje ugovora sa trećim licem; zabrana uvoza, izvoza ili druge upravne mere koje bi onemogućile izvršenje budućeg ugovora; nemogućnost postizanja sporazuma o onome o čemu se pregovara; prekomerno otezanje sa vođenjem pregovora; prestanak potrebe za onim na šta je ugovor trebalo da se odnosi (Jakša Barbić, *Sklapanje ugovora o obveznim odnosima*, Informator, Zagreb, 1980, 11, nav. prema M. Draškić, *ibidem*).

⁶⁰ Termin „naročito“ (*in particular*) upotrebljen u ovom pravilu upućuje na zaključak da je u pitanju navođenje primera radi.

⁶¹ V. Zakon o obligacionim odnosima, čl. 61 st. 3 koji predviđa da u slučaju poništaja ugovora zbog zablude, druga savesna strana ima pravo da zahteva naknadu štete.

⁶² V. Zakon o obligacionim odnosima, čl. 65 st. 2 prema kome strana koja je zaključila ugovor pod prevarom ima pravo da zahteva naknadu pretrpljene štete.

⁶³ V. Zakon o obligacionim odnosima, čl. 108, prema kome: „Ugovarač koji je kriv za zaključenje ništavog ugovora odgovoran je svome saugovaraču za štetu koju trpi zbog ništavosti ugovora, ako ovaj nije znao ili prema okolnostima nije morao znati za postojanje uzroka ništavosti“.

⁶⁴ V. Zakon o obligacionim odnosima, čl. 116, koji predviđa da ograničeno poslovno sposobno lice odgovara za štetu nastalu poništenjem ugovora ako je lukavstvom uverilo svog saugovarača da je poslovno sposobno.

da je razlika između pomenutih rešenja Načela i Zakona o obligacionim odnosima više sistemske nego suštinske prirode.

Ipak, striktnim tumačenjem člana 30. Zakona o obligacionim odnosima moglo bi se doći do pogrešnog zaključka da je predugovorna odgovornost ograničena isključivo na slučajeve predviđene ovom odredbom. Iz tih razloga, smatramo da je, sa stanovišta pravne sigurnosti, adekvatnija formulacija pravila o nesavesnim pregovorima prihvaćenim u Načelima, koja najpre na opšti način sankcionišu „nesavesno vođenje ili prekid pregovora“ i tim putem ovo pravilo *izričito vezuju* za načelo savesnosti i poštenja,⁶⁵ a zatim, *exempli causa*, predviđaju šta se „naročito“ smatra nesavesnim postupanjem tokom pregovora.

Obim odgovornosti za štetu. – Zakon o obligacionim odnosima ne sadrži odredbu o obimu odgovornosti za štetu nastalu nesavesnim vođenjem pregovora. U pojedinim komentarima člana 30. Zakona, ističe se da „naknada štete treba da obuhvati samo iznos stvarne štete, a ne i izgubljenu dobit, s tim što se pod stvarnom štetom podrazumevaju samo učinjeni izvanredni troškovi, a ne i troškovi koji se redovno čine u preduzetničkoj delatnosti“.⁶⁶ U prilog ovom stavu navodi se odluka Vrhovnog privrednog suda iz 1970. godine u kojoj je ocenjeno da učesnik koji je dao najpovoljniju ponudu na licitaciji ima pravo samo na naknadu troškova koje je imao usled učešća na licitaciji, a ne i na naknadu izgubljene dobiti, ako ne dođe do zaključenja ugovora o izvođenju radova krivicom investitora.⁶⁷ Prema drugom stanovištu pak, naknada štete u okviru predugovorne odgovornosti treba da obuhvati kako pretrpljeni gubitak tako i izmaklu dobit i u tom pogledu između ove dve vrste štete ne bi trebalo praviti nikakvu razliku.⁶⁸ Autori koji zastupaju ovo stanovište, pored teorijskih argumenata, pozivaju se i na presudu Okružnog suda u Beogradu, kojom je, u sporu vođenom povodom prekida pregovora, tuženi obavezan na naknadu celokupne pretrpljene štete – stvarne štete i izgubljene dobiti.⁶⁹

---

⁶⁵ Na taj način, sudovima se posebno ukazuje na značaj načela savesnosti i poštenja prilikom odlučivanja o ovom pitanju.

⁶⁶ M. Draškić, „Član 30“, op. cit., 74.

⁶⁷ Presuda Vrhovnog privrednog suda S. 654/69 od 7. januara 1970, *Zbirka sudskih odluka*, knjiga XV, sveska 2, odluka br. 232, navedena u M. Draškić, *ibidem* i citirana u M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 115.

⁶⁸ M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 110. Detaljno o negativnom ugovornom interesu, M. Orlić, „Negativni ugovorni interes“, op. cit., 1193–1209.

⁶⁹ Presuda Okružnog suda u Beogradu, P. br.725/74-79 od 09.12.1980. godine (nav. prema M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, *ibidem*), potvrđena odlukama Vrhovnog suda Srbije Gž. 338/81 od 25.06.1981. godine i Rev. 1282/82 od 12.01.1983. godine (nav. prema M. Orlić, *Negativni ugovorni interes*, op. cit., 1207).

Kako bi analiza pomenutog pitanja izlazila iz okvira ovog rada, zadržimo se na konstataciji da je drugo stanovište značajno bliže pristupu usvojenom u uniformnim pravilima, koji je prethodno izložen. U tom smislu, u okviru eventualnih reformi srpskog Zakona o obligacionim odnosima, bilo bi potrebno razmotriti mogućnost da se u odredbe o pregovorima unese pravilo prema kome naknada štete prouzrokovane nesavesnim vođenjem ili prekidom pregovora može da obuhvati troškove pregovaranja, kao i propuštenu priliku da se ugovor zaključi sa trećim licem, uz preciziranje da ova naknada ne obuhvata dobit koja bi bila ostvarena da je ugovor zaključen,⁷⁰ ako drukčije nije ugovoreno.⁷¹ Pomenuto pravilo predstavljalo bi dragocen putokaz za sudsku praksu, koja bi u tim okvirima, uz uzimanje u obzir okolnosti svakog konkretnog slučaja, lakše pronalazila put do adekvatnih i pravno sigurnih rešenja.

Troškovi priprema za zaključenje ugovora. – Zakon o obligacionim odnosima, za razliku od uniformnih pravila, uređuje pitanje troškova učinjenih tokom pregovora za zaključenje ugovora (na primer troškovi putovanja, korespondencije, različitih konsultantskih usluga, provizije agenata i sl).⁷² U tom smislu, Zakon predviđa da svaka strana snosi svoje troškove, dok zajedničke troškove strane snose na jednake delove. Razgraničenje između pomenutih vrsta troškova faktičko je pitanje koje sud ceni prema okolnostima konkretnog slučaja.⁷³ Ipak, reč je o odredbi dispozitivnog karaktera koja će se primeniti tek ako se strane nisu drukčije sporazumele.

Obaveza poverljivosti. – Zakon o obligacionim odnosima ne sadrži pravila o obavezi poverljivosti tokom pregovora za zaključenje ugovora. Iz tih razloga, klauzulom ili posebnim sporazumom o poverljivosti potrebno je precizno definisati koje se informacije u konkretnom slučaju smatraju poverljivim, tako da njihovo neovlašćeno korišćenje ili otkrivanje trećim licima od strane drugog pregovarača predstavlja povredu obaveze poverljivosti i podleže odgovarajućoj sankciji. U pogledu ovog pitanja, u komentarima odgovarajućih rešenja uniformnih pravila izraženi su stavovi prema kojima se, u slučaju kad ovo pitanje nije predviđeno saglasnošću volja pregovaračkih strana, po pravilu uzima da, kad jedna strana izričito

⁷⁰ V. čl. 1112. st. 2. francuskog Građanskog zakonika nakon reformi iz 2016. godine, prema kome: „En cas de faute commise dans les négociations, la réparation du préjudice qui on résulte ne peut avoir pour objet de compenser des avantages attendus du contrat non conclu“.

⁷¹ U skladu sa načelom autonomije volje, strane su slobodne da ovo pitanje uredе saglasnošću volja, unošenjem odgovarajuće klauzule u sporazum o pregovorima ili zaključenjem posebnog sporazuma o tome.

⁷² V. M. Draškić, „Član 30“, op. cit., 74.

⁷³ O tome šta na primer ulazi u zajedničke troškove, v. M. Draškić, „Član 30“, *ibidem*.

izjavi da se određena informacija smatra poverljivom, druga strana, samim prijemom takve informacije, prećutno prihvata obavezu poverljivosti.⁷⁴ Ipak, i u odsustvu posebne ugovorne klauzule ili izričite izjave o informacijama koje se smatraju poverljivim, druga strana može biti obavezana na poverljivost na osnovu načela savjestivosti i poštenja i načela zabrane prouzrokovanja štete. Do toga dolazi u slučaju kad bi, polazeći od specifične prirode informacije u pitanju (npr. *know-how*, poslovne strategije, lista klijenata ili dobavljača, nalazi revizora i sl) ili profesionalnih svojstava pregovaračkih strana (najčešće onda kad drugi pregovarač ili treća lica mogu postati konkurenti strani na koju se poverljiva informacija odnosi), njihovo korišćenje ili otkrivanje od strane drugog ugovornika bilo suprotno načelu savjestivosti i poštenja.⁷⁵ Čini se da bi ovi stavovi, u odsustvu izričite zakonske odredbe, trebalo da budu prihvaćeni i u praksi srpskih sudova, uz uzimanje u obzir relevantnih okolnosti svakog konkretnog slučaja.

S druge strane, Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije (u daljim izlaganjima: Prednacrt ili Prednacrt Građanskog zakonika Srbije), sledeći rešenja uniformnih pravila, predlaže uređenje obaveze poverljivosti u okviru pravila o pregovorima za zaključenje ugovora. Prema ovom predlogu: „Ako je jedna strana u pregovorima dala drugoj strani poverljiva obaveštenja ili joj omogućila da dođe do njih, druga strana, ako nije drukčije dogovoreno, ne sme ih učiniti dostupnim trećim licima, niti ih koristiti za svoje interese, bez obzira da li je naknadno ugovor zaključen ili ne. Odgovornost za povredu obaveze o poverljivim obaveštenjima može se sastojati u naknadi prouzrokovane štete i predaji oštećenom koristi koju je štetnik tom povrednom ostvario“.⁷⁶ U eventualnim budućim reformama srpskog Zakona o obligacionim odnosima, ovaj predlog mogao bi predstavljati osnov za uređenje obaveze poverljivosti u okviru pravila o pregovorima za zaključenje ugovora.

Obaveza obaveštavanja. – Zakon o obligacionim odnosima ne predviđa izričito obavezu uzajamnog obaveštavanja pregovaračkih strana o činjenicama koje mogu biti od značaja za zaključenje ugovora o kome se pregovara.⁷⁷ U najopštijem

---

⁷⁴ UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts* 2016, op. cit., 62–63; *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 194.

⁷⁵ Pregled sudske prakse u pogledu ovog pitanja, Beale H., Hartkamp, A., Kötz, H., Tallon, D., op. cit., 290–293.

⁷⁶ *Prednacrt – Građanski zakonik Republike Srbije, Druga knjiga, Obligacioni odnosi*, Vlada Republike Srbije i Komisija za izradu Građanskog zakonika, Beograd, 2009, čl. 23 – alternativa.

⁷⁷ U kontekstu dužnosti obaveštavanja, potrebno je imati u vidu pravilo iz čl. 268. Zakona o obligacionim odnosima koje predviđa odgovornost zbog propuštanja obaveštenja. Prema njemu: „Ugovorna strana koja je dužna da obavesti drugu stranu o činjenicama koje su od uticaja na njihov

smislu, ova obaveza proističe iz načela savesnosti i poštenja i načela zabrane prouzrokovanja štete, koja svoj konkretan izraz nalaze u velikom broju posebnih pravila Zakona. U tim okvirima, značajna su pravila Zakona o manama volje,⁷⁸ a posebno o prevari⁷⁹ i bitnoj zabludi,⁸⁰ koja povredu obaveze obaveštavanja pri zaključenju ugovora sankcionišu mogućnošću poništenja ugovora i pravom savesne strane da zahteva naknadu štete. Ovakav pristup Zakona pitanju obaveze obaveštavanja konceptijski je blizak odgovarajućim rešenjima uniformnih pravila o kojima je bilo reči.

II. PONUDA

Opšti pogled

U Zakonu o obligacionim odnosima, ponuda se definiše kao predlog za zaključenje ugovora učinjen određenom licu, koji sadrži sve bitne elemente ugovora čije se zaključenje predlaže, tako da bi se njegovim prihvatanjem mogao zaključiti ugovor.⁸¹ Iz navedene definicije izdvaja se nekoliko osnovnih pitanja: ko upućuje ponudu i kome se ponuda upućuje; sadržina ponude; namera ponudioca; forma ponude; opozivost ponude; vreme obaveznosti ponude i prestanak važenja ponude.⁸² Komparativna analiza pravila o ponudi za zaključenje ugovora usvojenih Zakonu o obligacionim odnosima, s jedne i u izvorima uniformnog ugovornog prava, s druge strane, daje mesta zaključku da, iako se ova pravila odlikuju visokim stepenom podudarnosti, između njih postoje i određene razlike. Dalja izlaganja

---

međusobni odnos, odgovara za štetu koju pretrpi druga strana zbog toga što nije bila na vreme obaveštena“. Ipak, prema stavu koji preovlađuje u domaćoj teoriji, ovo pravilo odnosi se na *već postojeći* ugovorni odnos i ne proteže se na predugovornu obavezu obaveštavanja. Takav zaključak proističe kako iz same formulacije pravila „*ugovorna strana* koja je dužna...“ tako i iz sistematike Zakona, prema kojoj je ova odredba predviđena u delu Zakona koji se odnosi na dejstva obaveza (detaljno o ovom pitanju, uključujući i suprotna stanovišta, S. Dabić, op. cit., 89–91 i tamo navedeni autori). Komentatori Zakona o obligacionim odnosima u kontekstu ovog pravila uglavnom govore o obavezni dužnika da obavesti poverioca o nastupanju nemogućnosti ispunjenja ugovorne obaveze. U tom smislu, na primer, Ivica Jankovec, „Član 268“, *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, I knjiga, 623–625.

⁷⁸ V. S. Perović, „Prirodno pravo i načelo savesnosti i poštenja“, op. cit., 152, gde se konstatuje: „Što se tiče mana volje, a posebno nedostatka saglasnosti pod dejstvom prevare ili prinude, primena načela savesnosti i poštenja je očigledna“.

⁷⁹ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 65.

⁸⁰ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 61.

⁸¹ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 32. st. 1.

⁸² V. S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 266–276, J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 225–235.

posvećena su pitanjima koja se, sa stanovišta pomenute komparativne analize, čine posebno značajnim, a koja se odnose na: sadržinu ponude; upućenost ponude određenom licu i opozivost ponude.

Sadržina ponude

Uopšte. – Predlog za zaključenje ugovora, da bi predstavljao ponudu, mora biti takav da je sâm njegov prihvata dovoljan za zaključenje ugovora. U tom smislu, predlog za zaključenje ugovora smatra se ponudom samo ukoliko je dovoljno jasan, precizan i potpun tj. ukoliko sadrži bitne elemente (*essentialia negotii*) ugovora čije se zaključenje predlaže. Pored toga što mora biti potpuna, ponuda mora izražavati nameru ponudioca da zaključi ugovor u slučaju prihvata ponude (*animus contrahendi*).⁸³ Potpunost ponude i namera ponudioca da se obaveže ponudom, što znači da zaključi ugovor u slučaju njenog prihvata, predstavljaju graničnu liniju između pregovora koji ne obavezuju i ponude kao inicijalnog akta koji obavezuje na zaključenje ugovora.

U daljim izlaganjima učinjen je pogled na rešenja uniformnih pravila koja se odnose na sadržinu ponude, uz njihovu komparaciju sa odgovarajućim pravilima srpskog Zakona o obligacionim odnosima.

Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji. – Pravilo prema kome ponuda mora da bude određena i da izražava nameru ponudioca da zaključi ugovor u slučaju prihvata ponude predviđeno je u čl. 14 st. 1 Bečke konvencije koji definiše ponudu.

Prema ovom pravilu, predlog za zaključenje ugovora upućen jednom ili više određenih lica, predstavlja ponudu ako je dovoljno određen i ako ukazuje na nameru ponudioca da se obaveže u slučaju prihvatanja. Predlog je dovoljno određen ako označava robu i izričito ili prećutno određuje njenu količinu i cenu ili sadrži elemente za njihovo utvrđivanje.⁸⁴ Pri tome, nije neophodno da predlog za

---

⁸³ V. S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 270–271, gde se konstatuje: „Da bi ponuda proizvela pravna dejstva potrebno je da njena sadržina ispunjava izvesne uslove u pogledu potpunosti, jasnoće i preciznosti. Sadržina ponude mora biti potpuna, tj. ona mora da obuhvati sve elemente budućeg ugovora bez kojih ovaj ne može nastati ... Sadržina ponude, pored toga, mora izražavati jasno i precizno određenu volju u smislu zaključenja ugovora... Smisao zahteva da ponuda mora biti jasna i precizna jeste u stvari u tome da elementi budućeg ugovora treba u ponudi da budu dovoljno određeni. To, s jedne strane, znači da se iz sadržine ponude vidi da je ona upućena drugom u cilju zaključenja ugovora, a ne u cilju pozivanja na pregovore, i s druge strane, da elementi ugovora budu bez rezerve određeni“.

⁸⁴ Komentar člana 14 Konvencije, Ulrich G. Schroeter, „Article 14“ u *Schlechtriem & Schwenger Commentary*, 2016, 268–312; Franco Ferrari, „Article 14“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Perales Viscasillas, 2018, 222–242; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 136–149; J. O. Honnold, op. cit., 147–157.

zaključenje ugovora bude izričito označen kao „ponuda“;⁸⁵ sudska praksa je prihvatila kao ponudu i izjave volje koje su drugačije označavane u slučaju kad su uslovi koji se odnose na sadržinu konkretnog predloga bili ispunjeni.⁸⁶ Ono što je značajno, jeste da predlog sadrži bitne elemente ugovora čije se zaključenje predlaže, tako da se prihvatanjem predloga ugovor smatra zaključenim. S druge strane, ako iz pregovora ili iz prethodne prakse između strana proizilazi da predlog mora da sadrži određene dodatne elemente da bi se smatrao ponudom, predlog koji ne sadrži te dodatne elemente ne predstavlja ponudu i sâm njegov prihvata, po pravilu, ne dovodi do zaključenja ugovora.⁸⁷ U takvom slučaju, pomenute dodatne elemente najčešće je moguće utvrditi putem tumačenja u smislu čl. 8 st. 3 i čl. 9 Konvencije.⁸⁸

Predlog koji ne sadrži bitne elemente ne predstavlja ponudu⁸⁹ i njegovo prihvatanje ne dovodi do zaključenja ugovora.⁹⁰ U praksi međunarodne prodaje takav slučaj postoji na primer kad su u predlogu navedene dve različite vrste robe bez naznake na koju od njih se odnosi ugovor čije se zakluče predlaže,⁹¹ kao i onda kad su destinateru poslani samo uzorci robe, bez daljih indikacija.⁹² Pored toga, predlog se ne smatra ponudom onda kad ne ispunjava uslove punovažnosti prema merodavnom domaćem pravu, kao i kad je značenje sadržine predloga nejasno (na primer kad su upotrebljeni dvosmisleni ili nerazumljivi termini) i ne može biti razjašnjeno putem tumačenja.⁹³

⁸⁵ V. U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 269.

⁸⁶ V. na primer odluku nemačkog suda *Oberlandesgericht Jena* od 27.08.2008. (*Laser system MEL 70 G-Scan case*), CISG-online 1820, objavljenu u *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 2009, 689–690.

⁸⁷ V. U. G. Schroeter, „Article 14“, *ibidem*; F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 231.

⁸⁸ V. Gyula Eörsi, „Article 14“ u *Commentary*, C. M. Bianca, M. J. Bonell, 1987, 144.

⁸⁹ U tom smislu, na primer odluka švajcarskog suda *Handelsgericht des Kantons St. Gallen* od 05.12.1995. (*Computerhardware*), CISG-online 245.

⁹⁰ V. F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 230, gde se u tom smislu konstatuje: „Where one of the aforementioned essential elements is lacking (or if these elements are invalid according to Art. 4(a)), or where they exist but cannot be understood by „a reasonable person of the same kind (...) in the same circumstances“ as the addressee of the proposal, the proposal does not constitute an acceptable offer, and therefore its acceptance cannot lead to the conclusion of the contract“.

⁹¹ V. Arbitražnu odluku CIETAC od 25.12.1998. (*Pig iron*), CISG-online 1135. V. U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 272.

⁹² U. G. Schroeter, „Article 14“, *ibidem*.

⁹³ Više, U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 272.

Prema pravilu iz čl. 14 st. 1 Konvencije, označenje robe, njene količine i cene predstavlja *minimum* sadržine koji predlog mora da ispunjava, da bi bio smatran ponudom. Ovako određena sadržina je dovoljna da bi predlog predstavljao ponudu.

Kad je reč o *označenju robe*, u ponudi ne moraju biti sadržana specifična obeležja robe, njene mere, oblik i sl.⁹⁴ Označenje robe može biti učinjeno u bilo kojoj formi, kako izričito tako i prećutno, onda kad ponuda sadrži elemente na osnovu kojih se može identifikovati roba.⁹⁵ Tako, na primer, u sudskoj i arbitražnoj praksi izražen je stav da su uslovi iz čl. 14 st. 1 Konvencije ispunjeni u ponudi za prodaju automobila u kojoj su označeni marka i model automobila ali je izričito navedeno da će detalji o boji i opremi automobila biti određeni u kasnijoj fazi,⁹⁶ kao i u ponudi za prodaju rublja sa naznakom da će veličine (brojevi) komada rublja koje treba da se proizvede biti naknadno dogovoreni⁹⁷.⁹⁸ Ipak, pitanje neophodne sadržine predloga za zaključenje ugovora potrebno je ceniti u svetlu okolnosti konkretnog slučaja.⁹⁹ U tom smislu, vreme,¹⁰⁰ način i mesto isporuke ili pakovanje robe¹⁰¹ mogu postati bitni elementi ugovora ako to proizilazi iz prirode posla¹⁰² ili okolnosti slučaja.¹⁰³

---

⁹⁴ V. čl. 65 Konvencije, prema kome: „(1) Ako je prema ugovoru kupac dužan da odredi oblik, mere ili druga obeležja robe, a kupac ne učini ovu specifikaciju do ugovorenog datuma ili do isteka razumnog roka pošto je od prodavca primio zahtev da to učini, prodavac može, ne dirajući time u svoja druga prava koja može imati, učiniti sâm tu specifikaciju u skladu sa kupčevim potrebama koje su mu mogle biti poznate. (2) Ako prodavac sâm učini specifikaciju, on je dužan obavestiti kupca o njenim pojedinostima i odrediti mu jedan razuman rok u kome kupac može učiniti neku drugu specifikaciju. Ako kupac, pošto je primio takvo obaveštenje prodavca, to ne učini u tako određenom roku, specifikacija koju je učinio prodavac je obavezna“.

⁹⁵ V. U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 272; F. Ferrari, „Article 14“, *ibidem*.

⁹⁶ Arbitražna odluka CIETAC od 23.04.1997. (*Passat GL 2.0 cars case*), CISG-online 1151.

⁹⁷ Odluka nemačkog suda *Oberlandesgericht Dresden* od 30.11.2010. (*Lingerie*), CISG-online 2183.

⁹⁸ O ovim odlukama, U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 270.

⁹⁹ V. K. H. Neumayer, C. Ming, op.cit., 140, gde se konstatuje: „L'énumération de l'article 14 al. 1 est de nature objective. Les parties sont évidemment en droit d'estimer subjectivement, en vertu de l'autonomie de la volonté, que d'autres aspects sont fondamentaux à la conclusion de leur accord et le soumettre à la réalisation de certaines conditions ou prévoir des modalités particulières comme la vente à l'essai par exemple“.

¹⁰⁰ V. odluku američkog suda *U.S. District Court for the Southern District of New York* od 10.05.2002. (*Geneva Pharmaceuticals Technology Corp. v. Barr Laboratories, Inc.*), CISG-online 653.

¹⁰¹ V. V. K. H. Neumayer, C. Ming, op.cit., 140–142; B. Audit, op. cit., 58–60.

¹⁰² Tako, na primer, u ponudi za prodaju kompjuterskog programa *software*, uslovi licenciranja mogu predstavljati bitan element ugovora čije se zaključenje predlaže. V. U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 271.

¹⁰³ V. G. Eorsi, „Article 14“ op. cit., 140–144.

Pored označenja robe, potrebno je da u predlogu, izričito ili prećutno, bude određena *količina robe* ili način određenja te količine.¹⁰⁴ U tim okvirima, strane su slobodne da količinu robe utvrde na način za koji se opredele prema okolnostima konkretnog slučaja, uključujući i mogućnost da predvide da će precizna količina robe biti određena tokom izvršenja ugovora.¹⁰⁵

Prema čl. 14 st. 1, predlog je dovoljno određen ako izričito ili prećutno određuje *cenu robe* ili sadrži elemente za njeno utvrđenje. Kad je reč o prećutnom određenju cene, uzima se da je upućivanje na cenovnike,¹⁰⁶ kataloge, tržišne cene i sl. dovoljno da bi se predlog smatrao ponudom.¹⁰⁷ Prema stavu koji preovlađuje u doktrini i sudskoj praksi, nije neophodno da cena bude određena u vreme u kome je ponuda učinjena, pa se na primer, predlog koji upućuje na određenu tržišnu cenu u određenom vremenskom periodu može smatrati ponudom.¹⁰⁸ S druge strane, u pogledu predloga koji upućuje na određenje cene od strane jednog ugovornika, mišljenja u doktrini su podeljena. Prema jednom stavu, zahtev odredivosti cene ispunjen je i u ovom slučaju,¹⁰⁹ dok prema drugom, ovakav predlog ne ispunjava uslove iz čl. 14. st. 1 Konvencije¹¹⁰ i ne može se smatrati ponudom.¹¹¹ Nesaglasnost u doktrini izražena je i u pogledu predloga u kome nije određena valuta plaćanja. Prema izvesnim autorima, u takvim slučajevima treba primeniti valutu koja se koristi u mestu poslovanja prodavca, dok drugi stoje na stanovištu da predlog u kome nije označena valuta plaćanja ne predstavlja ponudu, osim ako se valuta ne može odrediti putem tumačenja.¹¹²

¹⁰⁴ Više o tome, F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 232–233; G. Eorsi, „Article 14“ op. cit., 140–141; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 141–142; J. O. Honnold, op. cit., 150; V. Heuzé, op. cit., 143–144.

¹⁰⁵ V. *Commentary of the Draft Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Prepared by the Secretariat*, (u daljim navođenjima: *Secretariat Commentary*), Article 12, 21: „It is even possible that the formula used by the parties may permit the parties to determine the exact quantity to be delivered under the contract only during the course of performance“.

¹⁰⁶ V. na primer odluku nemačkog suda *Oberlandesgericht Rostock* od 01.10.2001. (*Frozen foods*), CISG-online 671 (nav. prema F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 234).

¹⁰⁷ Više, G. Eorsi, „Article 14“ op. cit., 141; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 142–144; Claude Witz, *Les premières applications jurisprudentielles du droit uniforme de la vente internationale Convention des Nations – Unies du 11 avril 1980*, L.G.D.J, Paris, 1995, 61–63.

¹⁰⁸ V. na primer K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 142: „Il n'est pas nécessaire que le prix soit déjà calculable à la conclusion du contrat: il peut être prévu en référence à un marché donné (à une bourse d'une certaine ville p. ex.) et à une date future déterminée“.

¹⁰⁹ U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 276 i tamo navedeni autori.

¹¹⁰ F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 234 i tamo navedeni autori.

¹¹¹ Detaljna analiza ovog pitanja, V. Heuzé, op. cit., 151–155.

¹¹² Više, F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 234–235 i tamo navedeni autori.

U kontekstu zahteva za određenjem cene javlja se problem odnosa između čl. 14 st. 1 i čl. 55 Konvencije. Naime, iz formulacije čl. 14 st. 1 Konvencije proizilazi da se predlog u kome cena robe nije određena i koji ne sadrži elemente za njeno utvrđenje ne smatra ponudom. S druge strane, čl. 55 Konvencije predviđa pravila za određenje cene u slučaju kad je „ugovor punovažno zaključen, a cena za prodatu robu nije u ugovoru ni izričito ni prećutno određena niti u njemu ima odredbi na osnovu kojih bi se mogla utvrditi“.¹¹³ Pitanje pomenutog odnosa predmet je nepresušnih diskusija i suprotstavljenih stavova doktrine¹¹⁴ od usvajanja Konvencije do današnjih dana. Prema jednom stanovištu, čl. 55 Konvencije primenjuje se u slučaju kad cena nije određena u predlogu za zaključenje ugovora, iz čega proizilazi da je zahtev iz čl. 14 st. 1 Konvencije u suštini bez značaja. S druge strane, izvesni autori čvrsto zastupaju stav prema kome čl. 14 ima prioritet u odnosu na čl. 55 Konvencije, dok jedan broj autora ocenjuje da je u pitanju pravna praznina koja se popunjava primenom odgovarajućih pravila merodavnog nacionalnog prava.¹¹⁵

Ne ulazeći bliže u pomenute rasprave, čini se da je u pogledu postavljenog pitanja potrebno razlikovati tri slučaja. Prvi se odnosi na predlog koji ne određuje cenu i ne sadrži elemente za njeno utvrđenje, a cena se ne može utvrditi ni primenom pravila tumačenja iz čl. 8 Konvencije. Takav predlog ne predstavlja ponudu u smislu čl. 14 st. 1 Konvencije i njegov prihvrat ne vodi zaključenju ugovora, pa nema ni mesta za primenu čl. 55 Konvencije.¹¹⁶ Posmatrano u tom svetlu, osnovna svrha pravila iz čl. 14 st. 1 Konvencije ogleda se u postavljanju kriterijuma za razgraničenje između ponude s jedne strane i poziva na ponudu (*invitatio ad offerendum*) s druge strane. Drugi slučaj podrazumeva primenu čl. 55 Konvencije onda kad se Deo II Bečke konvencije ne primenjuje na osnovu rezerve

---

¹¹³ Član 55 Konvencije glasi: „Kad je ugovor valjano zaključen, a cena za prodatu robu nije u ugovoru ni izričito ni prećutno određena niti u njemu ima odredbi na osnovu kojih bi se mogla utvrditi smatraće se, ako nije suprotno navedeno, da su strane prećutno pristale na cenu koja se u trenutku zaključenja ugovora redovno naplaćivala u odnosnoj trgovačkoj struci za takvu robu prodatu pod sličnim okolnostima“. Komentar člana 55, Florian Mohs, „Article 55“ u *Schlechtriem & Schwenzer Commentary*, 2016, 844–853; Petra Butler, Arjun Harindranath, „Article 55“ u *Commentary*, Kröll/Místelis/Perales Viscasillas, 2018, 786–791; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 370–371; J. O. Honnold, op. cit., 353–357.

¹¹⁴ O stavovima sudske prakse u pogledu pomenutog pitanja v. odluke sudova u slučaju *Pratt & Whitney v. Malev*, detaljno analizirane u C. Witz, op. cit., 63–68.

¹¹⁵ Detaljno o ovim diskusijama, U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 279–280; F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 235–237; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 144–147; V. Heuzé, op. cit., 145 i dalje; J. O. Honnold, op. cit., 154.

¹¹⁶ V. na primer Arbitražnu odluku *Tribunal of International Commercial Arbitration at the Russian Federation Chamber of Commerce and Industry* od 03.03.1995, CISG-online 204.

iz čl. 92 Konvencije.¹¹⁷ Treći slučaj postoji onda kad se može smatrati da su strane, na osnovu čl. 6 Konvencije,¹¹⁸ isključile primenu čl. 14 st. 1, izričito (sporazumom) ili prećutno (na primer tako što su počele sa ispunjenjem ugovornih obaveza).¹¹⁹ U takvom slučaju, predlog se smatra ponudom bez obzira što cenu ostavlja „otvorenom“ i, ukoliko je ugovor punovažno zaključen, cena se određuje prema pravilima iz čl. 55 Konvencije.¹²⁰

Načela UNIDROIT, Načela evropskog ugovornog prava, Nacrt zajedničkog okvira. – Prema Načelima UNIDROIT, predlog za zaključenje ugovora predstavlja ponudu ako je dovoljno određen i ako ukazuje na nameru ponudioca da se obaveže u slučaju prihvatanja (čl. 2.1.2). Predlog za zaključenje ugovora koji ne ispunjava uslove navedene definicije, po pravilu se ne smatra ponudom. To može biti poziv na pregovore, poziv na ponudu ili neki drugi akt koji se zbog nedovoljne preciznosti, nepotpune sadržine ili nepostojanja namere ponudioca da zaključi ugovor u slučaju prihvata ponude, ne smatra ponudom. „Demarkaciona linija“ između ponude

¹¹⁷ Čl. 92 Konvencije dozvoljava da država ugovornica Konvencije, u trenutku potpisivanja, ratifikacije, prihvatanja, odobravanja ili pristupanja izjavi da se ne smatra obaveznom u pogledu Dela II Konvencije koji se odnosi na zaključenje ugovora ili da se ne smatra obaveznom u pogledu Dela III Konvencije koji se odnosi na prodaju robe. Ako država ugovornica izjavi da se ne smatra obaveznom u pogledu dela II ili III Konvencije, neće se smatrati državom ugovornicom Konvencije u odnosu na materiju regulisanu u delu Konvencije na koji se takva izjava odnosi. Komentar člana 92 Konvencije, Ingeborg Schwenzer, Pascal Hachem, „Article 92“ u *Schlechtriem & Schwenzer Commentary*, 2016, 1253–1254; Johnny Herre, „Article 92“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Perales Viscasillas, 2018, 1174–1176.

¹¹⁸ Prema čl. 6 Konvencije, strane su slobodne da isključe primenu Konvencije, da odstupe od bilo koje od njenih odredbi ili da izmene njihovo dejstvo. Komentar čl. 6 Konvencije, Ingeborg Schwenzer, Pascal Hachem, „Article 6“ u *Schlechtriem & Schwenzer Commentary*, 2016, 101–118; Loukas Mistelis, „Article 6“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Perales Viscasillas, 2018, 101–111; Michael Joachim Bonell, „Article 6“ u *Commentary*, C. M. Bianca, M. J. Bonell, 1987, 51–64; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 83–95; J. O. Honnold, op. cit., 77–87; V. Heuzé, op. cit., 91–94.

¹¹⁹ V. na primer odluku švajcarskih sudova: odluku *Tribunal Cantonal du Valais* od 27.04.2007. (*Oven*), CISG-online 1721, u kojoj je Sud, odlučujući o pitanju određenja cene u ugovoru na koji se primenjuje Bečka konvencija, konstatovao: „*La vente peut être valablement conclue sans que les parties aient indiqué de prix (que ce soit de manière expresse ou tacite); celui-ci est alors déterminé objectivement par référence à un prix moyen: il sagit de celui habituellement pratiqué au moment de la conclusion du contrat pour des marchandises similaires, vendues dans des circonstances comparables dans le pays du vendeur*“ i odluku *Bezirksgericht St. Gallen* od 03.07.1997. (*Fabrics*), CISG-online 336 (iako je cena robe u predlogu za zaključenje ugovora bila otvorena, ugovorne obaveze su izvršene). V. i odluku nemačkog suda *Landgericht Neubrandenburg* od 03.08.2005. (*Sour cherries*), CISG-online 1190.

¹²⁰ O ovom stavu, šire i uz detaljno obrazloženje, U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 280–282; F. Mohs, „Article 55“, op. cit., 846–848; F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 236–237.

s jedne i poziva na ponudu s druge strane, ogleda se pre svega u odgovoru na pitanja da li je ponudilac imao *nameru* da se obaveže u slučaju prihvatanja i da li elementi koji nisu sadržani u predlogu mogu biti *određeni* putem pravila o tumačenju (čl. 4.1 – 4.7) ili dopuni ugovora (čl. 4.8 i 5.1.2) predviđenim Načelima. Do određenja elemenata koji u predlogu nisu sadržani može se doći i na osnovu prakse ustanovljene između strana ili običaja (čl. 1.9), kao i putem određenih posebnih pravila Načela, kao što su na primer ona koja se odnose na određenje kvaliteta izvršenja (čl. 5.1.6), određenje cene (čl. 5.1.7), vreme izvršenja (čl. 6.1.1), mesto izvršenja (čl. 6.1.6) i određenju valute kad ona nije predviđena (čl. 6.1.10).¹²¹

Sličnu definiciju ponude nalazimo i u Načelima evropskog ugovornog prava koja predviđaju da predlog predstavlja ponudu ako: a) postoji namera da dovede do ugovora ako ga druga strana prihvati i b) ako sadrži dovoljno određene elemente za zaključenje ugovora (čl. 2:201).¹²² U pogledu određenosti elemenata za zaključenje ugovora, prema Načelima, smatra se da je dovoljan sporazum postignut ako: a) su strane dovoljno definisale elemente tako da ugovor može da se izvrši ili ako b) se elementi mogu utvrditi na osnovu Načela. Međutim, ako jedna strana odbije da zaključi ugovor dok se strane ne sporazumeju o pojedinom specifičnom pitanju, ugovor neće postojati dok se o tom pitanju ne postigne sporazum (čl. 2:103).¹²³

Nacrt Zajedničkog okvira preuzima rešenje Načela evropskog ugovornog prava u pogledu definicije ponude (II. – 4:201 st.1).

Komparacija sa Zakonom o obligacionim odnosima. – Komparacija pravila Bečke konvencije o sadržini ponude sa odgovarajućim rešenjima Zakona o obligacionim odnosima zahteva da budu uzeta u obzir kako opšta pravila Zakona o ponudi, tako i posebna pravila Zakona koja se odnose na prodaju.

Zakon o obligacionim odnosima definiše ponudu rečima: „Ponuda je predlog za zaključenje ugovora učinjen određenom licu, koji sadrži sve bitne sastojke ugovora tako da bi se njegovim prihvatanjem mogao zaključiti ugovor“.¹²⁴ Prema tome, da bi se predlog za zaključenje ugovora smatrao ponudom, potrebno je da izražava nameru ponudioca za zaključenjem ugovora, da je upućen određenom licu i da je dovoljno određen, tj. da sadrži sve bitne elemente ugovora čije se

---

¹²¹ V. UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts* 2016, op. cit., 37.

¹²² Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 159–163.

¹²³ Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 146–149.

¹²⁴ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 32 st. 1. Komentar, Mladen Draškić, „Član 32“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 77–82; B. Vizner, op. cit., 175–178; S. Cigoj, op. cit., 32. Uopšte o ponudi u obligacionom pravu, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 266–276. Detaljno o ponudi prema Zakonu o obligacionim odnosima, M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 223–292.

zaključenje predlaže.¹²⁵ Ponuda se smatra dovoljno određenom kad omogućava da sadržina bude, primenom dispozitivnih zakonskih odredaba, određiva i kad, kao minimum, sadrži bitne elemente ugovora.¹²⁶ Pri tome, nije nužno da ponuda sadrži i prirodne elemente (*naturalia negotii*) i slučajne elemente (*accidentalia negotii*) ali ako makar i jedna od strana zahteva da se i o tim elementima postigne saglasnost, onda se i ovi elementi smatraju bitnim elementima.¹²⁷ Ako se u tom svetlu posmatra odnos između ove odredbe Zakona i pravila iz čl. 14 st. 1 Bečke konvencije, može se oceniti da je formulacija Zakona prema kojoj ponuda predstavlja predlog koji „sadrži sve bitne sastojke ugovora tako da bi se njegovim prihvatanjem mogao zaključiti ugovor“ preciznija od formulacije Konvencije koja zahteva da je predlog „dovoljno određen“, a koja se može pokazati osnovom za sporne situacije i različita tumačenja.

Kad je reč o opštim pravilima Zakona o ponudi, razlika u odnosu na odgovarajuće rešenje Bečke konvencije ogleda se i u tome što Zakon sadrži izričito pravilo o sporednim tačkama ugovora koje su strane ostavile za kasniji sporazum. U tom smislu Zakon predviđa: „Ako su ugovorne strane posle postignute saglasnosti o bitnim sastojcima ugovora ostavile neke sporedne tačke za docnije, ugovor se smatra zaključenim, a sporedne tačke, osim ako sami ugovarači ne postignu saglasnost o njima, urediće sud vodeći računa o prethodnim pregovorima, utvrđenoj praksi između ugovarača i običajima“.¹²⁸

Razlika između koncepcija Zakona o obligacionim odnosima i Bečke konvencije u kontekstu određenosti ponude dolazi do izražaja u posebnim pravilima Zakona koja se odnose na ugovor o prodaji. U Bečkoj konvenciji, kao što je istaknuto, javlja se problem kontradiktornog odnosa između čl. 14 st. 1 koji zahteva da ponuda sadrži *određenje* cene ili elemente za njeno utvrđenje i čl. 55 koji predviđa pravila za određenje cene u slučaju kad je ugovor punovažno zaključen, a cena za prodatu robu *nije* u ugovoru ni izričito ni prećutno određena niti u njemu ima odredbi na osnovu kojih bi se mogla utvrditi. U Zakonu o obligacionim odnosima pomenuti problem ne postoji, što je značajno sa stanovišta pravne sigurnosti. Naime, Zakon izričito predviđa da ugovor o prodaji nema pravno dejstvo ako ugovorom cena nije određena, a ugovor ne sadrži dovoljno podataka pomoću kojih bi se ona mogla odrediti.¹²⁹ Međutim, to pravilo se *ne primenjuje* kod ugovora

¹²⁵ V. M. Draškić, „Član 32“, op. cit., 77.

¹²⁶ M. Draškić, „Član 32“, op. cit., 78.

¹²⁷ S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 270.

¹²⁸ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 32 st. 2. Više o tome, M. Draškić, „Član 32“, op. cit., 79–81; B. Vizner, op. cit., 176–178; M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 260–268.

¹²⁹ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 462 st. 1.

o prodaji u privredi jer ako u njemu cena nije određena niti sadrži dovoljno podataka pomoću kojih se može odrediti, kupac je dužan da plati prodavcu cenu koju je prodavac redovno naplaćivao u vreme zaključenja ugovora, a u nedostatku ove, razumnu cenu¹³⁰.¹³¹

Kad je reč o rešenjima o sadržini ponude predviđenih Načelima UNIDROIT i Načelima evropskog ugovornog prava čini se da, i pored razlika u formulacijama, između njih i odgovarajućih pravila Zakona o obligacionim odnosima nema većih suštinskih razlika, pored onoga što je istaknuto u kontekstu komparacije opštih pravila Zakona o ponudi i čl. 14 st. 1 Bečke konvencije.

Upućenost ponude određenom licu

Uopšte. – Pravilo o tome kome se predlog za zaključenje ugovora upućuje predstavlja jedan od kriterijuma razlikovanja ponude od poziva na ponudu (*invitatio ad offerendum*). Kako potrebe pravne sigurnosti nalažu što preciznije razgraničenje između ova dva akta, pomenuto pitanje zahteva posebnu pažnju.

U pogledu pitanja kome se ponuda upućuje,¹³² u uporednom pravu su usvojena različita rešenja.¹³³ U nacionalnim pravima većeg broja zemalja, predlog za zaključenje ugovora, da bi se smatrao ponudom, mora biti upućen *određenom licu*.¹³⁴ Prema ovom rešenju, potrebno je da destinater ponude bude precizno određen, dok se predlog za zaključenje ugovora upućen neodređenim licima, po pravilu smatra pozivom na ponudu, osim kad je reč o tzv. javnoj ponudi¹³⁵ (ponudi javnosti).¹³⁶

---

¹³⁰ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 462 st. 2. Pod razumnom cenom smatra se tekuća cena u vreme zaključenja ugovora, a ako se ona ne može utvrditi, onda cena koju utvrđuje sud prema okolnostima slučaja (čl. 462 st. 3).

¹³¹ O određenju cene u ugovoru o prodaji, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 537–540.

¹³² Više, M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 289–292.

¹³³ Komparativno-pravni pregled u tom smislu, H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Talion, op. cit., 178–191.

¹³⁴ Na primer, nemački Građanski zakonik, sek. 145; švajcarski Zakonik o obligacijama, čl. 3; austrijski Građanski zakonik, § 861. Komparativno-pravni pregled starijih zakonskih rešenja u pogledu ovog pitanja, *Harmonisation du droit des affaires dans les pays du marché commun La formation du contrat*, sous la direction et avec un avant-projet de loi commune commentée de René Rodiere, Institut de droit comparé de Paris, Paris, 1976.

¹³⁵ Reč je o ponudi koju ponudilac, pod određenim uslovima, upućuje neodređenim licima u cilju zaključenja ugovora. V. S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 267.

¹³⁶ U nacionalnim pravnim sistemima generalno je prihvaćeno da predlog za zaključenje ugovora upućen javnosti, pod određenim uslovima, može predstavljati ponudu. Ipak, u pogledu kriterijuma razgraničenja između ponude javnosti i poziva na ponudu, nacionalna prava usvajaju

Nasuprot tome, u francuskom pravu, predlog za zaključenje ugovora smatra se ponudom, bez obzira na to da li je učinjen određenom ili neodređenom licu.¹³⁷ Ovo stanovište, izgrađeno od strane francuske sudske prakse,¹³⁸ polazi od toga da ponuda učinjena neodređenom licu obavezuje ponudioca u odnosu na prvo lice koje je prihvati pod istim uslovima kao da je ponuda bila učinjena određenom licu, osim kad se ponuda odnosi na ugovor *intuitu personae*.¹³⁹

Kako je pitanje razgraničenja ponude od poziva na ponudu od značaja sa stanovišta pravne sigurnosti, u daljim izlaganjima učinjen je osvrt na rešenja izvora uniformnog ugovornog prava koja se odnose na pitanje kome se ponuda upućuje, uz njihovu komparaciju sa odgovarajućim pravilima srpskog Zakona o obligacionim odnosima.

Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji. – U pogledu spornog i često diskutovanog pitanja o tome kome se ponuda upućuje, Bečka konvencija sledi rešenje koje prevladuje u nacionalnim pravnim sistemima i zahteva da ponuda bude upućena *određenom licu*. Tako, Konvencija predviđa da se predlog smatra ponudom ako je upućen „jednom ili više određenih lica“ (čl. 14 st. 1), dok se „predlog upućen neodređenom broju lica smatra samo kao poziv da se učine ponude, osim ako lice koje čini takav predlog jasno ukaže na suprotno“ (čl. 14 st. 2).¹⁴⁰ Osnovni smisao pravila čl. 14 st. 2 Konvencije ogleda se u tome da se precizira da se predlog upućen neodređenim licima,

---

različite pristupe. V. H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Talion, op. cit., 186 i dalje; *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 161. Uopšte o pojmu ponude javnosti i razlikama kojima se ona odlikuje u odnosu na ponudu određenom licu, M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 293 i dalje.

¹³⁷ V. francuski Građanski zakonik čl. 1114, posle reformi iz 2016. godine, prema kome: „Ponuda, učinjena određenom ili neodređenom licu, sadrži bitne elemente predloženog ugovora i izražava nameru ponudioca da se obaveže u slučaju prihvata. U suprotnom, reč je o pozivu da ste otpočnu pregovori“. V. F. Terré, Ph. Simler, Y. Lequette, op. cit., 92, gde se u tom kontekstu konstatuje: „Contrairement à la Convention de Vienne ainsi qu'à certains droits étrangers, qui voient dans l'offre à personne indéterminée une simple invitation à formuler une offre, le droit interne français analyse celle-ci en une véritable pollicitation“.

¹³⁸ U tom smislu u literaturi se najčešće navodi odluka francuskog Kasacionog suda od 28.11.1968. godine u kojoj je Sud ocenio da ponuda javnosti, posebno ona učinjena putem štampе, obavezuje ponudioca prema prvom licu koje prihvati ponudu, pod istim uslovima kao i ponuda učinjena određenom licu (nav. prema, Christine Souchon, „France“, u *Harmonisation du droit des affaires dans les pays du marché commun La formation du contrat*, op. cit., 35; F. Terré, Ph. Simler, Y. Lequette, *ibidem*; H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Talion, op. cit., 185).

¹³⁹ V. F. Terré, Ph. Simler, Y. Lequette, *ibidem*.

¹⁴⁰ Komentar čl. 14 st. 2 Konvencije, U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 286–287; F. Ferrari, „Article 14“, op. cit., 228–229; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 148–149.136–149; J. O. Honnold, op. cit., 148–149.

u slučaju sumnje, smatra pozivom na ponudu.¹⁴¹ U komentarima ovog pravila se podvlači da se predlozi upućeni neodređenim licima, kao što su oglasi, cenovnici, različite reklame, brošure, ponude neodređenom broju lica preko interneta i sl., ne smatraju se ponudom, čak i ako sadrže određene robe i cene u smislu čl. 14 st. 1 Konvencije.¹⁴²

Načela UNIDROIT, Načela evropskog ugovornog prava, Nacrt zajedničkog okvira. – Načela UNIDROIT ne sadrže zahtev da ponuda bude učinjena određenom licu.¹⁴³ S druge strane, Načela evropskog ugovornog prava izričito predviđaju da ponuda može biti učinjena jednom ili više određenih lica ili javnosti (čl. 2:201 st. 2). Pored toga, ova Načela određuju da se predlog profesionalnog snabdevača da se isporuče roba ili usluge po određenoj ceni učinjen u javnom oglasu ili katalogu, ili izlaganjem robe, smatra ponudom za prodaju ili pružanje usluga po toj ceni, sve dok se zalihe robe ne isprazne, odnosno dok se ne iscrpi mogućnost isporučioaca da pruži usluge (čl. 2:201 st. 3).¹⁴⁴ Nacrt zajedničkog okvira usvaja rešenje identično onom koje je sadržano u Načelima evropskog ugovornog prava (II. – 4:201 st. 2 i 3).

Komparacija sa Zakonom o obligacionim odnosima. – Zakon o obligacionim odnosima se opredeljuje za rešenje prema kome ponuda predstavlja predlog za zaključenje ugovora učinjen „određenom licu“.¹⁴⁵

Pored ponude koja se čini određenom licu, Zakon poznaje i tzv. opštu ponudu tj. ponudu učinjenu javnosti. Prema Zakonu, „Predlog za zaključenje ugovora učinjen neodređenom broju lica, koji sadrži bitne sastojke ugovora čijem je zaključenju namenjen, važi kao ponuda, ukoliko drukčije ne proizilazi iz okolnosti slučaja ili običaja“.¹⁴⁶ Prema tome, za opštu ponudu potrebno je da je ona učinjena neodređenom broju lica, da sadrži bitne elemente ugovora čijem je zaključenju namenjena i da se to ne protivi okolnostima slučaja ili običaju.¹⁴⁷ Za razliku od Zakona, Bečka konvencija ne sadrži pravilo o opštoj ponudi, Načela evropskog ugovornog prava samo čine distinkciju između „ponude učinjene jednom ili više određenih lica“ i ponude „učinjene javnosti“,¹⁴⁸ dok Načela UNIDROIT, kao što je rečeno, ne sadrže određenje u pogledu destinatera ponude.

---

¹⁴¹ V. U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 286; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 149.

¹⁴² V. U. G. Schroeter, „Article 14“, op. cit., 286–287; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 148.

¹⁴³ V. Načela UNIDROIT, čl. 2.1.2.

¹⁴⁴ Komentar ovih pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 159–163.

¹⁴⁵ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 32 st. 1.

¹⁴⁶ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 33. Komentar, Mladen Draškić, „Član 33“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 81–82; B. Vizner, op. cit., 179–180.

¹⁴⁷ S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit. 268.

¹⁴⁸ Pri čemu ne definišu ovu vrstu ponude.

U okviru pravila o ponudi koja se čini neodređenim licima, Zakon predviđa i dva posebna slučaja – izlaganje robe sa označenjem robe i slanje kataloga i oglasa. Tako, prema Zakonu, izlaganje robe sa označenjem cene smatra se kao ponuda, ukoliko drukčije ne proizlazi iz okolnosti slučaja ili običaja.¹⁴⁹ Nasuprot tome, slanje kataloga, cenovnika, tarifa i drugih obaveštenja, kao i oglasi učinjeni preko štampe, letaka, radija, televizije ili na neki drugi način, ne predstavljaju ponudu, već samo poziv da se učini ponuda pod objavljenim uslovima. Ipak, pošiljalac takvih poziva odgovara za štetu koju bi pretrpeo ponudilac, ako bez osnovanog razloga nije prihvatio njegovu ponudu.¹⁵⁰ Uniformna pravila ne sadrže izričita pravila o pomenutim pitanjima.

Komparativni pogled na pravila o destinateru ponude predviđenih uniformnim pravilima s jedne i Zakonom o obligacionim odnosima s druge strane, upućuje na dva opšta zaključka. Na prvom mestu, zahtev Zakona da ponuda bude učinjena *određenom licu* korespondira rešenju usvojenom u Bečkoj konvenciji, Načelima evropskog ugovornog prava i Nacrtu zajedničkog okvira, koja su u suštini odraz rešenja koje prevladuje u nacionalnim pravnim sistemima. Pored toga, pravila Zakona koje sadrže definiciju opšte ponude, kao i izričito određenje u pogledu slučajeva izlaganja robe sa označenjem cene i slanja kataloga i oglasa, a koja ne nalazimo u međunarodnim dokumentima o kojima je bilo reči, na precizan način čine razgraničenje između ponude i poziva na ponudu, što je od značaja sa stanovišta pravne sigurnosti.

Opozivost ponude

Uopšte. – U uporednom pravu postoje značajne razlike u pogledu pitanja opozivosti ponude.¹⁵¹ Prema jednom pristupu, ponuda je neopoziva, što znači da je ponudilac, pod određenim uslovima i za određeno vreme, vezan svojom ponudom, te je u obavezi da ponudu održi. Ovo stanovište polazi od potrebe zaštite ponuđenog, koji po prijemu ponude može preduzeti određene pripreme radnje i izložiti se troškovima radi zaključenja ugovora, u kom slučaju bi opozivom ponude pretrpeo štetu.¹⁵² Princip neopozivosti ponude prihvaćen je u jednom broju evropskih zemalja (na primer, Švajcarska, Nemačka, Austrija, Grčka,

¹⁴⁹ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 34. Više o tome, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit. 267 i dalje; M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 295–296. Komentar čl. 34, Mladen Draškić, „Član 34“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 82–84; B. Vizner, *ibidem*.

¹⁵⁰ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 35. Više o tome, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit. 269 i dalje; M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 296–297. Komentar čl. 35, Mladen Draškić, „Član 35“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 84–85; B. Vizner, *ibidem*.

¹⁵¹ Više, J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 2018, 230–231.

¹⁵² S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 271–273.

skandinavske zemlje), kao i u srpskom pravu.¹⁵³ Nasuprot tome, u zemljama *common law* sistema polazi se od principa opozivosti ponude, prema kome ponuda može biti opozvana uvek, sve do momenta prihvata ponude,¹⁵⁴ čak i onda kad je u ponudi određen rok za prihvatanje.¹⁵⁵ Princip opozivosti ponude u *common law* sistemu zasnovan je na stavu da ponudilac ne može biti obavezan pre ponuđenog, te ponuđeni snosi sav rizik štete koju eventualno pretrpi usled opoziva ponude. Da bi opoziv ponude proizvodio dejstvo, on mora biti saopšten ponuđenom do trenutka zaključenja ugovora.¹⁵⁶ Kad je reč o prihvaćenosti principa opozivosti ponude u zemljama evropsko-kontinentalnog pravnog sistema, tipičan primer predstavlja Francuska,¹⁵⁷ kao i izvesne zemlje pod uticajem francuskog prava.¹⁵⁸ S druge strane, veći broj zemalja evropsko-kontinentalnog pravnog sistema ne usvaja nijedan od pomenuta dva principa u „čistom“ obliku, već sa izvesnim

¹⁵³ Komparativno-pravni pregled, H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Tallon, op. cit., 194 i dalje; *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 166–168; *Harmonisation du droit des affaires dans les pays du marché commun La formation du contrat*, op. cit., u celini; M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 156 i dalje.

¹⁵⁴ V. *Anson's Law of Contract*, op. cit., 49, gde se konstatuje: „The law relating to the revocation of an offer may be summed up in two rules: 1. An offer may be revoked at any time before acceptance. 2. An offer is made irrevocable by acceptance“. Ovaj princip usvojen je u engleskom pravu, u odluci *Routledge v. Grant* (1828), 4 Bing 653 (detaljna analiza ove odluke na srpskom jeziku, M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 159 i dalje), a zatim i u čitavom nizu drugih odluka u Engleskoj i drugim zemljama *common law* sistema. Pregled sudske prakse u tom pogledu, *Anson's Law of Contract*, op. cit., 50 i dalje; H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Tallon, op. cit., 200 i dalje; M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 158–187.

¹⁵⁵ Više o tome, H. Beale, A. Hartkamp, H. Kötz, D. Tallon, op. cit., 201, gde se navodi: „English case law holds that offers are revocable regardless of whether they contain a time limit for their acceptance“; Paul Richards, *Law of Contract*, Financial Times Pitman Publishing, 1999, 37–41.

¹⁵⁶ Pravilo je primenjeno u slučaju *Byrne v Van Tienhoven* (1880) 5 CPD 344, u kome je ponudilac iz Kardifa, 1. oktobra poslao ponudu o prodaji tankih limenih ploča ponuđenom u Njujork. Ponuđeni je ponudu primio 11. oktobra i istu odmah prihvatio putem telegrama, a zatim prihvatanje potvrdio pismom koje je poslao 15. oktobra. Ponudilac je 8. oktobra ponuđenom poslao pismo u kome je svoju ponudu povukao ali ono je ponuđenom stiglo tek 20. oktobra. Pošto je ponudilac odbio da zaključi ugovor sa ponuđenim, ponuđeni je podneo tužbu protiv njega. Sud je u ovom slučaju zauzeo stav da je ugovor zaključen 11. oktobra, dana kad je telegram o prihvatanju ponude poslan ponudiocu, te da opoziv ponude poslan 8. oktobra nema uticaja na punovažnost ugovora, s obzirom da ga je ponuđeni primio tek 20. oktobra, dakle više dana pošto je ugovor već bio punovažno zaključen. V. P. Richards, op. cit., 38.

¹⁵⁷ V. francuski Građanski zakonik čl. 1115, posle reformi iz 2016. godine. Komentar ovog pravila, *La réforme du Droit des Contrats, Commentaire article par article, Ordonnance du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations*, op. cit., 57–58. O principu opozivosti ponude i odstupanjima od tog principa u francuskoj sudskoj praksi, F. Terré, Ph. Simler, Y. Lequette, op. cit., 96–98. O razlikama između principa opozivosti ponude u zemljama *common law* sistema i onog koji je prihvaćen u francuskom pravu, M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 192 i dalje.

¹⁵⁸ Na primer Luksemburg. V. *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, *ibidem*.

manjim ili većim odstupanjima, pa se čitav niz pitanja u pogledu opozivosti ponude razlikuje od jednog do drugog nacionalnog pravnog sistema.¹⁵⁹

Analiza pitanja opozivosti ponude sa stanovišta rešenja prihvaćenih u izvorima uniformnog ugovornog prava i njihova komparacija sa odgovarajućim pravilima Zakona o obligacionim odnosima čini se značajnom upravo polazeći od razlika koje su u pogledu ovog pitanja izražene u uporednom pravu.

Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji. – Bečka konvencija načelno prihvata princip opozivosti ponude,¹⁶⁰ predviđajući da ponuda može da se opozove sve dok se ugovor ne zaključi, ukoliko opoziv stigne ponuđenom pre nego što je on otposlao svoj prihvata. Ipak, Konvencija predviđa i značajna odstupanja od principa opozivosti ponude. Prema Konvenciji, ponuda ne može da se opozove: a) ako je u njoj naznačeno da je neopoziva, bilo time što je određen rok za prihvatanje ili na drugi način ili b) ako je ponuđeni razumno verovao da je ponuda neopoziva i ponašao se saglasno tome (čl. 16).¹⁶¹ U komentarima Konvencije se ističe da je ovo pravilo izraz nastojanja za pronalaženjem kompromisnog rešenja između pravnih sistema u kojima je ponuda načelno neopoziva i onih koji usvajaju princip opozivosti ponude, kao i pokušaja uspostavljanja ravnoteže između interesa ponudioca i potrebe zaštite ponuđenog.¹⁶²

Najopštije rečeno, prema Konvenciji ponuda je opoziva. Ipak, ponuda se ne može opozvati ne samo *nakon* zaključenja ugovora, već ni posle trenutka u kome je ponuđeni *otposlao* prihvata,¹⁶³ a to znači *pre* zaključenja ugovora.¹⁶⁴ Da bi opoziv

¹⁵⁹ Komparativno-pravni pregled, *Principles of European Contract Law, Parts I and II, ibidem.*

¹⁶⁰ Pravilo o opozivosti ponude predstavlja jedno od najdelikatnijih pitanja u okviru međunarodne unifikacije pravila o zaključenju ugovora, s obzirom na veliku neujednačenost kojom se u tom pogledu odlikuju nacionalni pravni sistemi. Problemi su došli do izražaja već tokom izrade Haških jednoobraznih zakona, a diskusija tim povodom nastavljena je i prilikom izrade Bečke konvencije. Više o tome, Gyula Eörsi, „Article 16“ u *Commentary*, C. M. Bianca, M. J. Bonell, 1987, 150–154; Ulrich G. Schroeter, „Article 16“ u *Schlechtriem & Schwenzler Commentary*, 2016, 318; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 153–156.

¹⁶¹ Komentar čl. 16, Ulrich G. Schroeter, „Article 14“ u *Schlechtriem & Schwenzler Commentary*, 2016, 318–327; Franco Ferrari, „Article 16“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Perales Viscasillas, 2018, 251–262; G. Eörsi, „Article 16“, op. cit., 150–160; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 153–163; J. O. Honnold, op. cit., 159–168.

¹⁶² V. F. Ferrari, „Article 16“, op. cit., 252–253.

¹⁶³ Pravilo o isključenju mogućnosti opoziva ponude od trenutka u kome je ponuđeni otposlao prihvata dolazi iz *common law* sistema. V. Edgar Allan Farnsworth „Comparative Contract Law“ u *The Oxford Handbook of Comparative Law* (eds. M. Reimann, R. Zimmermann), Oxford University Press, 2006, 916 i dalje. Ovo pravilo bilo je prihvaćeno već u Haškom jednoobraznom zakonu o zaključenju ugovora o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari – ULFIS (čl. 5), kao rezultat kompromisa između evropsko-kontinentalnog i anglosaksonskog prava.

¹⁶⁴ Prema tome, opoziv učinjen nakon što je ponuđeni *otposlao* prihvata neće proizvoditi dejstvo iako, prema teoriji prijema koju usvaja Konvencija, prihvata ponude proizvodi dejstvo od trenutka

ponude proizvodio dejstvo, potrebno je da bude takav da bi „razumno lice istih svojstava i u istim okolnostima“¹⁶⁵ kao ponuđeni razumelo da je reč o opozivu ponude, da je učinjen sa namerom da se spreči pravno dejstvo ponude¹⁶⁶ i da je opoziv ponude stigao ponuđenom.¹⁶⁷ Pri tome, pitanje sposobnosti ugovaranja ponudioca, ovlašćenja zatupnika u pogledu opoziva ponude i ostala pitanja koja se odnose na punovažnost opoziva cene se prema relevantnim pravilima merodavnog domaćeg prava¹⁶⁸.¹⁶⁹ Najzad, potrebno je primetiti da je pravilo Konvencije o opozivosti ponude dispozitivnog karaktera, te njegovu primenu strane mogu isključiti ili ograničiti.¹⁷⁰

Prema Konvenciji, ponuda se može opozvati samo ukoliko ponudilac u njoj nije naznačio da je neopoziva (čl. 16 st. 1 tačka a) ili ukoliko ponuđeni nije razumno verovao da je ponuda neopoziva i ponašao se u skladu sa tim verovanjem (čl. 16 st. 1 tačka b).¹⁷¹ Tako, u ponudi mogu biti upotrebljene različite formulacije kao što su na primer „čvrsta ponuda“ „ponuda otvorena do...“ ili termini za koje se u određenoj oblasti trgovine generalno smatra da izražavaju nameru ponudioca da se obaveže ponudom,¹⁷² pri čemu su za njihovo tumačenje relevantna pravila iz čl. 8 Konvencije. S druge strane, namera ponudioca da ponudu učini neopozivom ne mora biti izričito naznačena u ponudi;¹⁷³ ona može proizilaziti iz okolnosti slučaja, prethodnih pregovora, prakse uspostavljene između strana ili običaja.¹⁷⁴

U slučaju kad ponudilac u ponudi odredi rok za njeno prihvatanje po pravilu se smatra da je ponuda neopoziva do isteka tog roka. Pitanje značaja određenja

---

kad izjava o saglasnosti *stigne* ponudiocu (čl. 18 st 2). V. čl. 23 i 24 Konvencije o čijim pravilima će posebno biti reči u okviru izlaganja o vremenu zaključenja ugovora.

¹⁶⁵ V. čl. 8 st. 2 Konvencije.

¹⁶⁶ V. F. Ferrari, „Article 16“, op. cit., 253.

¹⁶⁷ V. čl. 15 st. 1 Konvencije prema kome ponuda proizvodi dejstvo od trenutka kad stigne ponuđenom.

¹⁶⁸ V. čl. 4 Konvencije koji predviđa da se Konvencija ne odnosi na punovažnost ugovora. Više o tome, J. S. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe*, op. cit., 67 i dalje.

¹⁶⁹ V. U. G. Schroeter, „Article 16“, op. cit., 320; F. Ferrari, „Article 16“, *ibidem*.

¹⁷⁰ V. čl. 6 Konvencije prema kome ugovorne strane mogu isključiti primenu Konvencije ili odstupiti od bilo koje od njenih odredaba ili izmeniti njihovo dejstvo.

¹⁷¹ U pogledu ovih pravila, tokom izrade Konvencije posebno su došli do izražaja suprotstavljeni stavovi predstavnika *common law* i *civil law* sistema. Detaljno, G. Eörsi, „Article 16“, op. cit., 150–154.

¹⁷² O ovim terminima, U. G. Schroeter, „Article 16“, op. cit., 322.

¹⁷³ V. F. Ferrari, „Article 16“, op. cit., 258.

¹⁷⁴ V. čl. 8 Konvencije. U tom smislu, U. G. Schroeter, „Article 16“, *ibidem*; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 157.

roka za prihvatanje ponude u kontekstu neopozivosti ponude predmet je pode-
ljenih stavova u doktrini.¹⁷⁵ Dok prema izvesnim autorima određenje ovog roka
znači tek oborivu pretpostavku (*praesumptio juris tantum*) o nameri ponudioca da
ponudu učini neopozivom,¹⁷⁶ drugi su mišljenja da je u ovom slučaju ponuda ne-
opoziva, bez obzira na nameru ponudioca.¹⁷⁷ Prema stavu autora ovog rada, u od-
govoru na pomenuto pitanje potrebno je poći od formulacije pravila iz čl. 16 st. 2
tačka a Konvencije koje glasi: „Ponuda, međutim, *ne može* da se opozove: a) ako je
u njoj naznačeno, *bilo time što je određen rok za prihvatanje* ili na drugi način, da
je neopoziva“.¹⁷⁸ Ovakva formulacija, čini se, ne upućuje na zaključak da je reč tek
o pretpostavci neopozivosti, već upravo suprotno – izričito predviđa da je ponuda
neopoziva ako je u njoj određen rok za njen prihvatanje. U svakom slučaju, rok za
prihvatanje ponude može biti određen naznačenjem konkretnog perioda u kome
ponuda može biti prihvaćena, određenjem poslednjeg dana za prihvatanje ponude
ili na neki drugi način u skladu sa okolnostima slučaja.¹⁷⁹

Pored određenja roka za prihvatanje ponude, Konvencija predviđa da se po-
nuda ne može opozvati ni onda kad je ponuđeni „razumno verovao da je ponuda
neopoziva i ponašao se saglasno tome“. Za primenu ovog pravila potrebno je ku-
mulativno ispunjenje dva uslova: razumno verovanje ponuđenog da je ponuda ne-
opoziva i ponašanje ponuđenog u skladu sa tim verovanjem. Prema stavovima ko-
mentatora Konvencije, „razumno verovanje“ postoji onda kad ponuđeni, u svetlu
okolnosti konkretnog slučaja, može pretpostaviti da je reč o neopozivnoj ponudi.
Pojam razumnog verovanja tumači se u skladu sa čl. 8 Konvencije i polazi se od

¹⁷⁵ Ovo pitanje bilo je predmet izrazitih nesuglasica već tokom izrade Konvencije. Pre-
ma jednom stavu, u slučaju kad ponudilac u ponudi odredi rok za njeno prihvatanje, smatra
se da je ponuda neopoziva do isteka tog roka, dok prema drugom, zastupljenom od strane pred-
stavnik *common law* sistema, određenje ovog roka predstavlja samo jedan od faktora koji uka-
zuje na nameru ponudioca da se obaveže ponudom. Više, U. G. Schroeter, „Article 16“, op. cit.,
323; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 157–160. V. *Secretariat Commentary*, 22, gde se navodi:
„The offer may also indicate that it is irrevocable by stating a fixed time for acceptance“, bez daljih
preciziranja.

¹⁷⁶ F. Ferrari, „Article 16“, op. cit., 258 i tamo navedeni autori, gde se ističe: „In this author’s
view, however, fixing a time for acceptance does not necessarily compare to rendering an offer ir-
revocable. Rather, it merely creates a – rebuttable – presumption of irrevocability of the offer“. U istom
smislu, U. G. Schroeter, „Article 16“, op. cit. 323; B. Audit, op. cit., 61.

¹⁷⁷ V. K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 157 i tamo navedeni autori. U tom smislu, ovi au-
tori konstatuju: „Cependant, lorsque l’offrant prévoit un délai déterminé pour accepter, sa volonté
réelle n’importe pas: une telle précision implique qu’il renonce à toute révocation pendant ce laps
de temps“.

¹⁷⁸ Delovi teksta istaknuti od strane autora.

¹⁷⁹ Više, U. G. Schroeter, „Article 16“, *ibidem*.

pitanja da li bi „razumno lice istih svojstava i u istim okolnostima“ kao ponuđeni došlo do takve pretpostavke.¹⁸⁰ Kad je reč o ponašanju ponuđenog, moguće je da on, u opravdanom (razumnom) uverenju da je ponuda neopoziva, preduzme čitav niz različitih radnji – na primer, da započne proizvodnju robe, nabavi potrebne materijale, zaključi ugovore sa snabdevačima ili prevoznicima, iznajmi skladište, angažuje dodatnu radnu snagu i sl., u kom slučaju pravilo iz čl. 16 st. 2 tačka b Konvencije nalazi svoju primenu.¹⁸¹

Izuzeci od principa opozivosti ponude predviđeni Konvencijom rezultat su kompromisa između različitih shvatanja koja u tom pogledu usvajaju evropsko-kontinentalno i anglosaksonsko pravo i kao takva predstavljaju osnov za različita tumačenja, pre svega u pogledu odnosa između čl. 16 st. 2 tačka a i čl. 16 st. 2 tačka b Konvencije. U tim okvirima, pre svega se postavlja sledeće pitanje: ako je u ponudi označeno da je neopoziva, putem određenja roka za njeno prihvatanje ili na drugi način, nejasno je zašto bi „razumno uverenje“ ponuđenog o neopozivosti ponude uopšte bilo dovedeno u pitanje. Odgovor je, čini se, potrebno tražiti u principu *common law* sistema prema kome ponuda može biti opozvana uvek, čak i onda kad je u ponudi određen rok za prihvatanje, o čemu je bilo reči u prethodnim izlaganjima. U tom smislu, prilikom izrade Konvencije, predstavnici *common law* sistema bili su skloni da „jezik *civil law* sistema čitaju na *common law* način“, ističući da čak i kad je u ponudi određen rok za njeno prihvatanje to, samo po sebi, ponudu ne čini neopozivom, te da utvrđenje da li je ponuda opoziva ili neopoziva ne zavisi od određenja roka za njeno prihvatanje.¹⁸² Polazeći od toga, u komentarima Konvencije zabeležen je i stav prema kome je pravilo iz čl. 16 st. 2 tačka a namenjeno pravniciima iz *civil law* sistema, a pravilo iz čl. 16 st. 2 tačka b – pravniciima iz *common law* sistema.¹⁸³ Ovaj pristup, međutim, nije prihvaćen od strane radne grupe za izradu Konvencije.¹⁸⁴

U pokušaju objašnjenja odnosa između pomenutog pravila i pravila Konvencije o određenju roka za prihvatanje ponude, komentatori Konvencije naglašavaju da je ovde potrebno razlikovati dva slučaja. Kad je ponudilac u ponudi odredio rok za njeno prihvatanje, primenjuje se čl. 16 st. 2 tačka a Konvencije, pri čemu je pitanje „razumnog verovanja“ ponuđenog po pravilu bez pravnog značaja, što je za pravnike sa prostora evropsko-kontinentalnog pravnog sistema logično rešenje.

---

¹⁸⁰ V. F. Ferrari, „Article 16“, op. cit., 259 i tamo navedeni autori.

¹⁸¹ Više, U. G. Schroeter, „Article 16“, op. cit., 325.

¹⁸² G. Eörsi, „Article 16“, op. cit., 157.

¹⁸³ G. Eörsi, „Article 16“, *ibidem*.

¹⁸⁴ V. G. Eörsi, „Article 16“, *ibidem*.

S druge strane, ukoliko se u konkretnom slučaju namera ponudioca da bude obavezan ponudom ne može sa sigurnošću utvrditi bilo zato što je značaj određenja roka za prihvatanje ponude sporan ili zato što taj rok uopšte nije određen, primena pravila iz čl. 16 st. 2 tačka b Konvencije nalazi svoje mesto.¹⁸⁵

Iako se ovaj pristup čini prihvatljivim, rešenju Konvencije iz čl. 16 st. 2 može se uputiti ozbiljna kritika. Insistiranje na kompromisu između *civil law* i *common law* sistema „po svaku cenu“ rezultiralo je nejasnim rešenjem koje ostavlja prostor za različita tumačenja, a time i pravnu nesigurnost u pogledu pitanja na koje se rešenje odnosi. Umesto preciznih i nedvosmislenih pravila o pitanju opozivosti ponude, Konvencija je prihvatila rešenje čija pravilna primena od strane sudija i arbitara zahteva njihovo detaljno upoznavanje sa stavovima doktrine (koji mogu biti različiti) i prethodne sudske prakse (koja može biti neujednačena, posebno u zavisnosti od toga da li dolazi sa prostora evropsko-kontinentalnog ili pak, anglosaksonskog prava). Ovo tim pre ako se ima u vidu činjenica da su subjekti koji zaključuju ugovore o međunarodnoj prodaji robe poslovni ljudi koji zaključenju ugovora pristupaju sa aspekta svojih praktičnih potreba, a ne sa stanovišta pravila Bečke konvencije. Prema tome, ukoliko su se redaktori Konvencije načelno prihvatili princip opozivosti ponude uz odstupanje od ovog principa u slučaju kad je u njoj naznačeno da je neopoziva, čini se da su se mogli opredeliti za jednu od dve opcije: 1) izuzetak od principa opozivosti ponude ograničiti na slučaj u kome je u ponudi naznačeno da je neopoziva, bilo time što je određen rok za prihvatanje ili na drugi način (čl. 16 st. 2 tačka 1), bez unošenja pravila o „razumnom verovanju“ ponuđenog o neopozivosti ponude (čl. 16 st. 2 tačka 2), te tumačenje izjava i ponašanja strana u konkretnom slučaju „prepuštiti“ pravilima iz čl. 8 Konvencije; b) zadržati pravilo iz čl. 16 st. 2 tačka 2 uz preciziranje da se ono primenjuje tek ukoliko se namera ponudioca da bude obavezan ponudom ne može sa sigurnošću utvrditi. Najzad, briga redaktora i pojedinih komentatora Konvencije o tome kako će pravnici sa prostora *common law* sistema tumačiti pravilo Konvencije o neopozivosti ponude u slučaju određenja roka za njeno prihvatanje čini se lišenim osnova polazeći od čl. 7 prema kome značenje pravila Konvencije treba tumačiti autonomno, u kontekstu njenog međunarodnog karaktera, a ne u svetlu kriterijuma koji se u tom pogledu primenjuju u domaćem pravu.¹⁸⁶

Načela UNIDROIT, Načela evropskog ugovornog prava, Nacrt zajedničkog okvira. – Načela UNIDROIT u pogledu pitanja opozivosti ponude prihvataju

¹⁸⁵ U. G. Schroeter, „Article 16“, op. cit., 325–326.

¹⁸⁶ Detaljno o ovom pitanju, J. S. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe*, op. cit., 79 i dalje.

rešenje identično rešenju Bečke konvencije (čl. 2.1.4).¹⁸⁷ Pravila o opozivosti ponude usvojena u Načelima evropskog ugovornog prava (čl. 2:202)¹⁸⁸ i Nacrtu zajedničkog okvira (II-4:202), i pored nešto različite formulacije, takođe u celini korespondiraju rešenju Bečke konvencije.

Komparacija sa Zakonom o obligacionim odnosima. – U Zakonu o obligacionim odnosima pravna dejstva ponude sadržana su u čl. 36 Zakona koji predviđa: „(1) Ponudilac je vezan ponudom izuzev ako je svoju obavezu da održi ponudu isključio, ili ako to isključenje proizilazi iz okolnosti posla. (2) Ponuda se može opozvati samo ako je ponuđeni primio opoziv pre prijema ponude ili istovremeno sa njom“.¹⁸⁹ Iz ovog pravila proizilazi da se Zakon opredeljuje za princip neopozivosti ponude, a to znači da je ponudilac obavezan da ponudu održi za određeno vreme i da će ugovor biti zaključen ako ponuđeni prihvati ponudu. Vreme tokom kog je ponudilac vezan ponudom zavisi od dva pitanja: da li je ponudilac odredio rok za prihvatanje ponude i b) da li se ponuda čini između prisutnih ili odsutnih lica¹⁹⁰.¹⁹¹ Obaveza ponudioca da ponudu održi neće postojati ako je sâm ponudilac tu obavezu isključio¹⁹² ili ako takvo isključenje proizilazi iz prirode posla.¹⁹³ S druge strane, ponudilac može ponudu lišiti pravnog dejstva putem opoziva ponude, ukoliko izjavu o opozivanju ponude uputi ponuđenom tako da je ponuđeni primi pre ili bar istovremeno sa ponudom. Opoziv ponude koji je ponuđenom stigao posle prijema ponude je neblagovremen i ne proizvodi pravno dejstvo, što znači da neće sprečiti nastanak ugovora ako ponuđeni prihvati ponudu.¹⁹⁴

Čak i letimičan pogled na pravila Zakona o obligacionim odnosima o opozivosti ponude dovoljan je da ukaže na suštinske razlike između rešenja ovog Zakona i onog koje u tom pogledu usvajaju izvori uniformnog ugovornog prava. Dok Bečka

---

¹⁸⁷ Komentar ovog pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, op. cit., 40–42.

¹⁸⁸ Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 159–163.

¹⁸⁹ Komentar čl. 36, Mladen Draškić, „Član 36“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 85–87; B. Vizner, op. cit., 181–183. Detaljno o ovom pitanju, M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 232–238.

¹⁹⁰ V. čl. 37 i čl. 40 Zakona o obligacionim odnosima.

¹⁹¹ Više, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 273–274.

¹⁹² O rezervi ponudioca u predlogu za zaključenje ugovora, J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 228–230.

¹⁹³ Isključenje neopozivosti ponude može proizilaziti i iz prethodne prakse između strana, na primer ako je ponudilac u prethodnim poslovnim odnosima redovno zadržavao pravo na opoziv ponude (M. Draškić, „Član 36“, op. cit., 86).

¹⁹⁴ V. S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 272–273.

konvencija i ostali analizirani međunarodni dokumenti načelno prihvataju princip opozivosti ponude, Zakon o obligacionim odnosima se opredeljuje za princip neopozivosti. Rešenje usvojeno u uniformnim pravilima potrebno je posmatrati u svetlu njihovog međunarodnog karaktera i u tom smislu nastojanja za postizanjem kompromisa između nacionalnih pravnih sistema koji prihvataju različite pristupe u tom pogledu. Ovo rešenje, kao rezultat pomenutog kompromisa, bilo je predmet kritičke analize u prethodnim izlaganjima.

III. SADRŽINA IZJAVE O PRIHVATANJU PONUDE

Opšti pogled

Prihvatanje ponude predstavlja jednostranu izjavu volje ponuđenog upućenu ponudiocu kojom on izražava pristanak na učinjenu ponudu. Prihvatanjem ponude ugovor je zaključen. Kako su ponuda i njeno prihvatanje komplementarni akti koji dovode do zaključenja ugovora, izjava o prihvatanju ponude mora da izražava pristanak na sve ono što čini sadržinu ponude.¹⁹⁵ Drugim rečima, da bi prihvatanje ponude doveo do zaključenja ugovora,¹⁹⁶ ponuđeni u njemu mora izraziti saglasnost sa *bitnim elementima* ugovora čije se zaključenje predlaže.¹⁹⁷ U okviru opštih pravila o sadržini izjave o prihvatanju ponude poseban značaj ima pitanje razgraničenja između izjave o prihvatanju ponude koja dovodi do zaključenja ugovora i izjave o prihvatanju sa predlogom da se ponuda izmeni, koja se po pravilu smatra odbijanjem ponude i protivponudom koju ponuđeni čini prvobitnom ponudiocu.

Dalja izlaganja posvećena su analizi pravila koja se odnose na sadržinu izjave o prihvatanju ponude usvojenim u izvorima uniformnog ugovornog prava uz njihovu komparaciju sa odgovarajućim pravilima srpskog Zakona o obligacionim odnosima.

Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji. – U Bečkoj konvenciji, opšte pravilo o prihvatanju ponude sadržano je u čl. 18 st. 1, prema kome: „Izjava ili drugo ponašanje ponuđenog koje ukazuje na saglasnost s ponudom smatra se prihvatanjem. Čutanje ili nečinjenje, sami po sebi, ne znače prihvatanje“.¹⁹⁸

---

¹⁹⁵ V. S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 276.

¹⁹⁶ Detaljno o prihvatanju ponude, M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 314–391.

¹⁹⁷ Za prihvatanje ponude koje dovodi do zaključenja ugovora, pored sadržine izjave o prihvatanju, značajan je i čitav niz drugih pitanja čija bi analiza izlazila iz okvira potreba ovog rada. Sveobuhvatna analiza pitanja relevantnih za prihvatanje ponude, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 276 i dalje; M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, *ibidem*.

¹⁹⁸ St. 2 i 3 ovog člana odnose se na pitanje trenutka od koga prihvatanje ponude proizvodi dejstvo. Komentar čl. 18 Konvencije, Ulrich G. Schroeter, „Article 18“ u *Schlechtriem & Schwenzler*

Prema ovom pravilu, prihvatanje ponude mora izražavati *saglasnost* ponuđenog sa ponudom. Izjava o prihvatanju mora biti takva da se iz nje vidi namera ponuđenog da bude obavezan ponudom¹⁹⁹ i uslovima koji su u njoj sadržani (*animus contrahendi*).²⁰⁰ U tom smislu, sâma potvrda prijema ponude, izrazi zahvalnosti za učinjenu ponudu ili pokazivanje interesovanja za nju ne smatraju se prihvatom ponude.²⁰¹ Kako prihvatanje ponude dovodi do zaključenja ugovora, ono ne može biti uslovno niti nakon njega može biti preduzet neki novi akt od strane ponudioca ili ponuđenog. Pored toga, saglasnost ponuđenog mora se odnositi na uslove ponude i u načelu ne može sadržati nove predloge u pogledu tih uslova od strane ponuđenog. Inače, izjava o prihvatanju ponude može biti na jeziku različitom od jezika ponude, u njoj se ne mora koristiti specifična terminologija niti mora biti upotrebljen termin „prihvatanje ponude“.²⁰²

Pravilo iz čl. 18 st. 1 Konvencije predviđa da prihvatanje ponude, pored izjave, može biti učinjen i putem „drugog ponašanja“ ponuđenog koje ukazuje na njegovu saglasnost sa ponudom. Tako, ponuđeni može poslati robu,²⁰³ platiti cenu²⁰⁴ ili preduzeti neku drugu radnju,²⁰⁵ za koju se, putem pravila tumačenja iz čl. 8 Konvencije, može utvrditi da ukazuje na saglasnost ponuđenog sa ponudom.

Commentary, 2016, 268–312; Franco Ferrari, „Article 18“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Perales Viscasillas, 2018, 268–283; Edgar Allan Farnsworth, „Article 18“ u *Commentary*, C. M. Bianca, M. J. Bonnell, 1987, 163–174; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 166–176; J. O. Honnold, op. cit., 172–181.

¹⁹⁹ U tom smislu, v. odluku nemačkog suda *Bundesgerichtshof* od 25.03.2015. (*Replacement parts for ships*), CISG-online 2588.

²⁰⁰ V. U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 333 gde se gde se konstatuje: „The statement of acceptance must express the offeree’s assent to the offer, ie an intention to be bound by it and its terms“. U istom smislu, E. A. Farnsworth, „Article 18“, op. cit., 165–166.

²⁰¹ V. E. A. Farnsworth, „Article 18“, op. cit., 166. Stavovi sudske prakse u tom pogledu, U. G. Schroeter, „Article 18“, *ibidem*.

²⁰² Više o izjavi o prihvatanju ponude prema čl. 18 st. 1 Konvencije, U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 333.

²⁰³ V. na primer odluku austrijskog suda *Oberster Gerichtshof* od 31.08.2005. (*Tantalum powder*), CISG-online 1093 i odluku nemačkog suda *Oberlandesgericht Dresden* od 10.11.2006. (*Meat*), CISG-online 1625.

²⁰⁴ V. na primer odluku belgijskog suda *Rechtbank van Koophandel, Tongeren* od 25.01.2005. (*Steel*), CISG-online 1106 i odluku nemačkog suda *Oberlandesgericht Jena* od 27.08.2008. (*Laser system MEL 70 G-Scan*), CISG-online 1820.

²⁰⁵ Te radnje se mogu sastojati i iz priprema za izvršenje ugovora, na primer kad prodavac počne proizvodnju robe ili nabavi materijale potrebne za proizvodnju, kad kupac preduzme radnje u pravcu isplate cene ili pošalje prodavcu nacрте potrebne za izradu robe i sl. Stavovi sudske prakse u tom pogledu, U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 336–337.

Najzad, Konvencija sadrži izričito određenje da ćutanje ili nečinjenje ponuđenog, sami po sebi, ne znače prihvatanje ponude. Ponudilac ne može isključiti ovo pravilo Konvencije navođenjem u ponudi da će se ćutanje ponuđenog smatrati prihvatanjem ponude.²⁰⁶ Ipak, u komentarima Konvencije se ističe da iz formulacije prema kojoj ćutanje ili nečinjenje ponuđenog „sami po sebi“ ne znače prihvatanje ponude proističe da bi to ćutanje moglo značiti prihvatanje ponude u određenim okolnostima, pre svega onda kad to proističe iz običaja ili prakse koju su strane međusobno ispostavile^{207, 208}

Opšte pravilo Konvencije o prihvatanju ponude iz čl. 18 st. 1 precizirano je u čl. 19 u kome je učinjen pokušaj razgraničenja između prihvatanja ponude s jedne i protivponude s druge strane u slučaju kad se izjavom o prihvatanju na izvestan način modifikuje ponuda.²⁰⁹

U tom smislu, Konvencija na prvom mestu predviđa: „Odgovor na ponudu koji ukazuje na prihvatanje, a koji sadrži dodatke, ograničenja ili druge izmene je odbijanje ponude i predstavlja protivponudu“ (čl. 19 st. 1).²¹⁰ Reč je o klasičnom pravilu *consensus ad idem*²¹¹ prema kome izjava o prihvatanju ponude mora da izražava pristanak ponuđenog na sve ono što čini sadržinu ponude, pa se izjava u kojoj ponuđeni predlaže izvesne dodatke, ograničenje ili druge izmene, ne smatra prihvatom ponude, već protivponudom koju ponuđeni čini ponudiocu.²¹²

Ipak, zahtevi pravila iz čl. 19 st. 1 Konvencije nekad se čine suviše strogo postavljenim sa stanovišta realnosti poslovne prakse u kojoj se dešava da ponuđeni

²⁰⁶ V. E. A. Farnsworth, „Article 18“, op. cit., 167; U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 339; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 168.

²⁰⁷ U smislu čl. 8 st. 2 i čl. 9 Konvencije.

²⁰⁸ V. E. A. Farnsworth, „Article 18“, *ibidem*; U. G. Schroeter, „Article 18“, *ibidem*; F. Ferrari, „Article 18“, 274; V. Heuzé, op. cit., 164–165; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 167–168.

²⁰⁹ Komentar čl. 19 Konvencije, Ulrich G. Schroeter, „Article 19“ u *Schlechtriem & Schwenzer Commentary*, 2016, 350–372312; Franco Ferrari, „Article 19“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Perales Viscasillas, 2018, 284–299; Edgar Allan Farnsworth, „Article 19“ u *Commentary*, C. M. Bianca, M. J. Bonell, 1987, 175–184; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 177–186; J. O. Honnold, op. cit., 182–192.

²¹⁰ Pravilo je, sa manjim izmenama u formulaciji, preuzeto iz čl. 7 Haškog jednoobraznog zakona o zaključivanju ugovora o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari – ULFIS.

²¹¹ Ovo pravilo se u *common law* sistemu označava kao „slika u ogledalu“ (*mirror image rule*) s obzirom da zahteva da izjava o prihvatanju ponude predstavlja „ogledalo“ ponude. Ovaj termin široko je prihvaćen i od strane komentatora Bečke konvencije. V. B. Audit, op. cit., 68; F. Ferrari, „Article 19“, op. cit., 285; E. A. Farnsworth, „Article 19“, op. cit., 178; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 177.

²¹² Primena ovog pravila došla je do izražaja u velikom broju sudskih odluka. V. F. Ferrari, „Article 19“, *ibidem*.

predloži određene izmene manjeg značaja koje suštinski ne utiču na njegovu generalnu saglasnost sa uslovima ponude.²¹³ Iz tih razloga, Konvencija u odnosu na pomenuto pravilo predviđa izvesno odstupanje i izražava ga na sledeći način: „Međutim, odgovor na ponudu koji ukazuje na prihvatanje ali koji sadrži dopunske ili različite uslove koji suštinski ne menjaju uslove ponude predstavlja prihvatanje, izuzev ako ponudilac bez neopravdanog odlaganja stavi prigovor na razlike usmeno ili pošalje obavještenje u tom smislu. Ako on tako ne postupi, ugovor je zaključen prema sadržini ponude sa izmenama koje se nalaze u prihvatanju“ (čl. 19 st. 2). Ovo pravilo, prethodno sadržano u ULFIS-u²¹⁴ bilo je povod oštrih rasprava i podeljenih mišljenja kako tokom izrade Haških zakona, tako i u okviru priprema Bečke konvencije.²¹⁵ Osnovni povod nesuglasica u tom pogledu odnosio se na teškoće razgraničenja između „suštinskih“ i „nesuštinskih“ izmena.²¹⁶ U tom smislu, isticana su mišljenja da ova odredba Konvencije stvara osnov za pravnu nesigurnost u međunarodnim transakcijama i vodi različitim tumačenjima od strane sudova u pogledu utvrđenja pitanja da li određena izmena „suštinski“ menja uslove ponude ili ne^{217, 218}

U cilju jasnijeg razgraničenja između izjave koja se smatra prihvatanjem ponude i one koja predstavlja protivponudu, Konvencija u čl. 19 st. 3 predviđa dopunske ili različite uslove za koje se smatra da suštinski menjaju uslove ponude. Prema ovom pravilu: „Dopunski ili različiti uslovi koji se odnose, između ostalog, na cenu, plaćanje, kvalitet i količinu robe, mesto i vreme isporuke, obim odgovornosti jedne ugovorne strane u odnosu na drugu ili na rešavanje sporova, smatraće se da suštinski menjaju uslove ponude“. Putem ove odredbe, postavljena je granica između prihvata ponude i protivponude u pogledu klauzula koje se najčešće

---

²¹³ Prilikom primene ovog pravila, sudovi su razvili različite tehnike ublažavanja njegove strogosti. Više o tome, E. A. Farnsworth, „Article 19“, *ibidem*.

²¹⁴ ULFIS, čl. 7.

²¹⁵ V. U. G. Schroeter, „Article 19“, op. cit., 351–352; E. A. Farnsworth, „Article 19“, op. cit., 175–180; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 178–179.

²¹⁶ Tako na primer, delegacija Jugoslavije je u kontekstu čl. 19. st. 2 Bečke konvencije predložila da se učini pokušaj određenja pojma „suštinskih izmena“. Više o tome, J. Vilus, op. cit., 69.

²¹⁷ K. H. Neumayer, C. Ming, *ibidem*.

²¹⁸ Detaljna tumačenja pojmova iz čl. 19 st. 2 mogu se naći u pojedinim komentarima Konvencije. U tim okvirima, ističe se da se „dodatnim uslovima“ smatraju oni elementi koji nisu sadržani u ponudi ali proističu iz prakse uspostavljene između strana ili običaja koji obavezuje strane u smislu čl. 9 Konvencije, kao i oni koji prečutno proizilaze iz ponude. S druge strane, odgovor na pitanje da li konkretan dodatni ili različit uslov predstavlja „suštinsku izmenu“, treba tražiti u okolnostima slučaja, a u svetlu uslova predviđenih u čl. 19. st. 3 Konvencije. U tom smislu, F. Ferrari, „Article 19“, op. cit. 289.

unose u ugovor o međunarodnoj prodaji robe.²¹⁹ U tim okvirima, sudska praksa je kao „suštinske“ ocenila i klauzule koje se odnose na promene u ceni, zahtev za avansnim plaćanjem ili plaćanjem putem dokumentarnog akreditiva, izmene u uslovima isporuke, mestu ili vremenu isporuke, vrstu robe, povećanje ili smanjenje njene količine, kao i klauzulu o ograničenju odgovornosti, arbitražnu klauzulu i sl.²²⁰ Prema stavu koji preovlađuje u doktrini²²¹ i sudskoj praksi,²²² pomenuto pravilo sadrži *oborivu* pretpostavku o tome da se navedenim izmenama suštinski menjaju uslovi ponude. U tom smislu, moguće je da klauzule predviđene u čl. 19 st. 3 Konvencije budu smatrane izmenama kojima se uslovi ponude suštinski ne menjaju ako na to ukažu okolnosti konkretnog slučaja, praksa uspostavljena između strana, prethodni pregovori ili običaj.²²³ Pitanje je od značaja pre svega zbog tereta dokazivanja koji je na onoj strani koja tvrdi da je ugovor zaključen. Ova strana treba da dokaže da su izmene u konkretnom slučaju bile takve da nisu „suštinski“ izmenile uslove ponude.²²⁴

Posebno pitanje u kontekstu zaključenja ugovora odnosi se na slučaj u kome se svaka strana poziva na svoje opšte uslove koji se međusobno razlikuju. U takvom slučaju, razlika između ponude i prihvatanja ponude proističe iz sadržine opštih uslova. U doktrini se ova situacija označava kao problem „konkurencije opštih uslova“²²⁵ (engl. *battle of forms*). Ovo pitanje, iako intenzivno diskutovano tokom izrade Konvencije,²²⁶ nije obuhvaćeno njenim pravilima. U doktrini su u tom pogledu izražavana različita stanovišta: prema jednom, ovaj problem treba rešavati u svetlu pravila iz čl. 19 Konvencije, dok prema drugom, rešenje treba tražiti u relevantnim pravilima merodavnog

²¹⁹ Pomenute klauzule navedene su *exempli causa*, što jasno proističe iz termina „između ostalog“.

²²⁰ Odgovarajuće sudske odluke navedene su u U. G. Schroeter, „Article 19“, op. cit., 355–356.

²²¹ V. na primer F. Ferrari, „Article 19“, op. cit., 289 i tamo navedeni autori; U. G. Schroeter, „Article 19“, op. cit., 356; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 181.

²²² V. na primer odluku švajcarskog suda *Bundesgericht* od 05.04.2005. (*Triethylenetetramine*), CISG-online 1012. Analiza sudskih odluka u pogledu ovog pitanja, C. Witz, op. cit., 59–61.

²²³ V. F. Ferrari, „Article 19“, op. cit., 290, gde se u tom smislu navodi odluka Vrhovnog suda Austrije *Oberster Gerichtshof* od 20.03.1997. (*Monoammonium phosphate*), CISG-online 269.

²²⁴ V. U. G. Schroeter, „Article 19“, op. cit., 357; F. Ferrari, „Article 19“, *ibidem*.

²²⁵ Detaljna analiza ovog pitanja u ugovornom pravu uopšte, Slobodan Vukadinović, *Opšti uslovi poslovanja u obligacionom i međunarodnom trgovinskom pravu: pojam, zaključenje, tipične klauzule i kontrola*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu, Beograd, 2019, 203 i dalje, dostupno na: <http://union.edu.rs/wp-content/uploads/2019/08/SV-PhD.pdf>, 27.11.2021.

²²⁶ Više o tome, U. G. Schroeter, „Article 19“, op. cit., 364–365; F. Ferrari, „Article 19“, op. cit., 292; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 184.

domaćeg prava.²²⁷ Ipak, polazeći od činjenice da je zaključenje ugovora izričito regulirano Konvencijom, te da iz stavova izraženih tokom njene pripreme na Diplomatskoj konferenciji u Beču (*travaux préparatoires*) proizilazi da nije reč o pitanju koje je prepušteno pravilima merodavnog domaćeg prava,²²⁸ u komentarima Konvencije široko je prihvaćen stav da problem konkurencije opštih uslova treba rešavati na osnovu pravila iz čl. 19 Konvencije.²²⁹ Prema ovom pristupu, u slučaju kad ponuda upućuje na opšte uslove, a ponuđeni odgovori na ponudu pozivajući se na sopstvene opšte uslove, potrebno je, kao i u svakom drugom slučaju, utvrditi da li odgovor na ponudu sadrži dopunske ili različite uslove koji suštinski menjaju ponudu. Ako to nije slučaj, tj. ako razlike između opštih uslova ponudioca i ponuđenog nisu suštinskog karaktera, ugovor je zaključen, a njegova sadržina određuje se prema opštim uslovima ponudioca o kojima je postignuta saglasnost i opštim uslovima ponuđenog koji suštinski ne menjaju ponudu. Nasuprot tome, ako su razlike između opštih uslova takve da suštinski menjaju uslove ponude, ugovor ne nastaje.²³⁰

Načela UNIDROIT, Načela evropskog ugovornog prava, Nacrt zajedničkog okvira. – Načela UNIDROIT prihvataju rešenja Bečke konvencije, kako u pogledu opšteg pravila o prihvatanju ponude (čl. 2.1.6 st. 1) tako i kad je reč o izmenama ponude sadržanim u odgovoru na ponudu (čl. 2.1.11).²³¹ Načela ne sadrže pravilo iz čl. 19 st. 3 Bečke konvencije koje predviđa dopunske ili različite uslove za koje se smatra da suštinski menjaju uslove ponude, što je razumljivo s obzirom na to da se pravila Konvencije primenjuju isključivo za ugovor o međunarodnoj prodaji robe, dok se Načela odnose na međunarodne trgovinske ugovore uopšte. Za razliku od Konvencije, Načela UNIDROIT sadrže pravila o pismenoj potvrdi ugovora i konkurenciji opštih uslova. Tako, prema Načelima: „Ako je pismeno koje se smatra potvrdom ugovora koje sadrži dodatne ili različite uslove poslato u razumnom roku posle zaključenja ugovora, takvi uslovi postaju deo ugovora, osim ako suštinski ne menjaju ugovor ili ako ponudilac, bez opravdanog odlaganja, ne izrazi svoje neslaganje sa takvim uslovima“ (čl. 2.1.12).²³² Pitanje konkurencije

---

²²⁷ V. F. Ferrari, „Article 19“, op. cit., 293 gde se navode autori koji zastupaju jedno ili drugo stanovište.

²²⁸ U smislu čl. 7 st. 2 Konvencije.

²²⁹ V. U. G. Schroeter, „Article 19“, op. cit., 365 i tamo navedeni autori; F. Ferrari, „Article 19“, *ibidem* i tamo navedeni autori. Sa rezervom u tom pogledu, B. Audit, op. cit., 70.

²³⁰ Detaljno, F. Ferrari, „Article 19“, op. cit., 293–295. Nešto drukčiji pristup, V. Heuzé, op. cit., 168.

²³¹ Komentar ovih pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, op. cit., 44–45, 51–52.

²³² Komentar ovog pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, op. cit., 52–54.

opštih uslova Načela rešavaju na sledeći način: „Kada obe strane koriste svoje opšte uslove i postignu sporazum o svemu osim o opštim uslovima, ugovor je zaključen na osnovu odredaba o kojima je postignut sporazum i onih klauzula opštih uslova koje su u suštini zajedničke, osim ukoliko jedna strana ne obavesti jasno unapred ili naknadno ali bez neosnovanog odlaganja, da nema nameru da bude vezana takvim ugovorom“ (čl. 2.1.22).²³³

Opšte pravilo Načela evropskog ugovornog prava o prihvatanju ponude korespondira odgovarajućem pravilu Bečke konvencije, uprkos određenim razlikama u formulaciji. Prema njemu, „Svaka forma izjave ili ponašanja ponuđenog je prihvatanje ponude ukoliko ukazuje na saglasnost sa ponudom. (2) Čutanje ili nečinjenje sami po sebi ne znače prihvatanje“ (čl. 2:204).²³⁴ Isto se odnosi i na odredbe Načela o izmenama ponude sadržanim u odgovoru na ponudu (čl. 2:208 st. 1 i 2). Umesto pravila iz čl. 19 st. 3 Bečke konvencije, Načela sadrže odredbu prema kojoj će se odgovor na ponudu koji sadrži dodatne ili različite uslove smatrati odbijanjem ponude: a) ako ponuda izričito ograničava prihvatanje na uslove iz ponude ili b) ukoliko se ponudilac bez odlaganja usprotivi dodatnim ili različitim uslovima ili c) ukoliko ponuđeni svoje prihvatanje uslovi pristankom ponudioca na dodatne ili različite uslove, a taj pristanak ne stigne ponuđenom u razumnom roku (čl. 2:208 st. 3).²³⁵ Načela, za razliku od Konvencije, uređuju pitanje konkurencije opštih uslova. U tom smislu, Načela predviđaju: (1) „Ako su strane postigle saglasnost, izuzev ako se ponuda i prihvatanje ponude pozivaju na drugačije opšte uslove ugovora, smatra se da je ugovor zaključen. Opšti uslovi predstavljaju sastavni deo ugovora u meri u kojoj su suštinski zajednički. (2) Međutim, ugovor nije zaključen ako jedna strana: a) izjavi unapred izričito, a ne putem opštih uslova, da ne namerava da bude vezana ugovorom na osnovu stava 1; ili b) bez odlaganja obavesti drugu stranu da ne namerava da bude vezana takvim ugovorom. (3) Opšti uslovi ugovora predstavljaju uslove koji su unapred sastavljeni za neodređeni broj ugovora određene vrste i o kojima strane nisu pojedinačno pregovarale“ (čl. 2:209).²³⁶ Nacrt zajedničkog okvira u celini preuzima pomenuta pravila Načela evropskog

²³³ Komentar ovog pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, op. cit., 71–73; S. Vukadinović, op. cit., 224 i dalje.

²³⁴ Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 169–170.

²³⁵ Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 177–180.

²³⁶ Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 177–180; S. Vukadinović, op. cit., 223.

ugovornog prava – opšte pravilo o zaključenju ugovora (II-4:204), pravilo o dodatnim ili različitim uslovima (II-4:208), kao i pravilo o konkurenciji opštih uslova (II-4:209).²³⁷

Komparacija sa Zakonom o obligacionim odnosima. – Prema opštem pravilu Zakona o obligacionim odnosima, ponuda je prihvaćena kad ponudilac primi izjavu ponuđenog da prihvata ponudu. Ponuda je prihvaćena i kad ponuđeni pošalje stvar ili plati cenu, kao i kad učini neku drugu radnju, koja se, na osnovu ponude, prakse utvrđene između zainteresovanih strana ili običaja, može smatrati kao izjava o prihvatanju (čl. 39 st. 1 i 2).²³⁸ Ove odredbe potrebno je posmatrati u svetlu opšteg pravila Zakona o zaključenju ugovora koje predviđa da je ugovor zaključen kad su se ugovorne strane saglasile o bitnim elementima ugovora (čl. 26).²³⁹ U tom pogledu, u doktrini se ističe da je „potrebno da ponuđeni prihvati bitne elemente ugovora koji su u ponudi bili označeni, pod kojima se podrazumevaju ne samo oni elementi bez kojih, po samoj prirodi stvari, ugovor određene vrste ne može nastati, nego i svi drugi elementi kojima su same stranke dale svojstvo bitnih elemenata, a što se tumačenjem ugovora može ustanoviti“.²⁴⁰ Izjava o prihvatanju mora da odgovara sadržini ponude bez obzira da li je učinjena izričito ili prećutno – putem konkludentne radnje i u tom pogledu nema suštinske razlike između ovog pravila Zakona i odgovarajućih rešenja izvora uniformnog ugovornog prava.

S druge strane, za razliku od uniformnih pravila koja se u pogledu ćutanja ponuđenog ograničavaju na formulaciju da „ćutanje samo za sebe ne znači prihvatanje ponude“, Zakon sadrži izričito pravilo o ovom pitanju. U tom smislu, Zakon predviđa da ćutanje ponuđenog ne znači prihvatanje ponude, kao i da je bez pravnog dejstva odredba u ponudi koja predviđa da će se ćutanje ponuđenog ili neko drugo njegovo propuštanje smatrati prihvatom ponude (na primer ako ponuđeni ne odbije ponudu u određenom roku ili ako poslatu stvar o kojoj mu se nudi ugovor ne vrati u određenom roku i sl.). Princip da ćutanje ne znači prihvatanje ponude poznaje dva izuzetka. Prvi se odnosi na slučaj kad ponuđeni stoji u stalnoj poslovnoj vezi sa ponudiocem u pogledu određene robe, smatra se da je prihvatio ponudu koja se odnosi na tu robu ako je nije odmah ili u ostavljenom roku odbio. Drugi izuzetak predviđen je za lica koja se bave

---

²³⁷ Sa izuzetkom pravila iz čl. 2:209 st. 3 Načela koja sadrže definiciju opštih uslova.

²³⁸ Komentar čl. 39, Mladen Draškić, „Član 39“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 85–87; B. Vizner, op. cit., 190–193.

²³⁹ Komentar čl. 26, Mladen Draškić, „Član 26“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 61–64; B. Vizner, op. cit., 111–158.

²⁴⁰ S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 277.

izvršavanjem tuđih naloga. Prema Zakonu, lice koje se ponudilo drugom da izvršava njegove naloge za obavljanje određenih poslova, kao i lice u čiju poslovnu delatnost spada vršenje takvih naloga, dužno je da izvrši dobijeni nalog ako ga nije odmah odbilo. Ako u takvom slučaju ponuda odnosno nalog nije odbijen, smatra se da je ugovor zaključen u trenutku kad je ponuda odnosno nalog stigao ponuđenom.²⁴¹

U pogledu izjave o prihvatanju ponude s predlogom da se izmeni, Zakon izričito predviđa da, ako ponuđeni izjavi da prihvata ponudu i istovremeno predloži da se ona u nečemu izmeni ili dopuni, smatra se da je ponudu odbio i da je sa svoje strane učinio drugu ponudu svom ranijem ponudiocu.²⁴² Za razliku od izvora uniformnog ugovornog prava, Zakon ne predviđa odstupanje koje bi dozvolilo da se izjava koja ukazuje na prihvatanje a koja sadrži dopunske ili različite uslove „nesušinskog“ karaktera smatra prihvatanjem ponude, što izvesnim autorima daje povoda da ovo rešenje ocene prestrogim, posebno sa stanovišta načela „*in favorem contractus*“.²⁴³ Ipak, prema određenim stavovima, ovde je potrebno uzeti u obzir čl. 26 Zakona prema kome je ugovor zaključen kad su se ugovorne strane saglasile o bitnim elementima ugovora i čl. 32 st. 2 koji predviđa da, ako su ugovorne strane posle postignute saglasnosti o bitnim elementima ugovora ostavile neke sporedne tačke za docnije, ugovor se smatra zaključenim, a sporedne tačke, ako sami ugovarači ne postignu saglasnost o njima, urediće sud vodeći računa o prethodnim pregovorima, utvrđenoj praksi između ugovarača i običajima. Polazeći od toga, potrebno je smatrati da se izmene i dopune koje predlaže ponuđeni mogu odnositi na sporedne tačke, a da unošenje takvih dodatka u izjavu o prihvatanju ponude ne sprečava zaključenje ugovora. U tom smislu, prema ovom stavu, kad je reč o sporednim tačkama, važi pretpostavka da je ugovor zaključen.²⁴⁴

Sve ovo, posmatrano sa stanovišta komparacije sa rešenjima uniformnih pravila o kojima je bilo reči, upućuje na zaključak da pitanje „kvalifikacije“ izjave o prihvatu sa dopunskim ili različitim uslovima, u najvećem broju slučajeva

²⁴¹ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 42. Komentar, Mladen Draškić, „Član 42“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 100–103; B. Vizner, op. cit., 197–199. Kritička analiza pravila Zakona koja se odnose na izuzetke od principa prema kome ćutanje ne znači prihvatanje ponude (čl. 42. st. 3 i 4), M. Orlić, *Zaključenje ugovora*, op. cit., 352–362.

²⁴² Zakon o obligacionim odnosima, čl. 41. Komentar, Mladen Draškić, „Član 41“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 97–100; B. Vizner, op. cit., 196–197.

²⁴³ B. Vizner, op. cit., 196.

²⁴⁴ U tom smislu izjašnjava se M. Orlić u *Zaključenje ugovora*, op. cit., 340–341, s tim što ovaj autor umesto termina „sporedne tačke“, upotrebljava izraz „potpuno nebitne tačke“.

zavisi od *tumačenja* odgovarajućeg pravila u svetlu okolnosti svakog konkretnog slučaja. Ovo se odnosi kako na rešenje Bečke konvencije (čl. 19 st. 2 i 3)²⁴⁵ za koje se pokazalo da, uprkos tome što pomenuto pitanje bliže uređuje, brojna pitanja ostavlja spornim, tako i na Zakon o obligacionim odnosima koji ne sadrži dalja preciziranja pravila o izmenjenom prihvatu. Ipak, čini se da bi sa stanovišta potreba pravne sigurnosti unošenje dodatnih pravila o ovom pitanju u Zakon o obligacionim odnosima bilo poželjno, pre svega u vidu opšte smernice za postupanje sudova. Upravo taj pristup usvojen je u Prednacrta Građanskog zakonika Srbije, u kome su predložene odgovarajuće dopune čl. 41 Zakona o obligacionim odnosima.²⁴⁶

Zakon o obligacionim odnosima ne sadrži pravilo o konkurenciji opštih uslova. Polazeći od značaja ovog pitanja za zaključenje ugovora u privredi i njegove učestalosti u poslovnoj praksi, potreba njegovog zakonskog uređenja čini se nespornom. Kao polazni osnov u tom pogledu mogu se uzeti rešenja usvojena u Načelima UNIDROIT i Načelima evropskog ugovornog prava o kojima je bilo reči u prethodnim izlaganjima.

IV. VREME ZAKLJUČENJA UGOVORA

Opšti pogled

Utvrđenje vremena zaključenja ugovora značajno je iz više razloga. Tako, od trenutka zaključenja ugovora ugovor počinje da proizvodi pravna dejstva i počinju da teku rokovi za izvršenje ugovornih obaveza i rokovi zastarelosti. Prema trenutku zaključenja ugovora ceni se sposobnost ugovaranja ugovornih strana. Od trenutka zaključenja ugovora zavisi vremenski period u kome se može učiniti opoziv izjave o prihvatanju ponude, kao i odgovor na pitanje koja strana snosi rizik ako izjava o prihvatanju ponude ne stigne ponudiocu ili ako je stigla sa docnjom bez krivice bilo koje strane. U slučaju sukoba zakona u vremenu, na ugovor se primenjuje zakon koji je bio na snazi u trenutku

---

²⁴⁵ Isto se odnosi i na odgovarajuća rešenja ostalih analiziranih izvora uniformnog ugovornog prava.

²⁴⁶ Prema predlogu Prednacrta, postojećem pravilu iz čl. 41 Zakona o obligacionim odnosima dodaju se tri nova stava koja glase: „1) Odgovor na ponudu kojim se ponuda prihvata ali sa dopunama ili izmenama koje je bitnije ne menjaju znači prihvatanje, osim ako ponudilac odmah ne prigovori. (2) Ako tako ne postupi, ugovor će se zaključiti u skladu sa sadržinom izmena koje su navedene u izjavi o prihvatanju. (3) Smatra se da se bitno menja ponuda kad se dopune ili izmene odredbe koje se odnose na cenu, plaćanje, kvalitet ili količinu robe, mesto i vreme isporuke, obim odgovornosti jedne strane u odnosu na drugu“ (čl. 36).

zaključenja ugovora. Ukoliko je u trenutku zaključenja ugovora postojala nemogućnost ispunjenja (inicijalna nemogućnost), npr. propala je individualno određena stvar (faktička nemogućnost) ili je postojala zabrana prometa robe koja je predmet ugovora (pravna nemogućnost) ugovor ne nastaje. Trenutak zaključenja ugovora značajan je prilikom ocene prava na raskid ili izmenu ugovora zbog promjenjenih okolnosti, s obzirom da se ovo pravno sredstvo može upotrebiti samo ukoliko se nastupanje promjenjenih okolnosti nije moglo predvideti u trenutku zaključenja ugovora.²⁴⁷

U slučaju kad se ugovor zaključuje između prisutnih lica, određenje vremena zaključenja ugovora po pravilu ne predstavlja problem s obzirom da u takvom slučaju nema vremenske distance između momenta u kome je ponuda učinjena i momenta njenog prihvata. Međutim, kad se ugovor zaključuje između odsutnih lica, postoji određeni vremenski period između momenta u kome je ponuda učinjena i momenta njenog prihvata, kao i između trenutka u kome je ponudeni prihvatio ponudu i trenutka u kome je ponudilac o tome obavješten. U takvom slučaju postavlja se pitanje određenja trenutka u kome je ugovor zaključen.²⁴⁸ Vreme zaključenja ugovora između odsutnih lica u uporednom pravu je određeno različito,²⁴⁹ u zavisnosti od toga da li konkretan pravni sistem prihvata teoriju prijema ili teoriju otposljanja.²⁵⁰

U daljim izlaganjima učinjen je pogled na pravila o vremenu zaključenja ugovora usvojenim u izvorima uniformnog ugovornog prava uz njihovu komparaciju sa odgovarajućim pravilima srpskog Zakona o obligacionim odnosima.

Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji. – U pogledu vremena zaključenja ugovora Bečka konvencija usvaja teoriju prijema. Opšte pravilo Konvencije prema kome je ugovor zaključen u trenutku prihvatanja ponude u skladu sa odredbama Konvencije (čl. 23) svoj osnov nalazi u čl. 18. st. 2 ovog dokumenta koji predviđa: „Prihvatanje ponude proizvodi dejstvo od trenutka kad izjava o saglasnosti stigne ponudiocu. Prihvatanje će biti bez dejstva ako izjava o saglasnosti ne stigne

²⁴⁷ Više o tome, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit. 280–281; Mladen Draškić, „Član 31“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 74–75.

²⁴⁸ V. S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 280; J. Perović, *Međunarodno privredno pravo*, op. cit., 241–242.

²⁴⁹ Komparativno-pravni pregled, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 173–174; *Harmonisation du droit des affaires dans les pays du marché commun La formation du contrat*, op. cit.

²⁵⁰ Detaljno o teorijama u pogledu trenutka u kome ugovor nastaje – teorija izjave ili emisije, teorija otposljanja ili ekspedicije, teorija saznanja ili informacije, teorija prijema, teorija prema kojoj je odlučna namera strana, S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 281–284.

ponudiocu u roku koji je on odredio ili, ako nije odredio rok, u razumnom roku, vodeći računa o okolnostima posla uključujući brzinu sredstava komunikacije koje je koristio ponudilac. Usmena ponuda mora biti prihvaćena odmah, izuzev ako okolnosti ukazuju na drugačije“. Pri tome, potrebno je imati u vidu pravilo iz čl. 24 Konvencije prema kome se smatra da je ponuda, izjava o prihvatanju ili bilo koje drugo izražavanje namere „stiglo“ primaocu ako mu je saopšteno usmeno ili na drugi način uručeno njemu lično ili predato u njegovom sedištu ili na njegovu poštansku adresu ili, ako nema sedišta, odnosno poštanske adrese, u njegovom redovnom boravištu^{251, 252}

U kontekstu vremena u kome je ponudilac vezan ponudom, pomenuto pravilo razlikuje tri slučaja: kad je ponudilac odredio rok za prihvatanje ponude, kad taj rok nije određen i kad je reč o usmenoj ponudi.

Ukoliko je ponudilac *odredio rok za prihvatanje ponude*, izjava o prihvatanju ponudiocu mora stići u tom roku.²⁵³ Ovaj rok može biti određen predviđanjem konkretnog datuma ili na drugi način (na primer, „najkasnije 14 dana po prijemu ponude“, „dva radna dana“, „sutra na našem otvaranju“ i sl.).²⁵⁴ Neodređene formulacije u pogledu ovog roka (na primer, „vreme potrebno za razmatranje ponude ponude“ „uobičajeno vreme“, „kratko vreme“ i sl.), po pravilu se ne smatraju određenjem roka za prihvatanje i predmet su tumačenja u skladu sa čl. 8 Konvencije.²⁵⁵

S druge strane, ako *rok za prihvatanje ponude nije određen* niti se može odrediti putem tumačenja, primenjuje se standard „razumnog roka“. U komentarima Konvencije ističe se da pri određenju razumnog roka treba imati u vidu vreme potrebno da ponuda stigne ponuđenom, vreme potrebno za razmatranje

²⁵¹ Komentar čl. 24 Konvencije, Ulrich G. Schroeter, „Article 24“ u *Schlechtriem & Schwentzer Commentary*, 2016, 394–415; Franco Ferrari, „Article 24“ u *Commentary*, Kröll/Mistelis/Peralles Viscasillas, 2018, 326–335; Edgar Allan Farnsworth, „Article 24“ u *Commentary*, C. M. Bianca, M. J. Bonell, 1987, 201–204; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 199–205; J. O. Honnold, op. cit., 201–202.

²⁵² O spornom odnosu između ovih pravila i čl. 27 Konvencije u kome je u pogledu pitanja prenosa obaveštenja prihvaćena teorija otposljanja, Jelena Perović Vujačić, „Kako raskinuti ugovor o međunarodnoj prodaji robe? Pogled na rešenje Konvencije UN o međunarodnoj prodaji robe“, *Izazovi u međunarodnom poslovnom pravu i pravu Evropske unije, Liber Amicorum in Honour of Radovan D. Vukadinović*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Udruženje za evropsko pravo, Banja Luka, Kragujevac, 2020, 433–436.

²⁵³ V. odluku nemačkog suda *Landgericht Hamburg* od 26.11.2003. (*Phthalic anhydride*), CISG-online 875.

²⁵⁴ Sudska praksa u tom pogledu, U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 342–343.

²⁵⁵ F. Ferrari, „Article 18“, op. cit., 279–280.

ponude od strane ponuđenog i vreme potrebno da prihvati ponudu stigle ponudiodocu.²⁵⁶ Pri određenju vremena koje je potrebno da ponuda stigle ponuđenom odnosno da prihvati ponudu stigle ponudiodocu uzima se u obzir brzina sredstava komunikacije koje je koristio ponudilac.²⁵⁷ U tom smislu, kad je ponuda učinjena putem telefaksa ili elektronskom komunikacijom, to vreme je po pravilu kratko, te se u određenim slučajevima tumačenjem može doći do zaključka o potrebi da se prihvati učini odmah, kao da je u pitanju usmena ponuda.²⁵⁸ Određenje vremena potrebnog za razmatranje ponude od strane ponuđenog zavisi pre svega od prirode i vrste transakcije na koju se ponuda odnosi. Pri tome, mogu se uzeti u obzir različiti faktori kao što su na primer vrsta robe (uključujući pitanje da li je reč o potrošnim ili nepotrošnim stvarima), stabilnost cena, eventualni pregovori sa snabdevačima, podgovaračima ili finansijskim institucijama, potreba pribavljanja dodatnih informacija, kao i svrha radi koje kupac nabavlja robu.²⁵⁹ Dužina razumnog roka za prihvati ponude u konkretnom slučaju može proisticati i iz običaja koji vezuje strane u smislu čl. 9 Konvencije.²⁶⁰ U suštini, što je ugovor čije se zaključenje predlaže kompleksniji, to će i vreme potrebno za razmatranje ponude biti duže. Prema tome, u pogledu standarda „razumnog roka“ ne može se postaviti opšte i unapred dato pravilo, već se dužina ovog roka mora tumačiti prema okolnostima svakog konkretnog slučaja.²⁶¹

²⁵⁶ Upor. sa čl. 37 Zakona o obligacionim odnosima koji se odnosi na vreme obaveznosti ponude, a prema kome: „Ponuda učinjena odsutnom licu u kojoj nije određen rok za prihvatanje, vezuje ponudiodoca za vreme koje je redovno potrebno da ponuda stigle ponuđenom, da je ovaj razmotri, o njoj odluči i da odgovori o prihvatanju stigle ponudiodocu“.

²⁵⁷ V. K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 171, gde se u tom pogledu konstatuje: „La loyauté commerciale commande à l'acceptant de considérer le moyen de transmission utilisé par l'offrant: en cas de mode de transmission rapide (offre par télécopie), l'acceptant qui choisit une voie lente court le risque que sa déclaration soit considérée comme tardive“.

²⁵⁸ V. prethodno navedenu odluku nemačkog suda *Oberlandesgericht Dresden* od 30.11.2010. (*Lingerie*), CISG-online 2183.

²⁵⁹ Ovi i drugi primeri, U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 344; F. Ferrari, „Article 18“, op. cit., 281.

²⁶⁰ F. Ferrari, „Article 18“, *ibidem*.

²⁶¹ V. na primer odluku nemačkih sudova *Landgericht Bielefeld* od 18.01.1991. (*Bacon*), CISG-online 174 u kojoj je ocenjeno da je prihvati ponude za kupovinu šunke dve sedmice nakon prijema ponude učinjen u razumnom roku, odluku *Landgericht Hamburg* od 21.12.2001. (*Natural stones*), CISG-online 1092, gde se, u kontekstu roka za prihvati ponude, utvrđuje da je period od dva meseca od prijema ponude za kupovinu prirodnog kamena suviše dug, kao i već navedenu odluku *Oberlandesgericht Dresden* od 30.11.2010. (*Lingerie*) u kojoj je zauzeto stanovište da se, kad je ponuda učinjena putem elektronske pošte, razumnim rokom može smatrati rok od najviše nedelju dana. Pregled sudske prakse u pogledu ovog pitanja, U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 344.

Najzad, ako je rok za prihvatanje određen *usmenom ponudom*, ponuda mora biti prihvaćena u tom roku. Ako ovaj rok nije određen, prema pravilu iz čl. 18 st. 2 Konvencije ponuda mora biti prihvaćena odmah izuzev ako okolnosti ukazuju na drugačije. Te okolnosti mogu se na primer odnositi na prethodne pregovore između ponudioca i ponuđenog, eventualnu potrebu ponuđenog da pribavi dodatne informacije, ovlašćenja ponuđenog za zaključenje ugovora i sl, pri čemu je potrebno da ponuđeni obavesti ponudioca o tim okolnostima.²⁶² Inače, pod usmenom ponudom koju predviđa čl. 18. st. 2 Konvencije podrazumeva se ponuda učinjena između prisutnih lica; ona postoji i u slučaju ponude učinjene telefonom, kao i putem sredstava elektronske komunikacije koja dozvoljava neposrednu komunikaciju između strana.²⁶³ Nasuprot tome, u slučaju kad je izjava učinjena putem sredstva koje ne omogućava neposrednu komunikaciju između ponudioca i ponuđenog (pismo, elektronska pošta i sl.), smatra se da nije reč o usmenoj ponudi.²⁶⁴

Pravilo o trenutku u kome prihvatanje ponude učinjeno putem konkludentnih radnji proizvodi dejstvo predviđeno je u čl. 18 st. 3 Konvencije. Prema njemu, ako na osnovu ponude, prakse koju su strane između sebe uspostavile ili običaja, prihvatanje ponuđenog može biti učinjeno izvršenjem neke radnje, kao što je ona koja se odnosi na isporuku robe ili plaćanje cene, bez obaveštavanja ponudioca, prihvatanje proizvodi dejstvo u trenutku kad je radnja izvršena pod uslovom da je ona izvršena u rokovima predviđenim u čl. 18 st. 2 Konvencije.²⁶⁵

Načela UNIDROIT, Načela evropskog ugovornog prava, Nacrt zajedničkog okvira. – Teorija prijema prihvaćena je i u ostalim međunarodnim dokumentima analiziranim u ovom radu, koji u pogledu vremena zaključenja ugovora usvajaju rešenje Bečke konvencije sa odstupanjima koja su pretežno terminološkog i konceptualnog karaktera. U Načelima UNIDROIT, opšte pravilo u tom pogledu izraženo je rečima da prihvatanje ponude proizvodi dejstvo od trenutka kad izjava o prihvatanju stigne ponudiocu (čl. 2.1.6 st. 2). Načela predviđaju da, ako iz ponude, prakse koju su strane uspostavile ili običaja proističe da prihvatanje ponude može biti učinjeno izvršenjem neke radnje bez obaveštavanja ponudioca, takvo prihvatanje proizvodi dejstva u trenutku kad je radnja izvršena (čl. 2.1.6 st. 3).

---

²⁶² U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 345.

²⁶³ V. F. Ferrari, „Article 18“, op. cit., 282, gde se navodi: „...it is „merely“ necessary that an „indication of assent is possible immediately after the offer has been made“.

²⁶⁴ Više, U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 345–346; F. Ferrari, „Article 18“, *ibidem*; K. H. Neumayer, C. Ming, op. cit., 172.

²⁶⁵ Komentar ovog pravila, J. O. Honnold, op. cit., 177–164; E. A. Farnsworth, „Article 18“, op. cit., 170 i dalje; U. G. Schroeter, „Article 18“, op. cit., 346–348.

Ponuda mora biti prihvaćena u roku koji je ponudilac odredio, ili ako rok nije određen, u razumnom roku, vodeći računa o okolnostima posla, uključujući i brzinu sredstava komunikacije koje je koristio ponudilac. Usmena ponuda mora biti prihvaćena odmah, izuzev ako okolnosti ne ukazuju na drugačije (čl. 2.1.7).²⁶⁶ Slično rešenje prihvaćeno je i u Načelima evropskog ugovornog prava (čl. 2:205 i 2:206)²⁶⁷ i Nacrtu zajedničkog okvira (II. – 4:205 i II. – 4:206).

Komparacija sa Zakonom o obligacionim odnosima. – Zakon o obligacionim odnosima opredeljuje se za teoriju prijema, predviđajući da je ugovor zaključen onog časa kad ponudilac primi izjavu ponuđenog da prihvata ponudu.²⁶⁸ U domaćoj doktrini široko je prihvaćen stav prema kome se teorija prijema, posmatrana u komparaciji sa ostalim teorijama koje određuju trenutak zaključenja ugovora, najviše odgovara zahtevu pravne sigurnosti. U tom smislu, profesor Slobodan Perović ističe da teorija prijema „unosí određen stepen izvesnosti u odnose ponudioca i ponuđenog na način što se momenat prijema može bez teškoća ustanoviti i tako odstraniti mogućnost svake sumnje da li je ponudilac saznao za prihvatanje ponude ili ne (što je prisutno kod teorije saznanja) i što, s druge strane, ponuđeni ne može više opozvati svoju izjavu pošto ova stigne ponudiocu“.²⁶⁹

U slučaju prihvatanja ponude putem konkludentne radnje, ugovor nastaje u trenutku izvršenja konkludentne radnje,²⁷⁰ dok je trenutak zaključenja ugovora u okviru izuzetaka od pravila da ćutanje ponuđenog ne znači prihvatanje ponude određen u pravilu Zakona koje se odnosi na pitanje ćutanja ponuđenog,²⁷¹ o čemu je bilo reći u prethodnim izlaganjima.

Kad je reč o vremenu u kome je ponudilac vezan ponudom, Zakon, slično rešenju uniformnih pravila, razlikuje tri slućaja: kad je ponudilac u ponudi odredio

²⁶⁶ Komentar ovih pravila, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016*, op. cit., 44–47.

²⁶⁷ Komentar ovog pravila, *Principles of European Contract Law, Parts I and II*, op. cit., 171–175.

²⁶⁸ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 31 st. 1. Komentar čl. 31, Mladen Draškić, „Ćlan 31“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 74–77; B. Vizner, op. cit., 171–175.

²⁶⁹ S. Perović, *Obligaciono pravo*, op. cit., 285. U istom smislu, na primer M. Draškić „Ćlan 31“, op. cit., 75 koji u prednosti ove teorije ubraja i ćinjenicu da se putem nje ćini podela rizika između ponudioca i ponuđenog; svaka strana snosi rizik prenosa svoje sopstvene izjave, kao i B. Vizner, op. cit., 172–173.

²⁷⁰ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 39. st. 2 koji predviđa: „Ponuda je prihvaćena i kad ponuđeni pošalje stvar ili plati cenu, kao i kad ućini neku drugu radnju koja se, na osnovu ponude, prakse utvrđene između zainteresovanih strana ili obićaja, može smatrati kao izjava o prihvatanju“.

²⁷¹ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 42. st. 5.

rok za njeno prihvatanje, kad u taj rok nije određen u ponudi odsutnom licu i kad je ponuda učinjena prisutnom licu.²⁷² Ukoliko je rok za prihvatanje određen od strane ponudioca, ponuda obavezuje ponudioca do isteka tog roka.²⁷³ S druge strane, ako u ponudi učinjenoj odsutnom licu nije određen rok za njeno prihvatanje, ona vezuje ponudioca za vreme koje je redovno potrebno da ponuda stigne ponuđenom, da je ovaj razmotri, o njoj odluči i da odgovor o prihvatanju stigne ponudiocu.²⁷⁴ Najzad, ponuda učinjena prisutnom licu (neposredna ponuda) smatra se odbijenom ako nije prihvaćena bez odlaganja, izuzev ako iz okolnosti proizilazi da ponuđenom priprada izvestan rok za razmišljanje. Zakon pri tome izričito predviđa da se ponuda učinjena telefonom, teleprinterom ili neposrednom radio-vezom smatra kao ponuda prisutnom licu,²⁷⁵ što korespondira rešenju Bečke konvencije o usmenoj ponudi. Naime, iako u samom pravilu čl. 18 st. 2 Konvencije nije sadržano bliže određenje pojma usmene ponude, iz prethodno izloženih komentara Konvencije proističe da se pod usmenom ponudom podrazumeva ponuda učinjena između prisutnih lica koja postoji i u slučaju ponude učinjene telefonom, kao i putem sredstava elektronske komunikacije koja dozvoljava neposrednu komunikaciju između strana.

Pogled na pravila Zakona o obligacionim odnosima o vremenu zaključenja ugovora u njihovoj komparaciji sa odgovarajućim rešenjima izvora uniformnog ugovornog prava upućuje na zaključak da između njih nema suštinskih razlika. Osnovna razlika ogleđa se u tome što Zakon ne prihvata standard „razumnog roka“ koji je u izvorima uniformnog ugovornog prava široko usvojen.²⁷⁶ Ipak, kako iz

---

²⁷² Zakon o obligacionim odnosima, čl. 37 i čl. 40. Komentar ovih pravila, Mladen Draškić, „Član 37“ i „Član 40“ u *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Slobodan Perović*, 87–91 i 94–97; B. Vizner, op. cit., 183–188 i 194–196.

²⁷³ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 37. st. 1. Ako je ponudilac u pismu ili telegramu odredio rok za prihvatanje, smatra se da je taj rok počeo teći od datuma označenog u pismu, odnosno od dana kada je telegram predat pošti (čl. 37. st. 2). U slučaju da pismo nije datirano, rok za prihvatanje ponude teče od dana kada je pismo predato pošti (čl. 37. st. 3).

²⁷⁴ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 37. st. 4.

²⁷⁵ Zakon o obligacionim odnosima, čl. 40.

²⁷⁶ Standard „razumnosti“ ima značajnu ulogu u Bečkoj konvenciji, pre svega zbog njegove široke zastupljenosti u ovom dokumentu. Tako, ovaj standard sadržan je, na primer, u članovima 8 stav 2 i 16 stav 2 tačka b (razumno oslanjanje), članovima 18 stav 2, 39 stav 1, 48 stav 2, 49 stav 2, 63 stav 1 i 79 stav 4 (razuman rok), članovima 34, 86 stav 2 i 88 stav 2 (nerazumne nepogodnosti i troškovi), članu 38 stav 3 (razumna mogućnost za pregled robe), članu 48 stav 1 (nerazumno odlaganje i nerazumne nepogodnosti), članu 60 tačka a (razumno očekivanje), članu 72 stav 2 (razumno obaveštenje), članu 75 (razuman način i razuman rok), članu 76 stav 2 (razumna zamena), članu 79 stav 1 (razumna očekivanja), članovima 85 i 86 stav 1 (razumne mere), članu 88 stav 1 (nerazumna docnja,

komentara čl. čl. 18. st. 2 Bečke konvencije (čije je rešenje bilo uzor ostalim uniformnim pravilima) proističe da pri određenju „razumnog roka“ treba imati u vidu „vreme potrebno da ponuda stigne ponuđenom, vreme potrebno za razmatranje ponude od strane ponuđenog i vreme potrebno da prihvati ponudu stigne ponudocu“ (o čemu je prethodno bilo reči), čini se da se pomenuta distinkcija svodi na pitanje generalnog pristupa koji Zakon s jedne i uniformna pravila s druge strane usvajaju u pogledu standarda „razumnog lica“.

ZAKLJUČAK

Analiza pravila o zaključenju ugovora koja je u ovom radu učinjena u svetlu rešenja izvora uniformnog ugovornog prava uz njihovu komparaciju sa odgovarajućim pravilima Zakona o obligacionim odnosima upućuje na dva opšta zaključka. Jedan se odnosi na ocenu stepena pravne sigurnosti koji se ostvaruje primenom međunarodnih standarda u oblasti zaključenja ugovora, dok je drugi posvećen zaključnim konstatacijama proisteklim iz komparacije izvora uniformnog ugovornog prava sa Zakonom o obligacionim odnosima u materiji zaključenja ugovora.

Međunarodni standardi u domenu zaključenja ugovora analizirani su pre svega sa stanovišta odgovarajućih pravila Bečke konvencije o međunarodnoj prodaji, kao jedne od najšire prihvaćenih međunarodnih konvencija u domenu ugovornog prava i najznačajnijeg instrumenta unifikacije prava u ovoj oblasti. Bečka konvencija je ostvarila značajan uticaj na ostale međunarodne dokumente i projekte uniformnog ugovornog prava, kao što su UNIDROIT Načela međunarodnih trgovinskih ugovora, Načela evropskog ugovornog prava i Nacrt zajedničkog referentnog okvira za evropsko privatno pravo, čija su pravila o zaključenju ugovora takođe bila predmet analize u ovom radu. U tom smislu, Bečka konvencija, svojim prisustvom i ulogom u oblasti prava međunarodne prodaje, značajno

---

razumno obaveštenje). Prilikom primene ovog standarda, na sudskoj praksi je zadatak da oceni šta se u konkretnom slučaju smatra „razumnim“ (normalnim, prihvatljivim), uzimajući u obzir sve relevantne okolnosti posla u pitanju. S druge strane, Zakon o obligacionim odnosima u načelu ne prihvata standard „razumnog lica“. U pogledu ponašanja strana u izvršavanju obaveza i ostvarivanju prava, Zakon predviđa da su strane dužne da postupaju sa pažnjom koja se u pravnom prometu zahteva u odgovarajućoj vrsti obligacionih odnosa (pažnja dobrog privrednika odnosno pažnja dobrog domaćina). Kad je reč o izvršavanju obaveza iz profesionalne delatnosti, zahteva se povećana pažnja, prema pravilima struke i običajima (pažnja dobrog stručnjaka). U tim okvirima, Zakon posebno predviđa da je strana u obligacionom odnosu dužna da se u ostvarivanju svog prava uzdrži od postupka kojim bi se otežalo izvršenje obaveze druge strane. V. J. Perović Vujačić, *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe*, op. cit., 99–100.

doprinosi prevazilaženju razlika između nacionalnih pravnih sistema, čime se u velikoj meri podstiče i olakšava zaključenje i izvršenje ugovora o prodaji na međunarodnom nivou. Ipak, potrebno je imati u vidu činjenicu da unifikacija prava, sama po sebi, ne dovodi automatski i do povećanja pravne sigurnosti u oblasti u kojoj se ostvaruje. Za ostvarenje višeg stepena pravne sigurnosti u odnosima na koje se Konvencija odnosi, neophodno je da se Konvencija pravilno primenjuje i da se njena pravila tumače na autonoman i uniformni način. Nasuprot tome, neprimena Konvencije od strane sudova u slučaju kad su ispunjeni uslovi za njenu primenu, kao i neadekvatna i neujednačena primena pravila Konvencije vode upravo suprotnom rezultatu, otvarajući put različitim tumačenjima i pravnoj nesigurnosti. S druge strane, analiza učinjena u ovom radu pokazala je da pojedina pravila Konvencije koja se odnose na zaključenje ugovora, posebno ona koja predstavljaju rezultat kompromisa između sistema evropsko-kontinentalne i anglosaksonske pravne tradicije (kao što je na primer pravilo o izuzecima od principa opozivosti ponude iz čl. 16 st. 2 Konvencije), izražavaju nejasna, a nekad i kontroverzna rešenja koja otvaraju prostor za različita tumačenja, a time i pravnu nesigurnost.

Komparacija izvora uniformnog ugovornog prava sa Zakonom o obligacionim odnosima u materiji zaključenja ugovora upućuje na zaključak da između njih postoje brojne sličnosti ali i određene razlike. Na opštem planu, suštinska sličnost u rešenjima ovih dokumenata proizilazi iz činjenice da se Skica za Zakonik o obligacijama i ugovorima, koja je poslužila kao izvornik Zakona o obligacionim odnosima, u mnogim rešenjima ugledala na Haške jednoobrazne zakone koji su prethodili Bečkoj konvenciji i kao takvi izvršili snažan uticaj na rešenja Konvencije, koja su kasnije u većoj meri preuzeta od strane ostalih razmatranih izvora uniformnog ugovornog prava. Konkretno sličnosti i razlike u domenu zaključenja ugovora analizirane su sa stanovišta pravila koja se odnose na pregovore, ponudu (sadržina ponude, upućenost ponude određenom licu, opozivost ponude), sadržinu izjave o prihvatanju ponude i vreme zaključenja ugovora. Evo sumarnih zaključaka za svako od pomenutih pravila.

Na osnovu komparacije pravila Zakona o obligacionim odnosima o *pregovorima* sa rešenjima usvojenim u Načelima UNIDROIT, Načelima evropskog ugovornog prava uniformnog ugovornog prava i Nacrtu zajedničkog okvira, ocenjujemo da je, sa stanovišta pravne sigurnosti, adekvatnija formulacija pravila o nesavesnim pregovorima prihvaćena u uniformnim pravilima; ona najpre na opšti način sankcionišu „nesavesno vođenje ili prekid pregovora“ i tim putem ovo pravilo *izričito vezuju* za načelo savesnosti i poštenja, a zatim, *exempli causa*, predviđaju šta se „naročito“ smatra nesavesnim postupanjem tokom pregovora. Nadalje, Zakon o obligacionim

odnosima ne sadrži odredbu o obimu odgovornosti za štetu nastalu nesavesnim vođenjem pregovora. U tom smislu, u okviru eventualnih reformi Zakona o obligacionim odnosima, bilo bi potrebno razmotriti mogućnost da se u odredbe o pregovorima unese pravilo dispozitivne prirode o tome šta obuhvata naknada štete prouzrokovane nesavesnim vođenjem ili prekidom pregovora. U pogledu obaveze poverljivosti koja Zakonom nije izričito predviđena, mišljenja smo da bi predlog koji u tom pogledu sadrži Prednacrt Građanskog zakonika mogao predstavljati osnov za uređenje obaveze poverljivosti.

U kontekstu *sadržine ponude* može se oceniti da je formulacija Zakona prema kojoj ponuda predstavlja predlog koji „sadrži sve bitne sastojke ugovora tako da bi se njegovim prihvatanjem mogao zaključiti ugovor“ preciznija od formulacije usvojene u uniformnim pravilima koja zahteva da je predlog „dovoljno određen“, a koja se može pokazati osnovom za sporne situacije i različita tumačenja. Razlika u odnosu na odgovarajuća rešenja uniformnih pravila ogleda se i u tome što Zakon sadrži izričito pravilo o sporednim tačkama ugovora koje su strane ostavile za kasniji sporazum.

Kad je reč o pitanju *kome se ponuda upućuje*, zahtev Zakona da ponuda bude učinjena *određenom licu* korespondira rešenju usvojenom u Bečkoj konvenciji, Načelima evropskog ugovornog prava i Nacrtu zajedničkog okvira. Pored toga, pravila Zakona koje sadrže definiciju opšte ponude, kao i izričito određenje u pogledu slučajeva izlaganja robe sa označenjem cene i slanja kataloga i oglasa, a koja ne nalazimo u anaziranim uniformnim pravilima, čine precizno razgraničenje između ponude i poziva na ponudu, što je od značaja sa stanovišta pravne sigurnosti.

Pravila Zakona o obligacionim odnosima o *opozivosti ponude* suštinski se razlikuju od onih koja u tom pogledu usvajaju izvori uniformnog ugovornog prava. Dok Bečka konvencija i ostali analizirani međunarodni dokumenti načelno prihvataju princip opozivosti ponude, Zakon se opredeljuje za princip neopozivosti ponude. Rešenje usvojeno u uniformnim pravilima potrebno je posmatrati u svetlu njihovog međunarodnog karaktera i u tom smislu nastojanja za postizanjem kompromisa između nacionalnih pravnih sistema koji prihvataju različite pristupe u tom pogledu. Ovo rešenje, kao rezultat pomenutog kompromisa, bilo je predmet kritičke analize u ovom radu.

U pogledu *sadržine izjave o prihvatanju ponude*, Zakon, za razliku od izvođa uniformnog ugovornog prava, ne predviđa odstupanje koje bi dozvolilo da se izjava koja ukazuje na prihvatanje, a koja sadrži dopunske ili različite uslove „nesuštinskog“ karaktera smatra prihvatanjem ponude. U tom pogledu, čini se da bi sa stanovišta potreba pravne sigurnosti unošenje dodatnih pravila o ovom pitanju

u Zakon o obligacionim odnosima bilo poželjno, pre svega u vidu opšte smernice za postupanje sudova, onako kako je to predloženo u Prednacrtu Građanskog zakonika Srbije. Nadalje, potrebno je konstatovati da Zakon o obligacionim odnosima ne sadrži pravilo o konkurenciji opštih uslova. Polazeći od značaja ovog pitanja za zaključenje ugovora u privredi i njegove učestalosti u poslovnoj praksi, potreba njegovog zakonskog uređenja čini se nespornom. Kao polazni osnov u tom pogledu mogu se uzeti odgovarajuća rešenja usvojena u Načelima UNIDROIT i Načelima evropskog ugovornog prava.

Pogled na pravila Zakona o obligacionim odnosima o *vremenu zaključenja ugovora* u njihovoj komparaciji sa odgovarajućim rešenjima izvora uniformnog ugovornog prava upućuje na zaključak da između njih nema suštinskih razlika, te da srpski sudija prilikom primene rešenja uniformnih pravila neće naići na veća iznenađenja u tom pogledu.

Na osnovu analiziranih sličnosti i razlika između rešenja usvojenih u izvorima uniformnog ugovornog prava s jedne i Zakona o obligacionim odnosima s druge strane, može se zaključiti da Zakon o obligacionim odnosima u najvećoj meri odražava vladajuće međunarodne standarde u oblasti zaključenja ugovora. Uočene razlike u tom domenu više proističu iz same prirode i oblasti primene ovih dokumenata nego iz suštine pristupa pojedinom pitanju. Svaka od tih razlika u radu je posebno analizirana i ocenjena sa stanovišta potreba pravne sigurnosti. Tim putem determinisan je i opšti zaključak: rešenja Zakona o obligacionim odnosima uspešno odgovaraju težnji za ostvarenjem visokog stepena pravne sigurnosti u domenu zaključenja ugovora, ne zatvarajući put autonomiji volje strana koje zaključuju ugovor i podstičući dalju evoluciju prava u ovoj oblasti.

Prof. Dr. JELENA S. PEROVIĆ VUJAČIĆ

President of the Kopaonik School of Natural Law – Slobodan Perović
Full Professor, Faculty of Economics, University of Belgrade

CONCLUSION OF CONTRACT AND LEGAL CERTAINTY -APPLICATION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN SERBIAN CONTRACT LAW-

Summary

The paper addresses the rules governing the conclusion of contract from the aspect of the prevailing international standards in this area and their comparison with the appropriate solutions of the Serbian Law of Obligations. The international standards in the field of conclusion of contracts

have been analysed primarily in the light of the relevant rules of the CISG, as one of the most widely accepted international conventions in the field of contract law, while also giving due consideration to the solutions of other important international documents and projects of uniform contract law, such as UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, Principles of European Contract Law and the Draft Common Frame of Reference for European Private Law. Among the plethora of issues relevant to the conclusion of the contract, the paper places the focus on those which seem most important from the perspective of their comparative analysis with the solutions of the Serbian Law of Obligations: negotiations, offer (contents of the offer, to whom the offer is addressed, revocability of the offer), acceptance of the offer (contents of the statement indicating acceptance of the offer) and the time of conclusion of the contract. Each of these issues has been separately analysed and evaluated in an endeavour to identify those solutions that contribute to achieving a higher degree of legal certainty in the relations arising from the contract conclusion, without standing in the way of party autonomy in this area.

Key words: conclusion of contract, international standards, legal certainty, sources of uniform contract law, Law of Obligations

Literatura

Anson's *Law of Contract* (ed. by A. G. Guest), 25th (Century) Edition, Clarendon Press Oxford, 1979.

Audit B., *La vente internationale de marchandises Convention des Nations-Unies du 11 avril 1980*, L.G.D.J, Paris, 1990.

Beale H., Hartkamp A., Kötz H., Tallon D., *Cases, materials and Text of Contract Law*, Hart Publishing Oxford and Portland, Oregon, 2002.

Ben-Dror Y., „The Perennial Ambiguity of *Culpa in Contrahendo*“, *American Journal of Legal History*, vol. 27, issue 2, 1983.

Bonell M. J., „Article 6“, *Commentary on the International Sales Law The 1980 Vienna Sales Convention* by Cesare Massimo Bianca, Michael Joachim Bonell, Giuffrè, Milan, 1987.

Bortolotti F., *Drafting and Negotiating International Commercial Contracts A Practical Guide*, ICC International Chamber of Commerce, 2013.

Bucher E., *Law of Contracts, Introduction to Swiss Law*, Chapter 8 (eds. François Dessemon-tet, Turgul Ansay), Kluwer Law International, 2004.

Butler P., Harindranath A., „Article 55“, *UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) A Commentary* (eds. Stefan Kröll, Loukas Mistelis, Pilar Perales Viscasillas), Second Edition, C. H. Beck Hart Nomos, 2018.

Cabrillac R., *Droit des obligations*, Dalloz, Paris, 1996.

Chappuis Ch., „La compatibilité du droit suisse des contrats avec les standards internationaux“, *Le contrat dans tous ses états* (sous la direction de François Bellanger *et al.*), Staempfli Editions SA Berne, 2004.

Cigoj S., *Obligacijska razmerja, Zakon o obligacijskih razmerjih s komentarjem*, Ljubljana, 1978.

- Commentary on the International Sales Law The 1980 Vienna Sales Convention* by Cesare Massimo Bianca, Michael Joachim Bonell, Giuffrè, Milan, 1987.
- Dabić S., *Dužnost obaveštavanja pri zaključenju ugovora*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2018. godine.
- Draškić M., *Međunarodno privredno ugovorno pravo*, Beograd, 1990.
- Draškić M., „Član 26“, „Član 30“, „Član 31“, „Član 32“, „Član 33“, „Član 34“, „Član 35“, „Član 36“, „Član 37“, „Član 39“, „Član 40“, „Član 42“, „Član 42“, *Komentar Zakona o obli-gacionim odnosima* (glavni redaktor prof. dr Slobodan Perović), I knjiga, Savremena administracija, Beograd, 1995.
- Draškić M., Stanivuković M., *Ugovorno pravo međunarodne trgovine*, Beograd, 2005.
- Dorđević M., *Obim naknade štete zbog povrede ugovora o međunarodnoj prodaji robe*, doktor-ska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2012. godine.
- Dorđević M., „Article 4“, *UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) A Commentary* (eds. Stefan Kröll, Loukas Mistelis, Pilar Perales Viscasillas), Second Edition, C. H. Beck Hart Nomos, 2018.
- Đurđić T., „Predugovorna odgovornost u nacionalnom i evropskom ugovornom pravu“, *Glasnik prava*, god. 1, br. 2, Kragujevac, 2010.
- Eörsi G., „Article 14“, „Article 16“, „Article 18“, *Commentary on the International Sales Law The 1980 Vienna Sales Convention* by Cesare Massimo Bianca, Michael Joachim Bonell, Giuffrè, Milan, 1987.
- Farnsworth E. A., „Precontractual Liability and Preliminary Agreements: Fair Dealing and Failed Negotiations“, *Columbia Law Review*, vol. 87, no. 2, 1987.
- Farnsworth E. A., „Article 18“, „Article 19“, *Commentary on the International Sales Law The 1980 Vienna Sales Convention* by Cesare Massimo Bianca, Michael Joachim Bonell, Giuffrè, Milan, 1987.
- Farnsworth E. A., „Ten Questions About Good Faith and Fair Dealing in United States Contract Law“, *AMPLA Yearbook* 2002.
- Farnsworth E. A., „Comparative Contract Law“, *The Oxford Handbook of Comparative Law* (eds. M. Reimann, R. Zimmermann), Oxford University Press, 2006.
- Ferrari F., „Article 14“, „Article 16“, „Article 18“, „Article 19“, „Article 24“, *UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) A Commentary* (eds. Stefan Kröll, Loukas Mistelis, Pilar Perales Viscasillas), Second Edition, C. H. Beck Hart Nomos, 2018.
- Flechtner H., „Comparing the General Good Faith Provisions of the PECL and the UCC: Appearance and Reality“, *Pace International Law Review*, no. 13, 2001.
- Fontaine M., De Ly F., *Droit des contrats internationaux, Analyse et rédaction de clauses*, Bruylant, Bruxelles, 2003.

- Goldštajn A., *Konvencija UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe u strukturi prava međunarodne trgovine*, Zagreb, 1980.
- Goode R., „The Concept of ‘Good Faith’ in English Law“, *Saggi, Conferenze e Seminari*, Roma, 1994.
- Harmonisation du droit des affaires dans les pays du marché commun La formation du contrat*, sous la direction et avec un avant-projet de loi commune commentée de René Rodiere, Institut de droit comparé de Paris, Paris, 1976.
- Herre J., „Article 92“, *UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) A Commentary* (eds. Stefan Kröll, Loukas Mistelis, Pilar Perales Viscasillas), Second Edition, C. H. Beck Hart Nomos, 2018.
- Heuzé V., *La vente internationale de marchandises Droit uniforme, Traité des contrats sous la direction de Jacques Ghestin*, L.G.D.J, Paris, 2000.
- Honnold J. O., *Uniform Law on International Sales*, Third edition, Kluwer Law International, 1999.
- Jankovec I., „Član 268“, *Komentar Zakona o obligacionim odnosima* (glavni redaktor prof. dr Slobodan Perović), I knjiga, Savremena administracija, Beograd, 1995.
- Kessler F., Fine E., „Culpa in contrahendo, Bargaining in Good Faith, and Freedom of Contract: A Comparative Study“, *Harvard Law Review*, vol. 77, no.3, 1964.
- Komentar Zakona o obligacionim odnosima* (glavni redaktor prof. dr Slobodan Perović), Savremena administracija, Beograd, 1995.
- La réforme du Droit des Contrats, Commentaire article par article, Ordonnance du 10 février 216 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations* (sous la direction de Thibault Douville), Gualino, 2016.
- Les grands arrêts du droit des obligations* (Édité par Pascal Pichonnaz), Schulthress éditions romandes, 2021.
- Marsh P. D. V., *Comparative Contract Law England, France, Germany*, Gower, 1994.
- Mistelis L., „Article 6“, *UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) A Commentary* (eds. Stefan Kröll, Loukas Mistelis, Pilar Perales Viscasillas), Second Edition, C. H. Beck Hart Nomos, 2018.
- Mohs F., „Article 55“, *Schlechtriem & Schwenger Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*, Fourth Edition (ed. by Ingeborg Schwenzer), Oxford University Press, 2016.
- Neumayer K. H., Ming C., *Convention de Vienne sur les contrats de vente internationale de marchandises Commentaire* (ed. F. Dessemontet), CEDIDAC, Lausanne, 1993.
- Orlić M., *Zaključenje ugovora*, Beograd, 1994.

- Orlić M., „Novije težnje u oblasti predugovorne odgovornosti“, *Aktuelna pitanja savremenog zakonodavstva*, Zbornik radova sa savetovanja pravnika 5–9. jun 2000. u Budvi, Beograd, 2000.
- Orlić M., „Negativni ugovorni interes“, *Pravni život*, br. 9–10, Beograd, 1992.
- Perović Vujačić J. S., *Ugovor o međunarodnoj prodaji robe – Komparativna studija rešenja Bečke konvencije o međunarodnoj prodaji robe i Zakona o obligacionim odnosima*, Službeni glasnik, Beograd, 2021.
- Perović Vujačić J. S., „Kako raskinuti ugovor o međunarodnoj prodaji robe? Pogled na rešenje Konvencije UN o međunarodnoj prodaji robe“, *Izazovi u međunarodnom poslovnom pravu i pravu Evropske unije, Liber Amicorum in Honour of Radovan D. Vukadinović*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Udruženje za evropsko pravo, Banja Luka, Kragujevac, 2020.
- Perović J., *Međunarodno privredno pravo*, Beograd, 2020.
- Perović J., Jovanović M., „From Confidentiality to Transparency in Business Contracts Concluded by a Sate“, *Ekonomika preduzeća*, November-December 2018, Beograd, 2018.
- Perović J., „Klauzula poverljivosti u međunarodnim privrednim ugovorima“, *Pravni život*, br.11, Beograd, 2014.
- Perović J, Đorđević M., „Negotiations of Contracts from Perspective of Legal Certainty in International Business Transactions“, *Ekonomika preduzeća*, November-December 2013, Beograd, 2013.
- Perović J., „Pregovori za zaključenje ugovora u međunarodnom poslovnom prometu“, *Pravo i privreda*, br.1–4, Beograd, 2009.
- Perović J., *Bitna povreda ugovora Međunarodna prodaja robe*, Beograd, 2004.
- Perović S., *Obligaciono pravo*, Beograd, 1990.
- Perović S., „Osnovna koncepcija Zakona o obligacionim odnosima“, *Predgovor Zakona o obligacionim odnosima*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Perović S., „Prirodno pravo i načelo savesnosti i poštenja“, *Pravni život*, br. 9, Beograd, 2014.
- Philippe D., „La bonne foi dans la formation du contrat“, „Rapport belge“, *La bonne foi, Travaux de l'association Henri Capitant*, t. XLIII, Litec, Paris, 1992.
- Popović V., Vukadinović R., *Međunarodno poslovno pravo – posebni deo: Ugovori međunarodne trgovine*, Banjaluka – Kragujevac, 2010.
- Powers P. J., „Defining the Undefinable: Good Faith and the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods“, *Journal of Law and Commerce*, no. 18, 1999.
- Prednacrta – Građanski zakonik Republike Srbije, Druga knjiga, Obligacioni odnosi*, Vlada Republike Srbije i Komisija za izradu Građanskog zakonika, Beograd, 2009.
- Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, Outline Edition, Sellier European Law Publishers, Munich, 2009.

Principles of European Contract Law, Parts I and II, prepared by the Commission of European Contract Law (eds. Ole Lando and Hugh Beale), Kluwer Law International The Hague/London/Boston, 2000.

Radišić J., *Predugovorna odgovornost*, Beograd, 1991.

Richards P., *Law of Contract*, Financial Times Pitman Publishing, 1999.

Romain J-F., *Théorie critique du principe général de bonne foi en droit privé, Des atteintes à la bone foi, en général, et de la fraude, en particulier («Fraus omnia corrumpit»)*, Bruxelles, Brylant, 2000.

Salma J., „Odgovornost za štetu prouzrokovanu nesavesnim vođenjem pregovora Predugovorna odgovornost/Odgovornost za pregovore, culpa in contrahendo“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3, Novi Sad, 2010.

Samson C., „L’harmonisation du droit de la vente: l’influence de la Convention de Vienne sur l’évolution et l’harmonisation du droit des provinces canadiennes“, *Les Cahiers de droit*, vol. 32, no. 4, 1991.

Schlechtriem & Schwenger Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG), Fourth Edition (ed. by Ingeborg Schwenger), Oxford University Press, 2016.

Schmidt-Szalewski J., „La période précontractuelle en droit français“, *Révue internationale de droit comparé*, 42-2, Année 1990.

Schroeter U. G., „Article 14“, „Article 16“, „Article 18“, „Article 19“, „Article 24“, *Schlechtriem & Schwenger Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*, Fourth Edition (ed. by Ingeborg Schwenger), Oxford University Press, 2016.

Schwenger I., Hachem P., Kee C., *Global Sales and Contract Law*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

Schwenger I., Hachem P., „Article 4“, „Article 6“, „Article 92“, *Schlechtriem & Schwenger Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*, Fourth Edition (ed. by Ingeborg Schwenger), Oxford University Press, 2016.

Summers R. S., „The General Duty of Good Faith – its Recognition and Conceptualization“, *Cornell Law Review*, no. 67, 1982.

Tercier P., *Le droit des obligations*, Schulthess Médias Juridique SA, Genève-Zurich-Bâle, 2009.

Terré F., Simler Ph., Lequette Y., *Droit civil Les obligations*, 6e éd, Dalloz, Paris, 1996.

Tomić Lj., „Pregovori za zaključenje ugovora o međunarodnoj prodaji robe“, *Revija Kopaoničke škole prirodnog prava*, br. 1/2021, Beograd.

UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) A Commentary (eds. Stefan Kröll, Loukas Mistelis, Pilar Perales Viscasillas), Second Edition, C. H. Beck Hart Nomos, 2018.

UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016, UNIDROIT, Rome, 2016.

Vilus J., *Komentar Konvencije UN o međunarodnoj prodaji robe*, Zagreb, 1981.

Vizner B., *Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima*, Knjiga 1, Zagreb, 1978.

Vukadinović S., *Opšti uslovi poslovanja u obligacionom i međunarodnom trgovinskom pravu: pojam, zaključenje, tipične klauzule i kontrola*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu 2019. godine.

Witz C., *Les premières applications jurisprudentielles du droit uniforme de la vente internationale Convention des Nations – Unies du 11 avril n1980*, L.G.D.J, Paris, 1995.

KONKURSI

KOPAONIČKA ŠKOLA PRIRODNOG PRAVA – SLOBODAN PEROVIĆ

36. godina

obaveštava pravničku i drugu naučnu i stručnu javnost
da raspisuje

KONKURS

Za prijem i objavljivanje referata povodom 36. Susreta Kopaoničke škole koji će se održati na Kopaoniku od 13. do 17. decembra 2023. godine pod stalnim naslovom „Pravda i pravo – Posvećeno osnivaču Kopaoničke škole prirodnog prava akademiku prof. dr Slobodanu Peroviću“.

Opšta tema ovogodišnjeg skupa je

MEĐUNARODNI PRAVNI ODNOSI I PRAVDA

U okviru opšte teme, kandidati, shodno Heksagonu Kopaoničke škole prirodnog prava, biraju niže navedene oblasti u kojima mogu konkurisati, označavajući temu po slobodnom izboru.

Prioritet u prihvatanju referata za objavljivanje imaju autori koji su prethodnih godina izlagali svoje radove na susretima Kopaoničke škole. **Autori koji nisu u mogućnosti da izlože rad na 36. Susretu zamoljeni su da ne dostavljaju radove.**

Radovi koji ispunjavaju predviđene naučne standarde i koji dobiju dve pozitivne anonimne recenzije objavljuju se u odgovarajućoj naučnoj publikaciji. Broj radova koji se objavljuju je ograničen, a o selekciji radova za objavljivanje odlučuje Uređivački odbor Kopaoničke škole, u zavisnosti od kvaliteta rada, finansijskih mogućnosti i ukupnog broja radova po svakoj sekciji.

Uslovi neophodni za uzimanje rada u razmatranje od strane Uređivačkog odbora predviđeni su Uputsvom za autore priloženim uz ovaj konkurs.

U prijavi koja se podnosi uz rad moraju biti naznačeni ime i prezime autora, zvanje i zanimanje, adresa, kontakt telefon i e-mail adresa. Uz rad se obavezno dostavlja svojeručno potpisana izjava autora čiji je obrazac priložen uz ovaj konkurs. Rad može imati najviše dva koautora.

Krajnji rok za podnošenje rada je 30. septembar 2023. godine. Po proteku navedenog roka radovi se ne primaju.

Rad se dostavlja u elektronskoj formi na elektronsku adresu Kopaoničke škole prirodnog prava: office@kopaonickaskola.rs a prijem rada se može proveriti i kontaktom na elektronsku adresu: jperovic@beotel.rs.

Rad koji ne ispunjava bilo koji od navedenih uslova neće biti uzet u razmatranje.

Oblasti u kojima se može konkurisati čine tradicionalni Heksagon Kopaoničke škole:

- I Pravo na život
- II Pravo na slobodu
- III Pravo na imovinu
- IV Pravo na intelektualnu tvorevinu
- V Pravo na pravdu
- VI Pravo na pravnu državu

Učesnici konkursa mogu se obavestiti o rezultatima konkursa početkom novembra 2023. godine.

Beograd, 04. 05. 2023.

KOPAONIK SCHOOL OF NATURAL LAW – SLOBODAN PEROVIĆ

36 years

is pleased to announce across the legal profession and the general academic and professional community

CALL FOR PAPERS

for the 36th Meeting of the Kopaonik School, to be held at Kopaonik, between the 13th and 17th December 2023, addressing the permanent theme of “Justice and Law – Dedicated to the Founder of the Kopaonik School of Natural Law Academician Prof. Dr. Slobodan Perović”.

The conference this year will explore the theme of

INTERNATIONAL LEGAL RELATIONS AND JUSTICE

Within this general theme and in line with The Hexagon of the Kopaonik School of Natural Law, the applicants are invited to choose among the areas listed below, selecting a topic of their own choice.

Priority in selecting papers for publication will be given to the authors who have presented their papers at the meetings of the Kopaonik School in the past years. **The Authors unable to present their papers at the 36th Meeting are kindly asked not to apply.**

Papers meeting scientific requirements and receiving two positive anonymous reviews will be featured in the relevant scientific publication. The number of papers to be published is limited and the Editorial Board shall decide about the selection and publication of papers, taking into account the quality of papers, financial circumstances and the total number of papers per each section.

Paper submission requirements to be met for the Editorial Board to consider a paper are given in the Guidelines for the Authors accompanying this Call for Papers.

The application submitted together with the paper must indicate the full name of the author, the professional title and occupation, full address, contact telephone and e-mail. The attached Author Declaration Form must be completed, hand-signed and submitted along with the paper. There can be a maximum of two co-authors for one paper.

The closing date for submissions is 30 September 2023. Papers received after the closing date for submissions will not be considered.

Papers should be submitted in an electronic form by e-mail to the Kopaonik School of Natural Law: office@kopaonickaskola.rs and inquiries about receipt may be addressed to jperovic@beotel.rs.

A paper failing to meet any of the given requirements will not be considered.

The areas in which papers are invited form the traditional Hexagon of the Kopaonik School:

- I Right to Life
- II Right to Freedom
- III Right to Property
- IV Right to Intellectual Creation
- V Right to Justice
- VI Right to a State Ruled by Law

Applicants may inquire about the status of their submissions in early November 2023.

Belgrade, 2023.

KOPAONIČKA ŠKOLA PRIRODNOG PRAVA – SLOBODAN PEROVIĆ

obaveštava pravničku i drugu naučnu i stručnu javnost
da raspisuje

K O N K U R S

za nagradu „Profesor Slobodan Perović“

Nagrada se dodeljuje za tri najbolja rada mladih učesnika Kopaoničke škole prirodnog prava
na temu

MEĐUNARODNI PRAVNI ODNOSI I PRAVDA

Dobitnicima nagrađenih radova biće uručeno pismo počasti (*litteras honoris*) i omogućeno da svoje radove predstave učesnicima 36. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović.

Porodica osnivača Kopaoničke škole prirodnog prava, akademika prof. dr Slobodana Perovića obezbeđuje sredstva za novčani deo nagrade po ovogodišnjem konkursu. Nagradni fond za novčani deo nagrade iznosi 1.500 evra, od čega je 1000 evra namenjeno dobitniku prve nagrade, 300 evra dobitniku druge nagrade i 200 evra dobitniku treće nagrade, sve u dinarskoj protivvrednosti.

Konkurs je otvoren do 16. oktobra 2023. godine do 18 časova.

Proglašenje dobitnika i dodela nagrada održaće se u okviru svečane plenarne sednice 36. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović, 13. decembra 2023. godine.

Za nagradu mogu konkurisati učesnici Kopaoničke škole prirodnog prava do 35 godina starosti, uključujući i studente osnovnih, master i doktorskih studija pravnih fakulteta. Radovi se pišu na srpskom ili engleskom jeziku, u dužini i prema uputstvu za autore priloženom uz ovaj konkurs.

Stručni žiri za ocenu radova čine:

Predsednik: Prof. dr Jelena S. Perović Vujačić – predsednik Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović

Članovi: Akademik prof. dr Rajko Kuzmanović, predsednik Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske; Akademik prof. dr Vlado Kambovski, Akademija nauka i umjetnosti Makedonije; Akademik prof. dr Zoran Rašović, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti; Prof. dr Gordana Vukadinović, Univerzitet u Novom Sadu; Prof. dr Nikola Mojović, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci; Prof. dr Nataša Delić, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Gđa Ljubica Tomić, advokat iz Beograda; Dr Thomas Meyer, rukovodilac programa GIZ.

Radove treba dostaviti u elektronskoj formi, u *word* formatu, na elektronsku adresu **office@kopaonickaskola.rs** sa obaveznom naznakom „za nagradu Profesor Slobodan Perović“ navedenom u predmetu dopisa. Podaci o autoru (ime, prezime, zvanje i zanimanje, adresa, kontakt telefon i e-mail, a za studente i broj indeksa i godina/stepen studija) navode se u prapratnom dopisu, dok sam tekst rada ne sadrži bilo kakve podatke o autoru jer će posebna komisija anonimizirati radove pre nego što ih pošalje na čitanje i ocenjivanje stručnom žiriju. U prapratnom dopisu potrebno je naznačiti da se rad dostavlja na osnovu konkursa za nagradu „Profesor Slobodan Perović“.

Beograd, 15. maj 2023.

KOPAONIK SCHOOL OF NATURAL LAW – SLOBODAN PEROVIĆ
is pleased to announce across the legal profession and the general academic
and professional community

CALL FOR PAPER COMPETITION
for the “Professor Slobodan Perović” Award

Award is presented for the best three papers submitted by young participants of the
Kopaonik School of Natural Law, addressing the theme of

INTERNATIONAL LEGAL RELATIONS AND JUSTICE

The winners of the Award will receive a Litteras Honoris diploma and will be able to
present their papers to the participants of the 36th Meeting of Kopaonik School of Natural Law
- Slobodan Perović.

The family of the founder of the Kopaonik School of Natural Law, Academician Prof.
Dr. Slobodan Perović, will provide the cash prize fund of 1.500 EUR for the awards. The winners
of the first, second and third prize will receive respectively the cash prize of 1000 EUR, 300 EUR
and 200 EUR.

The closing time for submissions is 16 October 2023 at 6pm.

The winners will be announced and awarded at the opening plenary session of the 36th Meeting
of the Kopaonik School of Natural Law – Slobodan Perović, on the 13th of December 2023.

The competition is open to all participants of the Kopaonik School of Natural Law whose
age does not exceed 35, including undergraduate and postgraduate students of law. Papers should
be submitted in Serbian or English and follow the length and other requirements as set out in the
Guidelines for the Authors accompanying this Call for Paper Competition.

Papers shall be evaluated by a panel of experts composed of:

Chair: Prof. Dr. Jelena S. Perović Vujačić – Chair of the Kopaonik School of Natural Law
– Slobodan Perović

Members: Academician Prof. Dr. Rajko Kuzmanović, Chair of the Academy of Sciences and
Arts of the Republic of Srpska; Academician Prof. Dr. Vlado Kambovski, the Academy of Sciences
and Arts of Macedonia; Academician Prof. Dr. Zoran Rašović, the Academy of Sciences and Arts
of Montenegro; Prof. Dr. Gordana Vukadinović, Novi Sad University; Prof. Dr. Nikola Mojović,
Law School of Banja Luka University; Prof. Dr. Nataša Delić, Law School of Belgrade University;
Ms. Ljubica Tomić, Attorney-at-Law from Belgrade; Dr. Thomas Meyer, GIZ Programme Leader.

Papers shall be submitted in electronic format, as Word files, to office@kopaonickaskola.rs
and must contain reference “for Professor Slobodan Perović Award” in the subject line. The infor-
mation about the author (full name, professional title and occupation, full address, contact phone
and e-mail, and for students also the number of the university record booklet and year/level of studies)
should be provided in a cover letter, and no information about the author should appear in the
paper itself, since a special panel shall anonymise all submissions prior to forwarding them to the
panel of judges for reading and evaluation. The cover letter should indicate that the paper is submitted
in response to the Call for Paper Competition for the “Professor Slobodan Perović” Award.

Belgrade, 15 May 2023.

SADRŽAJ

REČ UREDNIKA	5
I. POREZI	
<i>Marina Dimitrijević</i>	
VREDNOSNE ORIJENTACIJE SAVREMENOG OPOREZIVANJA	11
II. PRAVO KONKURENCIJE	
<i>Dragan Lončar</i> <i>Filip Stojanović</i> <i>Ljubica Pjevović</i>	
UPOREDNA EKONOMSKO-PРАВNA ANALIZA VERTIKALNIH RESTRIKTIVNIH SPORAZUMA SA FOKUSOM NA ODREĐIVANJE CENA U DALJOJ PRODAJI	27
III. MEĐUNARODNO JAVNO PRAVO	
<i>Boris Krivokapić</i>	
ZNAČAJ VESTFALSKOG MIRA (1648) ZA MEĐUNARODNO PRAVO	47
<i>Duško Dimitrijević</i>	
KODIFIKACIJA I PROGRESIVNI RAZVOJ PRAVILA O SUKCESIJI DRŽAVA U ODNOSU NA DRŽAVNU ODGOVORNOST	71
IV. FILOZOFIJA PRAVA	
<i>Dragan Mitrović</i>	
SLOBODA, INTEGRITET I PRAVO	117

V. EKONOMIJA I FINANSIJE

Miomir Jakšić

INSTITUCIJE – TEMELJ EKONOMSKOG I PRAVNOG PORETKA	133

PRILOG

Jelena S. Perović Vujačić

ZAKLJUČENJE UGOVORA I PRAVNA SIGURNOST PRIMENA MEĐUNARODNIH STANDARDA U SRPSKOM UGOVORNOM PRAVU	145
Konkurs za prijem i objavljivanje radova za 2023. godinu	214
Konkurs za nagradu „Profesor Slobodan Perović“	216

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34

REVIJA Kopaoničke škole prirodnog prava : časopis
za pravnu teoriju i praksu / glavni i odgovorni urednik
Jelena S. Perović Vujačić. - God. 1, br. 1 (2019)- . -
Beograd : Kopaonička škola prirodnog prava - Slobodan
Perović, 2019- (Novi Sad : Futura). - 24 cm

Dva puta godišnje. - Tekst na srp. i engl. jeziku.
ISSN 2683-443X = Revija Kopaoničke škole prirodnog prava
COBISS.SR-ID 281038348

REVIJA

KOPAONIČKE ŠKOLE
PRIRODNOG PRAVA

SADRŽAJ BROJA

Marina Dimitrijević

VREDNOSNE ORIJENTACIJE SAVREMENOG OPOREZIVANJA

Dragan Lončar, Filip Stojanović, Ljubica Pjevović

UPOREDNA EKONOMSKO-PРАВNA ANALIZA VERTIKALNIH RESTRIKTIVNIH
SPORAZUMA SA FOKUSOM NA ODREĐIVANJE CENA U DALJOJ PRODAJI

Boris Krivokapić

ZNAČAJ VESTFALSKOG MIRA (1648) ZA MEĐUNARODNO PRAVO

Duško Dimitrijević

KODIFIKACIJA I PROGRESIVNI RAZVOJ PRAVILA O SUKCESIJI DRŽAVA U
ODNOSU NA DRŽAVNU ODGOVORNOST

Dragan M. Mitrović

SLOBODA, INTEGRITET I PRAVO

Miomir Jakšić

INSTITUCIJE – TEMELJ EKONOMSKOG I PRAVNOG PORETKA

PRILOG

Jelena S. Perović Vujačić

ZAKLJUČENJE UGOVORA I PРАВNA SIGURNOST

PRIMENA MEĐUNARODNIH STANDARDARDA U SRPSKOM UGOVORNOM PRAVU